DE GESCHIEDENIS DER VERLICHTING VAN AMSTERDAM

DOOR

G. P. ZAHN Jr

AMSTERDAM
SCHELTEMA EN HOLKEMA'S BOEKHANDEL

DE GESCHIEDENIS DER VERLICHTING VAN AMSTERDAM

SAARTJE JANSZ. WIJST REINIER ADRIAANSZ. DE DEUR.

Zwarte kunstprent door C. Troost.

Uit Asselyn's tooneelspel „Jan Klaaszoon"
of „De Gewaande Dienstmaagd".

DE GESCHIEDENIS

DER

VERLICHTING VAN AMSTERDAM

DOOR

G. P. ZAHN Jr.

MET 68 AFBEELDINGEN

AMSTERDAM
SCHELTEMA & HOLKEMA'S BOEKHANDEL
K. GROESBEEK & PAUL NIJHOFF

VOORWOORD.

TOEN het bestuur der Vereeniging van Gasfabrikanten mij verzocht bij het ter perse gaan van dit boek de behulpzame hand te bieden, heb ik dat gaarne op mij genomen, en even gaarne laat ik een inleidend woord er aan voorafgaan.

Afgezien van mijn persoonlijke belangstelling in het behandelde onderwerp, vond ik het belangwekkend, dat een stuk geschiedenis van een groote stad beschreven werd door iemand, die een groot deel dier geschiedenis medegeleefd heeft. Geldt in het algemeen de meening, dat geschiedenis door het nageslacht juister en onpartijdiger geschreven wordt dan door tijdgenooten, daar staat tegenover, dat men van dezen dikwijls bijzonderheden verneemt, die voor de later komenden verloren zouden zijn, omdat zij slechts in het geheugen en niet in geschriften opgeteekend waren. En is het nu van zoo groot belang, dat de geschiedenis eener openbare en huisverlichting zoo uitvoerig beschreven wordt? Mijns inziens wel. Men zou kunnen twisten over de vraag wat het meest ingrijpt in ons dagelijksch leven, verlichting, verwarming, watervoorziening, zorg voor hygiënische toestanden of iets anders, zeker is het, dat zelfs de laagst staande volken zich kunstlicht verschaffen zoodra het zonlicht hen verlaten heeft. Het geschiedde duizenden jaren terug, het geschiedt ook thans. En naarmate de beschaving voortgaat en de eischen hooger gesteld worden, vraagt men steeds meer en beter kunstlicht.

Ook is het een eigenaardig verschijnsel dat wijzigingen in iets waarmede ieder te maken heeft, niet gemakkelijk plaats vinden, niet gebeuren zonder strijd. De overgang van olieverlichting op gasverlichting, van gaslicht op

electrisch licht, en thans weer die van electrische verlichting tot verlichting door gas, zij gaan alle met strijd gepaard. Komen daarbij nog principes in het spel, particulier- of gemeentebedrijf, dan wordt die strijd soms hevig. In de geschiedenis der verlichting van bijna elke grootere stad komen die tijden van sterk meeningsverschil voor; daarom geeft de beschrijving van het verloop der stedelijke verlichting werkelijk een stuk geschiedenis, echter zóó eigenaardig, dat de beroepshistoricus de groote moeilijkheden van het gemis aan vakkennis sterk zou ondervinden.

Ik acht het derhalve van groote waarde èn voor den geschiedkundige èn voor den verlichtingstechnicus, dat iemand, die zijn dagelijksch werk op het verlichtingsgebied vindt, zijn vrijen tijd heeft gegeven om een stuk historie te bewaren. Stukken, waardeloos geacht toen zij verschenen, heeft hij bewaard; gebeurtenissen die slechts in de herinnering behouden zijn, medegedeeld, zoodat wat in het voor ons liggende werk gegeven is, door niemand anders zóó gegeven kon worden.

Schrijver en uitgever wensch ik de waardeering toe, waarop zij beiden recht hebben.

Dr. L. J. TERNEDEN,
Arch. Bibl. der Vereeniging van Gasfabrikanten in Nederland.

Amsterdam, Mei, 1911.

INLEIDING.

GEDURENDE de meer dan 30 jaren, die ik werkzaam ben aan de Amsterdamsche Gasfabrieken, was ik getuige van velerlei ingrijpende veranderingen en verbeteringen, die op het gebied van het verlichtingswezen hebben plaats gevonden. En in dat tijdperk heb ik tevens medegemaakt twee groote gebeurtenissen, nl. het verleenen van de uitsluitende gasconcessie aan de Imp. Cont. Gas Association en het overnemen van de gasfabrieken door de Gemeente in eigen beheer. Ik was in de gelegenheid gedurende die jaren velerlei wetenswaardigheden op het gebied der verlichting te verzamelen en kwam het mij allengs hoogst wenschelijk voor die stof te regelen en daarvan een aaneengeschakelde geschiedenis te maken, die ik mij vlei, dat door velen even belangwekkend gevonden zal worden, als zij mij bij het samenstellen toescheen.

Eenmaal daarmede bezig zijnde, vestigde zich bij mij tevens de overtuiging, dat ik niet alleen mijn studie moest bepalen tot de geschiedenis der gasverlichting, maar daaraan ook vast moest knoopen, datgene wat overigens op het gebied der verlichting plaats gevonden had van de vroegste tijden af tot op heden.

Veel wetenswaardigs putte ik, wat betreft het verlichtingswezen, uit Wagenaar's en uit Jan ter Gouw's „Geschiedenis van Amsterdam", en mochten er misschien op de volgende bladzijden gedeelten voorkomen, die men vollediger zou wenschen, dan bedenke men, dat ik niet alles opnam, ten einde het gevaar te vermijden, langdradig te worden en daardoor den welwillenden lezer af te schrikken.

Voor hen die daarin toch nog belang stellen zij op het feit gewezen, dat o. a. de meeste memories en voordrachten van Burgemeester en Wethouders betreffende de gasverlichting, gedurende de tweede helft der voorgaande eeuw verschenen, thans nog ter stadsdrukkerij verkrijgbaar zijn. Men zal dan ook, behoudens enkele uitzonderingen, in den tekst of in de bijlagen officieele stukken *niet* overgenomen vinden, daar deze stukken voor ieder bereikbaar zijn in archief of bibliotheken. Daarentegen zijn stukken, uitgaande van particulieren *wel* opgenomen, omdat hieronder zeer zeldzame voorkomen, voor de meeste lezers onbereikbaar.

Evenmin zijn hierin opgenomen de nieuwjaars- en kermiswenschen, die bij de prentjes in het begin van dit boek behooren, omdat deze rijmelarijen alle op hetzelfde neerkomen.

Met groote dankbaarheid erken ik hierbij, den steun die het Gemeentebestuur van Amsterdam en de Vereeniging van gasfabrikanten in Nederland zoo welwillend waren te verleenen, waardoor de uitgave op de wijze, waarop zij plaats vindt, mogelijk gemaakt is.

En daarnevens betuig ik mijne erkentelijkheid aan allen, die zoo bereidwillig geweest zijn, toen zij van mijne voornemens kennis droegen, mij de in hun bezit zijnde bijzonderheden te verstrekken, zoomede aan de H.H. ambtenaren van het oude en nieuwe archief van de Gemeente Amsterdam, die mij hunne gewaardeerde hulp verleenden bij het nasporen in oude boeken en bescheiden.

G. P. ZAHN Jr.

Amsterdam, Mei, 1911.

INHOUD.

Bladz.
VOORWOORD door Dr. L. J. Terneden VII
INLEIDING van den schrijver IX
INHOUDSOPGAVE XI
EERSTE HOOFDSTUK. Het tijdperk der kaarsen- en olieverlichting 1
TWEEDE „ De ontdekking en de toepassing van het steenkolengas; de Amsterdamsche Pijpgas-Compagnie 23
DERDE „ De Hollandsche gasfabriek 57
VIERDE „ De gasverlichting van 1847—1883 63
VIJFDE „ De strijd en het einde van de Hollandsche gasfabriek 101
ZESDE „ De Imperial Continental Gas Association 113
ZEVENDE „ Gemeente-exploitatie 161

BIJLAGEN.

N°. 1. Bestek en voorwaarden der aanbesteding van de openbare gasverlichting 1867—1887 193
„ 2. Overeenkomst betreffende de verlichting der buitenwijken 200
„ 3. Overeenkomst tusschen de Gemeente Nieuwer-Amstel en de Amsterdamsche Pijpgas-Compagnie 207
„ 4. Open brief van de directie der Amsterdamsche Pijpgas-Compagnie aan hare gasverbruikers 208
„ 5. Idem, idem aan de leden van den gemeenteraad 215
„ 6. Adres van de I. C. G. A. aan de leden van den gemeenteraad 223
„ 6a. Brief van Clarence Pigou aan de leden van den gemeenteraad 229
„ 7. Gasfabriceering van gemeentewege, door Mr. J. A. Levy 230

LIJST DER AFBEELDINGEN.

LANTAARNS, -PALEN EN -ARMEN; GASREGULATEURS.

Olielamp en lantaarnpaal van Jan van der Heyden . . . . 4 en 6
Houten muurarm van Jan van der Heyden 6
Oudste model gaslantaarn en lantaarnpaal 54
Gaslantaarn en lantaarnpaal, model 1867 . . . . 67 en 68
Lantaarnarm 69
Kroonlantaarn en 3 lantaarnpalen model 1883 . . . . 98 en 99
Ronde lantaarn voor gasgloeilicht 170
Sugg's gasregulateurs . . . . 70 en 99

PORTRETTEN.

	Bladz.		Bladz.
Johan van der Heide d. J. Houbraken.	5	Jul. Pazzani	114
Jan Pieter Minckelers	24	H. H. Salomons	125
Standbeeld van Minckelers	25	Mr. M. W. F. Treub	133
Sir Mozes Montefiore Bar[t]	28	Mr. S. A. Vening Meinesz	153
Alex. R. Egeler	63	D. van der Horst	161
J. Anderson Miltner	75	Mr. Dr. W. F. van Leeuwen	168
Mr. G. van Tienhoven	108	J. van Rossum du Chattel	174

NIEUWJAARS- EN NAJAAR OF KERMISWENSCHEN DER LANTAARNOPSTEKERS.

	Bladz.		Bladz.
Nieuwjaarswensch voor het jaar 1752.	10	Kermiswensch voor het jaar 1802	17
„ „ „ „ 1811.	20	„ „ „ „ 1807	18
„ „ „ „ 1832.	47	„ „ „ „ 1848	55
„ „ „ „ 1843.	48	„ „ „ „ 1896	192

SPOTPRENTEN.

	Bladz.		Bladz.
Weekbl. De Amsterdammer 24 VII 1887.	124	Amsterdamsche Courant 8 XI 1897	154
Idem 18 XII 1892	128	Weekbl. De Amsterdammer 14 XI 1897.	155
Geïll. Politienieuws 20 IV 1893.	130	Amsterdamsche Courant 18 XI 1898.	169
Weekbl. De Amsterdammer 12 V 1895.	134	Geïll. Politienieuws 3 XI 1898	171
Neerlands Weekblad 30 X 1897	152		

SCHILDERIJEN EN TEEKENINGEN; GEBOUWEN (IN- EN UITWENDIG); STADSGEZICHTEN.

Saartje Jansz. wijst Reinier Adriaansz. de deur, door C. Troost . . Tegenover den titel.
Meisje met brandend licht door Gerard Dou 3
Poort van het Dolhuis door H. P. Schouten 9
De Kalverstraat in het begin der 19e Eeuw 21
De oude Engelsche gasfabriek aan de Schans naar een lithographie 32
Plattegrond van idem . . . . . 40 en 41
De olieverlichting aan touwen op de N. Z. Voorburgwal 49
De olieverlichting in de buitenwijken 65
De oude Engelsche gasfabriek van de Schans gezien 90
Idem van de Elandsstraat gezien 91
Idem van den Buitensingel gezien 92
Troffel gebruikt voor de eerste steenlegging van de fabriek aan den Haarlemmerweg. 97
Voormalig hoofdkantoor der gasfabrieken aan de Keizersgracht 444/446 115
De gasfabriek aan den Haarlemmerweg. . . . . . 120 en 121
Idem, idem. 172
Idem aan de Linnaeusstraat. 173
De Zuider gasfabriek in aanbouw 175
Het leggen van een zinkerbuis. 176
De electrische centrale; interieur 181
Militaire bezetting aan de gasfabriek in het jaar 1903 184
Het nieuwe hoofdkantoor der gasfabrieken aan den Amstel 29a 189

EERSTE HOOFDSTUK.

HET TIJDPERK DER KAARSEN EN OLIEVERLICHTING.

HET zal voorzeker den meesten onzer, kinderen der 20e eeuw, eenigszins moeielijk vallen zich een juist denkbeeld te vormen hoe het er des avonds in onze goede stad wel zou uitzien, wanneer er geen openbare verlichting bestond en ook de vele winkels, die het hunne er toe bijdragen om de straten een gezelliger aanzien te geven, gesloten waren.

De zwarte duisternis, die ons dan, wanneer de maan niet scheen, omringde, zou ons bepaald beangstigen en ik durf gerust beweren, dat menigeen, hoe goed ook in onze straten thuis, nog gek zou loopen te dwalen.

Ik kan mij ten minste iets dergelijks herinneren, van eenige jaren geleden toen ik te Heerde op de Veluwe logeerde en ik des avonds circa 8 uur, — 't was in den nazomer, — iets wenschte te hebben, dat ik vergeten had van huis mede te nemen.

Ik vroeg den hotelhouder of het verlangde in het dorp te verkrijgen was, en op zijn bevestigend antwoord, dat ik 't mij wel kon aanschaffen in een winkel op nog geen vijf minuten afstand gelegen, toog ik, nadat mij de richting aangeduid was, op weg om, eerst na veel heen en weer loopen, zoo gelukkig te zijn het genoemde adres te vinden, dat evenwel, en dit diene ter mijner verontschuldiging, bij avond zich door niets als winkel kennen deed, want de luiken waren reeds voor de ramen gezet, zoodat geen enkel lichtstraaltje naar buiten scheen.

Binnenkomende, bleek mij evenwel, dat het bedrijf nog in vollen gang was, want er stonden wel een zestal klanten.

Onwillekeurig schoot mij dit geval te binnen, toen ik al nasporende in Ter Gouw's Geschiedenis van Amsterdam las, dat openbare straatverlichting

in de middeleeuwen alom nog even onbekend was als in de oudheid. Hij schreef: „Van stadswege werden er geen lantaarns ontstoken; wie „in donker over straat moest, droeg zijn eigen licht in de hand en een „lantaarn behoorde daarom tot het onmisbare huisraad.

„Evenwel hadden de middeleeuwen toch iets, dat men straatverlichting „zou kunnen noemen, ofschoon dan ook slechts op de allerkleinste schaal „en in den allerminsten graad. Ik bedoel de kaarsjes der straatheiligen „en men zou aan de vroomheid der 14e eeuwsche Amsterdammers te „kort doen, zoo men twijfelde of zij die ook wel gekend hebben.

„Aan den hoek eener straat stond een houten beeldje in een kastje, en „aan de buitenmuren van een Godshuis in een nis een ander, en als dan „de buren hunne devotie betoonden door een kaarsje te offeren, zoo „flikkerde er ten minste een nachtlichtje".

In 1505 werd door de Overheid bevolen dat men des avonds nà 9 uur een lantaarn moest medenemen, want, zooals Hunne Edelachtbaren zeiden „lieden, die in duisternis slopen, waren niet te vertrouwen".

Aan dien tijd van 9 uur was men gekomen, omdat volgens oude gewoonte dan de nachtklok, ook wel boevenklok genoemd, geluid werd. Eigenaardig was het, dat men geen verschil maakte tusschen zomer en winter, zooals uit het volgende blijken zal.

„Eens was er geschil over het begin en het einde van den nacht en dit „was niet in de donkere dagen vóór Kersttijd maar in het hartje van „den zomer van het jaar 1502.

„Het gerecht moest dit uitmaken en overwoog het volgende:

„Aangezien elken morgen de bidklok, doorgaans avemaria-klok genoemd, „geluid wordt, op welker gelui men drie maal „des engels groete opzei", „en des avonds om negen uur de nacht of boevenklok, zoo begint de „nacht als de boevenklok zijn laatste toon laat hooren en eindigt als „de avemaria-klok begint te luiden.

„Evenzoo begint de dag met de avemaria-klok en eindigt met de „boevenklok en dit geldt zoowel voor den winter als voor den zomer".

Zelfs plachten volgens Wagenaar de burger- en de ratelwacht niet zonder licht de ronde tedoen, wat tot diep in de 17e eeuw geduurd heeft.

Wanneer en waar de eerste straatlantaarns geplaatst werden, weten wij niet, de oudst bekende dateert van 1544. Zij stond op den Zeedijk vóór de Molensteeg. Korten tijd daarna kwamen er ook bij de Regulierspoort, op de Kolk en op de Nieuwebrug. Vermoedelijk wezen zij posten voor de nachtwachten aan.

„De Heeren van den Gerechte zorgden wel niet zonder licht over straat „te gaan, want bij ordonnantie van 16 Januari 1555 werd besloten, dat „wanneer zij eene verkooping bij executie in eene herberg moesten „bijwonen, welke verkoopingen in het kortste van de dagen plaats „vonden, de stadsboden, die „de week hadden, deze „Heeren met een lantaarn „moesten thuis brengen, ten „welken einde de concierge „van het Raadhuis moest „zorgen, dat de noodige lan„taarns voorhanden waren.[1])

HET MEISJE MET BRANDEND LICHT. DOOR GERARD DOU. (OUDE PINAKOTHEEK TE MUNCHEN).

Het schijnt, dat men voortging met meer bijzonder op de bruggen lantaarns te plaatsen en blijkbaar niet zoozeer in de straten, want in het jaar 1579 werd bevolen, dat lantaarns, die op de bruggen stonden, terstond met den donker moesten worden ontstoken, en tevens werd, om de straten eenigszins te verlichten, aan alle herbergiers en tappers gelast tot 10 uur toe het licht in hunne voorhuizen aan te houden.[2])
Omdat men echter aan deze keur niet naar behooren de hand hield, werd zij in het jaar 1587 vernieuwd.[3])
Wagenaar schrijft hierover verder: „Het leedt egter nauwelijks agt jaar „of men bevondt dat de stad veel te weinig verlicht was en bij een keur

---

1) Jan ter Gouw. Geschiedenis van Amsterdam, Deel V Pag. 339.
2) Wagenaar. Deel V Boek I Pag. 45.
3) Als boven.

„van 17 Nov. 1595 werd bevolen, dat aan ieder 12e huis „door den bewooner zoowel bij avond als bij nagt, een „lantaarn met een brandende kaars zou gehangen worden. „Doch de bewooners, of velen ten minste, verzuimden „het opvolgen deezer keur. Men moest derhalve van stads„wege luiden aanstellen, die voor het ontsteeken der „lantaarns zorg droegen, zooals reeds in het jaar 1597 „geschiedde.

„De kosten die hierop liepen werden gevonden uit eene „belasting op de ingezetenen, die een zeker bedrag als „lantaarngeld moesten betalen, dat door aangestelde collec„teurs werd ingevorderd". [1])

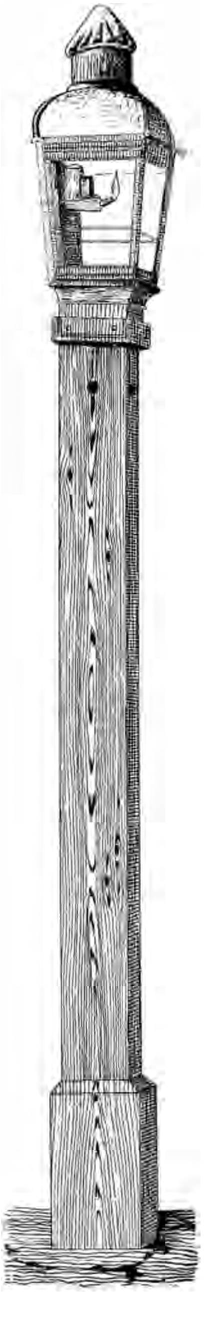

HOUTEN PAAL MET LANTAARN EN OLIE-LAMP, VERVAARD. DOOR J. V. D. HEYDEN IN 1663.

Wijden wij onze aandacht aan de verlichting binnenshuis, dan zien wij dat het daarmede al niet veel beter gesteld was. Op de meer dan primitieve wijze waarop door de oerbewoners hunne holen werden verlicht, door middel van brandende houtspanen of door een fakkel van harsachtig hout, volgde bij de Grieken en Romeinen al een aardige verbetering door het bezigen van een olielamp, n.l. een oliehouder met tuit waaruit een met een of ander traan of vet doortrokken uit katoen vervaardigd lemmet te voorschijn kwam, dat op en neer werd geduwd door een puntig voorwerp.

Eerst veel later kwamen de talk- en waskaarsen.

Wij vinden aangeteekend, dat de talkkaarsen voor het eerst in gebruik genomen werden in de 13e eeuw, doch het was toen nog zulk een groot luxeartikel, dat men ze in de 14e eeuw, nog alleen maar aan de hoven, bij den adel en bij de zeer gegoede burgerij aantrof.

Keeren wij thans weder tot de openbare verlichting terug. Veel vroeger dan bij de verlichting binnenshuis, vond daar een enorme verbetering plaats. De eer daarvan komt toe aan Jan van der Heyden, die zich door het uitvinden der slangbrandspuiten, reeds zulk een goeden naam verworven had. Hij maakte lampen en lantaarns van tot nog toe

1) Wagenaar. Deel V Boek I Pag. 45.

JOHAN VAN DER HEIDE,
Uitvinder der Slange-Brandſpuiten
binnen Amſterdam.

onbekende constructie, die op houten palen, op kleine afstanden van elkaar geplaatst, vrij wat beter en langduriger licht verspreidden dan de kaarsen. Dit geschiedde in 1663 en de overheid was zoo ingenomen met deze uitvinding, dat zij onmiddellijk de stad er mede ging verlichten, zoodat vóór het einde van 1669 de geheele stad er van voorzien was.[1]) Jan van der Heyden verwierf ook hierdoor groote eer en zijn naam werd wijd en zijd bekend tot zelfs in het buitenland, waar in verschillende steden zijne lantaarns ook ingevoerd werden.

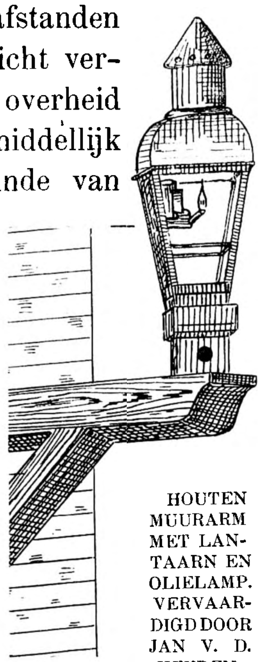

HOUTEN MUURARM MET LANTAARN EN OLIELAMP. VERVAARDIGD DOOR JAN V. D. HEYDEN IN 1663.

Ter gedachtenis aan deze uitvinding en aan die der brandspuiten, werd eene zinnebeeldige voorstelling, op beide betrekking hebbende, boven de deur van een huis in de Koestraat, waar hij gewoond heeft, uitgehouwen.[2]) Bij het lezen van deze wetenswaardigheden werd mijn verlangen deze lantaarn en lamp te leeren kennen bijzonder opgewekt, omdat ik mij geene voorstelling kon maken hoe die lamp er wel mocht hebben uitgezien. Al zoekende vond ik tot mijn groote vreugde in het oude stads-archief in de Waag op de Nieuwmarkt een oud boek over de uitvinding der brandspuiten en daarin het zoo vurig verlangde.

Op blz. 4 heb ik de eer u voor te stellen: het eerste model van den lantaarnpaal met lantaarn en olielamp welke in Amsterdam werd geplaatst. De houten paal was twaalf voet lang, zes duim dik en van boven voorzien van luchtgaten.

De lantaarn, twee voet hoog en vierkant, doch bovenaan wijder dan van onderen, was gedekt met een blikken snuiver, die de rook van de lampepit aan alle zijden uitliet. Deze pit, destijds lemmet genoemd, bestond uit dik gedraaid katoen.

OLIELAMP, VERVAARDIGD DOOR JAN V. D. HEYDEN IN 1663.

De oliehouder was gevuld met raapolie, waarbij des winters ter voorkoming van bevriezen, een weinig lijnolie gevoegd werd. Zooals men op de teekening zien kan, stond de oliehouder niet zooals tegenwoordig op den bodem van de lantaarn, maar was zij aan een der zijkanten bevestigd.

---

1) Wagenaar. Deel V Boek I Pag. 45.
2) Als boven.

In het boek, waaruit ik deze teekening heb overgenomen, zag ik nog tal van andere schetsen, die bewezen hoe wetenschappelijk Van der Heyden deze uitvinding behandeld had en die de verklaring geven van het feit, dat nog eeuwen voorbij zouden gaan vóór zij verbeterd werd.

In 1669 was de stad dus schitterend verlicht, zelfs stonden er vóór het Stadhuis lantaarns voorzien van twee lemmetten.

En wat kostte nu deze verlichting aan de Stad? Dit zou moeilijk meer uit te maken zijn, als het geluk mij ook thans niet wederom gediend had, door mij eene rekening te doen ontdekken van den jare 1682, behelzende alle uitgaven voor de openbare verlichting in dit jaar gedaan.

Er waren dan 2380 lantaarns kostende voor het vullen en schoonhouden van iedere 160 stuks een som van *f* 250.— makende dus voor de 2380 stuks totaal	*f*	3718.75
Voor het aansteken van elke 20 lantaarns *f* 40.— is . . .	„	4760.—
„ „ wekloon „ „ „ „ 18 stuiver is. .	„	107.10
„ ronde op dezelve lantaarns aan 6 personen	„	450.—
„ wekloon aan ieder van dezelve 18 Stuiver is. . . .	„	5.40
Wegens ruiterwacht voor hulp in 't vullen en aansteken van de 6 groote lantaarns staande om en aan 't Stadhuis. . .	„	40.—
Voor 1 lantaarndrager tot het aansteken van de lantaarns op de Muiderdijk.	„	10.—
Binnen 't Stadhuis waren lantaarns, die zoowel bij lichte als bij „duistere" maan gevuld werden, komende voor 't vullen	„	40.—
eindelijk aan een „dienaar generaal" onder den naam v. assistent	„	250.—
Aan bediening en toezicht werd dus betaald	*f*	9381.25
Waarbij jaarlijks komen eenige toevallige en veranderende zaken als van blusschen van lampen, noodhulp en andere kleinigheden	*f*	118.15
Aan katoen	„	190.—
„ reparatie der lantaarns (rekening blikslagers)	„	750.—
„ „ „ (glaswerk)	„	850.—
„ sleepkosten	„	85.—
„ reparatie der olievaten	„	40.—
„ drukken van het jaarlijks dagregister	„	25.—
„ 1 gezworen oliemeter d. magazijnkn. Stadslant. geassisteerd	„	70.—
„ olie	„	12513.15
Totaal	*f*	24011.55

Aangezien nergens te vinden was een afzonderlijke opgave van de gebruikte olie, doch ik wel genoteerd vond de totale uitgaven der openbare verlichting, heb ik de vrijheid genomen het verschil tusschen het totaal en de verschillende kleinere posten, te beschouwen als het bedrag uitgegeven voor olie. Wel vond ik, dat in 1681 de totaal verbruikte hoeveelheid olie bedroeg 423 amen [1]) en 30 mingelen [2]) = 61582^8 Liter en ergens anders, dat een lemmet in 98 uur omtrent een mingel olie verbruikte.

De rijke ingezetenen begonnen nu ook mede te werken om de stad beter te verlichten, want aan tal van heerenhuizen werden door de eigenaars lantaarnarmen van sierlijk model aangebracht, waarvan verscheidene thans nog aanwezig zijn.

Voornamelijk geschiedde dit op de grachten en wel op de Heeren-, Keizers- en Prinsengracht.

Het aansteken en blusschen geschiedde gelijktijdig met de andere lantaarns door Stadsdienaren, waarvoor de bewoners jaarlijks 12 Gulden en 4 Stuivers aan de stad moesten betalen.

In 1766 waren er ± 300 particuliere lantaarns.

Hierbij zij nog even aangestipt, dat in 1693 de onkosten der openbare verlichting bestreden werden uit eene belasting op de huizen, uitgezonderd armenhuizen of hofjes, die $^1/_{16}$ van de ordinaire verpondinge bedroeg en tezamen met $^1/_{32}$ voor het „emmer- of brandspuiten- en straatgeld" en $^1/_{32}$ voor het circuleeren of omleiden der wateren, de 12^e penning werd genoemd. [3])

Dat door onze voorouders alles met echte Hollandsche nauwgezetheid geboekt en verantwoord werd, bleek mij uit verschillende rapporten en staten aanwezig in het oude archief op de Nieuwmarkt, want daarin vond ik toch aangeteekend, over een tijdperk van ettelijke jaren, de verschillen geconstateerd bij het uitmeten van de olie en zelfs nog verantwoord het bezinksel of drab in de vaten.

Een 70-tal jaren ga ik thans stilzwijgend voorbij, omdat ik in het tijdperk van 1693—1759 nergens iets nieuws kon vinden. Wel deed ik nog een allermerkwaardigste ontdekking en wel, dat lantaarnvulders,

---

1) 1 Aam = 1.455 H.L.
2) 1 mingel = 1.21 Liter.
3) Wagenaar. Deel V Boek I Pag. 46/47.

lampbezorgers en aanstekers onder bijzonder en scherp toezicht van de overheid stonden. De lantaarnvulders moesten een eed afleggen en voor de lampbezorgers bestond een instructie groot 21 artikelen (zegge een en twintig), voor de aanstekers een van 12 en voor de nachtronders of naspeurders een van twee.

Ik meen, dat het wel zijn nut kan hebben dezen eed en die verschillende instructies in onzen tijd van sociale hervormingen in hun geheel over te nemen. Misschien valt er nog iets uit te leeren.

De eed voor de lantaarnvulders luidde als volgt:

DE POORT VAN HET DOLHUIS OP DE KLOVENIERSBURGWAL TE AMSTERDAM IN 1792 MET AAN WEERSZIJDEN EEN IJZEREN LANTAARN. NAAR EEN TEEKENING VAN H. P. SCHOUTEN.

„Dat zweerd gy dat gy „de bevelen van Heeren „Thesaurieren aan den „Opziender der Lan- „taarnen gegeeven, of in „'t vervolg nog te gee- „ven, zult naarkomen; „de Stadsgereedschap- „pen en de Oly, Uw, tot „verrigting van Uw werk „door den Opziender ter „hand gesteld, met alle „nauwkeurigheid en ten „meesten voordeele de- „zer Stede gebruiken, „en de overblyvende „oly getrouwelyk aan den opziender terugbezorgen.

„Voorts dat gij van alle kwade gebruiken door een of anderen Bediender „der Lantaarnen, ten nadeele dezer Stede gepleegd wordende en tot „Uwe kennis komende, terstond aan den Opzigter der Lantaarnen zult „kennisgeven, en Uw verder zo gedragen, als een goed en getrouw „vulder der Lantaarnen gehouden is te doen.

„Zo waarlijk helpe Uw God Almagtig".

„NIEUW-JAARS-WENSCH, OPGEDRAGEN AAN ALLE HEEREN, KOOPLIEDEN, BURGERS EN INWOONDERS DER STAD AMSTERDAM; OP DEN EERSTEN DAG VAN HET JAAR ONZES HEEREN JESU CHRISTI 1752. DOOR DE VULDERS EN AANSTEEKERS DER LANTAARNEN. LETTER L. IN DE WIJK VAN NOMMER 7".

De Instructie voor de Lamp-Bezorgers begon als volgt:

INSTRUCTIE

VOOR DE

LAMP-BEZORGERS VAN DE STADSLANTAARNEN

'T AMSTERDAM

BY SAMUEL LAMSVELD, ORDINARIS STADS DRUKKER EN BOEKVERKOOPER, AAN DE NIEUWE KERK 1759 (met privilegie).

„I. De besorgers der Lampen zullen gehouden zijn den zelven Oly en „Kattoen tot de lampen te gebruiken, die haar van den opzigter zal „worden terhand gesteld: de Lampen met volle mate, volgens het Dag-

„register met Oly te voorzien, en al de Lemmetten op eene wijze en „lengte, luchtig en wat rijzende, uyt de lemmetpijpjes te doen uitsteeken, „ten einde alle de Lampen egaal en op haar maat mogen branden.

„II. Het nieuwe Lemmet in de Lampen gesteeken zijnde, moeten zij „onder 't vullen deurvogtig maken met oly, doopende deszelfs uitsteekende „top in de volle Maat, en gietende in 't laatst nog een weinig daarover „en wanneer het gebrand heeft, moeten zij telkens het swart met een „scherpe schaar platagtig daarvan boven afsnijden, ook alle onzuyverheit, die „daar in of aan het Lemmetpijpje mogte gegroeid zijn, schoon afzuiveren.

„III. Des avonds na 't aansteeken moeten zij haar Wijk doorgaan, om „te zien of de lampen egaal en na behooren branden, en, eenig gebrek „daaraan bevindende, 't zelve verhelpen, inzonderheit des anderen daags „in 't weder vullen der Lampen; of zo 't mogt bijkomen door eenig gebrek „aan den Oly, zo moeten zij het den opzigter bekend maken: of andersints „bijkomende door dien de lemmetten te streng gedraaid zijn, zoo moeten „zij die maar zelfs losdrayen, gelijk zij ook, de Lantaarns die scheef „staan zelfs moeten regt zetten: maar de palen scheef of achterover „staande, zo moeten zij zig adresseeren aan den opzigter: of is schorting „alleenlijk aan het hangen van de lamp, hangende voor of achterover; „is 't het eerste, zo moeten zij het onderste haakje van de Lamp wat „achterwaarts afbuygen en anders het bovenste.

„IV. Ter eerste en tweede nagt van iedere duystere Maan, dat de Lampen „met de grootste maat gevuld worden, om voorts tot op het aanbreken „van den dag te lichten, moeten zij een uur of anderhalf voor den „blustijd haar Wijk deurgaan, achtgevende op hoe tijdig of ontijdig hare „Lampen deurgaans uitgaan, om zig dan voorts in 't opzetten van het „Lemmet daar na te reguleeren, ten einde dezelve tot op de behoorlijke „tijd in 't uytgaan moge gebragt worden. En moge ook datzelve vroeg „uytgaan op andere nagten, als 't haar inmiddels van den opzigter werd „aan bevolen, niet na te laten.

„V. Als 't gebeurd dat er Lemmetten in de Lampen afloopen eer nog „de duystere Maan verstreken is, zo moeten zij maar een darde deel van „een geheel nieuw Lemmet in deszelfs plaats wederom insteeken, en dat „de Lemmetten ter ligte maantijd alle gelijkelijk moeten vernieuwdt

„worden: en moeten in alle de Lampen die dus met nieuw Lemmet „voorzien worden, een half uur oly meer gieten als in de andere.

„VI. De glazen moeten zij altijd schoon en klaar onderhouden, en die „niet juist ter gezette dagen schoon maaken, maar alle dagen als zij „maar eenige smetten of vuilheid aan het glas komen te vinden, 't zij „dat ze van binne beslagen of van buyten bestoven zijn.

„VII. De Snuyvers van de Lantaarns moeten zij op alle ligte Maan- „tijden met een raagbol schoonmaken en zuyver uyt reinigen; en moeten „hetzelve omtrent alle oope Winkels niet op de Ladder staande, maar „om laag op de straat doen.

„VIII. De Lugt-gaaten die van ondere in de Lantaarns komen, gelijk „ook de Rookgaten in de kap van de Snuyvers, moeten zij altijd zuyver „open houden, en daar inzonderheid oppassen in de maanden Mey, July, „Augustus, September en October, als wanneer de spinnen meest werken, „en deze gaaten met haar rag bezetten of verstoppen.

„IX. Op de lichte Maanen 3 à 4 dagen voor dat de Lantaarnen wederom „moeten lichten, moeten zij alle hare Lantaarens en Lampen geheel „schoon maken, de overgeschote lemmetten uytwerpen, en alle de Lampen „wederom met nieuw lemmet voorzien, dog dit laatste van het lemmet „niet eer als daags voor dat de Lantaarens wederom moeten aangesteeken „worden, of wel eerst dien eigen dag, namentlijk dan wanneer men door „de gesteldheit van het weer jagtsneew te gemoet ziet.

„X. De Lampbesorgers zullen ook gehouden zijn, opzigt te nemen op de „aansteekers van haar wijk, om voor te komen, dat er ontijdig werd „aangesteeken, ten welken eynde zij wat voor en inzonderheit na het „aansteeken daar op moeten letten, en verbieden degene die te vroeg „komen aan te steeken, en helpen degene die te laat komen, of door „ouderdom en swakheid te lang werk hebben; en moeten bij den opzigter „aanbrengen, al 't geene zij bevonden hebben bij d'aansteekers qualijk „gedaan te zijn, waar voor zij de halve boete, bij d'aansteekers volgens „haare Instructie verbeurt, zullen genieten.

„XI. Eenige ondigtheit of andere gebreken aan de Lampen of Lantaarens „vernemende, zullen zij gehouden zijn daarvan voorts bij notitie kennis

„te geven, den Stads-Blekslager en desgelijks 't geen aan de glazen man-„queert, aan Stads-Glazenmaker, om dezelve Lantaarens zo spoedig als „mogelijk is, versteld en wederom klaar ten gebruyk te bekomen.

„XII. Van de Lantaarens die door voorvallende ongelegenheden niet „konnen bediend worden, zal hij kennis moeten geven aan den opzigter, „om door hem daar in voorzien te werden.

„XIII. De Lampbesorgers zullen het vullen van de Lampen en het opzetten „van het Lemmet zelfs in persoon moeten doen, zonder iemand anders „of voor het geheel of voor gedeelte daarin te mogen gebruyken; en „wanneer het haar door ziekte of andere onvermijdelijke beletselen ver-„hinderd word zelfs te komen waarnemen, zullen zij gehouden zijn dat „terstond bekend te laten worden den opzigter, die dan een ander in „haare plaats op haare koste zal bestellen.

„XIV. En zullen de Besorgers der Lampen in cas van nalatigheit ver-„beuren, om van haar bedongen loon gekort te worden als volgt:

„XV. Van een lamp in 't vullen verzuymt, en op het aanbrengen van „den aansteeker niet verholpen. 6 St.

„XVI. Van ieder reis dat zij op d'eerste nacht der duistere Maan, dat „de Lampen met de grootste maat gevuld zijn, verzuimen tijdig uit „te gaan om den tijd van 't uitgaan haarer Lampen te beschouwen, „of ook op eenige andere nacht op welk 't zelve te doen haar van den „opzigter is aanbevolen. 12 St.

„XVII. Van ieder reis dat de glaazen op den avond niet behoorlijk „schoon gemaakt werden bevonden, en dat er geen exceptie over de „onbequaamheit van het weer kan gemaakt worden. 20 St.

„XVIII. Over 't verzuim van de Snuyvers op de ligte Maantijd schoon „te maken. 20 St.

„XIX. Van ieder reis dat zij verzuimen voor of na het aansteeken der „Lantaarens in haar wijk behoorlijk om te zien, en dat zij nalatig zijn in 't „aanbrengen van de fauten die de aansteekers komen te begaan. 12 St.

„XX. Van ieder reis dat zij hare Lantaarens door iemand anders dan „door een vastgestelde noothulp komen te laten bedienen. 20 St.

„XXI. Al het gereedschap dat de Lampbesorgers van nooden hebben, zullen „zij zelf moeten bekostigen, uytgenomen de Olykruyken en Olymaten, zo „groot als klein, die van stadswege gemaakt en bekostigt zullen worden".

Men ziet uit het laatste gedeelte dat de Overheid niet karig was in het opleggen van boeten; of dit boetestelsel dikwijls in praktijk werd gebracht, heb ik nergens kunnen vinden. Het is te hopen dat zulks niet behoefde te geschieden, want ik vrees dat dan die vulders met een karig loontje naar huis gingen. Doch over de salarieering van deze hoogst verantwoordelijke betrekking later; laten wij eerst de instructies voor de andere bedienaren der openbare verlichting eens bekijken; zoo vond ik voor het jaar 1764, een:

INSTRUCTIE
VOOR DE
AANSTEEKERS VAN DE LAMPEN
VAN STADS-LANTAARNS
'T AMSTERDAM
BY PIETER MORTIER STADS-DRUKKER EN BOEKVERKOPER OP DEN NIEUWEN DIJK, BY DE ZOUTSTEEG. — 1764 (met privilegie).

„I. De Aansteekers sullen de Lampen beginnen 't ontsteken met het slaan „van het uur bij de gedrukte Lyste gespecificeert.

„II. En sullen tot het ontsteken van de lampen niet meer als de kleine „deur mogen openen, en wanneer de lampen ontsteken zijn, deselve wel „moeten sluiten.

„III. Haare lampen aangesteken hebbende, moeten sy die weder na sien, „om te vernemen offe al te samen brandende blijven, en soo eenige der „selve komen uit te gaan, so moetense die andermaal gaan aansteken; „dog het mogt bijkomen, doordien de lampen van Olye of van Kattoen „niet wel voorsien waren, sullen zij het selven den Lampbesorger „aanstonds moeten bekend maken, die ze daarop ook aanstonds van 't „noodige zal moeten gaan voorzien, en aan den aanbrenger daarvoor „betalen 9 St.

„IV. Het aansteken van de lampen sullen sy met alle voorsigtigheit moeten „doen, met sagt aanzetten van de ladder, en voorsigtig aanvoeren van „de kaars; op dat het lemmet niet en wordt verset, 't welk de lampen „qualijk zou doen branden.

„V. En sullen gehouden zijn de lampen op die dagen en uren uit te „blussen die in hare Dag-registers zijn aangewesen.

„VI. De aanstekers sullen gehouden zijn zelf in persoon de lampen aan „te steken, sonder daartoe iemand anders te gebruiken, en bij voorvallende „ongelegentheden sullen sij gehouden zijn den opzigter daarvan t'adver- „teeren, de welke tot laste van haar, soolange sy wettelijk belet sullen „zijn, iemand anders in de plaats sal stellen om het werk waar te nemen.

„VII. En zullen d'aanstekers in kas van nalatigheit verbeuren om van „haar bedongen loon gekort te worden als volgt:

„VIII. Van ieder lamp die voor het slaan van de klok of een half uur „daarna wordt aangesteken. 3 St.

„IX. Van een deur die na het aansteken van de lampen word open „gevonden. 3 St.

„X. Van een lamp die niet gebrand zal hebben, 't zij dat ze naar het aan- „steken van zelfs weer is uytgegaan, of anderszins, zo wanneer zij van dezelve „geen advertentie aan den Lampbezorger sullen gedaan hebben. 6 St.

„XI. Van ieder reis dat zij het aansteken door iemand anders als door „een aangestelde noothulp hebben laten doen. 6 St.

„XII. Van een lamp die op die dagen dat deselve geblust moeten worden, „een uur over de tijd word brandende gevonden. 3 St.

„De aanstekers sullen tot het werk moeten gebruiken haar eigen kaarsen, „slonsen en ladders, en de Heeren Tresoriers deswegen niets in rekening „mogen brengen".

Zouden die aanstekers nog iets van hun loon hebben overgehouden?

En nu ten slotte de:

INSTRUCTIE
VOOR DE
NAGTRONDERS OF NASPEURDERS VAN HET UITGAAN DER LANTAARENS.

„I. Zullen de naspeurders gehouden zijn in de Na-nagt wanneer de Lampen „branden, omtrent 2 uuren voor 't uitgaan van dezelve, om te gaan door „de Stad langs zulke straten en graften als de opziener ieder van haar

„eens vooral zal aanwijzen, om nauwe agtinge te geven, welke Lampen „voor den behoorlijken tijd komen uit te gaan, en daar zij zulks bevinden, „de kruk of paal een teeken met kreit te geven, en voorts by memorie „'t zelve aan te teekenen, in maniere als de opziener haar zal onderrichten.

„II. Dit werk verrigt hebbende, zullen zy wyders gehouden zyn hare „notitie aanstonds te brengen ten Huize van den opziener, ten einde deze „voor het aankomen van den dag kennisse hebbe van 't geene er gepas- „seerd en voorgevallen is".

Jaarlijks werd een ordonnantie gedrukt, „geschikt naar den loop en ouderdom der Maane", waarin het juiste uur werd aangewezen wanneer de Lampen „ontsteeken en geblust" moesten worden, mitsgaders de tijd, wanneer de glazen der lantaarns en de snuivers en lampen moesten worden schoongemaakt en van nieuwe lemmetten voorzien.
In 1767 stonden er 2815 lantaarns in de stad en was de gansche stad, de buitenwijken daaronder begrepen, verdeeld in 17 wijken van A tot R en stond op elken lantaarn een nummer.[1])
Het normale aantal lantaarns in één wijk bedroeg 160 stuks, behalve in wijk A, waarin slechts 146 en daaronder zes vóór het Stadhuis waren; in wijk B waren er 179 en in wijk O 181.
De vulders en lampbezorgers hadden ieder 160 lampen te verzorgen en ontvingen daarvoor gezamenlijk *f* 250.—, terwijl de aanstekers 20 stuks voor hunne rekening hadden, waarvoor zij *f* 40.— per jaar ontvingen, maar daar moesten dan ook nog kaarsen, slonsen, ladders en eventueele boete van betaald worden.
Wagenaar zegt dat de lantaarns acht à tien huizen van elkaar stonden en de stad in een vierendeel uurs alom verlicht kon zijn en vervolgt dan: „Het personeel werd door Heeren Thesaurieren aangesteld en bestond „in 1767 uit een opziender; een onderopziender; een oliemeeter; zeventien „vullers of bezorgers der lampen, welken vijf noodhelpers zijn toegevoegd; „honderd vier en dertig aansteekers en blusschers die zeventien nood- „helpers hebben en zes nagtronders".[1])
In 1769 kwamen er klachten in over de verlichting en „hoewel men „van meening was dat de stad reeds voorzien was van een aanmerkelijk „getal lantaarnen, vondt men 't egter dienstig aan verscheidene oorden,

---

1) Wagenaar Deel V, Boek I, Pag. 46.

KERMIS WENSCH AAN ALLE BURGEREN EN INWOONDERS DER STAD AMSTERDAM, OP DEN 20 SEPTEMBER 1802. DOOR DEN VULDER EN AANSTEEKERS DER LANTAARNEN. LETTER N. IN DE WIJK N° 1.

„nog eenigen te plaatsen, daar men oordeelde dat dezelve niet mochten „ontbeerd worden. Tevens werdt vastgesteld, dezelven geduurende het „geheele jaar en dus langer dan voorheen te laten branden.

„Om de meerdere kosten te vinden, werd beslooten dat het lantaarn-, „brandspuit-, emmer- en straatgeld voor ieder huis, voortaan met $^1/_8$ van „hetgeen reeds betaald werd, zou verzwaard worden”. [1])

Het schijnt evenwel, dat men hiermede nog niet voldaan was, „want”,

---

1) Wagenaar, Deel 3 Pag. 280/281.

KERMIS-WENSCH, AAN ALLE BURGEREN EN INWOONDERS DER STAD AMSTERDAM, OP DEN 20 SEPTEMBER 1807.
DOOR DEN VULDER EN AANSTEEKERS DER LANTAARNEN. LETTER N. IN DE WIJK VAN NOMMER I.

schrijft Wagenaar: „ingevolge en ter wegneming der klagten van de „burgers en de ingezeetenen over gebrek aan het vereischte licht bij nacht „in sommige oorden en wijken der stad, werden Burgemeesters en „Regeerders in den jaare 1770 te raade, de stadslantaarnen zoowel bij „lichte als bij donkere maan, altoos des nachts te doen branden."[1])
Bovendien nam men ook een proef met een nieuw soort lantaarn, voorzien van twee of drie pitten en terugkaatsende spiegels, die dan ook

---

1) Wagenaar. Deel 5 Pag. 538.

veel meer licht verspreidden dan de oude, doch waarschijnlijk om de kostbaarheid slechts op enkele plaatsen aangebracht werden o. a. op de Heerengracht tusschen Spiegelstraat en Koningsplein.
Het is opmerkelijk hoe weinig eenheid van taal toen ter tijde zelfs in officieele stukken bestond; dit viel mij bij het napluizen van oude boeken en papieren herhaaldelijk op.
Als eene kleine illustratie moge het volgende dienen:
Op een boekje stond: „Ordre op het bedienen van Stads *Lantarens* voor den jaare 1791".
Op een ander stond: „Ordre op het bedienen der Stads *Lamptarens* voor den jaare 1799".
En later in 1815 vond ik weder het woord *lantarens.*

Gebeurt het *nu* wel eens een enkele keer, dat een brander uit een lantaarn wordt gestolen, toen kon men er beter mede terecht. Ik vind althans opgeteekend, dat van 1 November 1800—1 Maart 1801 door de geheele stad uit de *Lamptarens* werden gestolen *79 Lampen.* Een respectabel cijfer, dat niet pleit voor de eerlijkheid van de toenmalige Amsterdammers.

Gedurende de 18e eeuw had nog een groote verandering plaats in de wijze waarop de lantaarns geplaatst werden.
Het is zeker, dat Jan van der Heyden de lampen op houten palen en muurarmen heeft ontworpen, want in zijn schetsboek zijn op geenerlei andere manier de lantaarns aangebracht, maar tevens is het even zeker, dat op het einde van de 18e eeuw de meeste lantaarns niet meer op palen stonden, maar aan touwen hingen, die tusschen de huizen waren gespannen op de wijze als thans met de electrische verlichting plaats vindt.
Doch nergens heb ik aangeteekend gevonden, wanneer deze verandering werd aangebracht. Wel vermoed ik, dat het reeds plaats gevonden had vóór 1764, want in de instructie voor de nachtronders van dat jaar komt de volgende zinsnede voor: „en daar zij zulks bevinden, de *kruk* of paal een teeken met krijt te geven". Dit woord *kruk* doet mij veronderstellen, dat de lantaarns toen ter tijde werden opgeheschen en daar het vóór het woord „paal" staat, dat er meer krukken dan palen waren[1]).
Alvorens verder te gaan, nu wij zoo langzamerhand tot de 19e eeuw zijn

---

1) Mocht deze opvatting niet juist zijn, dan houd ik mij voor nadere inlichtingen aanbevolen.

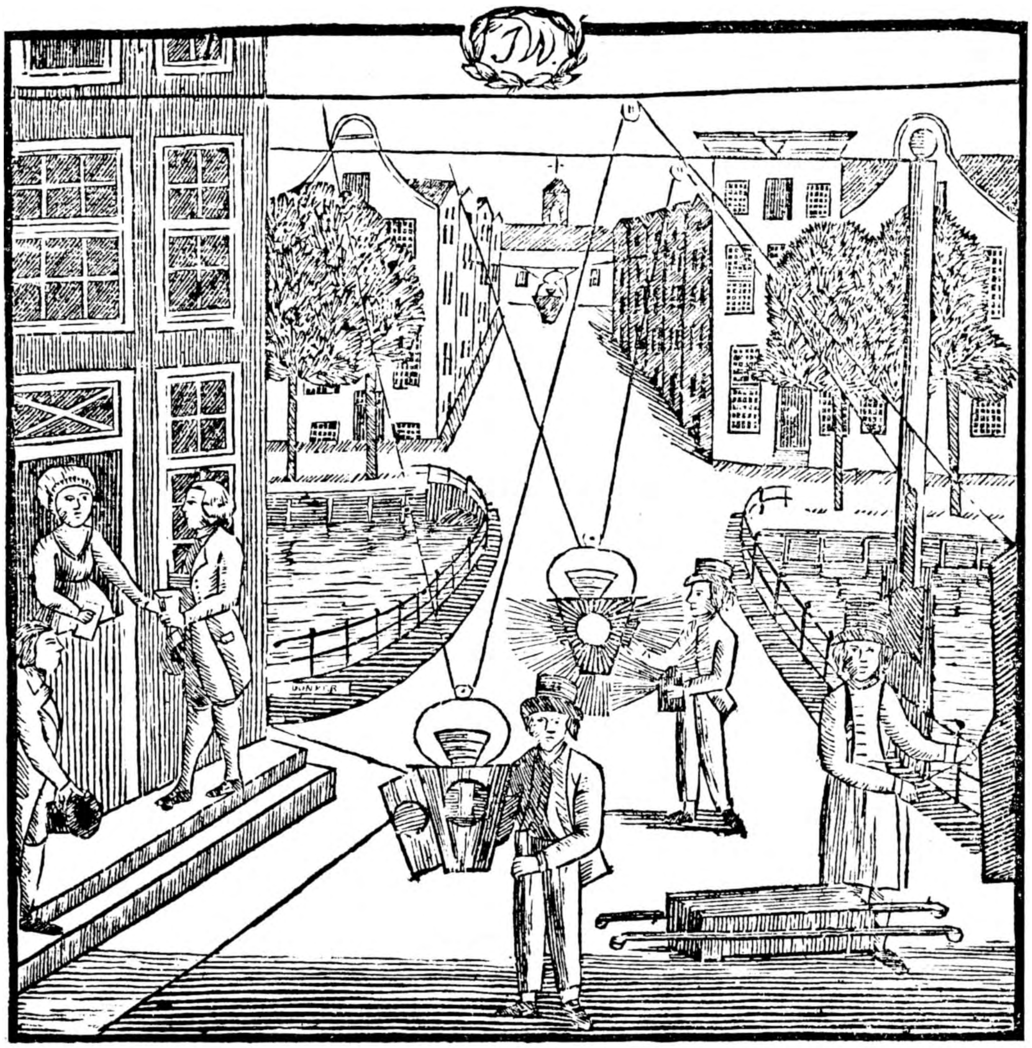

NIEUW-JAARS WENSCH, AAN ALLE HEEREN KOOPLIEDEN, BURGERS EN INWOONDERS VAN AMSTERDAM, VOOR 'T JAAR 1811. DOOR DEN VULDER EN AANSTEEKERS DER LAMPTAARNEN. LETTER N. IN DE WIJK VAN NOMMER 2.

gevorderd, de eeuw, die ons op elk gebied zulke reusachtige omwentelingen heeft gebracht en niet het minst op dat der openbare verlichting, wil ik nog even, alvorens de 18e eeuw te verlaten, een kijkje binnenshuis met U nemen om dan te constateeren, dat aan de verbetering der lampen in eeuwen niets gedaan was. Eerst in 1785 kwam er verandering, toen de apotheker Quinquet te Parijs het lampenglas uitvond, terwijl in 1800 Carcel de olielamp zoo verbeterde, dat de oliebak in den voet van de lamp kwam, van waaruit de olie door middel van radertjes naar den brander geperst werd.

Hierdoor was een groote schrede op den weg der vooruitgang gedaan, terwijl men een helder licht verkreeg, dat niet flikkerde en acht gewone kaarsen overtrof, doch er was één groote hinderpaal en wel deze, de lamp was te duur. Zij kostte *f* 40.— à *f* 50.— en deze hooge prijs belette het algemeen gebruik ervan.

Er verliep geruimen tijd, alvorens de werktuigkundigen er in slaagden het raderwerk, oorzaak van den hoogen prijs, door een goedkooper te vervangen.

KALVERSTRAAT IN HET BEGIN DER NEGENTIENDE EEUW, GEZIEN VAN DE GAPERSTEEG AF.

Ik zou te breedvoerig worden door de reeks lampen, die elkaar opvolgden, te beschrijven, maar wel verdient vermelding de zoogenaamde Moderateurlamp, uitgevonden door Franchot, die ouden van dagen zich nog zeer goed kunnen voorstellen.

Deze lamp verspreidde evenveel licht als de Carcellamp en was voordeeliger in het gebruik. Een vernuftig aangebrachte spiraalvormige veer, die op een zuiger drukte, voerde de olie naar boven, waardoor het raderwerk der Carcellamp verviel.

Keeren wij thans tot de openbare verlichting terug, dan blijkt ons, dat de vraag naar meer licht niet uitsluitend tot onzen tijd behoort, maar ook in het einde der 18e en begin der 19e eeuw telkens vernomen werd, zoodat als gevolg daarvan in 1811 alleen reeds 405 palen bijgeplaatst werden en in 1814 ook ten gevolge van die klachten, de stad in twee gedeelten verdeeld

werd, voor welker surveillance twee opzichters in de plaats van één aangesteld werden.

Had de stad de verlichting in de vorige eeuwen in eigen beheer gehad, in het begin der 19e eeuw bleek men ervan te willen afstappen, want 5 Juni 1809 werd een contract gesloten met F. L. Behr voor de geheele bediening der verlichting. Wil men weten, wat die destijds kostte, dan diene het volgende: In 1814 werd uitbetaald:

Aan salarissen en loonen	*f* 20500.—
„ olie	„ 55020.—
„ impost	„ 4400.—
Totaal	*f* 79920.—

Elk jaar werd de gemiddelde prijs, die de stad aan den aannemer voor de raapolie betalen moest, bepaald.

De vraag naar meer licht bleef evenwel voortduren, zooals blijkt uit het feit, dat door de stadsregeering op 21 Dec. 1820 *f* 10.000.— voor verbetering van de verlichting toegestaan werd en dat van 1 November 1821 af, elke lantaarn honderd uur meer branden zou.

Doch de tijd was niet meer verre, dat er eene geheele omkeering zou plaats vinden niet alleen in de openbare, doch ook in de particuliere verlichting. Reeds sinds jaren was een groot gedeelte der wetenschappelijke wereld rusteloos bezig met het zoeken naar betere lichtbronnen.

Met name in Engeland, Frankrijk, Duitschland en ook in ons land werden door geleerden proeven genomen met gas, verkregen uit de droge destillatie van steenkool, doch hierover in een volgend hoofdstuk.

TWEEDE HOOFDSTUK.

DE ONTDEKKING EN DE TOEPASSING VAN HET STEENKOLENGAS.

HET idee om uit steenkool een lichtgevende gassoort te maken, kwam waarschijnlijk het eerst op bij den Engelschman Chirley in 1659, toen hij in Baku een vuurzuil uit een spleet in de aarde zag komen, het zoogenaamde Heilige vuur, dat langen tijd verheerlijkt werd en aangebeden als een Goddelijke macht. Hij dacht evengoed *kunstmatig* een lichtbron uit vaste stoffen te kunnen ontwikkelen, doch het was niet voor hem weggelegd die gedachten verder uit te werken. De Engelschen J. Clayton, William Murdoch en S. Clegg, de Franschman Philip Lebon en de Duitscher F. A. Winsor verwierven zich grooten naam met het in toepassing brengen van gas uit steenkolen bereid.

Doch niet alleen het buitenland, ook ons land bleef in dezen vreedzamen wedstrijd niet achter. De man die daarin den naam van ons vaderland heeft hoog gehouden, was Jan Pieter Minckelers, een eenvoudig Maastrichtenaar. Omdat de uitvinding van het gas van zulk een overwegenden invloed geweest is op geheel ons maatschappelijk leven en omdat Minckelers een landgenoot was, vraag ik voor zijne levensgeschiedenis een oogenblik uwe aandacht, om tevens een eeresaluut te brengen aan zijne nagedachtenis.

Jan Pieter Minckelers werd 2 December 1748 te Maastricht geboren en ontving aldaar zijne eerste opleiding bij de paters Jezuïten, waarna hij zijne studies te Leuven voortzette.

Aanvankelijk studeerde hij voor geestelijke, doch veranderde van zienswijze en ging over tot de studie der natuurwetenschappen aan de Hoogeschool te Leuven, waaraan hij reeds op 23-jarigen leeftijd in 1772 professor werd.

Nadat de gebroeders Montgolfier in 1782 den luchtballon hadden uitgevonden, deed Minckelers op verzoek van den hertog van Aremberg met

zijne ambtgenooten, Thysbaert en van Bouchante, in 1783 proeven ter verkrijging van een goedkoopere gassoort ter vulling van luchtballons. In het begin van 1784 maakte Minckelers het resultaat van zijne onderzoekingen openlijk bekend en deelde hij in een „Mémoire sur l'air inflammable tiré de différentes substances" mede, hoe hij op 1 October 1783 een geweerloop met steenkolen gevuld hebbende, spoedig en overvloedig, ontvlambare lucht verkregen had, viermaal lichter dan de dampkring. Bij het nemen dier proeven had hij tevens de kennis opgedaan van het lichtgevend vermogen van dat steenkolengas. Reeds in 1785 verlichtte hij, volgens latere verklaringen zijner leerlingen o. a. van den beroemden Gentschen geleerde M. van Hulthem, herhaaldelijk zijn leeszaal met dien lichtbron. De bekende Fransche natuurkundige Faujas de Saint-Fond maakte die ontdekking van Minckelers wereldkundig in zijn beroemd werk, „Descriptions des expériences de la machine aerostatique de Messieurs de Montgolfier et de celles, auxquelles cette découverte a donné lieu". Dit werk verscheen in 1784 in het Fransch en Italiaansch.

JAN PIETER MINCKELERS.
GEBOREN 2 DECEMBER 1748.
OVERLEDEN 4 JULI 1824.

Niet lang nadat de hoogeschool van Leuven naar Brussel verplaatst was (in 1788), keerde Minckelers naar zijn geboortestad terug en was aldaar werkzaam als apotheker in navolging van zijn vader en grootvader, die dat beroep eveneens te Maastricht uitgeoefend hadden.

Kort na de oprichting in 1797 van de Ecole Centrale te Maastricht, het latere Atheneum, werd Minckelers daaraan benoemd tot professor in de natuur- en scheikunde. Tot 1816 bleef hij in die betrekking werkzaam, richtte o. a. een scheikundig laboratorium op en bracht een zeer merkwaardige verzameling versteeningen uit den St. Pietersberg bijeen, wier beschrijving zoozeer de aandacht der geleerde wereld trok, dat de groote Cuvier dien arbeid in hooge mate prees en er gebruik van maakte voor zijne „Recherches sur les ossements fossiles".

Van 1806—1816 genoot hij het vertrouwen zijner medeburgers als lid van den Raad van Maastricht, tot hij door een beroerte gedwongen werd zich uit het werkzame leven terug te trekken.

Op 4 Juli 1824 overleed hij aldaar.

Weinige dagen later, den 7en Juli 1824, verscheen in het „Journal de Limbourg" een doodsbericht van de hand van den Leuvenschen hoogleeraar M. Martens, stadgenoot van Minckelers, waarin hij de uitvinder van het steenkolengas genoemd werd. Ditzelfde geschiedde in het belangrijke levensbericht dat de Luiksche hoogleeraar M. Ch. Morren in 1839 in het licht gaf. Ter eere van de nagedachtenis van hunnen beroemden stadgenoot werd door Burgemeester en Wethouders van Maastricht bij de opening van de gasfabriek op 24 Oct. 1858 besloten, de Heerenstraat, waar Minckelers gewoond had, Minckelersstraat te noemen, en op 20 Juli 1898 werd door den Gemeenteraad besloten een gedenksteen aan te brengen in het huis waar hij geboren werd.

STANDBEELD TE MAASTRICHT VAN
JAN PIETER MINCKELERS.

Doch hiermede was men in Maastricht nog niet tevreden, want in 1901 namen B. en W. het initiatief tot het oprichten van een standbeeld, hierin krachtig gesteund door de „Vereeniging van Gasfabrikanten". Aan den beeldhouwer Bart van Hove werd de opdracht gegeven den grooten uitvinder te vereeuwigen, waarna het ontwerp in Brussel door Verbeyst, in brons, gegoten werd. Den 10en Juli 1904 had hierop, terwijl de klokken beierden en de muziek speelde, de plechtige onthulling plaats, in tegenwoordigheid van den Commissaris der Koningin in Limburg, Burgemeester en Wethouders met den Raad van Maastricht, tal van civiele en militaire autoriteiten en vooral niet te vergeten, een zeer groot aantal leden der „Vereeniging van Gasfabrikanten". Zoo huldigde Nederland de nagedachtenis van een harer groote zonen.

Het beeld, zooals men op de afbeelding kan zien, stelt Minckelers voor in staande houding met den geweerloop, waaruit een vlam komt, in de hand. Het staat aan den ingang van de Boschstraat bij het Marktplein.

Keeren wij thans na dit algemeen en kort overzicht over de ontdekking van het gas, naar Amsterdam terug, dan zien wij, dat van eene toepassing van deze lichtbron ten dienste van de openbare verlichting vooralsnog geen sprake is.

In September 1816 was er in onze stad voor het eerst sprake van gasverlichting en wel bij gelegenheid van het bezoek dat Koning Willem I met den Prins en de Prinses van Oranje aan het Gereformeerde Oude Vrouwen- en Mannenhuis op den Amstel bracht, waar men voor het eerst in Nederland een gasvlam kon aanschouwen.

In de groote zaal hingen drie kronen elk met 12 à 14 lichten, terwijl aan de muren wandarmen waren aangebracht.

Een gedeelte van den tuin was eveneens ter eere van het hooge bezoek met gas verlicht.

De „Amsterdamsche Courant" schreef daarover het volgende:

„In den avond van 23 September heeft de Koninklijke familie zich naar „het Diaconie Oude Vrouwen- en Mannenhuis begeven, alwaar voor „Hoogstderzelve in bijzijn van den Heer Kommissaris Generaal van „Kunsten en Wetenschappen, den Heer Gouverneur dezer provincie en „den Heer Burgemeester, eenige proeven met de verbeterde verlichting „door middel van gas, verricht zijn, hebbende Z. M. met de meeste „nauwkeurigheid en oplettendheid de bewerking onderzocht en nagegaan."

En een paar dagen later op 26 September: „Daar gepasseerde Zondagavond „de WelEerw. Heer De Koning eene zijner proeven der gasverlichting in „het Diaconie Oude Vrouwen- en Mannenhuis op den Binnen Amstel „alhier, voor Z. M. onze geëerbiedigde Koning, de Koninklijke familie „en vele aanzienlijken des Rijks gegeven heeft, en er zeer verlangd wordt „dat een herhaling en een tentoonstelling van deze proeven voor het publiek „zoude plaats hebben, zoo is daartoe bepaald hedenavond precies ten 7 uur, „zijnde tot entrée gesteld, elf stuivers voor ieder persoon ten voordeele „der Nederd. Gereformeerde Diaconie armen alhier".

Omtrent deze proefverlichting gaarne meer bizonderheden wenschende te vernemen, wende ik mij tot het bestuur van genoemde Stichting, dat op

mijn verzoek de groote welwillendheid had, de archieven na te slaan en mij daaruit mede te deelen:

„Dat het Instituut van Kunsten en Wetenschappen vanwege Z. M. Koning „Willem I werd aangeschreven om een proef te doen nemen met de „verlichting door gaslicht, naar de uitvinding en bearbeiding van „Dr. De Koning, wonende te Akersloot, welke proefneming persoonlijk „door Zijne Majesteit zoude worden bijgewoond.

„Het bestuur van het „Instituut" slaagde er niet in een geschikt lokaal „te vinden om deze proef in het groot te nemen. Alleen de groote zaal „van het Oude Vrouwen- en Mannenhuis voldeed aan alle eischen, en „het verzoek door het „Instituut" tot het bestuur gericht om deze zaal „voor dat doel te gebruiken, werd toegestaan".

Een voorloopige proef had plaats op 6 Juni 1816 en daarna op 23 September zooals hiervoren gemeld, en werd het gas dan eens koolstoffig gas genoemd en dan weer koolstoffig waterstofgas.

Aan draagbaar gas werd toen nog het meest gedacht, getuige het verzoek ingediend op 22 Januari 1824 aan Z. M. den Koning door C. Apostool, zoo voor zich zelf als voor de H.H. Edward Greather en John Marter Hanchott om vergunning tot „fabriceering en levering van oliegas in eenen compressieven toestand". Dit verzoek werd evenwel op 1 Maart 1824 door den Minister voor het „Publiek Onderwijs, de Nationale Nijverheid en de Coloniën", geweigerd.

Nochtans werd op 3 Mei van hetzelfde jaar door den Koning octrooi verleend aan C. Apostool c. s. op de invoering hier te lande van de aanmaak en verkoop van draagbaar gas voor verlichting. Hierbij schijnt het evenwel gebleven te zijn, want nergens is iets te vinden, wat er op wijst, dat die heeren, wat ten minste Amsterdam betreft, hunne plannen uitgevoerd hebben.

De plannen om een gasfabriek te bouwen schenen evenwel bij meerdere personen op te komen, want in het volgende jaar deden L. Roelands & Co. aanvrage voor den bouw van een gasfabriek op het bolwerk Nieuwkerk, dat gelegen was aan de Schans over de Elandstraat.

Op 10 December 1825 werd hierop de Naaml. Vennootschap de Amsterdamsche Pijp-Gas-Compagnie opgericht, na verkregen Koninklijke goedkeuring op 14 October 1825, „Staatsblad" 108, waarbij de duur van de vennootschap bepaald werd op 25 jaar, te beginnen 10 Januari 1826 en eindigende 31 December 1850. Als eerste gasdirecteur werd benoemd Jhr. J. Warin, die bijgestaan werd door 5 commissarissen. Zeer eigen-

aardig zijn de voorwaarden verbonden aan de oprichting van deze eerste gasfabriek, gedateerd 2 April 1826, waarvan de eerste drie artikelen luiden als volgt:

„Art. 1. Er mogen per etmaal niet meer dan „50.000 cubieke voeten gas gestookt worden.

„Art. 2. Deze hoeveelheid van 50.000 cubieke „voeten zal worden geborgen in 5 gazometers, „zoodat elk 10.000 voet bevat.

„Art. 3. In deze fabriek zal alleen gas van „*raap*olie worden gestookt, daar het moeilijk is „om kalkwater, ter zuivering van het kolengas „benoodigd, in de voorzeide stad te vervoeren „en de gevaren om daardoor geinfecteerd te worden, te groot zijn".

SIR MOZES MONTEFIORE BAR^T.

Wij kregen wel een gas-, maar geen *steenkolen*gasfabriek, en te verwonderen is het dan ook niet, dat de zaak niet erg opnam. Dit zal dan ook wel de reden geweest zijn, waarom de voorzichtige Amsterdammers langzamerhand hunne aandeelen van de hand trachtten te doen. Zij vonden een gretigen kooper in den heer M. W. Attwood, een der directeuren van de toen eerst kort bestaande Imperial Continental Gas-Association. Deze Engelsche maatschappij, in 1824 opgericht, wier zetel toen ter tijde in Londen was, 30 Clement's Lane Lombardstreet E.C., en wier naam in latere jaren zoo welbekend in Amsterdam werd en in vereeniging met de andere concessionarissen: de Duinwater-Maat^ij, de A. O. M. en de Bell Telefoon-Maat^ij, zulk een machtigen invloed op den politieken toestand had, zoodat op hare beginletters zelfs een aardige persiflage werd gemaakt, n.l. *I*k *C*ommandeer *G*eheel *A*msterdam (I. C. G. A.), trachtte *toen* reeds vasten voet in onze stad te krijgen, want van de 120 aandeelen waren in 1833 reeds 98 stuks in handen van bovengenoemden Attwood, zoodat in gezegd jaar besloten werd de zaak maar geheel aan de I. C. G. A. over te doen. Even wil ik de gelegenheid aangrijpen stil te staan bij de oprichting van de I. C. G. A., die, zooals hierboven vermeld, in 1824 plaats vond. Onder de oprichters dier maatschappij bevonden zich o. m. Sir Mozes Montefiore Bar^t, een man die zich op het gebied der philantropie een Europeeschen naam heeft verworven, verder Sir William Congreve, Sir Isaac L. Goldsmid Bar^t e. a.

In 1825 sloot zij met de gemeente Hannover haar eerste contract, hetwelk spoedig daarna door andere, met de gemeentebesturen van eenige der voornaamste steden in Duitschland, België en Frankrijk gevolgd werd, waarvan de voornaamste waren Aken, Antwerpen, Berlijn (gedeeltelijk), Brussel (de voorsteden), Hannover, Frankfort a/d. M., Nancy, Rijssel, Stolberg en Weenen. Ook in ons land verkreeg zij successievelijk verschillende concessies, n.l. in Rotterdam, Haarlem en Vlissingen.

Deze laatste stad is thans nog de eenige in Nederland, die door haar verlicht wordt.

De I. C. G. A. begon het zaakje anders aan te pakken, getuige de vergunning die zij op 29 Augustus 1834 verkreeg, om zoowel gas te stoken uit steenkolen als uit hars en daarbij vrijstelling van de verplichting om de gashouders *onder dak* te plaatsen. Nu werd bepaald dat zij in de open lucht moesten staan. Ook was zij onmiddellijk krachtdadig gaan werken aan het leggen van een buizennet, waartoe zij concessie verkreeg op 25 Januari 1834 en wel tot het leggen van buizen in de Vijzelstraat, Pijpenmarkt, Vijgendam en Nes en op 17 September van dat jaar voor het Leidscheplein, de O. Z. Achterburgwal, Warmoesstraat, Damrak, Prinsengracht, Reestraat en Elandsgracht, maar afgewezen werd het verzoek om buizen te leggen in de Hoogstraat, O. Doelenstraat en Pijlsteeg. Later zijn zij natuurlijk toch aan de beurt gekomen. Maar waarom werd dat eerst afgewezen? Liep de I. C. G. A. te hard van stapel, te hard voor het toenmalige gemeentebestuur? Van dezen tijd ongeveer dagteekent ook waarschijnlijk eene kennisgeving aan het publiek, die evenwel geen datum en ook geen onderteekening draagt, waarin de „voorwaarden waarop het Gazlicht verkrijgbaar is", worden uiteengezet en van den volgenden inhoud was:

VOORWAARDEN WAAROP HET GAZLICHT VERKRIJGBAAR IS.

De Gazleidingen, die van de Fabriek af gelegd zijn, beslaan thans genoegzaam de helft der stad, terwijl men zal voortgaan om dezelven verder te leggen; zoodat men thans reeds de maatregelen genomen heeft, om alle bewoners der huizen, voorbij welken zij zich uitstrekken, met Gaz te kunnen voorzien.

De vijf belangrijke voordeelen, die het Gaz oplevert, en welke reeds door zoo vele inwoners van Amsterdam naar waarde geschat worden, mogen met recht aanmoedigen om van hetzelve gebruik te maken. Deze voordeelen zijn:

1e. *Dat het de zindelijkste verlichtingswijze is.*

De licht bevattende stoffen, aan de Fabriek tot Gaz- of lichtlucht overgehaald zijnde, zoo wordt al het morsen, waartoe het gebruik van Lampen en Kaarsen aanleiding geeft, alsmede de stank, welken het branden van Lampen en voornamelijk van Kaarsen veroorzaakt, geheel voorgekomen. En mits men de vlammen niet hooger dan 8 à 10 Neder-

landsche duimen laat branden, zoodat al het Gaz zich behoorlijk met de levenslucht vereenigen en geheel verbranden kan, zoo komt men het aanslaan van damp voor, dewijl er alsdan geen damp bestaat. De inhaligheid, die de menschen aanspoort de vlammen te hoog te doen branden, doet alleen het klagen over walmen ontstaan.

2e. *Dat het een gemakkelijk licht is.*

Zoodra het kraantje, dat den toevoer van Gaz afsluit, geopend wordt, is de Gazlamp dadelijk bruikbaar; voor opdoen en bewaren van lichtstof heeft men niet te zorgen, en hetzelve kan noch verspild noch ontvreemd worden. Het Gaz vat dadelijk vlam en verlicht in zijn' vollen luister. Mogt men bemerken, dat eenige gaatjes door stof digt geraakt waren, zoo is het genoegzaam dezelven met eenen schuijer door te steken; het schoonhouden der glazen, die veel minder dan bij de lampen aanslaan, is dus de eenige zorg, die het Gazlicht veroorzaakt.

3e. *Minder gevaar voor brand.*

Daar de Gazvlammen slechts in eenen bepaalden kring verplaatst kunnen worden of geheel plaatselijk zijn en de vlam slechts eene bepaalde hoogte kan bereiken, zoo is het gemakkelijk voor te komen, dat zij met geene brandbare voorwerpen in aanraking komen; buitendien geene vonken kunnende afwerpen, zoo leveren zij veel minder gevaar op voor brand, dan de kaarsen, waarmede men altoos met omzigtigheid te werk moet gaan.
De ondervinding heeft in Engeland geleerd, dat sedert de huizen met Gaz verlicht zijn, er minder dikwerf brand ontstaat; dit heeft aanleiding gegeven dat voor gebouwen, uitsluitend met Gaz verlicht, de Verzekerings-Premiën lager dan vroeger gesteld zijn.

4e. *Meerder licht.*

Dit punt is natuurlijk betrekkelijk: men kan het op de grootte der vlam in verhouding tot de hoeveelheid licht, die dezelve verspreid, toepassen, of wel tot de hoeveelheid licht, die voor dezelfde uitgave kan erlangd worden. In beide gevallen kan men beweren, dat het Gaz meerder licht geeft. Eene gewone Argandsche olielamp geeft een licht van $3^1/_6$ smeerkaars van 6 in het oude pond. De olievlam is dus kleiner in verhouding van het verkregen licht; de Gazbrander van 12 gaatjes geeft ruim driemaal zooveel licht als eene Lamp, de vlam is echter niet driemaal zoo groot. Wat betreft de hoeveelheid licht, die men voor dezelfde uitgave verkrijgt, alsdan is het verschil nog grooter, hetwelk uit nevensgaande berekeningen blijkt. Eindelijk:

5e. *Is het Gazlicht zachter voor het oog.*

Het krachtigste licht is het daglicht, het is boven het menschelijk vermogen zoo veel licht daar te stellen, en echter is het voor het oog het zachtste. Het onbestendige branden van het kaarslicht vermoeit het oog, de Olielamp, waarvan de vlam meer of min een' rooden gloed aanneemt, door den rook van het brandende katoen veroorzaakt, is scherp voor het gezicht. Het Gazlicht in gelijke kracht vermoeit het oog oneindig minder, doch gewoonlijk is men daarmede niet voldaan, en door hetzelve te vermeerderen kan het ten laatste ook hinderlijk voor het gezicht worden; tot bewijs hiervan kan dienen, dat het voor het sterkste oog hinderlijk is, hetzelve te vestigen op eene kroon van dertig à veertig Lampen, terwijl men zulks op eene Gazkroon, het dubbele licht verspreidende, ongehinderd kan doen.

Het Gazlicht is verkrijgbaar:

Hetzij per Gazmeter of wel
Bij Abonnement, waardoor de uren en de soort van branders die men gebruiken wil, bepaald zullen worden.
Bij Gazmeter brandende, worden alle soorten van branders toegestaan en is de verbruiker aan geen' tijd van branden gehouden.
De 1000 Engelsche kubiekvoeten Gaz worden berekend tegen *f* 10, en aan elken verbruiker

die meer dan 50,000 kubiekvoeten in het jaar verbruikt, wordt eene korting van 10 ten honderd toegestaan, te verrekenen bij de afrekening van elk jaar, en voor het gebruik van den Gazmeter wordt, naar evenredigheid der grootte, een billijke huurprijs in rekening gebragt. Bij Abonnement worden slechts vierderlei soort van branders aangenomen, alsmede de driespruitbrander, als hulplicht, voor de reeds geabonneerden. De localiteit moet van dien aard zijn, dat de Inspecteurs der Fabriek zich van het behoorlijk branden van het licht *al* dan *niet* overtuigen kunnen, tot welk onderzoek in geval van twijfel men zich verbindt hun den vrijen toegang toe te staan.

TARIEF.

	Uren.	16 Spruiten.	12 Spruiten en Vleermuisvleugels.	6 Spruiten.	Hulplicht of 3 Spruiten.
Van Zons-ondergang tot .	10	*f* 50.00	*f* 45.00	*f* 35.00	*f* 25.00
„ „ „ „ .	11	„ 61.00	„ 55.00	„ 43.00	„ 31.00
„ „ „ „ .	12	„ 70.00	„ 63.00	„ 50.00	„ 36.00
„ „ „ „ .	1	„ 78.00	„ 70.00	„ 55.00	„ 40.00
„ „ „ „ .	2	„ 84.00	„ 76.00	„ 59.00	„ 43.00
„ „ „ „ .	3	„ 90.00	„ 81.00	„ 63.00	„ 45.00
Voor elk uur later . . .	—	„ 6.00	„ 5.00	„ 4.00	„ 2.00 verh.

De vlam zal niet hooger dan 8 à 10 Nederlandsche duimen mogen branden, en altijd door glazen omringd moeten zijn. Een ieder, die bevonden mogt worden het licht, hetzij later te branden of vroeger aan te steken dan zijne overeenkomst vermeld, vervalt in een hooger abonnement. De afrekening zal alle drie maanden geschieden, hetzij volgens aanwijzing van den Gazmeter of wel voor de Geabonneerden: met p°. April $^4/_{10}$, p°. Junij $^1/_{10}$, p°. October $^1/_{10}$, en p°. Januarij $^4/_{10}$ van het overeengekomen beloop.

Aan het kantoor der Gazwerken is eene gezegelde Inteekenlijst voorhanden, welke door een ieder, die Gaz wenscht te branden, geteekend moet worden, en dewelke in verband staat met de Contracten, die met de onderneming aangegaan moeten worden. Alle nadere Informatiën zijn ook aldaar te verkrijgen.

Alle onkosten van Lampen of Ornementen, Branders, Pijpen, Buizen, Kranen, enz., en Arbeidsloon, komen ten laste der gebruikers, en zullen kontant betaald moeten worden.

Het LICHT van eene *ARGANDSCHE LAMP* staat gelijk met dat van $3^1/_6$ *SMEERKAARS* à 6 in het Pond, aan 5 *WASKAARSEN* à 4 in het Pond, en aan 4 *GAZOPENINGEN.*

EEN LICHT, DAT VAN ZONNE-ONDERGANG AF OPGESTOKEN EN TEN 11 URE UITGEDAAN WORDT, BRANDT 1920 UREN IN HET JAAR.

LAMPEN KOSTEN:	SMEERKAARSEN KOSTEN:	WASKAARSEN KOSTEN:	GAZLICHT KOST:	
			Bij Meter.	Bij Abonnement.
In 1 Jaar . 1920 uren.	*In 1 jaar . . . . 1920 uren.*	*In 1 Jaar . . . 1920 uren.*	*1 jaar . . . . . 1920 uren.*	*Een Brander*
„ 26 uur . 1 Kan Olie.	*6 uur duurt . . 1 Kaars.*	*$12^2/_3$ uur brandt 1 Kaars.*	*Een brander van*	*van 12 gaatjes*
1 Kan kost 44 Cents.	*6 Kaarsen in . . 1 Pond.*	*4 Kaarsen in 1 Pond.*	*12 gaatjes brandt*	*van Zonne-onder-*
	1 pond kost . $32^1/_2$ Cents.	*1 pond kost . . f 1.30*	*1 uur . . . 5 Kub. voeten.*	*gang tot 11 ure,*
Dus 1 Lamp kost f 32.50			*1000 Kub. voeten . f 10.—*	*kost . . . . f 55.—*
Kousjes . . . . „ 1.20				
Reparatie, nieuwe	*Licht gelijk aan*	*Licht gelijk aan*	*Licht gelijk aan*	*Licht gelijk aan*
Kappen &c. . . . . „ 1.80	*éene Lamp . . $3^1/_6$ Kaars.*	*éene Lamp . 5 Kaarsen.*	*3 Lampen . . 1 Brander.*	*2 Lampen. . . 1 Brander.*
Schoonmaken . . . „ 2.—				
Dus 's jaars . . . . f 37.50	*Dus 's jaars . . . . . f 54.89*	*Dus 's jaars . . . f 246.32*	*Dus 's jaars . . . . f 32.—*	*Dus 's jaars . . . . f 18.33*

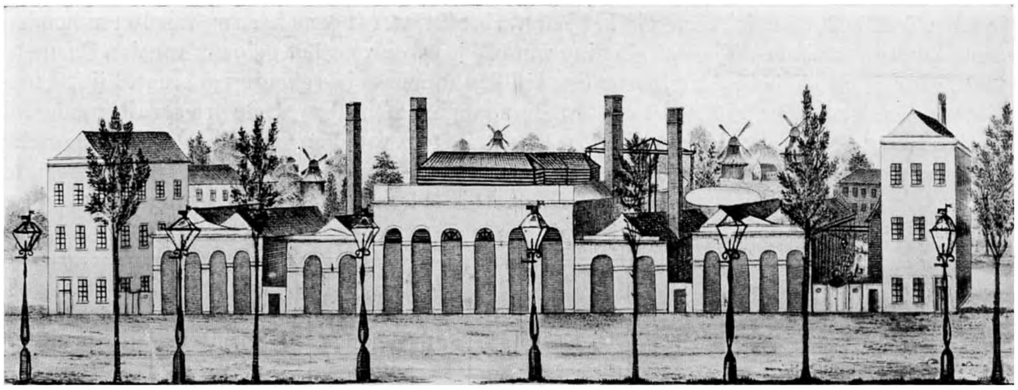

AFBEELDING DER OUDE ENGELSCHE GASFABRIEK AAN DE SCHANS TEGENOVER DE ELANDSTRAAT OMSTREEKS 1840. DEZE AFBEELDING VERSIERDE DESTIJDS HET HOOFD DER REKENINGEN VAN DE FABRIEK.

De fabriek op het bolwerk Nieuwkerk was de eerste jaren natuurlijk op zeer bescheiden voet ingericht, getuige het plaatje, dat aan het hoofd der rekeningen van de fabriek voorkwam en ons eenigermate over de grootte laat oordeelen. Aan den gevel van het perceel dat tot kassierswoning diende, is tot aan de slooping ervan, welke in 1888 plaats had, steeds een bordje met den naam „Nieuwkerk", bevestigd geweest.

Eene eigenaardigheid van deze fabriek was, dat voor den bouw van een der stokerijen gebruik gemaakt was van de fundeeringen van het voormalige bolwerk, zoodat dit gebouw dan ook dezen vorm had: /\ [1]).
Dat onze voorouders voor dergelijke werken goed materiaal gebruikten, bleek bij de slooping in 1887, toen de fundeering bloot kwam en nog in volkomen gezonden toestand verkeerde.
Dit bouwwerk dateerde van 1663, het jaar dat de laatste uitlegging van Amsterdam heeft plaats gehad.

Wij kunnen aannemen, dat langzamerhand het nieuwe licht meer en meer bij de burgerij in gebruik kwam. Ook in kerken werd het gaslicht aangebracht, waarmede blijkens onderstaand vers niet iedereen ingenomen scheen.

OP HET ZIEN VAN HET GASLICHT IN DE GROOTE KAPEL, OP DEN 5DEN OCTOBER 1835.

„Wat is er nu te doen, in een der kerkgebouwen?
„Daar is zeker wel wat nieuws, of zal er iemand trouwen?
„Dit was mijn dunk, omdat ik heele hoopen,
„Met alle drift verzelt zag naar de kerk heên loopen,

1) Zie de plattegrond dezer fabriek op bl. 40 en 41.

„Ik, op mijn beurt, ging ook al kruipend zachtjes voort,
„'k vroeg: wat is hier te doen? en kreeg tot een antwoord:
„Wel, vraagt gij dit nu noch, 't is Gas, dat wordt nu weêr ontstoken,
„Dat 's voor de tweede keer en wordt nu weêr ontloken.
„De deur ging op, 'k ging meê ter kerke in,
„En in een oogenblik, was allerlei gezin,
„Van Jood, van Paap, van Luteranen zamen,
„Een menigte van mensch, die 't Gas dan nu vernamen,
„Een ieder zag als vreemd in Godes Heiligdom,
„d' Een prees, of laakt, de andere stond als stom.
„Die zeide, foei wat stank, de doodschlucht komt mij tegen;
„Die zeide, dat in een Kerk; 't zijn wonderlijke wegen;
„Van alles dat men ziet, in deez' verlichte dagen,
„Ik wordt er van ontroert, en wil nu niet meer vragen.
„De toeloop die werd groot: Gemeente en Predikanten,
„'t Ging uit en in, men zag van alle kanten
„Op driehoekswijs, de kunst van 't Gas, ei let!
„De balken met de pijp zijn boven vast gezet;
„Nu is men in de Kerk, en 't Gas licht iedereen,
„Zelfs Leeraar op de stoel, dat was iets ongemeen,
„Dat schijnt nu op zijn hoofd, dat geeft hem licht van boven,
„Om zoo door dit gezigt; te sterke zijn gelooven,
„Dat hij iets meer zou zijn; dan heden ver van hier,
„Wel arme Predikant, kunt gij in dit getier,
„Nog vragen aan een God, die heilig in 't beschouwen,
„Op U zoud nederzien, en in 't gemeen vertrouwen,
„Om d' inhoud van zijn geest, daar nu 't Gaslicht brandt,
„Och arme Gemeent', och dwaze Predikant,
„Uw woord is enkel Gas, uw zinnen zijn verduistert,
„Geheel de Kerkeraad, is van haar eer ontluistert,
„Die vrijheid gave, om Gas, in 't Heiligdom te planten,
„De Eer van God is weg, dit blijkt van alle kanten;
„Is dit uw wijsheid, Gas met stoom, vermengd te zien?
„Is dat uw hulde, die men Hem komt aan te bien?
„In voorbereidingswerk, in 't zegge van een Heiden.
„'t Eerste tot beproef, tot 't Avondmaal te leiden,
„'t Ander van den mensch, die buiten God nog is,

„Of kennis van een God, en buiten Jesus Christ,
„'t Is Gas, dat u maar streelt, 't Is Vrijmasonse leeren,
„'t Is om den mensch en God, den nek Hem toe te keeren.
„Te harde in 't kwaad, in wellust overdaad,
„Dit is een dartelspel; daar 't Gaslicht in bestaat;
„Is dat Gods Heilig Woord, door 's geestes licht verklaren?
„Die rein van oogen is, is dat u openbaren?
„Van d'oude tempelbouw, van kandelaar en lampen,
„Van Salomons gesticht, daar God, als 't volk in rampen
„Zijn aangezigte zocht, de schuld hun wou vergeven,
„Mits niet weêr in de zond', maar na Zijn wet te leven,
„Dat woord moet zijn een licht, een lamp voor hunne voet.
„Daar hij, die is getrouw, hun dan in wand'len doen.
„Nu is de Judas waar, schoon anders in zijn meening,
„Waartoe toch dit verlies, van kerkkroon, of was 't leening?
„Tot dat de lamp ontstak, geleend ook voor een tijd,
„Niets eigen aan 't gebouw, waar dat dit is verspreid.
„Weg kroon! gij zijt te oud, weg kaars! met al u ligt voor dezen;
„Weg lamp en glas, 't moet nieuwe modes wezen,
„'t Moet enkel Gaslicht zijn, men heeft nu niets te vreezen.
„Dit is de regte smaak, dit maakt de spreekstijl klaar,
„'t Oude is verkeert, 't Gas is openbaar.
„'t Is bij den weg geplant, 't is diep en ligt bedolven,
„Dit 's vrij aan tegenstand, van rampen en van golven,
„Die hier op druist of tiert, is niet van ons gevoel,
„'t Kent den driehoek niet of Vrijmaçons bedoel,
„Die is oud als kroon en lamp, die volgt nog oude wetten.
„Die wil door dweepzucht ons en 't Gaslicht nu beletten,
„Die goê verbetering in leer en ook in lichten,
„Van Gas als anderzins om leden tot hun pligten
„Te brengen, om 't Gas en leer, en 't doen steeds goed te keuren,
„Met een vervrolijkt hart, ver om een nietig treuren,
„Neen, 't licht is vrolijk, om u zinnen op te beuren,
„En dan die vrije leer; wie zou dat niet goedkeuren,
„Wij, wij, wij zijn verlicht in leer en ééns in handel,
„Met Gas en in praktijk; van vreije wil en wandel,
„Dit is een Kerstgemeent' wel waardig om te roemen,

„Die was er eertijds niet, die zou men slechte noemen,
„Verbrekers van 't Woord, verwerpers van 't licht,
„Dat nu zoo sierlijkt pronkt in een kapels-gesticht,
„Wij hebben nu genoeg, men heeft niet meer te zoeken,
„Laat dit de dwaze toe, die dwaas is door zijn boeken,
„Van Brakel, Smijtegelt, of Van der Kemp mits dezen,
„Die oude nare leer die moet men nu niet lezen,
„'t Moet van de driehoek zijn, Socrates, Seneca,
„Dat, dat is zedepreek, die moet men volgen na,
„Dit 's geen oudwijfsche taal, neen, dit zijn vaste spijzen,
„Daar kan 't vrolijk hart, met 't Gaslicht heenen rijzen,
„Tot boven bij den balk; daar zich 't geheim ontdekt,
„Die al 't wanbedrijf en gruwlen ras ontdekt
„Roept men wat 't schoon, geen ramp of ook geen nood,
„Wij zijn verzorgd van Gas, wat zijn die vlammen groot;
„'t Is buiten ons bereik, dat alles overtreft,
„In vlam en 't schoone vuur, dat ons 't geheim ontdekt,
„In leer, in leven en in licht, in Lid en Predikanten,
„'t Zijn Broeders, Zusters! ja, van Gas gedienstige trawanten,
„'t Is geef, geef! en kleed u uit voor zulke goede werken!
„'t Zakje dat gaat rondt, voor 't onderhoud der kerken,
„Mijn Christenen! geef veel, 't aan een anderen kant,
„'t Moet daar ook helder zijn, daar men nu lampen brandt,
„O God! waar wil dit heen, waar zal 't in 't eind toe komen,
„Rijs op, toon uw gezag, Gij zijt de Steun der vromen,
„Die schreijend op 't gezigt van zulk een vrees'lijk woelen,
„Van een gesmeed gevaar in onheil en bedoelen,
„Van een totale breuk en ondergang geheel,
„Van ware godsvrucht! ja, van een bedervend gemeen,
„Rampzalig, ja rampzalig, in hun doen en in hun laten!
„Die anders niet dan deugd en ware godsvrucht haten,
„Ontwaakt toch Helden-Heer van woorden en van Kerk,
„Ach! drijf toch spoedig uit, dit Gas-verlichtingswerk!
„Drijf met den Sociaan, der Remonstranten leere,
„Drijf uit lichtzinnigheid, dan, dan ontvangt gij eere,
„Door U, door U alleen; dan is den zegen wis,
„Die door U wordt gepland en 't werk des Geestes is;

„Dan word men voorbereid door waarheid en gerigten,
„Tot 's Heeren Avondmaal en gaslicht moet dan zwichten,
„Dan blijft men bij de kaars, die als een fakkel brandt,
„'t Dierbaar woord van God de leidster in zijn hand,
„En dat onveilbaar is in Heilige genoegen,
„Van een Driéénig God, kom leer ons tot U voegen,
„Verwerpen wat niet is naar heiligheid en regt,
„Verdoem 't gaslicht, foei! weg zorgelooze knecht.

Van *openbare* verlichting met gas was in den eersten tijd evenwel geen sprake, en buitendien duurde het niet lang of er kwamen donkere wolken aan den hemel, die voor deze jeugdige industrie weinig goeds beloofden. Wat toch was het geval?

In 1836 openbaarde zich plotseling een ziekte, onder de langs de grachten staande iepeboomen, welke verbazend toenam: „De boomen verloren hunne „schors van den voet af beginnende en voortgaande tot op ongeveer 2½ Ned. „Ellen; er vertoonden zich een soort van verrotting en tallooze gaatjes, die „denzelfden gang volgden.

„Vervolgens verkleurden de bladeren, de boom kwijnde en stierf".

En alhoewel de ziekte zich niet bepaalde tot die grachten alléén waar reeds gasbuizen lagen, maar zich overal in meerdere of mindere mate vertoonde, meende de regeering, dat het gas het kwaad, zooal niet veroorzaakte, dan toch verergerde.

De directie der A. P. G. C. die terecht in deze meening een groot gevaar voor hare industrie zag, diende op 20 September 1836 bij B. en W. een verzoek in om een onderzoek naar de oorzaak van den kwijnenden staat der iepeboomen te doen instellen, waaraan echter geen gevolg werd gegeven. Op den 13^{n} Februari 1837 wendde zij zich op nieuw tot het Dagelijksch Bestuur, maar thans een aantal documenten overleggende, waaruit de ware oorzaak van het bederf der boomen bleek en waarin tevens de middelen aangegeven werden om het kwaad te stuiten.

Het adres in zijn geheel luidde als volgt:

AAN DE WELEDEL ACHTBARE HEEREN BURGEMEESTER EN WETHOUDERS DER STAD AMSTERDAM,

„Geeft met verschuldigde eerbied te kennen de ondergeteekende „J. Warin q.q., Directeur der Amsterdamsche Gaswerken, wonende op „de Leidschegracht te Amsterdam, dat hij zich gevleid had, dat ten-

„gevolge van zijn verzoek, ingediend den 20en September l.l., een nader „onderzoek omtrent de oorzaak van de kwijnende staat der ypenboomen „hier ter stede zoude plaats hebben, daar hij zich hierin teleurgesteld „vond en dagelijks het kwaad zag toenemen, heeft hij het belangrijk „voor zijn moederstad geoordeeld, om zich alle zoodanige documenten „aan te schaffen, die de ware oorzaak van het bederf der boomen „konde aan den dag brengen en tevens de middelen aan de hand gaven „om het kwaad te stuiten.

„Bijlage No. 1 behelst een breedvoerig en hoogst belangrijk verslag, van „een der kundigste Engelsche botanisten, uitgelokt door Lord Sidney als „Boschopziener van St. James en Hydepark alwaar in den Jare 1823 „dezelfde krankheid aan boomen ontdekt werd als hier in het vorige „jaar, hetgeen ook aan het leggen van gasleidingen toegeschreven werd, „gelijk zulks eveneens het geval was in een bosch te Camberweel in „den Jare 1826, doch waaruit tevens de dwaling dezer ongegronde „stelling blijkt.

„Eindelijk voeg ik hierbij eene bijlage No. 2, waaruit gezien kan worden „de onbeseffelijke voortgang en vernielingskracht der ware oorzaak van „het verderf, namelijk het bestaan in groote hoeveelheden der *Helesinus* „*Destructor* en dus de groote noodzakelijkheid om tegen hunne ver„meerdering de doelmatigste maatregelen te nemen.

„De heer Lindley een groot Phisiologist beoordeelde de werking der „boomsappen als volgt: dat dezelve door de wortels en takken der „boomen opgezogen naar de toppen en einden der takken gedreven „werden en vandaar langs de schil en bast der boomen weder neder „vloeiden. De ondervinding zoude dit staven daar de dikte der boom„schors met de jaren toeneemt; verder schrijft Z.Ed. het afvallen der „boomschors toe aan de wormen genaamd *Helesinus Destructor* die hun „voedsel bekomen door de petrefacti, die in den boom ontstaan is „tengevolge van gebrek aan genoegzaam onderhoud.

„Het zij mij dan nu vergund te vragen, of het niet zeer waarschijnlijk „is dat de reeds jarige ypenboomen krachts genoeg bezeten hebben om „hun voedsel tot het einde der takken op te slorpen doch dat de „aanhoudende scherpe Noordenwinden en nachtvorsten, die wij in het „voorjaar weken lang gehad hebben, deze vochten deden opdroogen „waardoor de bast van het noodige voedsel is beroofd geworden.

„In de bast eener boom thans nog staande op het bolwerk Nieuwkerk

„op een afstand echter van circa 25 Ned. Ellen der gasleidingen in den „grond, en waarvan dus de wortelen door geen gas aangedaan kunnen „worden, zijn voornoemde vernielende insecten bij honderden te vinden.
„De ondergeteekende vleit zich dus, dat de geleerde kruidkundigen, welke „omtrent deze daadzaak geraadpleegd zullen worden met de Engelsche „botanisten daaromtrent zullen instemmen, en bij UEd. Achtbaren de over-„tuiging zullen doen ontstaan, gelijk zulks thans in Engeland het geval is, „dat de gas op den wasdom der boomen volstrekt geene nadeelige invloed „kan hebben en dat zulks het intrekken van het gegeven verbod nopens „het verder leggen de gaspijpen tengevolge moge hebben.
„Tevens UEd. Achtbaren verzoekende bij het nemen van UEd. Achtb. „besluit de Engelsche bijlagen mij te doen terugbekomen.

't Welk doende,
(was get.) J. WARIN q.q."

Hoe verder aan deze ziekte een einde gemaakt werd dan wel of zij van zelf verdween, is mij nergens gebleken; wel trad zij later nog eens op n.l. in 1848, toen het ook de aandacht trok van het Koninklijk Instituut van Ingenieurs.
De Amst. Pijp-Gas-C[ie]. stond toen dadelijk weder op de bres om hare bedreigde belangen te verdedigen en op de vraag door bovengenoemd Instituut gedaan „Welken invloed heeft de distributie van gas door leidingen in den grond op den groei en het leven der naburige planten?", antwoordde de toenmalige eminente directeur Alex. R. Egeler in een uitnemend en zaakrijk rapport, luidende als volgt:

MEDEDEELING AAN HET KONINKLIJK INSTITUUT VAN INGENIEURS.
OCTOBER 1848.

Toen ik vernam, dat de vraag:
„Welken invloed heeft de distributie van gas door leidingen in den grond, op den groei „en het leven der naburige planten?" in het Koninklijk Instituut van Ingenieurs zou worden behandeld, begreep ik, dat het mijn pligt was, alle bijzonderheden bekend te maken die ik daaromtrent kon bijeenzamelen. En daar eene eenvoudige mededeeling van mijn bescheiden gevoelen misschien niet zou zijn vrij te pleiten van den *schijn* van partijdigheid, heb ik mij beijverd officiëele bewijs-stukken te verkrijgen.
De vraag, of het leggen van gaspijpen langs de grachten schadelijke gevolgen zou kunnen hebben voor de boomen die het sieraad dier grachten uitmaken, werd reeds in 1836 door de Stedelijke Regering van Amsterdam geopperd en onderzocht. Eene ziekte had zich toen sedert eenigen tijd in de boomen geopenbaard en maakte verbazenden voortgang. De boomen verloren hunne schors van den voet af beginnende en voortgaande tot op ongeveer $2^1/_2$ Ned. Ellen; er vertoonden zich een soort van verrotting en tallooze gaatjes

die denzelfden gang volgden. Vervolgens verkleurden de bladeren, de boom kwijnde... en stierf! En alhoewel die ziekte zich niet bepaalde tot die grachten *alleen* waar reeds gaspijpen lagen, maar zich overal in meedere of mindere mate vertoonde, meende de Regering dat de gas het kwaad — zoo al niet veroorzaakte — althans verergerde.
De toenmale directie der Amsterdamsche Pijp-Gas-Fabriek deelde daarom der Regering eene vertaling mede van een rapport in den jare 1824 opgemaakt door den heere W. S. Macleay, Lid der Linnéesche Societeit van Londen, en genoegzaam als Phisiologist bekend. Dit verslag van welks beëedigde vertaling, zooals die aan het Stedelijk Bestuur van Amsterdam op 13 Februari 1837 werd ingediend, ik eene letterlijke copy overlegge, dit verslag, zeg ik, werd uitgebragt ten verzoeke van den opziener der parken in Londen, Lord Sydney, die, daar de gaspijpen kort te voren door de parken gelegd waren, de kwijning der boomen aan de ontsnappende gas toeschreef. De opsteller van het rapport deelde het mede aan den hoogleeraar Jameson, destijds redacteur der „Edinburgh Philosophical Journal", die hetzelve in het XXI nummer van dat maandschrift van het jaar 1824, eene plaats gaf. Dr. Macleay bewees onweerlegbaar, dat de sterfte der boomen moest worden toegeschreven aan eene ongesteldheid waaraan alle boomsoorten, maar vooral ypenboomen in meerdere of mindere mate en naar gelang der grondgesteldheid en uithoofde van verschillende andere oorzaken, zijn blootgesteld. Deze ziekte, zegt hij, is voornamelijk veroorzaakt door kleine insecten, die de schors doorboren, zich tusschen den bast en den stam vestigen, en daar hunne eijeren leggen. Dit was ook het gevoelen van den phisiologist Dr. Lindley, want volgens het nummer 4 (October) van den jaargang 1826 van het „Gardeners Magazine" onder redactie van den heer S. C. Loudon uitgegeven, heeft Dr. Lindley bij een geregtelijk onderzoek, ingesteld ten gevolge van het sterven der boomen te Camberweel, openlijk betoogd, dat, indien die sterfte veroorzaakt was geworden door de inzuiging of opslorping van schadelijke gassoorten, zulks ten gevolge zou hebben gehad, *niet* de uitvloeiing der sappen, *niet* het afvallen der schors, maar eene verdrooging en abnormale aanhechting dier bast; dat *niet* den voet van den stam, maar de uiteinden der takken en de bladeren het eerst zouden aangedaan geweest zijn. Datzelfde geregtelijke onderzoek bewees ook, dat in vele plaatsen bijv.: Cheltenham, reeds sedert eene reeks van jaren gaspijpen aanwezig waren, zonder dat de boomen in het minst daardoor geleden hadden, terwijl op andere plaatsen, waar geen gaspijpen lagen, dezelfde ziekte, met dezelfde kenteekenen en met dezelfde gevolgen, was opgemerkt. De heer Sinclair een kundig en bekend chimist verklaarde, dat hij als proefneming, aardappelen gepoot had in zuiveren zandgrond en niet ver van daar in den zelfden grond, doch verzadigd met waterstofgas; en alhoewel de aardappelen in laatstgemelden grond iets later opkwamen, waren zij gelijktijdig met de anderen rijp en even goed van smaak en kwaliteit.
De actie door het Gemeente Bestuur van Camberweel te dier zake tegen de gas compagnie ingesteld werd dan ook ten gevolge van deze en andere getuigenissen en bewijzen door de Hoogste Civiele Regtbank van Engeland, The Court of Chancery, vernietigd en van onwaarde verklaard bij vonnis van 8 April 1826.
Volgens de „Philosophical Magazine" nr 306 van October 1823 (dus voor dat het rapport van Macleay was uitgebragt) onder redactie van Dr. Alexander Jullock uitgegeven, hadden eenige Entymologisten reeds in 1820, toen er nog geene gaspijpen in de parken gelegen waren, een boom in St. James Park opgemerkt, waarvan de bast gedeeltelijk was afgevallen en de tronk met millioenen gaatjes als doorboord was.
Reeds toen vond men tusschen bast en stam hetzelfde insekt welks invloed later door Macleay werd waargenomen en beschreven, reeds toen werden alle verschijnselen, die later door Macleay in het algemeen door het Park werden waargenomen, aan dien eenen boom opgemerkt. Reeds toen werd de raad gegeven dien boom te vellen, daar hij anders

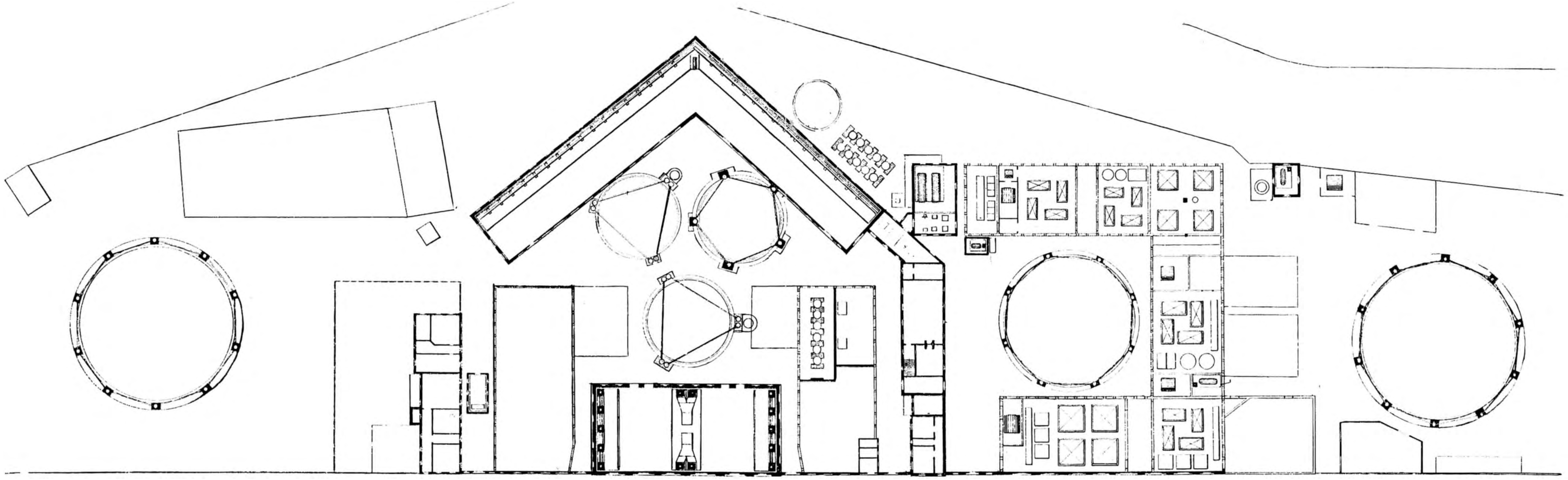

PLATTEGROND DER OUDE ENGELSCHE GASFABRIEK AAN DE SCHANS TEGENOVER DE ELANDSTRAAT.

de oorzaak zou zijn dat al de hem omringenden door dezelfde insekten zouden worden beschadigd. Maar het kwaad werd te gering geschat, en te laat zag men in dat de kleine vijand magtiger was dan men had verondersteld.
De mededeelingen, in het verslag van Macleay vervat, werden bevestigd door de onderzoekingen door de Regering van Amsterdam daargesteld; want kort na de mededeeling van dat verslag werd het verbod tot het verder uitbreiden der gasleidingen opgeheven. Van 1837 tot het einde van 1847 werden jaarlijks door de Amsterdamsche gasfabryk eene belangrijke hoeveelheid buizen gelegd van verschillende grootte en de sterfte der boomen was van 1837 tot 1847 niet buitengewoon, terwijl echter dit jaar die sterfte, met dezelfde kentekenen als in 1836 en als elders, belangrijk schijnt toegenomen, hetgeen bewijst dat het niet de werking der gas kan zijn, daar de gas gedurende tien jaren geenen invloed heeft uitgeoefend, maar eene periodieke ziekte waarvan de hevigheid bepaald word door de meerdere of mindere aanwezigheid van de insekten welke die ziekte of die kwijning veroorzaken en welks ontstaan weder door de luchtgesteldheid eenigzints wordt bepaald en geregeld.
In het jaar 1841 werd door het Stedelijk Bestuur van Bordeaux eene commissie benoemd om de oorzaken te onderzoeken van de sterfte der boomen in eenige gedeelten der stad. De commissie bestond uit de heeren Magonty, hoogleeraar in de scheikunde; Loze, scheikundige, lid van de Akademie van wetenschappen; Guimard, scheikundige; Bengough, ingenieur-directeur der gasfabryk; Petit Lafitte, hoogleeraar in de landbouwkunde en Gachet, lid van den Stedelijken Raad en van de Akademie van wetenschappen.
Een letterlijk naschrift van het verslag dier commissie is door mij ter beschikking van het Instituut gesteld.
De uitslag van dat onderzoek kwam kortelijk hierop neder: Dat de gas geenen schadelijken invloed op de groeikracht of het leven der boomen had uitgeoefend. Het gevoelen der commissie stemde bijna volkomen overeen met dat van Macleay en anderen in 1823, 1824 en 1826 in Engeland uitgedrukt.
In het belangrijke rapport door die commissie uitgebragt, halen zij ook de werken aan van Duhamel de Monceau en van St. Amand — in 1758 en 1789 uitgegeven. — De kentekenen der ziekte door die geleerden destijds en wel hoofdzakelijk aan Ypenboomen waargenomen komen volmaakt overeen met die in 1823 en later in Engeland en in Frankrijk en Nederland opgemerkt.
De commissie deelt tevens mede den uitslag van proeven die zij genomen had ten einde zich te overtuigen van den invloed der steenkolen gas op het plantenleven.
Daar gedane ontgravingen bewezen, dat sommige terreinen waarin de boomen kwijnden en stierven, met gas waren verzadigd, die uit verschillende lekken in de buizen was ontsnapt, bewezen ze tevens dat geheele rijen boomen gestorven waren in grond, waarin niet de minste zweem van gas aanwezig was, en dat daar de kentekenen in beide gevallen volmaakt dezelfde waren, de gas volstrekt geenen invloed kon hebben te weeg gebragt. Maar hiermede niet tevreden, heeft de commissie ook willen onderzoeken welken invloed de gas op een gezonden boom heeft kunnen uitoefenen, en plaatste op 15 Sept. 1841 onder een boom en tusschen de wortels eene gasbuis van $1^1/_2$ Ned. duim diameter; aan het uiteinde dier pijp werd een gasbrander aangebragt, welke door eene bedekking van ijzergaas tegen verstopping werd gewaarborgd. De grond werd daarop tot op eene hoogte van 1 Ned. El boven den gasbuis behoorlijk aangevuld. Op 21 October daaraanvolgende, dus 36 dagen later, en nadat men door den stand van den gasmeter, waarop de buis geplaatst was, de overtuiging had erlangd, dat de uitvloeijing van gas geregeld en onbelemmerd had plaats gehad, opende men den grond. De aarde rondom en onder den boom was tot op eene groote diepte en in een radius van 3 à 4 Ned. Ellen geheel met

gas doortrokken. De kleur der bladeren, en de toestand van den boom was volmaakt goed. Alleen werd opgemerkt dat de schors aan den voet van den boom was losgeraakt en gespleten, terwijl het inwendige gedeelte der schors geheel door insekten was uitgevreten. En deze bijzonderheid werd ook waargenomen aan verscheidene boomen in dezelfde laan, die niet aan de proefneming waren onderworpen en waaraan ook 36 dagen vroeger geene de minste kentekenen van ongesteldheid waren opgemerkt. Te gelijkertijd onderwierp men eenige afgesneden bloemen en heesters aan eene andere proeve. Men plaatste ze met den stengel in een vaas of bak, gevuld met water uit eene der gashouderkuipen. Dit water, dat onveranderd en zonder eenige bijvoeging dan die van de regen gedurende verscheidene jaren in de gaskuipen aan de werking der gas was blootgesteld geweest, was natuurlijk geheel met gas verzadigd. Deze planten bleven 9 dagen in die bak terwijl men zorg droeg het water dagelijks uit den gaskuip te vernieuwen en zonder dat den minsten schijn van kwijning of verwelking zigtbaar was. Ik mag hier opmerken dat eene dergelijke proeve gedurende 5 dagen door mij te Rotterdam met eene bloemruiker gemaakt is in de maand Juny 1837, die dezelfde uitkomsten opleverde. Op de gasfabryk te Amsterdam stond van 1834 tot 1843 tusschen de beide eerste gebouwde gashouders en bijna op een 9 duims (Eng.) voedingsbuis een Ypenboom, die in bloeijenden staat is gebleven tot het oogenblik, dat hij geveld werd om plaats te maken voor nieuwe gebouwen. Te Haarlem is de gasfabryk rondom de gashouders als tuin aangelegd en doorkruist sedert 1835 een 6 duims (Eng.) buis verscheidene bloemperken waarin dahlias, rozen en andere plant- en zaadbloemen welig groeyen. Te Gent zijn sindts jaren twee gashouderkuipen, die zeer lek zijn, geheel met bloemen en heesters omringd, die dus als het ware met gaswater worden bevochtigd. De andere bijzonderheden door de Bordeausche commissie waargenomen en medegedeeld heeft haar geleid tot het besluit, dat de gas geene directe noch indirecte oorzaak is der ziekte, die de kwijning en den dood der boomen ten gevolge heeft. Dat die ziekte herhaaldelijk immers reeds in 1758, 1763 en 1787 en dus vóór het gebruik van steenkolen gas ter verlichting, in Bordeaux en elders is waargenomen, met volmaakt dezelfde kenteekenen. Dat de steenkolengas gedurende langen tijd en in groote hoeveelheid ontsnappen kan uit een gewoon lek, dat niet zoo dadelijk wordt ontdekt en hersteld, zonder nadeelige gevolgen voor de naburige boomen. Dat zij echter het gevoelen blijft aankleven, dat een belangrijke en voortdurende uitvloeying van gas in de gevolgen schadelijk voor het plantenleven kon worden.

Zonder dat het noodig is in wetenschappelijke bespiegelingen te treden zijn ongetwijfeld de medegedeelde feiten meer dan voldoende om te bewijzen dat de periodieke kwijning en sterfte der boomen in sommige steden van ons vaderland niet aan de gas zijn toeteschrijven. Immers, voor een oogenblik aannemende, dat eene langdurige ontsnapping van gas in groote hoeveelheid nadeelig op den groei der boomen zou kunnen werken, dan is het echter duidelijk dat het bestaan van zoodanig belangrijk lek zich spoedig zou openbaren en dat geen fabrykant zoo blind kan zijn voor zijne eigene belangen om zoodanig lek niet dadelijk, en voor het schadelijk worden kan, te doen herstellen. Is echter het lek van zoo weinig betekenis, dat het zich niet openbaart dan bewijzen de genomen proeven, dat de daaruit ontsnappende gas geheel schadeloos blijft.

Overigens heeft men thans te Amsterdam, en alhoewel de algemeenheid der gasverlichting aldaar dergelijke uitzonderingen natuurlijk zeldzamer maakt dan vroeger, het duidelijke bewijs dat de gas *niet* de oorzaak is van het kwaad. Immers in de Plantaadje Middellaan is juist aan die zijde waar de gasbuizen niet liggen en waar geen zweem van gas te ontdekken is, de kwijning en de sterfte der boomen het ergst; terwijl op het bolwerk Oosterbeer bij de kazerne Oranje-Nassau, waar volstrekt geene gasbuizen bij of omtrent

zijn, verscheidene ja bijna al de daar aanwezige boomen door de ziekte zijn aangetast. Al de aangedane boomen zoowel daar als elders, leveren dezelfde kentekenen op, die door Duhamel in 1758 in zijne „Physique des Arbres" is medegedeeld, door St. Amand in 1787 te Agen opgemerkt, door Macleay, Lindley en andere in 1819—1836, en door de Bordeausche commissie in 1841 waargenomen.

Dat in deze geen sprake kan zijn van uitzetting of poreusiteit van metalen, wordt daardoor bewezen, dat daar waar geene lekken ontstaan door nalatigheid in het maken der verbindingen, de grond die de gaspijpen omringt volkomen vrij van reuk, en bij chemisch onderzoek vrij van gasdeelen zal bevonden worden. Indien de poreusiteit van het metaal genoegzaam was om de gasontsnapping te veroorloven, zou de reuk van den omringenden grond niet kunnen zijn eene indice van een bestaand lek gelijk ze tot nu toe door den practicus is aangenomen te zijn. Overigens zij het opgemerkt, dat de buizen alvorens geplaatst te worden, als eene proef hunner deugdzaamheid, onderworpen worden aan eene persing van eene kolom water van minstens 51 (Eng.) voeten of van $1\frac{1}{2}$ atmospheer; dat de drukking der gashouders op de distributie buizen nimmer 4 en in Amsterdam zeldzaam 2 Hydraulische (Eng.) duimen te boven gaat en dat het dus in het oog valt dat eene buis die eene persing van 50 voeten wederstaat, met eene drukking van 2 à 4 duimen geen gas kan doorlaten.

Het omringen eener buis met leem zou ook onvoldoende zijn om de gevolgen dier poreusiteit, waar zij bestaat, tegen te werken. Op gewone diepte zou die leem ligt aan scheuring onderhevig zijn; de pijpen zoo diep te leggen dat de vocht des gronds die scheuring beletten zou, is niet wel doenlijk; — 1e omdat de reparatien of andere bewerkingen aan de buizen daardoor op alle plaatsen zeer bemoeyelijkt, op vele, onmogelijk zouden worden en 2e omdat de ongelijke terreinen in de meeste steden het houden eener dergelijke diepte, eene behoorlijke gasdistributie onvereenigbaar maken. Het beste middel zou, mijns bedunkens, bestaan in het bestrijken van de buis met vloeibare asphalt. Maar noch deze — noch de leembekleeding zou de eenige ware oorzaak van belangrijke gasontsnappingen, — d.i. het breken der pijpen of het lek worden der verbindingen door verzakkingen van den grond — tegen gaan of voorkomen.

Mij komt het — met allen eerbied voor beter oordeel of weten — voor, dat de ontsnapping van gas niet schadelijk kan zijn, en van steenkolengas minder nog dan van oliegas, om de zeer eenvoudige reden dat de zuivering door kalk enz. aan de steenkolengas alle zwavelachtige bestanddeelen ontneemt. Daarentegen is het zuiveringsstelsel der oliegasfabryken zelden van dien aard dat het de gas volkomen kan zuiveren van de zwavelachtige bestanddeelen waarmede zij bij de overhaling noodwendig bezwangerd wordt uithoofde van het zwavelzuur dat men ter zuivering der olien en de afscheiding der droesen bezigt. Ook de ammonia die uit de steenkolen word overgehaald, word nog voor dat de gas aan de kalkzuivering word onderworpen bijna geheel daaruit getrokken. Zoodat de eenvoudige maar vaste proef met vochtig lakmoespapier genomen, zijne aanwezigheid in de gas niet eens verraad. Daarna trekt nog het water in de gaskuipen het ammonia dat nog aanwezig *mogt* zijn tot zich. Het carboneum, in de gas aanwezig, is voor het plantenleven dat koolstof vereischt, gewis niet schadelijk.

Ziedaar, mijnheer de President eene mededeeling van daadzaken en van mijn bescheiden gevoelen, die ik hoop aan het Instituut niet ongevallig mag zijn. Ik kan niet nalaten te eindigen met de verklaring dat ik in de behandeling van dit onderwerp mijne betrekking in de burgelijke maatschappij geheel heb afgescheiden van mijne betrekking tot het Instituut; — dat ik dus geheel onbevooroordeeld en volgens mijne inwendige overtuiging mijn gevoelen heb medegedeeld; — en dat ik eene tegenovergestelde denkwijze even rondborstig zou hebben verklaard.

Dat ik bij deze bijzonderheden langer heb stil gestaan, dan misschien noodig was in verband met de geschiedenis der verlichting onzer stad, vindt zijn grond hierin, dat ik de moeilijkheden, waarmede de jeugdige industrie gedurende de eerste jaren van haar bestaan in Amsterdam te kampen had, in hooge mate belangrijk vond, te meer, omdat zij m. i. van weinig algemeene bekendheid zijn.

Het *pijp*gas had dus zijn intrede in onze stad gedaan, doch ook *draag*baar gas is gedurende eenige jaren verkrijgbaar geweest en wel tusschen de jaren 1840 en 1850.

Een ondernemend Franschman, Félix Droinet, die fabrieken had in Den Haag, Leiden, Delft en Utrecht heeft ook hier zijn geluk beproefd, doch de concurrentie niet kunnen volhouden.

Hij had een fabriek opgericht op het Roeterseiland. Eigenaardig is wel zijn „Tarief voor het Draagbaar gas" te leeren kennen, zooals het voorkomt in het „Handelsblad" op 3 Juli 1847. De advertentie luidde als volgt:

„De Gas wordt verkocht en franco aan huis geleverd voor 9 cents per H.L.
„(100 Liters). Nogtans zullen de volgende kortingen worden toegestaan:

„ 5	ten	100	voor	de	verbruikers	van	. . .	5000	H.L.	Gas	per	jaar.
„10	„	100	„	„	„	„	. . .	10000	„	„	„	„
„15	„	100	„	„	„	„	. . .	20000	„	„	„	„
„20	„	100	„	„	„	„	. . .	30000	„	„	„	„
„25	„	100	„	„	„	„	. . .	50000	„	„	„	„

„De prijs van 9 cents blijft onveranderlijk voor hen die minder dan
„5000 H.L. verbruiken alsook voor etablissementen buiten de stad,
„hoeveel zij ook mogen verbruiken.
„Na afloop van iedere maand moet het bedrag van het afgeleverde
„voldaan worden. De Directie der fabriek neemt geen abonnementen
„aan, noch bij de maand, noch bij het jaar.
„N.B. 1st 1 H.L. = 3½ Eng. Kubieke voeten.
„2^{e} Nauwkeurige waarnemingen gedaan op de photometer, welke de
„Directie bereid is te herhalen, benevens onbetwistbare bewijzen, beves-
„tigen, dat men om hetzelfde lichtend vermogen te verkrijgen gedurende
„denzelfden gegeven tijd, 4½ meer loopend dan draagbaar gas noodig heeft.
„3^{e} Het draagbaar gas is volstrekt onschadelijk voor de gezondheid en
„hierin munt het uit boven ieder andere wijze van verlichting. Bij het

„branden ontwikkelen zich volstrekt geen zwaveldeelen, het blijft zonder „eenige werking op zachte en teedere kleuren, evenzoo op gepolijst „metaal, het geeft weinig hitte, de vlam is steeds onbewegelijk, nooit „hoort men blazen of sissen, en voor ontploffingen behoeft men niet de „minste vrees te koesteren.

(*w. g.*) F. DROINET".

Dat er evenwel toch ongelukken door konden ontstaan behoeft niet betwijfeld te worden. Zoo had er een plaats, op 29 Januari 1846, dat gelukkig goed afliep. Terwijl men bezig was de wagen met draagbaar gas aan de Fransche Manège te ontladen, wierpen drie beschonken personen deze omver waardoor het gas, zich verspreidende, aan een in de nabijheid staande brandende kaars van een lantaarn vlam vatte. Aan de tegenwoordigheid van geest van de knechts der gasfabriek, gelukte het evenwel de vlam te blusschen, zonder dat er eenige schade door veroorzaakt werd.

Of de onderneming veel levensvatbaarheid gehad heeft, valt wel eenigszins te betwijfelen, ja er gingen in 1847 zelfs geruchten rond, na de oprichting van de Hollandsche Gasfabriek, dat de fabriek zou gesloten worden, hetgeen echter door den eigenaar in het „Handelsblad" op 28 October 1847 in de navolgende advertentie weersproken werd.

NIET SAMENGEDRUKT-DRAAGBAAR GAS.

„De ondergeteekende beijvert zich het gerucht, dat omtrent hem verspreid „wordt, te logenstraffen; men zegt n.l. dat hij op het punt is het terrein aan „de concurrentie af te staan, en zijn fabriek van draagbaar gas te sluiten. „*Niets is meer onwaar.*

„De ondergeteekende is overtuigd van de onwedersprekelijke hooge „waarde van zijn Gas alleen om met vrucht gebruikt te worden voor „verlichtingen van weelde, en de keur der Maatschappij, de lieden van „aanzien dezer Hoofdstad, hebben te kiesche smaak, om niet algemeen „de voorkeur te geven aan de *hoedanigheid* boven de *hoeveelheid.*

„En dat, wel verre van zijne zaak te verlaten, de ondergeteekende in „zijn stelsel belangrijke verbeteringen heeft ingevoerd, en zich beijveren „zal om diegene daarvan te doen genieten, welke het oliegas met het „steenkolengas ophouden te verwarren, waarvan de prijzen nagenoeg „gelijk staan, hem hunne verlichting zullen willen toevertrouwen.

(*w.g.*) F. DROINET".

Het draagbaar gas werd evenwel ook nog gebruikt voor het vullen van luchtballons, zooals blijkt uit de volgende advertentie op 16 Juni 1846:

„De ondergeteekende neemt de vrijheid te berigten, dat het niet aan „zuinigheid bij de vulling der ballons is te wijten, dat zijne echtgenoote „niet mede is opgegaan, doch veroorzaakt is geworden door het lekken „van 3 vaten en het weder dreigde ongunstig te worden. Verder belooft „hij, dat bij eene volgende gelegenheid maatregelen zullen worden genomen, „dat zoodanig iets niet kan plaats hebben. (*w.g.*) C. KIRSCH, *aeronaut.*

Behalve het pijp- en het draagbare gas kon men in die jaren nog een andere gassoort verkrijgen, dat genoemd werd „Hallo-Gas" en verkrijgbaar was bij „Van Gelder & Co., Depothouders, groothandelaren in Hallo-gas, wonende op het Water No. 7 bij den Dam".

Dit gas werd in een advertentie op 5 Januari 1846 aanbevolen als volgt:

HALLO-LUXE GAS[1]).

„Het reukelooze Hallo-Luxe gas helder als gefiltreerd water, is bij de „ondergeteekenden verkrijgbaar. Alle vaatwerk of kannen zullen vooreerst „met Etiketten voorzien worden als „Hallo-Luxe gas fijne kwaliteit".
„Voor de andere soort, Hallo-gas, groot lichtvermogen, langer duur, in „brand goedkooper dan olie enz. (*w.g.*) VAN GELDER & Co.

Reeds eerder heb ik gezegd, dat, hoewel de verlichting met gas hoe langer hoe meer burgerrecht verkreeg, de straten en grachten nog op de oude manier door middel van raapolie verlicht werden.

Dat de olieverlichting ook nog wel eens wat te lijden had van de weersgesteldheid bleek mij, doordat op 18 Januari 1825, B. en W. den Thesaurier machtiging verleenden, om met den aannemer der stadsverlichting schikkingen te maken, over het oprichten van palen voor de reverbères, welke in een buitengewoon groot getal moesten geplaatst worden, doordien vele boomen, waaraan de reverbères hingen, door de zware vorst in 1823 waren verloren gegaan. Goedkoop was deze verlichting voor de stad niet en dikwijls door de wisselvallige olieprijzen zeer uiteenloopend, waarvan achterstaande cijfers een sprekend voorbeeld zijn.

1) Wat dit Hallo-gas geweest is, heb ik niet kunnen ontdekken. Zou het de eerste petroleum geweest zijn? DE SCHRIJVER.

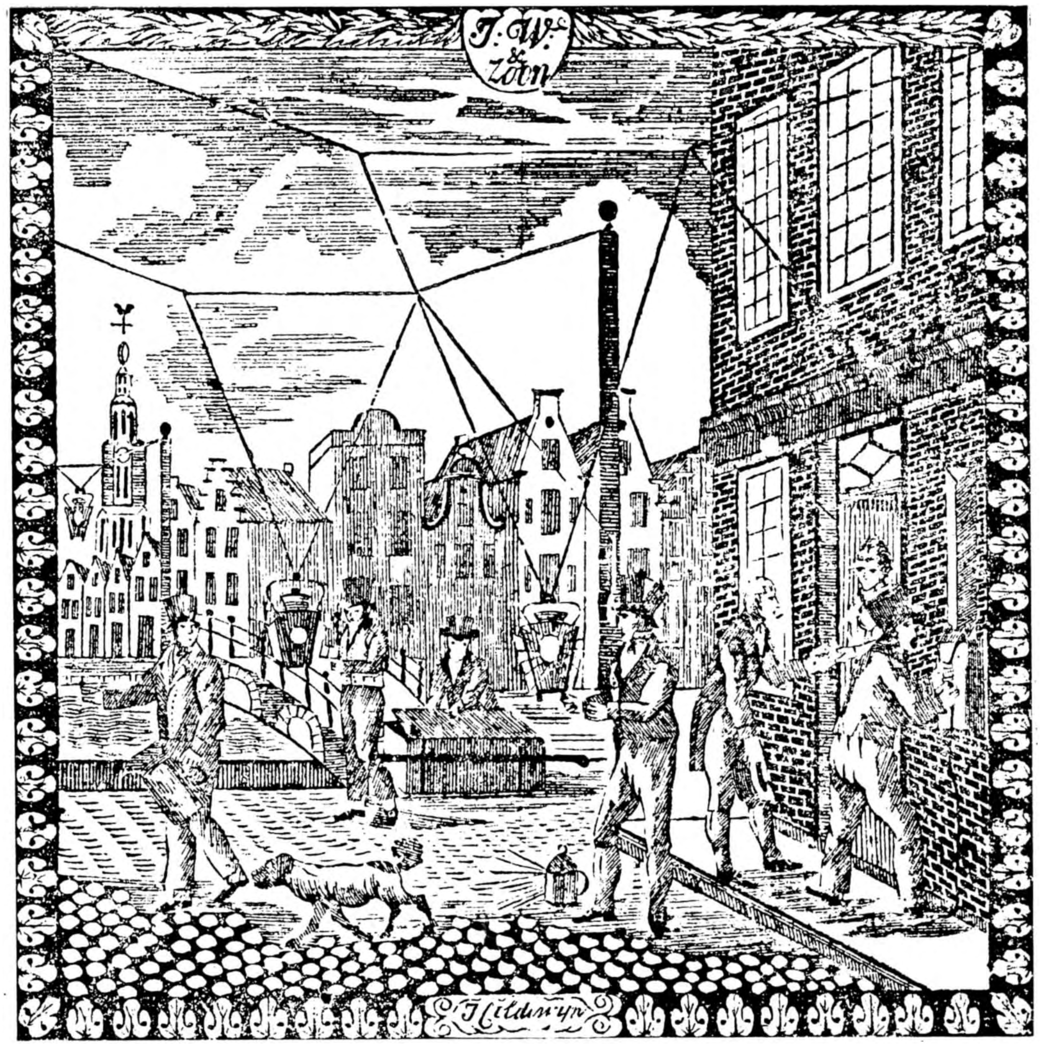

ZEGEN EN GEZONDHEIDSWENSCH, OP DEZEN TEGENWOORDIGEN TIJD, DOOR DE AANSTEKER DER LAMPTAARNEN NOMMER 74. OPGEDRAGEN AAN ALLE HEEREN KOOPLIEDEN, BURGERS EN INWOONDERS DER STAD AMSTERDAM VOOR HET JAAR 1832.

De	kosten	voor	de	olieverlichting	bedroegen	in	1833	. .	*f* 89468.08
„	„	„	„	„	„	„	1834	. .	„ 96594.42^{5}
„	„	„	„	„	„	„	1835	. .	„ 102925.63
„	„	„	„	„	„	„	1836	. .	„ 100999.62
„	„	„	„	„	„	„	1837	. .	„ 89765.60
„	„	„	„	„	„	„	1838	. .	„ 97254.05
„	„	„	„	„	„	„	1839	. .	„ 88709.56
„	„	„	„	„	„	„	1840	. .	„ 95460.10

De kosten voor de olieverlichting bedroegen in	1841 . .	*f*	104064.27
„ „ „ „ „ „ „	1842 . .	„	107372.93^5
„ „ „ „ „ „ „	1843 . .	„	89916.70
„ „ „ „ „ „ „	1844 . .	„	94397.12

Is het te verwonderen, dat Burgemeester en Wethouders, nu het gas zoo goed bleek te voldoen als binnenverlichting, er reeds lang over dachten, in navolging van andere buitenlandsche steden, het ook voor straatverlichting te gaan bezigen?

Omstreeks 1840 nam men er een proef mede door langs de Prinsengracht,

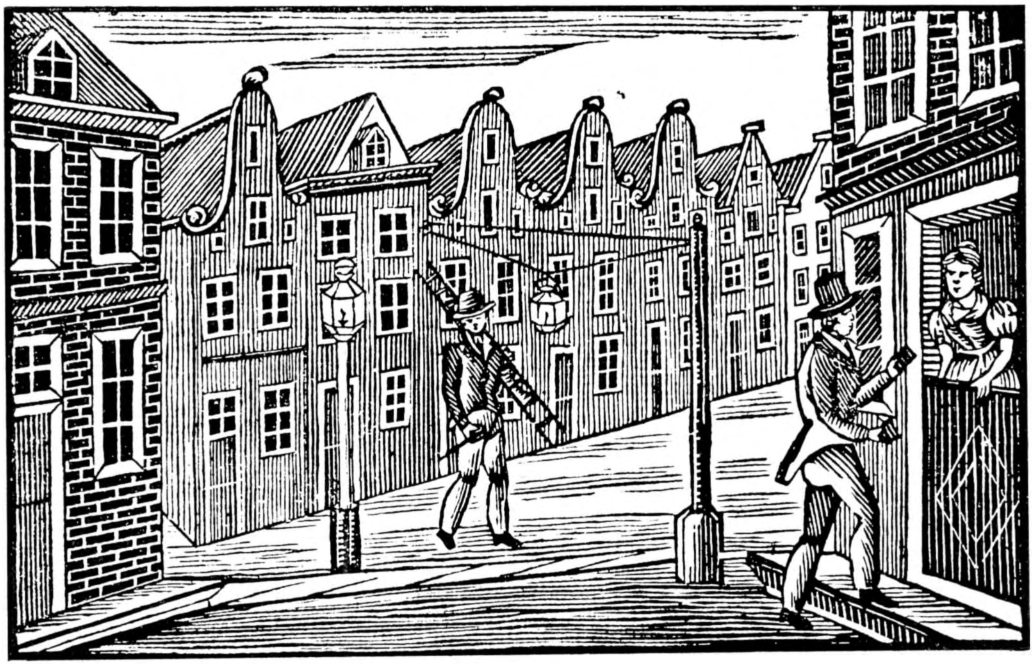

LANTAARN OPSTEKERS NIEWJAARS-WENSCH, OPGEDRAGEN AAN DE BURGERS EN VERDERE INWONERS DER STAD AMSTERDAM, BIJ DEN AANVANG VAN HET JAAR 1843.

den Amstel en de Kloveniersburgwal een 150-tal lantaarns te plaatsen, wat tengevolge had, dat van andere wijken tallooze rekwesten aan den Raad gezonden werden met verzoek om die verlichting ook te mogen hebben. Zoo was men ook bezig om het Koninklijk Paleis op den Dam gas-lantaarnpalen te plaatsen, getuige het navolgende bericht, dat voorkwam in het „Handelsblad" van 13 November:

„Naar men verneemt zullen de bestaande lantaarnen voor en achter „het Paleis, eerlang door een 4-tal prachtige ijzeren candelabres voor „verlichting met gas vervangen worden. Deze candelabres, die ongemeen

„fraai van vinding zijn, worden, indien men wel is onderrigt, in de fabriek „der H.H. Sevenbergen en De Lanoy gegoten. De teekening, naar welke „zij vervaardigd worden, is van onzen verdienstelijken stadgenoot, de „architect Tetar van Elven. Het is moeielijk eene beschrijving daarvan „te geven. Dit echter kunnen wij zeggen, dat op den grootschen drie-„voet een drietal leeuwen ligt, boven welke een majestueuse kolom „oprijst op welker spits een kristallen globe geplaatst is, die het drie-„takkige gaslicht omvangt, deze globe is gedekt met de Koninklijke Kroon. „Men meent echter, dat deze candelabres eerst na het feest der „inhuldiging (van Koning Willem II), geplaatst kunnen worden".

OLIEVERLICHTING AAN TOUWEN OP DE N. Z. VOORBURGWAL BIJ HET POSTKANTOOR.

Doch niet iedereen scheen zoo naar die verandering te haken, getuige het Rapport dat op 5 November 1844 door een commissie aan B. en W. ingezonden werd, waarin o. a. eenige voordeelen der olie- boven de gasverlichting werden aangehaald, die ik te eigenaardig vond om hier niet te vermelden. De voordeelen waren dan dat, aangezien de olielantaarns midden in de straten hingen, het licht beter naar alle zijden kon uitstralen.
Dat er 150 gaslantaarns in 1840 noodig geweest waren ter vervanging van 125 olielantaarns, zonder dat men van eene gewenschte verbetering kon spreken.

Dat voor de olieverlichting, de straat niet behoefde te worden opgebroken, waardoor de bestrating niet geruïneerd werd.

Dat de gaslantaarns geen eigendom van de stad zijn, zoodat bij eventueele wanprestatie van de gasfabriek, de stad groote last zal berokkend worden.

Dat de gaslantaarns allen gelijktijdig door het een of ander accident aan de fabriek kunnen uitgaan; van de olielantaarns slechts één.

Dat de olie zeer goedkoop zou worden, omdat er een mooie oogst van koolzaad was geweest.

Dat met olieverlichting *f* 20.000.— loon in de stad blijft, maar daarentegen de Engelschen alles van buiten de stad betrekken, dat uitloopt op nadeel der inboorlingen (!)

Vooral dit laatste woord is eigenaardig, maar buitendien kan ik deze rapporten niet van schromelijke overdrijving vrij pleiten.

In een ander verslag vond ik aangeteekend, dat men in 1844 voor 1505 hanglantaarns en 140 paallantaarns, dus 1645 tezamen, 1806 *gas*lantaarns meende noodig te hebben.

Op 17 Juni 1845 verscheen de voordracht van Burgemeester en Wethouders van Amsterdam aan den Raad, waarvan de aanhef luidde als volgt:

„Een der onderwerpen, welke voor alle steden, doch vooral in het bizonder „voor een *groote* stad als die onzer inwoning alleszins van belang zijn te „achten is ongetwijfeld de behoorlijke verlichting der stad zelve.”

Het bestaande contract voor de olieverlichting liep nog tot 1 Januari 1846 en nu was dus, volgens de meening van B. en W., het juiste oogenblik aangebroken om te beraadslagen over de al of niet wenschelijkheid van het vervangen dezer verlichting door gas, hetzij voor de geheele stad, hetzij slechts voor een gedeelte.

In hunne voordracht bleken B. en W. voorstanders te zijn van eene verlichting door middel van gas, omdat, afgescheiden van het feit dat eene betere verlichting *zeer* wenschelijk zou zijn, de kosten van de voorgestelde gasverlichting die van de olieverlichting niet zouden overtreffen, ja deze zelfs op den duur goedkooper zouden blijken, te oordeelen naar den stand der olieprijzen, ook al zouden de aannemers van de bestaande verlichting, zooals zij werkelijk hadden aangeboden, zich eenige vermindering in den prijs willen getroosten.

Voorgesteld werd, teneinde de stad op meer voldoende wijze te verlichten, de 1673 bestaande olielichten te vervangen door 1700 gaslantaarns bestaande uit: 1100 vleermuisvleugels, 300 driespruitbranders en 300

Schotsche branders en bovendien nog 50 olielantaarns tot verlichting van de buitenwijken, dijken en singels.

De directeur der Amst. Pijp-Gas-Cie. Warin, verklaarde zich genegen, bij abonnement te contracteeren, tegen de volgende prijzen per jaar, aannemende dat elk licht 2400 uren per jaar zou branden,

bij een contract van 10 jaar	. . . .	*f* 106.300.—
„ „ „ „ 15 „	. . . .	„ 100.100.—
„ „ „ „ 20 „	. . . .	„ 97.300—

bovendien moest echter nog gerekend worden op een jaarlijksche som van *f* 5100.— n.l. voor het branden van 50 olielantaarns *f* 4000.— en voor opzicht en nachtronden *f* 1100.—.

Buitengewoon tevreden waren B. en W. en de commissie voor Financiën over deze aanbieding niet, zoodat uitvoerige beraadslagingen en nieuwe onderhandelingen met de A. P. G. C. gevoerd werden.

Deze maatschappij scheen bij B. en W. zeer goed te zijn aangeschreven, want, schrijven HEd. Achtb. „hare geldmiddelen schijnen aanzienlijk te „wezen en hoeveel waarde heeft zij reeds in den grond gestopt aan „buizen en hoeveel heeft zij reeds aan hare gebouwen bekostigd, waar- „door zij proefondervindelijk bekend is met de vele zwarigheden, welke „de lokaliteit der stad oplevert, zoodoende heeft men meerdere waar- „borgen voor de richtige naleving van het te sluiten contract, dan van „eenige andere maatschappij, hetzij alhier reeds bestaande, of nog te „vestigen."

B. en W. hadden hiermede het oog op de pas opgerichte, doch nog niet in werking zijnde Hollandsche Gasfabriek, waarover later meer. Men redeneerde, beraadslaagde en onderhandelde evenwel zoo lang, dat er op 1 Januari 1846 van eene algemeene openbare gasverlichting nog geen sprake was.

Met vrij groote zekerheid kan evenwel worden vastgesteld, dat de overeenkomst dagteekent van 1 September 1847 af, want het contract werd afgesloten voor den tijd van 20 jaar eindigende den 1^en^ September 1867. De Gemeente had evenwel door langer te onderhandelen, belangrijke voordeelen bedongen, want bedroeg de oorspronkelijke aanbieding van de 1^e^, 2^e^ en 3^e^ soort branders respectievelijk *f* 62—, *f* 49.— en *f* 48.— met 2400 brandingsuren per jaar per licht, het contract werd afgesloten voor respectievelijk *f* 54.—, *f* 43.— en *f* 42.— met 2600 brandingsuren. (In 1910 bedroeg dit 3984 uur 35 minuten). Amsterdam trad dus wat de

openbare verlichting betreft een nieuw tijdperk in, doch zooals met alle nieuwigheden, scheen het nieuwe licht niet overal in den smaak te vallen, getuige het volgende rijmpje, dat in die dagen verscheen:

Toen het licht stond op de palen,
Kon nog iedereen 't betalen.
Toen het licht hing aan touwen,
Was het nog uit te houden.
Maar nu 't komt uit den grond,
Is 't allemaal st....

De naam van den dichter is helaas onbekend gebleven, maar het sloeg toen wel in en bleef lange jaren bewaard.

Zelfs werd mij verhaald dat voor ongeveer 20 jaar een onderwijzer aan een bijzondere school dit rijmpje zijne leerlingen eens voorzegde. De man kon het weten, want hij was al oud. Het bestuur van de school vernemende wat hij de kinderen had verteld en dit „grober Unfug" achtende, vond er eene goede aanleiding in om hem, met het oog op zijn hoogen leeftijd, te pensioneeren. Op een onzer hofjes kon hij toen gaan nadenken over zijn methode van onderwijs geven, die geen genade kon vinden in de oogen zijner superieuren.

Op het einde van 1846 begon het stadsbestuur evenwel reeds aan het opruimen van de vrij komende olielantaarnpalen, getuige de volgende advertentie die op 15 Dec. van dat jaar in het „Handelsblad" voorkwam en als volgt luidde: „Kennisgeving van den Commissaris over de Publieke Werken dd. 11 Dec." inhoudende, „dat door het in gebruik stellen van gas-„lantaarns voor de straatverlichting, de in voorraad komende olielantaarnen „met derzelver lampen ter overneming worden aangeboden tegen de „navolgende prijzen:

„Een reverbère 1st soort met twee lampen	*f* 20.—
„ „ „ 2e „ „ „ „	„ 14.—
„ „ „ 3e „ „ „ „	„ 10.—

„Gegadigden worden verzocht zich te vervoegen aan de stads schuiten-„makerswerf op Oostenburg".

Als men de couranten van die dagen (d. w. zeggen in hoofdzaak het „Algemeen Handelsblad") naleest, dan wordt men getroffen door de telkens wederkeerende klacht over de slechte bestrating en de vraag naar betere straatverlichting. Vooral de bestrating moet destijds allertreurigst zijn geweest en het is dikwijls vermakelijk de ontboezemingen

van de toenmalige Amsterdammers te lezen. Waar deze klachten in verband staan met de verlichting heb ik er enkele van overgenomen om ze aan de vergetelheid te ontrukken.

Zoo schreef dan een inzender op 27 November 1846 aan het bestuur der nieuwe en zooveel verbeterde gasverlichting „waarom reeds het licht te „half zes wordt uitgedraaid daar het dan nog stikdonker is en er dan reeds „veel volks hunne woningen moet verlaten" en hij vroeg verder gedurende de wintermaanden het licht minstens tot 6.30 uur te laten branden.

Een ander schreef op 3 December van het zelfde jaar: „dat bij al het „goede, nuttige en schoone dat ons achtbaar stadsbestuur bij voort-„during tot stand brengt, het inderdaad te verwonderen is, dat men „bij het invoeren van de publieke gasverlichting zoo karig is te werk „gegaan, dat men hier en daar minder licht heeft dan met de afge-„schafte reverbères. In de Breedstraat, de meest levendige van de stad, „zijn slechts twee lantaarns aangebracht, in de Amstelstraat dito. In „de Kalverstraat is men met de lichten almede uiterst karig geweest. „Waartoe die groote zuinigheid?

„Wanneer de hoofdstad van Nederland hare verlichting bij die van „'s-Gravenhage, Brussel, Londen en Parijs vergelijkt, dan ligt zij in „totale duisternis. Waarom die twee treurige bollen voor de beurs niet „vervangen door lantaarns, waarvan onze consul te Londen zoo gemak-„kelijk het model op Londonbridge zou kunnen opnemen en opzenden? „Waarom op het midden van de duistere Dam niet een candelabre „geplaatst zooals er tallooze op de Place de la Concorde te Parijs staan?

„De straatplaveying laat mede veel te wenschen over, sommige buurten, „zooals de Kistenmakersgracht, het Koningsplein, de Binnen-Amstel „Zuidzijde, zijn ware modderpoelen, waar menig fatsoenlijke vrouw hare „schoenen bij zou inschieten, indien de hier weldadige mode geen kruis-„linten had uitgevonden, om de zuigende modder te braveeren.

„Langs genoemde gracht, die sedert den aanleg van den Rijnspoorweg, „de meest levendige, meest beredene van de gansche stad mag genoemd „worden, is nog geen gaslicht (wel op den Achterburgwal enz.) en men „is des avonds gestadig in gevaar van overreden te worden, of als men „per as gaat, in het water te land te komen."

Op 29 December klagen de bewoners van het 's-Gravelandsche veer over de slechte verlichting en vragen waarom niet hier als elders gaslantaarns geplaatst worden.

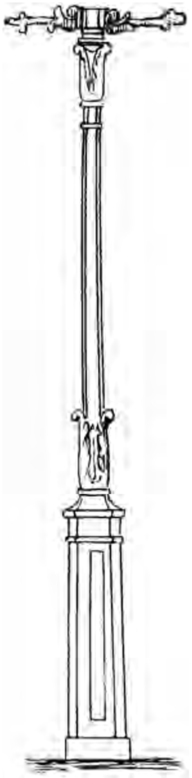

OUDSTE MODEL GAS-LANTAARNPAAL.

De gaslantaarnpalen schenen wel geplaatst te zijn op de Regt- en Kromboomsloot maar werden niet ontstoken, zooals door de bewoners op 23 Januari 1847 beweerd werd. Zij schreven „dat de plaveying der grachten zich in zeer „slechten toestand bevindt en verzoeken de regeering hierin „te willen voorzien voordat er ongelukken zullen zijn voor- „gekomen, wat des avonds bijna onvermijdelijk is, daar „de wel geplaatste, maar niet ontstoken gaslantaarns, de „grachten en de wezentlijke gaten in de bestrating in de „sterkste duisternis laten".

Een bewoner der Koestraat wees op 25 Februari 1847 het stadsbestuur er op, „dat er volstrekte duisternis heerschte, „veroorzaakt door het wegnemen der lantaarn die vroeger „vóór die straat op de Achterburgwal geplaatst was, waar- „door een aantal personen tegen den grond waren gevallen „en de een meer de ander minder beleedigd waren".

Niet iedereen was evenwel zoo verlangend naar het nieuwe licht, getuige een zekere B. L. die in November 1846 „waar- „schuwde tegen het gebruik van loopend gas, omdat telkens „onheilen door ontploffing ontstaan. Het gouvernement heeft „aanvankelijk reeds een bewijs van loffelijke voorzichtigheid „gegeven door het gebruik van loopend gas in de versterkte „steden van ons land te verbieden, doch dit is niet genoeg. Wil men volstrekt „op de straatverlichting dit ook daar zelfs gevaarlijke middel toepassen, men „were hetzelve althans uit de huizen der burgers en uit alle lokalen, waar „het in een beperkte ruimte besloten, door duizend onvoorziene en niet „te voorkomen omstandigheden, meermalen zelfs zonder voorafgaande „waarschuwing, zich samenperst en tengevolge van een „onophoudelijken aanvoer uit kolossale reservoirs, hetzij „van zelf met de kracht van kruit ontploft, of ontbrandt „en dadelijk tot een vervaarlijken en radeloozen brand „overslaat".

OUDSTE MODEL GASLANTAARN.

De lantaarnopstekers waren inmiddels ook met hunnen tijd medegegaan, want in 1848 heette het reeds „Gas-lantaarn-opstekers kermiswensch", die zij opdroegen aan de goede burgerij, zooals uit de aan de vergetelheid ontrukte prent, op blz. 55, blijkt.

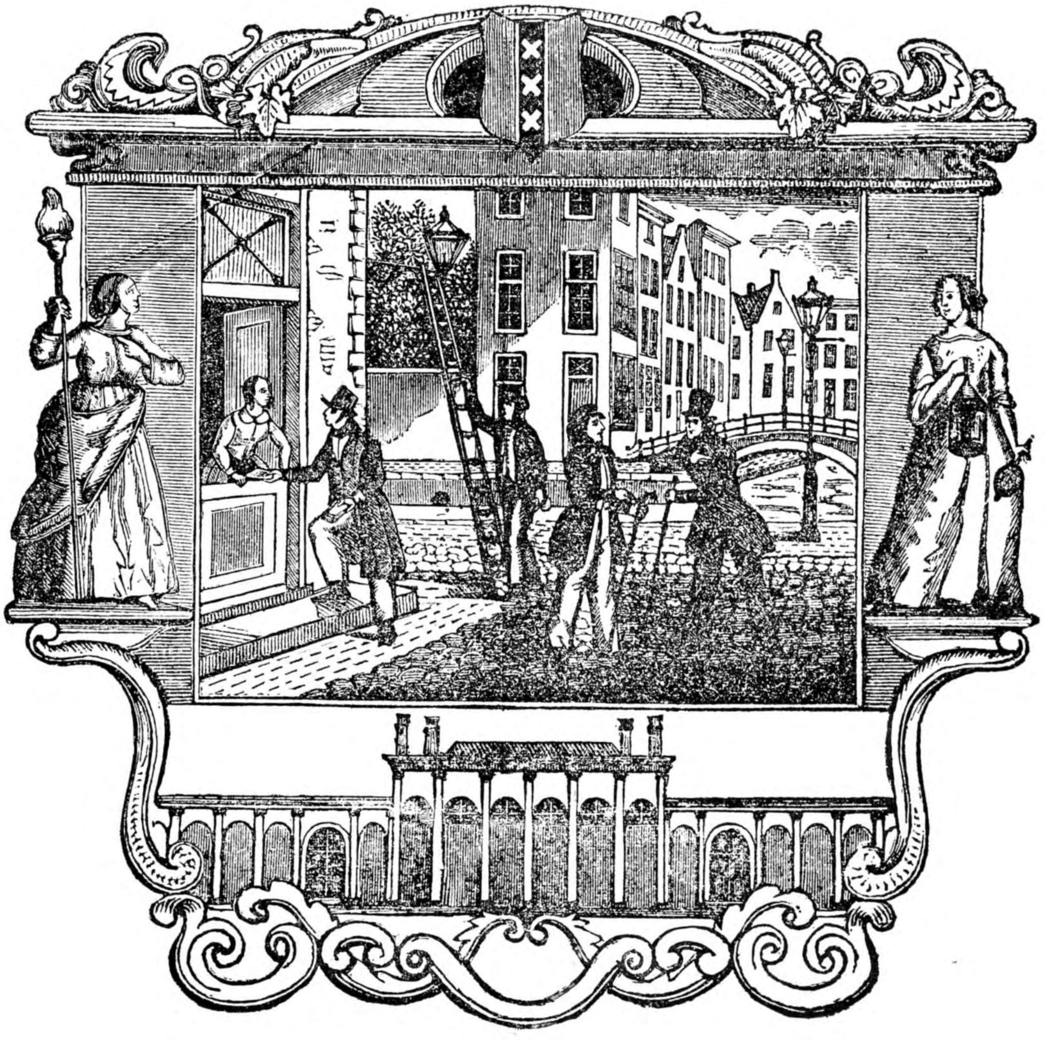

GAS-LANTAARN-OPSTEKERS KERMIS-WENSCH. OPGEDRAGEN AAN HEEREN KOOPLIEDEN, BURGERS EN VERDERE INGEZETENEN DER STAD AMSTERDAM, 11 SEPTEMBER 1848.

In het jaar 1849 verscheen het eerste boekje behelzende:

„HET TARIEF VOOR HET BEDIENEN DER GAZLANTAARNS DER STAD AMSTERDAM VOOR DEN JARE 1849",

en als eigenaardigheid wil ik van de eerste negen dagen des jaars de opsteekuren vermelden.

1 Januari . . . . des avonds ten 5½ ure.
2 „ . . . . „ „ „ 7½ „
3 „ . . . . „ „ „ 9 „

4	Januari	des	avonds	ten	9	ure.
5	„	„	„	„	9	„
6	„	„	„	„	. . .	
7	„	„	„	„	. . .	
8	„	„	„	„	. . .	
9	„	„	„	„	4½	„

En wat bewijzen nu die late opsteekuren en die drie dagen dat er in 't geheel niet werd opgestoken? Niets anders dan, dat men rekening hield met opkomende en volle maan en het niet noodig oordeelde dat dan ook nog lantaarns brandden. Die maan moest ook maar haar plicht doen. Eerst heel wat jaren later kwam men tot het inzicht, dat de maan wel eens en nog al dikwijls haar plicht verzaakte.

Ouden van dagen zullen er nog van kunnen vertellen hoe gevaarlijk het op zulke avonden in onze stad, vooral op de grachten, wel was, en dat men zich toen eerder verbeelden kon nog in de middeleeuwen te leven dan in de 19e eeuw.

DERDE HOOFDSTUK.

DE HOLLANDSCHE GASFABRIEK.

MET een enkel woord maakte ik reeds gewag van een tweede gasfabriek; deze werd onder bovenvermelde benaming door den suikerraffinadeur C. de Bruijn opgericht. Het dunkt mij dienstig, ter verkrijging van een goed overzicht van hetgeen een 40-tal jaren later zou plaats vinden, bij de oprichting ook van deze fabriek even stil te staan en eenige nadere bizonderheden daarvan in herinnering te brengen.

Het was op 31 October 1848 dat een aantal belanghebbenden in de Garnalen Doelen (thans Universiteits Bibliotheek) bijeen kwamen, daartoe opgeroepen door den heer Van Oven uit 's Hage.

Deze zette uiteen, dat het gas hier duurder betaald werd dan elders en dat men door eene onderlinge maatschappij op te richten onder de verbruikers zelven, wel 30 à 50 % bezuinigen kon. Hij vond gehoor en een commissie van zes leden, bestaande uit J. Eduard Stumpff, P. Broek, N. D. Brandon, H. Torchiana, Fr. Guimond en R. Mulder, belastte zich met een verder onderzoek en het opstellen van een adres aan den Gemeenteraad.

De directeur van de Amsterdamsche Pijp-Gas-Cie was er onmiddellijk weder bij en in hetzelfde „Handelsblad", waarin van die vergadering verslag gegeven werd, verscheen een advertentie, waarin hij beweerde „dat deze oproeping door een vreemdeling (!) was gedaan, om door de „gasverbruikers met ongegronde vooruitzichten op winst te vleien, onte-„vredenheid te verwekken en hun tot het doen eener stap over te halen, „die mistrouwen in het stedelijk bestuur aan den dag zou leggen".

Tot geruststelling deelde hij mede, dat volgens een der voorwaarden voor de nieuwe concessie, waarover hij met het Gemeentebestuur in onderhandeling was, de gasprijzen niet verhoogd zouden worden, en

herinnerde er aan, dat die prijzen voor hen, die bij den meter brandden, reeds herhaaldelijk verlaagd waren.

Degenen, die bij abonnement brandden, hadden het zichzelven te wijten, wanneer zij meer betaalden, dan per Meter het geval was.

De ontevredenen gingen echter voort, en lieten zich niet tevreden stellen door een aanbod van de A. P. G. C. om den gasprijs tot *f* 6.— per 1000 kub. voet = ± 21 cent per kubieke Meter te verlagen. Op 26 Nov. 1845 riep de commissie de belanghebbenden in Frascati bijeen en werd een uitvoerig adres aan den gemeenteraad vastgesteld tegen het verleenen van een uitsluitend recht aan eene buitenlandsche onderneming. In bijlagen werd becijferd, dat het gas hier ter stede 33 tot 66 % duurder berekend werd, dan in andere groote steden zoowel in Nederland als in het buitenland. De grootste gasverbruikers, de suikerraffinadeurs C. de Bruijn & Zonen, gingen een stap verder. Zij verklaarden zich bereid de noodige concessiën aan te vragen tot het oprichten van een tweede gasfabriek en het leggen van de pijpen door de stadsstraten. Als hun bedoeling werd daarbij opgegeven, dat zij van de zaak „een geheel nationale onderneming wilden „maken en geen vreemdeling daarin eenig deel geven, en zulks ten einde „te toonen, dat de Hollanders desverkiezende ook zonder hulp van vreemden „nog wel belangrijke ondernemingen konden daarstellen en met den vreem„deling concurreeren, en tevens met het oogmerk om alle de daaraan „verbonden voordeelen aan land- en stadgenooten zooveel mogelijk uit„sluitend te gunnen!" De Bruijn en Zonen beloofden toen reeds terstond eene vermindering der prijzen van ongeveer 30 % voor alle gebruikers, waaruit volledig bleek, „dat geen winstbejag, maar alleen nationaliteits„gevoel en de begeerte om hunnen stadgenooten een wezenlijken dienst „te bewijzen, de drijfveer hunner handelingen in deze was".

Wordt men niet tot tranen toe bewogen, wanneer men van zooveel onbaatzuchtigheid, van zooveel liefde voor stad- en landgenoot leest? En als men dan de dividenden nagaat die deze maatschappij jaren lang heeft kunnen uitkeeren zooals b. v. 24 % over 1884, nadat de effectenrekening van *f* 100,000.— in 1881 tot *f* 1,400,000.— in 1884 was gestegen en de fabrieksgebouwen met alles wat op de terreinen stond voor slechts *f* 99,000.— op de balans voorkwamen.

Doch gaan wij verder. Reeds op 28 November werd door hen inderdaad bij het Gemeentebestuur de concessie gevraagd. Het duurde echter tot 14 Maart 1846 alvorens zij antwoord kregen. Intusschen werd wederom

vernomen, — de gemeentebesturen waren toen nog niet aan openbaarheid van hunne handelingen onderworpen, — dat de gasverlichting van de stad aan de Imperial zou worden opgedragen. Daarom verzochten De Bruijn en Zonen op 10 Maart, dat ook hun de gelegenheid gegeven zou worden om in aanmerking te komen voor de bediening van de openbare verlichting. Zij kregen vier dagen daarna gunstig antwoord op hun eerste aanvraag n.l. dat, bijaldien de Regeering de benoodigde concessie gaf voor de oprichting der gasfabriek, het benoodigd terrein en de concessie tot het leggen van gaspijpen in de stad, door het Gemeentebestuur zouden worden afgestaan en verleend.

Om zich nu te wapenen tegen de mededinging der Engelsche fabriek door prijsverlaging, belegden de aanvragers op 24 Maart 1846 een nieuwe bijeenkomst in Odeon, waar een groot aantal verbruikers zich verbonden gas te nemen van De Bruijn en Zonen. Daarop volgde twee dagen later een nieuw adres aan het Gemeentebestuur, om toch bij de stadsverlichting niet een Engelsche boven een Hollandsche fabriek voor te staan en niet de belangen van buitenlandsche kapitalisten boven die van Hollanders en van deze stad zelve, te behartigen. Toen kondigde de A. P. G. C. aan, „dat tegen 1 April de prijs van het gas bij den meter gebruikt per 1000 „kubieke voeten bepaald is op *f* 6.— en dat ieder die thans een contract „voor 10 jaar wil aangaan zal betalen voor deze hoeveelheid *f* 5.—
„en bij een verbruik van *f* 500.— 's jaars . . . . „ 4.50
„ „ „ „ „ „ 2000.— „ . . . . „ 4.—
„Dat men tevens bij den meter brandende, van alle inspectie bevrijd is „en men ten alle tijde met alle soort branders van het gas gebruik maken „kan en zich zelven kan bevoordeelen door alle bezuinigingen in de con- „sumptie".

De directie zeide in de advertentie in het „Handelsblad" van 27 Maart '46 „dat de heeren De Bruijn en Zonen het met hunne waardigheid niet strijdig „hebben gevonden, de gasverbruikers in Odeon bijeen te roepen, hetgeen „bevestigt, dat die heeren op grond van hersenschimmige berekeningen „en opgaven, in vele opzichten onnauwkeurig, de gasverbruikers tot klagen „en ontevredenheid hebben aangespoord. Zij noodigen de verbruikers uit „alvorens zich te verbinden, zich ten haren kantore te komen overtuigen, „in hoeverre de medegedeelde opgaven met de werkelijkheid zijn overeen „te brengen".

In het „Handelsblad" van 31 Maart '46 antwoordde de bovengenoemde

commissie uitvoerig op deze advertentie. Zij gaf een overzicht van haren arbeid en voegde er bij, „dat inderdaad de H.H. De Bruijn en Zonen het „niet beneden hunne waardigheid hebben gerekend de belangen hunner „stadgenooten voor te staan, en het niet beneden hunne waardigheid „zullen rekenen om daartoe een kostbare, kolossale onderneming daar te „stellen, waarvan de algemeene gasverbruikers zeer zeker in geen geval „anders dan voordeel kunnen genieten".

De directeur van de Amst. Pijp-Gas-C[ie] schreef toen in het „Handelsblad" van 4 April een nieuwe advertentie, waarin hij beweerde, „dat de gasprijs „hier lager was dan elders, omdat de voortreffelijkheid der olielampen „hier in gebruik, daartoe noodzaakte" (!!)

Zoo ging men nog eenigen tijd voort met elkaar te bestrijden, maar het eind van het liedje was toch, dat De Bruijn en Zonen op 15 Juni 1846 de Koninklijke goedkeuring tot het oprichten van een gasfabriek verkregen, maar *niet* de concessie voor de gasverlichting van den openbaren weg, zooals hier reeds vroeger vermeld.

Reeds op 6 Mei had evenwel onder leiding van den architect P. W. van Outersterp de aanbesteding plaats voor het daarstellen van afdammingen, de hei-, fundeering- en grondwerken op het terrein, gelegen aan de Schans over de Reguliersgracht, en op 23 Augustus 1847 had in de nieuwe zaal van Frascati een feestelijke bijeenkomst plaats van een 300-tal gasverbruikers der nieuw opgerichte fabriek, die getuigen waren van de rijke verlichting door de Hollandsche gasfabriek aangebracht, waarbij aan de oprichters hulde en dank werd gebracht.

Bij velen was evenwel het nationaal eergevoel gekrenkt door het Gemeentebestuur, dat kort te voren de openbare verlichting van Amsterdam voor 20 jaar aan de Amsterdamsche Pijp-Gas-Compagnie had opgedragen.

Aangezien de nieuw opgerichte gasfabriek, later altijd genoemd „de Hollandsche gasfabriek", nooit in latere jaren met de zorg voor de openbare verlichting van Amsterdam is belast geweest, trad zij vanzelf in vele gevallen minder op den voorgrond, wat evenwel niet wegneemt dat zij, zooals hiervoren reeds vermeld, tot grooten bloei is gekomen en voortdurend aanzienlijke winsten maakte.

Eene eigenaardigheid valt hier nog te vermelden en wel, dat in 1850 de Hollandsche gasfabriek een zeer practische, handige brochure in het licht gaf. Ik geloof wel, dat in latere jaren nooit meer iets dergelijks in Amsterdam uitgegeven is.

Het had tot titel:

„VOORDEELEN VAN HET GAZLICHT IN WOONHUIZEN, DOOR J. O. N. RUTTER „F. R. A. S., VRIJ VERTAALD NAAR HET ENGELSCH, VOOR REKENING DER „HOLL. GAZFABRIJK TE AMSTERDAM OP DE SCHANS BIJ DE REGULIERS- „GRACHT, UITGEGEVEN BIJ DE ERVEN H. VAN MUNSTER & ZN".

In dit boekje werd op populaire wijze het nut van het gasbranden beschreven. Men scheen toen nog met tal van vooroordeelen te kampen te hebben, zooals blijkt uit een zin in dat boekje, luidende: „het „gebruik van gazlicht is nog in deszelfs geboorte en behoeft dus vele „ophelderingen".

Er werd ook in gewezen op de gezondheid der werklieden in de gasfabrieken, en de klacht, die men veel hoorde, over groote warmteontwikkeling en het nadeelige van het gaslicht voor de oogen, werd er met klem in bestreden.

Aanbevolen werden zoogenaamde droge lampen d. w. z. lampen voorzien van pakkingbussen en verder kooktoestellen en verwarmingstoestellen. Ook kon men er eene beschrijving in vinden van een natten gasmeter. Men ziet van alles wat.

Het bevatte bovendien nog het volgende vergelijkend overzicht der prijzen van verschillende verlichtingsartikelen tegenover gas.

				Kub. voeten gas.		ad *f* 6.— per 1000 voet.		ad *f* 4.50 per 1000 voet
Gewone smeerkaarsen.	33	cent per ½ K.G.	=	20	=	*f* 0.12	=	*f* 0.09
Gegoten kaarsen. . .	36	„ „ „ „	=	20	=	„ 0.12	=	„ 0.09
Waskaarsen	130	„ „ „ „	=	23	=	„ 0.14	=	„ 0.10⁵
Raapolie.	36	„ „ Ned. kan	=	38	=	„ 0.23	=	„ 0.17
Patentolie	43	„ „ „ „	=	48	=	„ 0.29	=	„ 0.21⁵

Door de oprichting van deze fabriek ontstond een concurrentiestrijd, die zich niet openbaarde in het voortdurend verlagen der gasprijzen, want daarover scheen men het al spoedig vrijwel met elkander eens te zijn, maar die men op ander terrein poogde uit te vechten. Men trachtte verbruikers, en vooral groote, te lokken, door bijna alles wat tot de gasinstallatie behoorde, kosteloos tegen bewijs van afstand, te leveren. Hieronder waren niet alleen de leidingen maar zelfs lampen en branders begrepen. En geen eenvoudig lampje zooals thans aan muntgasverbruikers wordt verstrekt, neen zelfs de duurste kronen werden in bruikleen gegeven. Verschillende handelaars in de stad maakten zoodoende jaren

achter elkaar prachtige zaken, want de koopers waren beide uiterst solide. Bovendien bestond er nog een premiestelsel voor het aanbrengen van nieuwe gasverbruikers, dat uitsluitend voor de inspecteurs bestemd was. Voor elk nieuw licht werd de somma van *f* 0.25 betaald, dus hoe meer lichten men bij een gasverbruiker kon maken, hoe hooger de provisie. Of er al of bijna nooit gas door verbruikt werd, daarnaar werd niet gevraagd.

Vele jaren later toen de I. C. G. A. de uitsluitende concessie kreeg en de beide maatschappijen, die waarden te gelde wilden maken, ontstonden hierdoor nog tal van moeielijkheden, waarover, wanneer wij zoo ver zijn, nog het een en ander te vermelden valt.

VIERDE HOOFDSTUK.

DE GASVERLICHTING VAN 1847—1883.

ALEX. R. EGELER, ING. DIRECTEUR DER A. P. G. C. 1847—1879.

KEEREN wij thans tot de geschiedenis der Amsterdamsche Pijp-Gas-Compagnie terug, dan valt te vermelden, dat in 1847, de directeur Warin stierf en opgevolgd werd door Alex. R. Egeler, die tot April 1879 in die functie bleef en toen opgevolgd werd door J. Anderson Miltner. Deze heeren waren de bedrijfsleiders en hadden den titel van ingenieur-directeur. Zij werden door het hoofdbestuur van de Imperial Continental Gas Association te Londen benoemd, een overtuigend bewijs dat de Amst. Pijp-Gas-Compagnie toen reeds geheel het eigendom was dezer Engelsche maatschappij.

Naast deze bedrijfsleiders stond ook nog een administratief directeur, eveneens van uit Londen benoemd en bij voorkeur gekozen uit de eerste ingezetenen van de plaats, waar een aan de I. C. G. A. toebehoorende fabriek gevestigd was. Zoo was dit hier tot 1 Juli 1861 Francis Melvil en na dien datum Mr. Joh. C. Bijleveld. In Haarlem, de graaf van Limburg Stirum en in Rotterdam, Havelaar.

Aangezien op 31 December 1850 de vennootschap eindigde, want zij was aangegaan, zooals reeds vroeger vermeld, voor een tijdperk van 25 jaar, werd verlenging voor eenzelfde aantal jaren aangevraagd, waarop de Koninklijke goedkeuring den 28^{en} Dec. 1850 „Staatsblad" No. 42 verkregen werd en, blijkens notariëele akte van 3 Jan. 1851, de duur der vennootschap verlengd werd tot 31 Dec. 1875.

Reeds vroeger werd door mij melding gemaakt van het feit, dat de meeste aandeelen der Amst. Pijp-Gas-Compagnie tusschen 1825 en 1833 waren opgekocht door een der directeuren van de I. C. G. A., H. M. Attwood. Of deze aandeelen op zijn naam stonden is thans niet meer uit te maken en doet ook weinig ter zake, doch een feit is het, dat er bij zijn overlijden op 17 Sept. 1865 moeilijkheden ontstonden met de erfgenamen, die op 21 Nov. 1866 opgelost werden, toen alle rechten en eigendommen der fabriek ten overstaan van den notaris Burgwaarts werden overgeschreven op de Naamlooze Vennootschap de Amsterdamsche Pijp-Gas-Compagnie, waarvan op 14 Juli 1868 notariëele akte opgemaakt werd, die goedgekeurd werd door Burgemeester en Wethouders.
Een poging, gedaan om de concessie over te schrijven op de I. C. G. A. slaagde niet, daar B. en W. niet genegen waren een contract te sluiten met een buitenlandsche maatschappij.

Met de openbare verlichting waren wij reeds gekomen tot het jaar 1849, toen de binnenstad geheel met gas verlicht was, doch wij vinden nergens aangeteekend, hoe de nieuwe verlichting beviel.
Dit veranderde in 1851, toen voor het eerst een uitvoerig en beredeneerd verslag van B. en W. aan den Raad verscheen, over den toestand der Gemeente gedurende het jaar 1851, en zulks ter voldoening aan art. 182 der wet van 20 Juni 1851 („Staatsblad" No. 85).
In dat verslag wordt ons medegedeeld, „dat de staat der gasverlichting „binnen de stad in de laatste jaren veel is verbeterd en als voldoende „mag beschouwd worden. Deze verlichting wordt aangebracht door 1843 „gaslantaarns.
„De eenige verbeteringen, welke in den loop van het vorige jaar hebben „plaats gehad, bestaan in het aanbrengen van acht gaslantaarns van de „eerste soort op de bruggen voor de hoofdpoorten, alsmede twee baak-„lantaarns, in het belang der in de dokken liggende vaartuigen, op twee der „meest gebruikt wordende aanlegsteigers in het Oostelijk en Westelijk dok.
„Het verlichten van de buitenwijken geschiedt door 185 olielantaarns; „dit aantal is niet toereikend om eene uitgestrektheid van vijf uren gaans „voldoende te verlichten; eene verbetering in dit opzicht zou echter met „te aanzienlijke kosten gepaard gaan, om daartoe vooralsnog te kunnen „overgaan.
„Om dezelfde reden is ook een voorstel, tot vermeerdering van de ver-

„lichting *binnen* de stad op bepaalde tijden des jaars, door den Raad „niet aangenomen".

Opmerking verdient, dat in de stedelijke gebouwen het gas nog niet ingevoerd was; in bovengenoemd verslag toch vinden wij de mededeeling, „dat men een proefbranding van gas uit de Hollandsche gasfabriek heeft „genomen in het Binnen-Gasthuis en dat zij aanvankelijk wel voldoet". In 1852 komen B. en W. hierop terug en bevestigen de proefneming met de mededeeling, „dat het gaslicht in het Binnen-Gasthuis zeer goed „voldoet, en dat het drinken ten dienste der patiënten, thans ook door

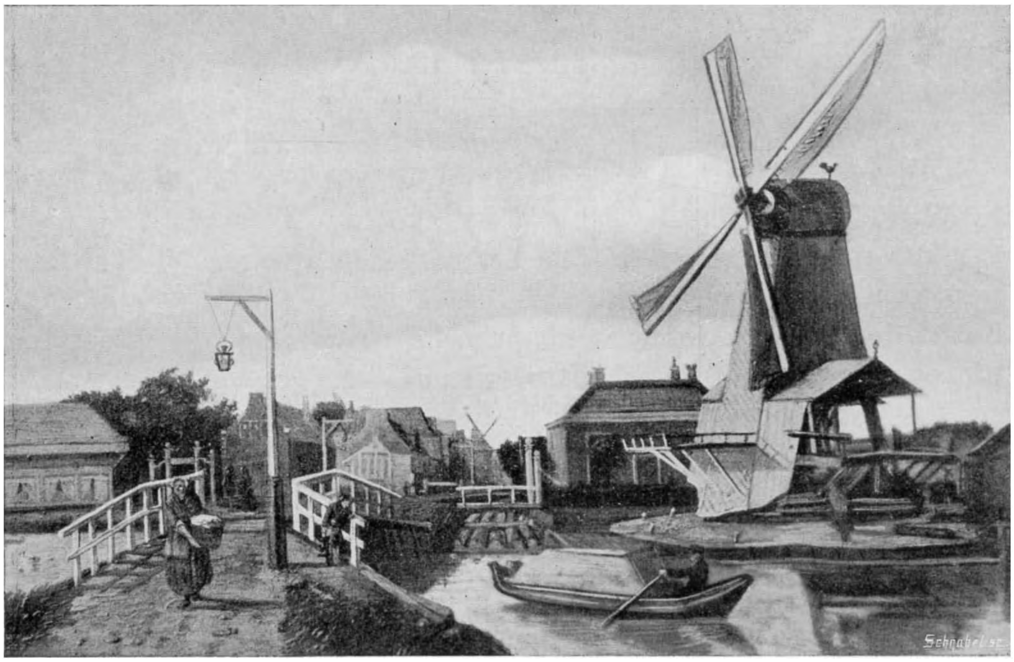

OLIEVERLICHTING IN DE BUITENWIJKEN.

„gas wordt warm gehouden en dat deze wijze van verwarming zich aan- „prijst door zindelijkheid, beter voldoet aan het oogmerk en eenige „brandstof spaart".

In de hierop volgende jaren tot 1864, kwam er zeer weinig verandering in de openbare verlichting. Het totaal aantal lantaarns bedroeg toen 1901, dus eene vermeerdering in 13 jaren van slechts 58 lichten, benevens de olieverlichting in de buitenwijken, bestaande uit 186 lantaarns.

De petroleum, de later zoo groote concurrente van het gas, deed dat jaar haar intrede bij de openbare verlichting. Bij wijze van proef werden

petroleumlampen aangebracht in vijf lantaarns, op houten palen geplaatst, ter verlichting van den rijweg naar de nieuwe asch- en vuilnisbelt bij de voormalige Oosterbeer.

Aangezien het contract met de Amsterdamsche Pijp-Gas-Compagnie omtrent de verlichting van den openbaren weg door middel van gas, in het jaar 1847 gesloten, eindigde in 1867, werden in de Raadszitting van 6 Juli 1864, het bestek en de voorwaarden goedgekeurd voor eene openbare aanbesteding dier verlichting voor den tijd van 20 jaren van 1 September 1867 tot 31 Augustus 1887, waarbij het getal der brandingsuren van iedere lantaarn bepaald werd over een geheel gewoon jaar op 3542 en over een schrikkeljaar op 3554 uren[1]).

Bij de aanbesteding op 27 September 1864 werden drie inschrijvingsbiljetten ingeleverd, met den uitslag dat het laagst was ingeschreven voor den zoogenaamden heelen brander door Mr. Joh. C. Bijleveld namens de Amsterdamsche Pijp-Gas-Compagnie en voor den halven brander door Mr. W. P. Wolterbeek.

Door B. en W. werden hierop het volgende rapport bij den Raad ingediend:

„Dat de levering van beide soorten van licht aan één en denzelfden aan-
„nemer moet worden gegund en de leverantie noch kan, noch mag worden
„gesplitst, terwijl voor de verlichting van den openbaren weg een veel
„grooter aantal *heele* dan *halve* branders zal vereischt worden, zoodat uit
„dit oogpunt beschouwd, de inschrijving van Mr. Joh. C. Bijleveld moet
„geacht worden de *laagste* te zijn".

De Raad was het hiermede eens en aldus werd in hare zitting van 5 October 1864 besloten, de verlichting van den openbaren weg alhier aan genoemden inschrijver als directeur der Amsterdamsche Pijp-Gas-Compagnie te gunnen voor den tijd van 20 jaar, ingaande 1 September 1867 voor den prijs van $^{65}/_{100}$ cent per uur per heelen en van $^{1}/_{2}$ cent per uur per halven brander en voorts overeenkomstig het bestek en de voorwaarden, waarnaar de aanbesteding der openbare verlichting is gehouden.

Op 28 December 1865 en 13 Februari 1866 werden de palen, armen en lantaarns door B. en W. goedgekeurd en op 11 Januari 1866 de branders. Wat betreft de palen, armen en lantaarns werden modellen gekozen, eenigszins afwijkende van de tot nog toe gebruikelijke.

---

[1]) Zie Bijlage No. 1.

De reeds bestaande zouden niet verdwijnen, er zouden echter geen nieuwe van dat soort meer worden aangeschaft.

Doch wat betreft de branders, werd er een nieuwigheid ingevoerd n.l. de zoogenaamde regulateurbrander, die zoo gesteld was, dat hij niet meer dan 170 Liter gas kon doorlaten.

De wenschelijkheid, dat het aantal brandingsuren der lantaarns vermeerderd werd, was reeds vroeger uitgesproken, doch het bezwaar, dat deze maatregel de zoo hooge uitgave ten behoeve der straatverlichting nog aanzienlijk zou vermeerderen, deed het *toen* voorloopig bij dien wensch blijven.

In 1863, bij het opmaken van het bestek voor de bediening der openbare verlichting van 1867—1887, was echter gelet op de behoefte aan vermeerdering en verbetering der verlichting langs de straten en grachten onzer stad en tevens werd zooveel mogelijk partij getrokken van de wenken, die de ervaring van nagenoeg 20 jaren ten opzichte van dit belangrijke vraagstuk, gegeven had.

In 1865 werden pogingen aangewend, om gedurende de nog loopende jaren van het bestaande contract in eene betere verlichting te voorzien, door vermeerdering van het aantal brandingsuren. Deze onderhandelingen leverden evenwel geen voldoende uitkomsten op, waarom men zich bepaalde daar, waar het dringend vereischt werd, eenige nieuwe lantaarns te plaatsen, te verplaatsen of van ander soort branders te voorzien.

In de periode van 1867—1887 zien wij, dat de uitbreiding der straatverlichting met kracht wordt ter hand genomen. Was men vroeger huiverig een licht bij te plaatsen, de drang naar meer licht deed zich hoe langer hoe meer gevoelen.

LANTAARN-PAAL MODEL 1867.

Amsterdam moest vooruit en wilde gaan mededingen als wereldstad. Zoo werd op 27 Juni 1867 door B. en W., daartoe gemachtigd bij Raadsbesluit van 24 October 1866, met de Amst. Pijp-Gas-Compagnie eene overeenkomst aangegaan voor den tijd van 20 jaren, aanvangende 1 Sept. 1867 en eindigende 31 Aug. 1887 om te voorzien in de verlichting, door middel van gas, van al de buitenwijken der gemeente Amsterdam behoudens enkele punten waar reeds in de verlichting voorzien was. Er moesten 231 lantaarnpalen worden geplaatst en de vergoeding voor

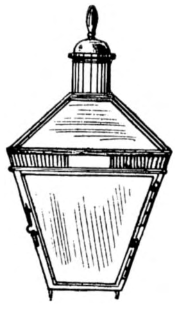

LANTAARN MODEL 1867.

het te gebruiken gas zou een cent per uur bedragen[1]. Waren er in 1864 slechts 1901 gaslantaarns, 10 jaar later op 31 December 1874 was dit cijfer reeds gestegen tot 3416 en nog 10 jaar later op 31 December 1884 tot 4455 stuks. Het particulier verbruik steeg ook gaandeweg en in even sterke mate, zoodat de fabrieken genoodzaakt waren telkens tot uitbreiding over te gaan, doch op de bestaande plekken kon niet veel bijgebouwd worden.

Vooral was dit het geval met de Amst. Pijp-Gas-Compagnie, die aan de zijde van het Leidscheplein grensde aan de Amstel-Suikerraffinaderij en aan de zijde van de Rozengracht aan de Salmoniakfabriek van de firma Van der Elst & Matthes, waarmede een contract gesloten was tot afneming van al het ammoniakwater, waartoe eene buisleiding regelrecht naar die fabriek liep.

De toenmalige directeuren van de A. P. G. C., Mr. Joh. C. Bijleveld en Alex. R. Egeler, hadden het plan een tweede gasfabriek te bouwen en wisten omstreeks 1870 daarvoor in handen te krijgen een terrein aan de Weesperzijde, waarop een sodafabriek stond.

Om verschillende redenen is die bouw echter nooit tot stand gekomen. Aan de hoe langer hoe meer stijgende vraag naar gas trachtte de directie toen langs anderen weg te voldoen. Er werd een stokerij bijgebouwd en tusschen 1870 en 1880 twee gashouders getripleerd, zoodat de bergruimte zeer uitgebreid werd, waardoor men wel voor eenigen tijd geholpen was, maar toch niet voor lang, hetgeen zich vooral gevoelen deed toen ná het jaar 1875 de stad zich sterk begon uit te breiden en heele wijken achter de Buitensingelgracht verrezen, de zoogenaamde buurt Y Y.

Niettegenstaande deze, hoe langer hoe meer gevoeld wordende behoefte aan gas, ging de directie der A. P. G. C. op 1 Augustus 1875 met de gemeente Nieuwer-Amstel, daartoe misschien wel door verschillende omstandigheden gedwongen, een overeenkomst aan tot verlichting van wijk H in die gemeente met 16 gaslantaarns, waarvoor zou worden betaald aan onderhoud en aan gas *f* 20.— per licht per jaar. Zij behoefden evenwel slechts 1250 à 1260 uren per jaar te branden en wel van 16 Augustus af tot en met 16 April. Voor het overige gedeelte van het jaar, oordeelde B. en W. van N.-A. geen verlichting noodig. Deze over-

[1] Zie Bijlage No. 2.

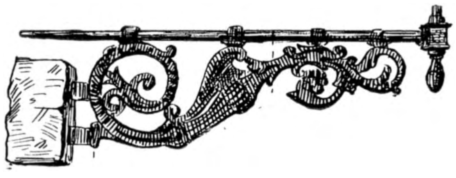

LANTAARNARM.

eenkomst werd aangegaan voor den tijd van *tien* jaren, in te gaan 16 Aug. 1875 en eindigende 15 April 1885[1]).

Meer gas kon niet gemaakt worden, meer bergruimte was ook niet te krijgen. Ik kan mij nog zeer goed herinneren de zorgen die dit destijds bracht aan den toenmaligen Ingenieur-Directeur J. Anderson Miltner, die A. R. Egeler in 1879 opgevolgd was. Vooral omstreeks St. Nicolaas en gedurende de donkere dagen vóór Kerstmis, wanneer in winkels en magazijnen bijna den ganschen dag licht noodig was, en niet te vergeten in de diamantslijperijen, die destijds volop werk hadden en prachtige afnemers waren.

Levendig staat mij nog voor den geest, dat zoo omstreeks 4 à 5 uur die fabrikanten of hunne afgezanten haast dagelijks op het kantoor kwamen klagen, in woorden die niet altijd even gekuischt waren, en dat ik den directeur in zijne woning ging opzoeken om hem van den stand van zaken op de hoogte te brengen.

Vervolgens gingen wij naar het regulateurgebouw en werd er angstvallig met den beambte in dat gebouw gewikt en gewogen of er nog $^1/_{10}$ inch druk bij kon; kon dit, dan waren wij blijde, dat wij de lastige klagers tevreden konden stellen.

Hoe verheugd waren wij als de dagen wat gingen lengen.

Het was natuurlijk hoogst onaangenaam voor de fabrikanten, dat zij soms niet voldoende gas hadden, zoodat zij stop moesten zetten en stel u voor, zooals mij dikwijls door hen verzekerd werd, dat in een fabriek met een paar honderd man, die nu juist voor het grootste gedeelte niet tot de beschaafdste klasse behoorden, die heertjes gezamenlijk gingen herrie maken, en met hunne gereedschappen roffels op de werkbanken sloegen, onder het geroep van „licht, licht, licht".

Doch evenmin was het aangenaam voor de directie, die zorgen moest dat de openbare verlichting den geheelen nacht kon blijven branden en dus zeer zuinig moest wezen met haar gas.

Na het eindigen van de schouwburgen werd er dan ook duchtig geknepen en o wee! de arme houders van localiteiten waar feesten, bals enz. gegeven werden, vooral als zij een beetje ver van de fabriek lagen.

Ná 12 uur had men in die lokalen zóo weinig gas, dat de meesten er

---

1) Zie Bijlage No. 3.

petroleumlampen op na hielden, die dan opgestoken werden. Zoo herinner ik mij eene gelegenheid in de Linnaeusstraat, genaamd Vliedzorg, waarvan wij geregeld klachten ontvingen, dat de gasten op bruiloften en partijen, die daar gegeven werden, half in donker zaten.

In de zomerdagen werd natuurlijk het gebrek aan gas niet zoo erg gevoeld en was men er dikwijls minder zuinig mede, d. w. zeggen wanneer er voor betaald werd, zooals b.v. met het vullen van luchtballons. Dat werd op een hoogst eenvoudige manier gedaan, lang niet onvoordeelig voor den leverancier.

Men moet weten, dat er destijds aan de overzijde van de Buiten Singelgracht verschillende theetuinen en societeiten bestonden, waaronder ook de tuin „Claudius Civilis", waaruit van tijd tot tijd, wanneer er een luchtreiziger Amsterdam met een bezoek vereerde, luchtballons opgelaten werden.

Aan den gashouder, die het dichtst bij den tuin stond, werd een wijde van tafzijde gemaakte slang verbonden, dus van dezelfde stof, waarvan de ballon vervaardigd was; de verbinding van dien gashouder met de stad was van te voren afgesloten.

Deze slang ging over het water, daarna over den weg, waar hij op stokken rustte en zoo den tuin in naar de vullingsplaats, en aangezien de slang dikwijls allesbehalve gasdicht was, kan men zich voorstellen, dat daar op dien langen weg nog heel wat gas verloren ging, wat iedereen, die daar langs wandelde, zeer goed bemerken kon.

SUGG'S GASREGULATEUR DOORLATENDE 170 LITER PER UUR.

Voor de fabriek was dat geen verlies, want het gas werd niet in den tuin, op de plaats der vulling gemeten, zooals later en thans geschiedt, maar werd alleen berekend in verhouding tot het aantal platen, dat de gashouder gezakt was.

Na deze kleine uitwijding keeren wij terug tot de geschiedenis der A. P. G. C. en dan valt op te merken, dat in November 1877 door den toenmaligen directeur, Mr. Joh. C. Bijleveld, pogingen werden aangewend den duur der vennootschap verlengd te krijgen tot 31 December 1900, wat door den minister van Justitie op 5 December 1877 geweigerd werd, op grond dat de duur der vennootschap geëxpireerd was op 31 December 1875.

Wat of de oorzaak is geweest, dat men zulks niet op tijd aangevraagd had, daarover zwijgt de geschiedenis; het gevolg van deze weigering was natuurlijk dat de A. P. G. C. sinds dien datum in exploitatie was zonder koninklijke goedkeuring.

Het volgende jaar in 1878 begonnen zich de eerste kenteekenen te vertoonen van een naderend onheil, want op 5 October van dat jaar werd onder No. 407 door Burgemeester en Wethouders een voordracht bij den Raad ingediend, daartoe strekkende, „dat de Raad besluite tot het te zijner „tijd stichten eener gemeentelijke lichtfabriek en tot het intrekken der „concessiën verleend aan de HH. C. de Bruijn en Zonen en aan de A. P. G. C. „tegen 31 Augustus 1887, of zooveel vroeger als zal blijken noodig of „wenschelijk te zijn".

De toenmalige directie van de A. P. G. C. bleek niet geneigd, dat zonder tegenweer te aanvaarden en richtte op 23 December d. a. v. aan den Raad een uitvoerig adres van den volgenden inhoud:

AAN DEN RAAD VAN AMSTERDAM.

Door Burgemeester en Wethouders is U onder dagteekening van den 5den October 1878, No. 407, een voordragt gedaan, strekkende daartoe, dat de Raad besluite tot het te zijner tijd stichten eener gemeentelijke lichtfabriek en tot het intrekken der concessiën verleend aan C. de Bruijn en Zonen en aan de Amsterdamsche Pijpgas-Compagnie, tegen 31 Augustus 1887 of zooveel vroeger als zal blijken noodig of wenschelijk te zijn.

Het zal U voorzeker niet verwonderen dat de ondergeteekende, Directeur van de Amsterdamsche Pijpgas-Compagnie, tegen het voorgedragen Besluit zeer ernstig bezwaar heeft.

Natuurlijk kan het denkbeeld tot oprigting eener gemeentelijke gas- of lichtfabriek door de ondernemers der bestaande gasfabrieken slechts met leedwezen worden vernomen; zoodanige oprigting toch zoude hunne belangen slechts kunnen schaden. Doch zoo slechts dit ware voorgesteld, zoude de ondergeteekende zich niet de vrijheid veroorloven tegen een daartoe strekkende voordragt eenig bezwaar bij Uwen Raad in te brengen. Immers, ofschoon de Amsterdamsche Pijpgas-Compagnie reeds meer dan dertig jaren bij aanneming in de openbare verlichting heeft voorzien en, naar zij meent, hare verpligtingen steeds in haren vollen omvang is nagekomen, — op bestendiging van dien toestand, nadat het tot 31 Aug. 1887 nog loopende contract zal zijn geëindigd, heeft zij geen regt, zoo het Gemeentebestuur, hetzij dan te regt of ten onregte, het voor de gemeente voordeeliger oordeelde in de openbare verlichting door een eigene fabriek te voorzien, zoude de ondergeteekende het voegzaam hebben geacht zich van alle bemoeijing te dier zake te onthouden. Evenmin heeft de onderneming, welke de ondergeteekende vertegenwoordigt, regt op of behoefte aan bescherming. Bloot staande aan en bestaande tegen de mededinging van ieder, aan wien concessie tot oprigting eener gasfabriek verleend wordt, zoude de Amsterdamsche Pijpgas-Compagnie twijfel kunnen voeden of het de roeping der gemeente is als mededingster op industriëel gebied op te treden, — doch daarin alweder geen grond vinden tot beklag.

Doch de voordragt gaat veel verder. Het besluit zou strekken om de concessie, aan de Compagnie verleend, tegen 31 Aug. 1887 (vroeger tijdstip schijnt te haren aanzien niet mogelijk) in te trekken. Het gevolg van die intrekking zal zijn — hetgeen volgens de toelichting der voordragt ook haar doel is — dat het blijven bestaan der tegenwoordige gasfabrieken onmogelijk zal worden. Tegen dit gedeelte der voordragt meent de ondergeteekende ernstig te mogen en te moeten opkomen, omdat het niet slechts de hem toevertrouwde belangen in de hoogste mate benadeelt, maar naar zijn overtuiging ook ten hoogste onbillijk en met de publieke belangen zelven in strijd is.

Door de intrekking der concessie wordt het blijven bestaan van de fabriek onmogelijk gemaakt. De geheele kostbare inrigting, met haar uitgebreid net van buizen en leidingen en wat daartoe verder behoort, waaraan tonnen schats zijn besteed, wordt aldus van hare waarde genoegzaam geheel beroofd. Een hoogst aanzienlijk kapitaal wordt vernietigd. Eene handeling, welke dat gevolg moet hebben en opzettelijk met dat oogmerk wordt verrigt, is hoogst onregtvaardig en schijnt niet te verdedigen, tenzij die door een groot publiek belang geboden worde.

Is de intrekking van de concessie der bestaande gasfabrieken nu werkelijk een eisch van zoodanig groot belang?

De ondergeteekende is niet bij magte dit in te zien, en meent dat de intrekking veeleer met het publiek belang in strijd is.

Het is voorzeker in het publiek belang, dat de particuliere nijverheid den moed hebbe de omvangrijke ondernemingen in het leven te roepen, door welke in algemeene en uitgebreide behoeften worde voorzien, en de groote kapitalen te wagen, welke zoodanige ondernemingen eischen. Waar gerekend kan worden op regtsveiligheid en op duurzaamheid, wordt particuliere ondernemingsgeest bereid bevonden die taak te vervullen. Aldus zijn, om slechts ondernemingen te noemen waartoe concessie van de overheid noodig is, gasfabrieken, waterleidingen, ondernemingen van openbaar vervoer, droogdokken enz., tot stand gebragt. Niemand zal meenen dat de lijst dier oogmerken, waarvoor particuliere kapitalen gevorderd worden, en die vergunning der openbare magt behoeven, hiermede is uitgeput.

Maar niets is meer geschikt om van diergelijke belangrijke ondernemingen af te schrikken dan het vooruitzigt dat, — na alle de bezwaren en verliezen te hebben ondergaan, aan iedere nieuwe onderneming verbonden, en na het onvermijdelijke leergeld te hebben betaald — de eindelijk bloeijende industrie door de gemeente zal worden gedood, opdat zij de vruchten plukke der ten koste van anderen verkregen ondervinding.

Het stellen van zoodanig voorbeeld is zeker niet een eisch van het publiek belang. Evenmin wordt dat belang gediend door het scheppen van een monopolie. De adressant behoeft waarlijk niet het schadelijke van monopoliën voor uwen Raad te betoogen. Maar hij wijst er op, dat het, aan een openbaar gezag toegekend monopolie, schadelijker is dan ieder ander. Immers, de particuliere ondernemer eener gasfabriek, die een monopolie mogt bezitten, is onderworpen aan beperkingen, regels en toezigt van het openbaar gezag; waar echter de gemeente zelf het monopolie heeft van de openbare en bijzondere verlichting, daar ontbreekt de controleerende magt en zal de wijze, waarop in den dienst wordt voorzien, geheel zijn overgelaten aan het goedvinden van de gemeente zelve, die ze verrigt.

Het voortbestaan der particuliere fabrieken onmogelijk te maken, schijnt dus niet met het algemeen belang te strooken, dat beter gediend wordt door concurrentie dan door monopolie. Is dat echter in het financieel belang der gemeente?

Burgemeester en Wethouders verwachten van de aanneming en uitvoering van hun voorstel zeer gunstige financieele resultaten. Die verwachting steunt op de ondervinding

in een aantal gemeenten verkregen. Er mag gevraagd worden of de elders verkregen resultaten met juistheid bekend zijn en of er grond is toestanden elders tot punt van vergelijking te kiezen. Immers, behalve vele andere omstandigheden, komt daarbij in aanmerking of elders concurreerende fabrieken bestonden en welke gasprijzen daar, vóór de oprigting van gemeente-fabrieken, betaald worden.

Doch hoe dit zij, regtstreeksch voordeel voor de gemeente-financiën zoude alleen kunnen verkregen worden, indien in eigen beheer de openbare verlichting minder zal kosten dan er nu voor betaald wordt. Andere winst te maken zoude art. 254 der Gemeentewet niet gedoogen.

Of nu de openbare verlichting in eigen beheer minder zou kosten, mag betwijfeld worden. Aan de Amsterdamsche Pijpgas-Compagnie kost de uitsluitend openbare verlichting meer dan de aannemingssom. Zal de gemeente-fabriek voordeeliger werken? Tot nu toe was men algemeen van gevoelen dat de particuliere nijverheid, geprikkeld door eigen belang, vrij in hare beweging, niet gebonden en belemmerd door den omslag van ambtelijk beheer en niet bezwaard door de daaraan verbonden kosten, goedkooper en beter produceerde dan van Staatswege plaats heeft. Bijzondere redenen om hier het tegendeel aan te nemen, zijn niet te ontdekken en vergelijking van den toekomstigen met den tegenwoordigen prijs is niet mogelijk, bij gebreke van de berekendheid met een plan, waaruit zou kunnen blijken op hoeveel het noodige kapitaal voor gebouwen en leidingen, kosten van exploitatie, van administratie, prijzen der grondstoffen en te produceeren hoeveelheid geraamd wordt. Trouwens, de adressant erkent gaarne dat het opmaken van zoodanig plan en berekeningen niet mogelijk is, waar de aard der fabriek nog onbepaald is en het onzeker is of de lichtfabriek wel een gasfabriek zal zijn. Doch uit die onmogelijkheid vloeit dan ook voort dat men ook niet kan bepalen of de gemeente voor minder kosten dan thans in de openbare verlichting zou kunnen voorzien en dus een gunstig finantieel resultaat te wachten is.

Even weinig grond is er zigtbaar voor de verwachting, dat de uitvoering van het voorgestelde besluit, bij even goede of betere verlichting, gunstige finantiëele resultaten zal opleveren voor de consumenten. Rust echter die verwachting inderdaad op goede gronden, dan is er zeker hoegenaamd geen reden om de concessiën der bestaande fabrieken in te trekken. Immers, dan zullen die fabrieken niet bestand zijn tegen de mededinging der gemeentelijke fabriek, die voor minderen prijs even goede of betere verlichting zal leveren. Waartoe dan het monopolie?

Zonder de vraag te bespreken, of het niet voor de gemeente eene bedenkelijke zaak is een industrie te gaan uitoefenen omdat zij meent de ingezetenen beter te kunnen bedienen dan de particuliere nijverheid zulks doet, veroorlooft de ondergeteekende zich tegenover de gehoopte voordeelen te wijzen op, zoo hij meent, zekere en dadelijke nadeelen van het ontworpen besluit.

Volgens dat besluit zullen de bestaande fabrieken uiterlijk na ruim acht jaren ophouden te bestaan. — Wat zal inmiddels de toestand zijn? Met de zekerheid dat de levensduur na acht jaren — welligt vroeger, zoo het gemeentebestuur dit noodig of wenschelijk acht — zal eindigen, kan men geen uitbreiding of verbetering tot stand brengen, geenerlei kapitaal-uitgaaf doen. Alle uitbreiding en verbetering moet dus achterwege blijven; beperking en inkrimping zal de regel moeten worden, met alle nadeelen daaraan verbonden voor de verbruikers. En in datzelfde achtjarig tijdvak wordt toepassing van nieuwe uitvindingen mede zoo goed als onmogelijk. Gesteld dat de toepassing van electrisch licht aan de meest gespannen verwachting weldra beantwoordt, hoe zoude men hier de uitvinding kunnen aanwenden? Bij de zekerheid dat de gemeente, uiterlijk op het tijdstip waarop zij vrij wordt van het aannemingscontract, een eigene en andere uitsluitende

lichtfabriek zal oprigten, is het niet mogelijk dat inmiddels eenige andere onderneming voor dat oogmerk ontsta.

Om alle deze redenen verzoekt de ondergeteekende eerbiedig dat de Raad de voordragt, voor zoover zij ook strekt tot intrekking der verleende concessiën, niet aan te nemen.

De Directeur der Amsterdamsche Pijpgas-Compagnie,

Amsterdam, 23 December 1878. BIJLEVELD.

Dit adres heeft bepaald invloed gehad op de meening van B. en W., want op 19 Maart 1879 komen deze bij den Raad op hun voorstel terug en stellen wel voor de bestaande concessiën in te trekken, *maar* met de bestaande maatschappijen te onderhandelen over eene vergoeding voor een nieuw te verleenen concessie.

De toenmalige burgemeester Jhr. Mr. C. J. A. den Tex was geen groot voorstander van gemeente-exploitatie, getuige zijne volgende verklaring: „Wanneer wij gaan optreden in de plaats der industrieelen, dan hebben „wij met allerlei eigenaardige bezwaren te kampen. Een industrieel, „particulier fabrikant van gas b. v. kan langer contracten sluiten op de „levering van steenkool, jaren vooruitloopende, in zijn voordeel. Wij „kunnen dit niet doen, zijn aan ons budget door de begrooting gebonden „en kunnen de Gemeente niet verbinden voor langer dan voor één jaar. „Onze ambtenaren, hoe trouw en geschikt ook, zullen niet hebben wat „particuliere geëmployeerden hebben, aangevuurd door deel in de winst „en betrekkelijk vrijen werkkring. Deze laatste n.l. zullen meer handels-„geest bezitten en ontwikkelen".

Door den Raad werd toen met algemeene stemmen besloten „de concessiën „tegen 1 Augustus 1887 of zooveel vroeger als noodig zal blijken of „wenschelijk is, in te trekken en tot het stellen van al de stukken op „deze zaak betrekking hebbende in handen van B. en W., ten einde den „Raad hierover nader te preadviseeren".

In de vergadering van 19 November 1879 werd daarop door B. en W. het voorstel gedaan de concessie van C. de Bruijn en Zonen bij deurwaardersexploot op te zeggen, omdat zij geen gevolg gegeven hadden aan de uitnoodiging van 9 April om van hunne zijde eenig voorstel te doen voor eene nieuwe concessie, waarop in de vergadering van 26 Nov. door B. en W. nog eens teruggekomen werd en op eene onduidelijkheid gewezen, zoodat toen besloten werd met intrekking van het besluit van 19 dezer, de voormelde concessie regelmatig per exploot op te zeggen tegen één jaar na den datum dier aanneming.

J. ANDERSON MILTNER,
ING.-DIRECTEUR DER A. P. G. C.
1879—1888.

Middelerwijl had er eene verandering plaats in de directie der A. P. G. C., doordat de directeur Alex. R. Egeler in April 1879 wegens hoogen leeftijd aftrad en opgevolgd werd door J. Anderson Miltner, die dit bleef tot zijn dood op 13 Sept. 1888. Ruim 1½ jaar verliepen alvorens men wederom iets naders van de gaskwestie vernam. Eerst op 8 Juli 1881 verscheen toen onder No. 324 in het gemeenteblad een voordracht van B. en W. aan den Raad om te besluiten „1e tot oprichting „eener Gemeentelijke Gasfabriek, en 2e B. en W. „uit te noodigen zoo spoedig doenlijk voorstellen „te doen betrekkelijk den bouw der gasfabriek, „den aanleg van het buizennet, het verkrijgen „van de gevorderde terreinen en der vereischte geldmiddelen".

B. en W. becijferden, dat door eigen exploitatie eener gasfabriek, met de besparing van bijna 1 ton, die thans voor de straatverlichting werd uitgegeven, de gemeente een bate zal erlangen van een half millioen 's jaars. De beide particuliere fabrieken boden elk uit eigen beweging *f* 70,000.— per jaar aan de Gemeente voor 30 jaar verlenging harer concessiën, waarvan na aftrek der toen betaalde som voor de straatverlichting, ongeveer *f* 40,000.— jaarlijks voor de stedelijke kas zou overblijven.

In de toelichting van B. en W. vond men verder o. a. de volgende algemeene beschouwing:

„Tot de eerste plichten van een gemeentebestuur behoort de zorg voor „de verlichting der Gemeente:

„Zelfs dan, wanneer voor die verlichting concessie wordt verleend, gaat „die zorg niet geheel aan anderen over, want elke concessie is slecht, „tenzij daarin het toezicht en de contrôle op de wijze en de hoedanigheid „der verlichting aan het Gemeentebestuur worden voorbehouden. Dat „toezicht en die contrôle blijven bij concessie noodig, niet alleen omdat „de Gemeente zelve de grootste gasverbruikster is, maar ook omdat het „gemeentebestuur de ingezetenen niet geheel mag overleveren aan den „concessionaris, aan wien het monopolie wordt toegekend.

„Al is in sommige, en zelfs in het buitenland, in belangrijke plaatsen, „de gasverlichting van den beginne en voortdurend onder het recht- „streeksch beheer der Gemeente geweest, — Leipzig en Dresden sedert

„meer dan 40 à 50 jaar — toch is geruimen tijd, concessie, de meest „gebruikelijke vorm gebleven, waaronder de verlichting plaats had.

„Die concessie was bijna altijd eene uitsluitende.

„Waar bij uitzondering concessie aan meerderen werd verleend (Amsterdam „en Rotterdam) in de hoop van daardoor concurrentie te verkrijgen, werd „òf dat doel niet bereikt, doordat de concessionarissen zich verstonden, „òf wel er ontstonden zulke onmogelijke toestanden dat te Londen bij „Parlementsakte aan elken concessionaris een afzonderlijk gebied moest „worden toegekend, waardoor aan elk dus op dat gebied weder een „uitsluitend monopolie werd verleend.

„Die concessiën hebben geleid, zeer dikwerf tot slechte, doorgaans tot „dure verlichting, nimmer tot groote voordeelen voor de Gemeentekas.

„Daarentegen hebben die gemeenten, wier besturen de gasverlichting in „eigen beheer namen, zich daarbij wèl bevonden.

„Zij zijn er in geslaagd om, of voor de gemeentekas belangrijke voor„deelen te verkrijgen, of den ingezetenen het gas te leveren tot een prijs, „waarvoor dit door geen concessionaris zou zijn verstrekt, meestal zijn „deze voordeelen vereenigd geweest.

„Dientengevolge is in de latere jaren bijna geene particuliere gasfabriek „in eene gemeente van eenigen omvang, in het binnen of buitenland „opgericht.

„Waar geen gasfabriek bestaat en de behoefte aan gasverlichting zich „doet gevoelen, verrijst eene gemeentelijke; waar een concessie eindigt „wordt zij zeer zelden verlengd, ja het is in Duitschland voorgekomen en „in Groot-Brittannië volstrekt niet zeldzaam, dat de loopende contracten „door de Gemeenten worden afgekocht, ten einde de gasverlichting reeds „vóór het einde der concessie in eigen beheer te kunnen nemen.

„Waar de concessiën òf ten einde loopen, òf opzegbaar zijn, geschiedt de „overgang tot gemeentelijk beheer niet zonder hevigen strijd, den strijd „voor het particulier belang van de concessionarissen, van de aandeel„houders, van de leveranciers enz., den strijd om het bestaan, door al „die belanghebbenden met heftigheid gevoerd; daarin worden geen middelen „ontzien, geen kosten gespaard, en de ervaring op andere plaatsen opgedaan, „wordt ten nutte gemaakt om daaruit voor eene volgende gelegenheid, „wanneer weder eene concessie wordt bedreigd, nieuwe wapenen te smeden.

„Dit is trouwens te verklaren, niet alleen door het eigen belang, maar ook „door de verantwoordelijkheid der directiën van doorgaans bloeiende gas-

„fabrieken, tegenover hunne aandeelhouders, welke hen er toe brengt „geen middel onbeproefd te laten, om de verlenging der concessie te „verkrijgen en daardoor aan de reeks der gulden jaren nog eenige toe „te voegen.

„Dikwerf gelukt het den concessionaris dien strijd zoolang te rekken, dat „voor de oprichting der nieuwe gemeentelijke gasfabriek geen genoegzame „tijd meer overblijft, vóór den afloop der concessie, in welk geval de „gemeente òf groote moeielijkheden heeft te overwinnen, òf zich met den „vroegeren concessionaris moet verstaan, omtrent geheele of gedeeltelijke „overname, ten einde het gevaar van tijdelijke stremming der gemeente-„verlichting te voorkomen.

„Trots die ervaring blijft de heerschende richting der gasfabricage, dat „zij wordt eene gemeentelijke.

„In Groot-Brittannië waren in 1880 reeds 126 gemeentegasfabrieken, waar-„onder Manchester, Birmingham, Glasgow, enz.

„In Duitschland waren in 1877 reeds 220 gemeentegasfabrieken, die meer „dan dubbel zooveel gas leveren als de fabrieken van particulieren of „maatschappijen.

„Trouwens men behoeft niet naar het buitenland te gaan om gemeentelijke „exploitatie van gasfabrieken te zien; in ons land zijn 30 gemeente-„gasfabrieken. Heeft nu ooit een Gemeente het stelsel van gemeentelijke „exploitatie verlaten? Voor zoover wij weten is dit nergens voorgekomen „en dat niettegenstaande dikwerf schijnbaar gunstige aanbiedingen tot „overneming der gemeentegasfabriek worden gedaan, en dan de strijd over „het al of niet van gemeentewege exploiteeren opnieuw ontbrandt.

„Zoo is in 1880 die strijd weder met levendigheid gevoerd te Brussel, „naar aanleiding van een voorstel van bankiers om de fabriek dier stad „over te nemen.

„Dáár zijn toen alle argumenten voor en tegen concessie te berde gebracht, „en na driedaagsch debat is door den gemeenteraad met 21 tegen 4 stemmen „besloten, op de, na oproeping van gegadigden, aangeboden voorwaarden „niet in te gaan, ja zelfs niet in verdere onderhandelingen te treden".

Verder betoogden B. en W. uit de voorbeelden van Parijs en Hamburg „dat concessie of verpachting aan de gemeenten slechts bij zeer hooge „gasprijzen voordeel afwerpt, dus bij nadeel voor het publiek (te Parijs „betaalt het publiek 4¾ cent, te Hamburg 2.3 cent per M^3 meer dan thans „de Amsterdammers voor het gas).

„Te Brussel, waar de prijs van het gas, door de Gemeente geleverd, gelijk „is aan dien van de beide Amsterdamsche particuliere fabrieken (9½ cent) „wordt door de Gemeente *f* 470,000.— netto winst gemaakt bij eene „productie van 16 millioen M^3.

„Zulke uitkomsten wegen op tegen de beslommeringen van eigen beheer. „De bediening zal niet slechter zijn dan door particulieren, evenmin als „dat bij stads-reiniging, brandweer, enz. het geval is. Een particulier moge „een *eigen* zaak beter drijven dan een ambtenaar, — bij groote maat-„schappijen staan de beambten immers gelijk met ambtenaren van Rijk „of Gemeente?

„Waar Berlijn, Dresden, Brussel, Keulen, enz. en zoovele Nederlandsche „Gemeenten met eigen ambtenaren winst behalen, zal dit ook te Amsterdam „wel te doen zijn. Bij een eigen fabriek deelt de Gemeente bovendien in de „voordeelen van de uitbreiding der gemeente. Voor aandrang tot prijs-„verlaging bestaat evenveel vrees bij particuliere exploitatie onder toezicht „der gemeente, als bij een eigen gemeentelijke fabriek.

„Mag de gemeente zich echter met een industrie inlaten? Ja, meenen „B. en W., waar zooals hier toch een monopolie bestaat en dus zonder „dat de concurrentie wordt belemmerd, de gemeente zelve de voordeelen „kan plukken, en bovenal in de tweede plaats, omdat hier geen belangrijk „risico bestaat. De stijging der steenkolenprijzen heeft den bloei der „gemeentelijke fabrieken niet gedeerd en men kan, als te Manchester, de „gasprijzen naar de kolenprijzen telkens wijzigen. En het electrisch licht „is tot dusver voor huiselijk gebruik ongeschikt en zal het wellicht nooit „worden (!); in Duitschland vreest men veel meer voor de concurrentie van „petroleum. Voor straatverlichting kan electriciteit alleen dienen in lange „rechte straten en op pleinen. Bovendien als het electrisch licht het gas „kan vervangen, behoort de gemeente zelve er de vruchten van te plukken. „De vrees voor concurrentie heeft in de gasfabricatie veel verbeteringen „gebracht, zoodat de kosten ook zeer zijn gedaald.

„Het aanzienlijk benoodigd kapitaal kan (na aftrek voor rente en amorti-„satie), een half millioen winst afwerpen, maar eerst moeten tot 1888 eenige „moeielijke jaren worden doorgemaakt, omdat eerst dan de laatste particu-„liere gasbuis van de A. P. G. C. verdwijnt.

„Vóór dien tijd zal het verbruik dus beperkt zijn, maar toch zal reeds „winst zijn te krijgen, vooral omdat tot 1887 de particuliere fabriek de „straatverlichting levert. De lage ijzerprijzen en de gemakkelijker schik-

„kingen met de fabrieken, de werken voor de nieuwe tramwegen enz., „pleiten voor spoedigen aanleg eener *Gemeentelijke Gasfabriek*. Dat is ook „het gevoelen van de Commissie van bijstand en der Commissie van financiën. „Mocht de Raad echter voor concessie zijn, dan achten B. en W. *openbare* „uitbesteding noodig aan één fabriek en één Maatschappij, hetzij een der „bestaande, hetzij een nieuwe, die de meeste voordeelen en waarborgen „aanbiedt.

„Vrees voor opbreken der straat moet niet weerhouden, want geen „concessionaris der gasverlichting van Amsterdam kan zich met de „bestaande leidingen of fabriek vergenoegen".

De directie der A. P. G. C. bleef evenmin als vroeger bij de pakken neerzitten maar begon zich heftig te weren. Had zij geen gelijk? Haar geheele bestaan stond toch op het spel!

Reeds in Augustus richtte zij een uitvoerig adres aan hare gasverbruikers, waarin zij de voordracht van B. en W. voet voor voet bestreed en aan het einde hare overtuiging uitte, dat de openbare meening tegen het voorstel was en daarom den ingezetenen verzocht hunne stem daartegen te verheffen, opdat de voordracht tot oprichting van een Gemeentelijke Gasfabriek door den Raad verworpen zoude worden[1]).

Met dit doel liet de directie bij hare gasverbruikers het volgende adres aan den Raad circuleeren, waarop honderden teekenden en dat te zijner tijd ingediend werd.

AAN DEN RAAD VAN AMSTERDAM.

De Ondergeteekenden, allen gasverbruikers alhier, nemen de vrijheid zich tot uwen Raad te wenden, ter zake der voordragt van Burgemeester en Wethouders, d.d. 8 Juli 1881. Burgemeester en Wethouders stellen u daarbij voor te besluiten:

1°. tot het oprigten eener gemeentelijke Gasfabriek;

2°. Burgemeester en Wethouders uit te noodigen zoo spoedig doenlijk voorstellen te doen, betrekkelijk den bouw der fabriek, den aanleg van het buizennet, het verkrijgen der gevorderde terreinen en der voor een en ander vereischte geldmiddelen.

De Ondergeteekenden hebben ernstig bezwaar tegen dit voorstel en tegen de voorgestelde wijze van behandeling. Naar hun bescheiden oordeel behoort het eerste punt geen onderwerp van overweging uit te maken dan nadat tot het sub 2 voorgestelde mogt zijn besloten en aan de daarbij bedoelde uitnoodiging geheel zal zijn voldaan. Door eene andere wijze van behandeling, waarbij op de beide punten gelijktijdig zou worden besloten, zouden, huns inziens, vele gewichtige punten, waarvan de beslissing mede afhankelijk zal zijn, eenvoudig worden ter zijde geschoven en de belangen der gemeente zoowel als de bijzondere

---

1) Zie Bijlage No. 4.

belangen der Onderteekenden zeer in gevaar worden gebragt. Het doel van het voorstel is door de oprigting en de exploitatie van eene gemeentelijke gasfabriek, waarnevens geene andere zal zijn toegelaten, groote winsten te behalen voor de stedelijke kas. Met inbegrip van de openbare verlichting worden die winsten door Burgemeester en Wethouders geraamd op ten minste een half millioen gulden.

Die belangrijke som zal dan moeten opgebragt worden door de gasverbruikers. Inderdaad worden deze onderworpen aan eene indirecte belasting, die, als alle verbruiksbelasting, voor ieder te hooger zal zijn naarmate hij grooter verbruiker is. Zelfs de kosten der openbare verlichting zullen alleen door particuliere gasverbruikers worden gedragen. Indien dit alles bestaanbaar kunne geacht worden met de wet, zeker is het niet overeen te brengen met de billijkheid.

De Ondergeteekenden zien met bezorgdheid de gemeente het gebied van handel en nijverheid betreden en van hare magt als overheid gebruik maken om mededinging te weren, met vernietiging van belangrijke particuliere ondernemingen. Doch zoo men tot die bedenkelijke handelwijze en tot het indirect invoeren van eene belasting op het gasverbruik wil overgaan, dient toch vóór alles redelijke zekerheid te bestaan, dat de gehoopte winst zal kunnen verkregen worden zonder de belasting bovenmatig drukkend te maken. Of dat mogelijk is kan slechts blijken uit deugdelijke opgaven, gedetailleerde ramingen en berekeningen omtrent de kosten van terrein, bouw, inrigting, benoodigd kapitaal en wijze van exploitatie. Alleen dan is, althans bij benadering, op te maken of de gemeente winst zal behalen en hoe hoog wel de prijs van het gas zal moeten gesteld worden om de winst eenigszins aanzienlijk te doen zijn. Maar zonder diergelijke behoorlijk getoetste, berekening te besluiten tot de oprigting eener fabriek schijnt onredelijk.

Bij dat onderzoek vragen de Ondergeteekenden eerbiedig dat ook hunne belangen en in nog een ander opzigt mogen overwogen worden. Voor een groot deel zijn thans de leidingen in de huizen en de gastoestellen eigendom van de gasfabrikanten en bij de gasverbruikers in bruikleen. Bij opheffing der bestaande fabrieken zal dat genot bezwaarlijk kunnen voortduren; — in het gunstigste geval zoude een en ander moeten betaald worden, hetgeen de gasverbruikers, zoo de betaling te hunnen laste kwame, tot aanzienlijke uitgaven zou noodzaken. Een zoo belangrijk bezwaar zal, zoo eenigszins mogelijk, moeten vermeden worden; de kosten daarvan zullen mede een element in de rekening moeten uitmaken.

De Ondergeteekenden veroorloven zich deze bedenkingen u ter welwillende overweging aan te bevelen.

't Welk doende enz.

Amsterdam, September 1881.

Tegelijkertijd zond zij zelf op 5 September aan den Raad een adres van den volgenden inhoud:

AAN DEN RAAD VAN AMSTERDAM.

Door Burgemeester en Wethouders is u voorgesteld te besluiten tot het oprichten eener gemeentelijke gasfabriek, welke met uitsluiting van alle andere in de verlichting door gas te dezer stede zou hebben te voorzien.

Door zoodanig besluit zoude aan het bestaan van de Amsterdamsche Pijpgas-Compagnie, wier belangen aan de ondergeteekenden zijn opgedragen, bij den afloop harer concessie een einde worden gemaakt. Ofschoon Burgemeester en Wethouders bij de toelichting van hun voorstel laag neerzien op „den strijd om het bestaan," is toch zeker die strijd de rechtmatigste, welke kan worden gevoerd. Daarom gevoelen de ondergeteekenden volkomen vrijmoedigheid — ook al worden de middelen ter bestrijding reeds bij voorbaat verdacht

gemaakt — u hunne bezwaren tegen de voordracht te doen kennen en u aan te toonen dat het voorgestelde besluit niet zou rusten op deugdelijken grondslag en om meer dan eene reden verwerpelijk is.

Als grondslag van de voordracht en als uitgangspunt voor hare toelichting, wordt door Burgemeester en Wethouders gesteld dat „tot de eerste plichten van een gemeentebestuur behoort de zorg voor de verlichting der gemeente." Aldus wordt aan het voorstel de schijn gegeven alsof het ten doel had de vervulling van een regeeringsplicht mogelijk te maken, alsof oprichting eener gemeentelijke gasfabriek noodig ware tot voorziening in een openbaar gemeente-belang.

Die schijn is echter valsch. Voorzeker behoort de zorg voor de *openbare* verlichting der gemeente tot de plichten van het Gemeentebestuur eener groote stad. Maar die plicht is hier ter stede ook tot nu toe niet verwaarloosd. Te harer vervulling eene gemeentelijke gasfabriek op te richten zoude slechts noodig kunnen zijn, indien de openbare verlichting, voldoende aan de eischen van het Gemeentebestuur, niet, of niet tegen billijken prijs, van den particulieren fabrikant konde verkregen worden. Maar geen van beiden is hier het geval. De verlichting der gemeente voldoet aan de eischen van het Gemeentebestuur; immers, de Adressante, die sedert een lange reeks van jaren aannemer dier verlichting is, heeft het genoegen de verklaring te kunnen afleggen, dat zij deswege schier nimmer eene klacht van het Gemeentebestuur heeft ontvangen. En evenmin is de verlichting te kostbaar. De openbare verlichting geschiedt tegen een prijs, die de kosten niet dekt; doch het is overbodig bij dit voor uwen Raad moeijelijk te bewijzen punt verder stil te staan, omdat bij verlenging der concessiën door de gasfabrieken aan de gemeente eene som is aangeboden, welke het bedrag, door haar voor de openbare verlichting betaald, verre overtreft; zij zal die mitsdien geheel voor niet kunnen hebben.

Noch voor deugdelijke noch voor goedkoope verlichting is derhalve de oprichting eener gemeentelijke gasfabriek hier ter stede noodig. Die oprichting wordt alzoo niet vereischt ter voorziening in een openbaar belang der gemeente, — niet ter vervulling van een regeringsplicht van het Gemeentebestuur.

Trouwens, in de toelichting zelve wordt de schijn, alsof dit het geval zoude zijn, spoedig prijs gegeven. Weldra wordt als het onverholen doel van den voorgestelden maatregel genoemd: het verkrijgen, door exploitatie van eene gemeentelijke gasfabriek als monopolie, van de grootst mogelijke voordeelen voor de gemeentekas. Het oogmerk is winsten te behalen.

De adressante neemt de vrijheid het gevoelen uit te spreken dat het drijven van dergelijke ondernemingen ten einde daarmede winst te behalen, aan gemeenten niet geoorloofd is. Dat is het oordeel, uitgesproken door onderscheidene Ministers, Collegiën van Gedeputeerde Staten, Gemeentebesturen en geachte schrijvers. Zoodanige handeling schijnt in strijd met de letter en met den geest van de gemeentewet; reeds uit dien hoofde is het voorstel aan groote bedenking onderhevig.

Maar gesteld dat het der gemeente vrij staat zich aldus op het gebied van handel en nijverheid te begeven en, niet ter bereiking van een oogmerk van openbaar belang doch alleen om geldelijk voordeel, van hare macht als overheid gebruik te maken om mededinging te beletten, — dan zijn toch aan zoodanige handelwijze groote bezwaren verbonden. In de voordracht zelve worden er eenige genoemd en erkend. Indien men er toe zou kunnen besluiten zich die bezwaren te getroosten: groote ondernemingen van nijverheid te vernietigen; de moeielijkheden, omslag en verantwoordelijkheid van eigen beheer eener handelszaak te aanvaarden; zich bloot te stellen aan de daarvan onafscheidelijke nadeelige kansen; de gemeente te doen treden buiten haren werkkring; daardoor een strijd in het leven te roepen tusschen de geldelijke belangen der gemeente en de belangen van een

groot aantal ingezetenen en zich in een toestand te brengen waarin de belangen van de gemeentekas het Bestuur zullen kunnen weerhouden van in het openbaar belang wenschelijke verbeteringen aan te brengen of te gedoogen; — indien men zich dat alles zou willen getroosten, behoort toch vooraf vast te staan dat alsdan het voorgestelde doel zal worden bereikt en dat het slechts ten koste van dit alles kan bereikt worden. Maar het een en het ander is gelijkelijk onzeker en blijkt zelfs niet te zijn onderzocht.

Wat het eerste betreft: de voordracht van Burgemeester en Wethouders bevat een overvloedigen voorraad cijfers: cijfers betreffende Parijs, Brussel, Hamburg en vele andere steden. Doch, wat noodig ware, cijfers omtrent de voorgestelde inrichting te Amsterdam ontbreken geheel. Wat gerekend wordt noodig te zijn voor kosten van terrein, bouw, aanleg, onderhoud, bedrijf en beheer, — om van meer wisselvallige niet te gewagen — is volslagen onbekend; iedere raming van winst en van de prijzen, noodig om winst te behalen, is alzoo onmogelijk. En toch heeft iedere plaats hare eigenaardigheden van bodem, ligging en gesteldheid, welke verbiedt de ergens verkregen uitkomsten zonder onderzoek ook elders waarschijnlijk te achten.

Evenmin is beproefd te onderzoeken of niet van de bestaande gasfabrieken zoo belangrijke, vaste geldelijke voordeelen verkregen worden, dat het voor de gemeente verkieslijk ware die te bedingen, liever dan door de oprichting van eene gemeentelijke fabriek met vele bezwaren en kansen wisselvallige winsten na te jagen. De voordracht zelve vermeldt dat reeds aanzienlijke aanbiedingen zijn gedaan; zij voegt er echter bij, dat Burgemeester en Wethouders niet oirbaar hebben geacht in onderhandeling te treden. De adressante gelooft om alle deze redenen te mogen beweren dat de grondslag van het voorstel ondeugdelijk en de toelichting onvolledig is; dat de vermoedelijke kosten en de uitkomsten van den voorgestelden maatregel niet blijken te zijn onderzocht en, ook met opzicht tot een bloot geldelijk belang, de wenschelijkheid of raadzaamheid niet is aangewezen. Zij veroorlooft zich daarom u eerbiedig te verzoeken uwe goedkeuring aan het voorstel niet te verleenen.

De Amsterdamsche Pijpgas-Compagnie.
(*w.g.*) J. A. MILTNER,
Ingenieur-Directeur.
Amsterdam, 5 September 1881. » JOHAN C. BIJLEVELD,
Directeur.

Maar ook de directie der Hollandsche Gasfabriek begon zich te weren hetgeen blijkt uit een op 6 September aan den Raad gezonden adres, dat luidde:

AAN DEN RAAD VAN AMSTERDAM.

Geven met gepasten eerbied te kennen: C. de Bruijn & Zonen, Gasfabrikanten te Amsterdam; dat de adressanten met bevreemding en verbazing hebben kennis genomen van de voordracht, door B. en W. aan den Raad gedaan, om te besluiten:

1º. tot het oprichten eener gemeentelijke gasfabriek.

2º. B. en W. uit te noodigen, zoo spoedig doenlijk voorstellen te doen betrekkelijk den bouw der fabriek, den aanleg van het buizennet, het verkrijgen der gevorderde terreinen, en der voor een en ander vereischte geldmiddelen.

Met bevreemding, omdat de voordracht zeker eenig is in zijn soort: namelijk, om bij het bestaan van twee concurreerende gasfabrieken voor gemeentelijke rekening nog een derde fabriek te bouwen, met geen ander doel, dan om zelf als industrieel op te treden, twee gas-industrie-maatschappijen te vernietigen, om zoodoende de eventueele voordeelen

deelachtig te worden in plaats van hen, die hunne kapitalen veil hebben gehad en de kansen hebben gewaagd, om eene industrie in het leven te roepen, die na ettelijke jaren van inspanning en zorg, na opgedane ervaring, op een standpunt is gekomen, van gunstige financieele uitkomsten op te leveren.

Nu thans wetenschap is geworden, wat in 1848 zeer onzeker en problematiek was, toen de Hollandsche Gasfabriek werd in het leven geroepen in concurrentie met de Engelsche Compagnie, die gedurende ettelijke jaren tegen veel hoogere gasprijzen de gasmonopolie hier ter stede had bezeten, en de ondernemers daarin, zoowel door de burgerij met gejuich, als door de toenmalige Regeering, onder hare krachtige medewerking, met ingenomenheid werden begroet, komt de tegenwoordige Regeering tusschen beiden, en wil alleen op grond van voorspiegelingen van groote winsten, ten einde de stedelijke kas te stijven, wederom vernietigen, wat door hare voorgangers mede is helpen tot stand brengen. In 1881 wil zij een stelsel (monopolie) opnieuw invoeren, dat reeds in 1848 ten strengste is afgekeurd en verworpen.

Of en in hoeverre dusdanige handelwijze met de billijkheid en eene goede Staathuishoudkunde is overeen te brengen, om vele millioenen door de particuliere industrie te zamen gebracht, plotseling improductief te maken, en die te vervangen door eene leening van een veel grooter, doch ongenoemd aantal millioenen, ten laste van de gemeente, willen de adressanten liefst niet beoordeelen, maar aan de wijsheid van uwe vergadering overlaten.

Met verbazing, omdat naar de eerbiedige meening der adressanten het tijdstip niet gelukkig gekozen is, om thans een voorstel te doen tot oprichting eener stedelijke gasfabriek, daar waar het electrisch licht is aangewezen, om binnen weinige jaren, en wellicht spoediger, dan men het verwacht, niet slechts het gaslicht te overschaduwen, maar te vervangen, zoo niet geheel, dan toch zeer stellig, wat de publieke verlichting betreft; adressanten gevoelen reeds nu de financieele nadeelen bij het in toepassing brengen van dat licht.

De voorstanders eener stedelijke gasfabriek, verblind door de tonnen gouds, die zij in het verschiet, volgens berekeningen op het papier, in de stedelijke kas zien vloeien, in aanbidding van het gouden kalf, dat reeds geslacht zal kunnen zijn, alvorens het voetstuk, waarop het geplaatst moet worden, is gereed gemaakt, mogen dit in twijfel trekken, en zelfs loochenen, — de wetenschap, de ontwikkeling van de mechanische industrie, die met reuzenschreden zich een weg baant door de duistere toekomst, is daar, om de meest ongeloovigen te beschamen, en te omstralen met een electrischen glans, die door het kwijnende gaslicht niet kan worden geëvenaard.

Waartoe dan juist *nu* te besluiten, ten laste van de gemeente millioenen te leenen, tot daarstelling van eene *gas*-fabriek, om de werking daarvan eerst in 1888 te ondervinden; wellicht op een tijdstip, waarop men zou wenschen te besluiten, eene *licht*-fabriek in het leven te roepen.

Het zal toch wel geen betoog behoeven, dat wanneer de verlichting der gemeente door ander licht, dan door middel van gas, kan plaats vinden, het hoofdmotief tot oprichting van eene gemeentelijke gasfabriek zal komen te vervallen; tenzij de gemeente, zonder rekening te houden met de wet, met vernietiging der particuliere industrie, omdat zij daartoe de macht in handen heeft, als gewoon gasfabrikant met particulieren als verbruikers zou willen optreden. Doch in dat geval zou het billijker zijn, in verband met de bestaande fabrieken een derde te bouwen, om als concurrent op te treden, in stede van te monopoliseeren, en alsdan vreezen adressanten de stadsconcurrentie volstrekt niet.

De adressanten mogen niet verzwijgen, dat het bij hen verbazing heeft verwekt, dat het rapport zoovele illusiën en ramingen bevat, omtrent winsten, die verkregen kunnen worden;

maar of het met zoodanige ramingen van winsten niet zal gaan als met zoovele andere berekeningen van zaken, die slechts op het papier en niet in werkelijkheid productief zullen blijken te zijn, zal de uitkomst moeten bewijzen.

Met den steller van het rapport, hoe vreemd het ook moge klinken zulks voor het eerst in 1881 te moeten hooren, zijn adressanten het volkomen eens, dat tot de eerste plichten van een gemeentebestuur behoort, de zorg voor de verlichting van eene gemeente; maar kan die zorg zich niet op andere wijze openbaren en in toepassing worden gebracht, dan juist door de oprichting van eene gemeentegasfabriek, waarvan ja de stad de grootste verbruikster moge zijn, maar die geene levensvatbaarheid heeft, tenzij die gevoed wordt door duizenden particuliere verbruikers, die zich bij een monopolie aan de genade en ongenade van de stedelijke administratie moeten onderwerpen?

En zoo de zorg voor de verlichting der gemeente, tot de eerste plichten van het gemeentebestuur behoort, zou daaraan dan niet moeten toegevoegd worden, dat het gemeentebestuur ook heeft te zorgen voor de voeding, en zou dan volgens dat beginsel het gemeentebestuur zich ook niet moeten belasten met de oprichting en exploitatie van broodfabrieken, slagerijen, bierbrouwerijen, waterleiding en in het belang van het openbaar verkeer van de tramway's; goede en goedkoope voeding zal meer het welzijn der burgerij bevorderen dan goede verlichting.

Adressanten achten het onnoodig, bij dit adres, de algemeene beschouwingen in het rapport ter neder gelegd, over de voor- en nadeelen, die uit eene gas-exploitatie bij wijze van concessie door particulieren of eigenbeheer door de stad, voortspruiten, te wederleggen; de gelegenheid daartoe zal zich later nog wel opdoen. Adressanten wenschen slechts kortelijk eenige punten aan te stippen.

Het meest heeft het adressanten verbaasd, dat in het rapport bij de bespreking der enorme winsten, die eene stedelijke exploitatie zal opleveren, en wel tot een bedrag van een half millioen gulden, de grondslagen waarop die winsten hier ter stede behaald zullen worden, ten eenenmale ontbreken en slechts wordt verwezen naar de uitkomsten op het vaste land verkregen; gedetailleerde berekeningen of ramingen van het benoodigde kapitaal tot oprichting en onderhoud, aanwijzing van de plaats waar en de kosten van terrein, benevens de wijze van exploitatie alsmede van den aanleg van het zooveel bezwaar opleverend buizennet, zijn in het rapport niet te vinden.

Te besluiten om eene stedelijke gasfabriek op te richten, zonder vooraf met het bovenstaande bekend te worden gemaakt, is zeker onraadzaam, terwijl de vraag of het niet wenschelijk of liever noodzakelijk is, twee of drie gasfabrieken te bouwen, niet eens wordt overwogen.

Hoe is het mogelijk, bij het ontbreken van een en ander met gerustheid te durven aannemen, dat er in Amsterdam bij eene *stedelijke* exploitatie winst zal zijn, ja, zelfs die bij benadering op te geven.

Men verlieze in geenen deele uit het oog, dat het hoogst onzeker, ja zeer twijfelachtig is, dat winsten in Berlijn, Brussel, Dresden, Keulen, enz., gemaakt, ook te Amsterdam zullen worden genoten.

Adressanten, bij eene ruim dertigjarige opgedane ondervinding op het gebied der gasindustrie, zouden zulks, ook in aanmerking genomen het groot aantal millioenen die voor eene of meer stedelijke gasfabrieken te Amsterdam vereischt worden zeer betwijfelen. Gasfabrieken toch zijn geheel locale industrieën, waarvan de financiëele uitkomsten, ten eenemale afhankelijk zijn, niet slechts van locale omstandigheden, maar ook van de hoegrootheid der gasprijzen, die wederom in verband staan met de aan fluctuatie onderhevige kolenprijzen; het gevolg daarvan is, dat de uitkomsten van de ééne gasfabriek niet tot maatstaf kunnen dienen van de andere.

In bijlage A van de voordracht vindt men daarvan het duidelijkst bewijs, want in de bedragen door de gemeenten voor straatverlichting betaald, zal men ontwaren, dat bij 27 verschillende gemeente-gasfabrieken, ook 27 verschillende prijzen, en wel zeer uiteenloopende, per inwoner worden betaald. Bij het onderzoek der cijfers deswegens, zal toch blijken, dat te Goor de laagste (21 cents), te Utrecht de hoogste (83 cents) per inwoner wordt betaald, Arnhem 53 cents, Groningen en Dordrecht 77 cents, terwijl Amsterdam, zonder gemeente-gasfabriek, slechts 30 cents voor straatverlichting per inwoner bijdraagt, terwijl het opmerking verdient, dat de stedelijke gasfabriek te Utrecht met een prijs van 9 cents, in plaats van winst, twee achtereenvolgende jaren verlies heeft opgeleverd.
Nog duidelijker blijkt het onmogelijke om de resultaten van de éene fabriek met de andere te willen vergelijken, uit bijlage B, waar het gasverlies van verschillende steden wordt opgegeven.
Daar toch vindt men de navolgende cijfers:

Amsterdam	ruim 28	millioen	M^3.	geproduceerd	gas	6.8	verlies	=	24	pCt.
Berlijn	„ 41	„	„	„	„	5.1	„	=	8^5	„
Brussel	„ 14	„	„	„	„	1.5	„	=	9^4	„
Hamburg	„ 24	„	„	„	„	2.6	„	=	10^9	„
Keulen	„ 12	„	„	„	„	0.7	„	=	6^2	„
Weenen	„ 48	„	„	„	„	3.0	„	=	8	„

Het gasverlies is dus in Amsterdam $2^1/_2$ maal grooter dan in eene van de bovengenoemde steden. Kan dus de winst *hier ter stede*, zooals de steller van het rapport ons voorspiegelt, dezelfde zijn als in de steden die tot vergelijking moeten dienen en als zoodanig worden aanbevolen?
Dat dit groote verlies niet te vermijden is, zal ieder *gasdeskundige* volmondig moeten toestemmen, zoodra hij bekend is geworden met den bodem van Amsterdam, de wijze van bebouwing, de ligging van riolen, waardoor het buizennet in Amsterdam in een *exceptioneel* ongunstigen toestand verkeert, zoo zelfs, dat men in Amsterdam niet vrij is, in de keuze van de afmeting der gaspijpen, zooals dat wel het geval is in andere groote steden van Europa; een en ander heeft op het gasverlies eenen merkbaar grooten invloed; over de bezwaren die gelegen zijn in de inname van den Amsterdamschen bodem, door een derde buizennet, bij het bestaan van twee gasfabrieken, waterleiding, tramway enz., spreken adressanten vooralsnog niet.
Men overwege bovendien:
1°. dat de grachten hier ter stede het leggen van *twee* hoofdbuizen noodzakelijk maken, terwijl in straten slechts *één* benoodigd is.
2°. Veroorzaken het ontelbare aantal vaste bruggen, even zooveel vaste punten, waarop de buizen onbewegelijk liggen, terwijl zij in den zachten bodem tusschen twee bruggen wegzakken en natuurlijk lek worden.
3°. Maken de vele beweegbare bruggen, het leggen van ongeveer 40 zinkpijpen onder water noodzakelijk, waarvan hooge kosten van aanleg en onderhoud en niet te vergeten onnatuurlijke en zeer schadelijke condensatie (dus al weder gasverlies) het gevolg zijn.
Wel worden in de voordracht bij de ingenomenheid met stedelijke exploitatie de bezwaren verkleind, en soms geheel over het hoofd gezien, zooals bij voorbeeld die, verbonden aan het groot aantal gasleidingen, en dikwerf zeer kostbare ornamenten aanwezig in publieke gebouwen en tal van woonhuizen, allen door de gasfabriek geleverd en haar in eigendom toebehoorende, zoodat die om door een andere fabriek gebruikt te kunnen worden, door deze tegen betaling behooren te worden overgenomen (bij vergelijking met andere steden verkeert Amsterdam te dien opzichte ook in een geheel exceptioneelen toestand) ja zelfs wordt gezegd, dat het ongerief uit het opnemen der geheele bestrating van Amsterdam, tot een

minimum wordt herleid, maar de gronden voor een en ander zijn in het rapport niet te vinden.
De geheele bestrating van Amsterdam zal bij tot standkoming eener stedelijke-gasfabriek drie malen moeten worden opgenomen, hetgeen bij verlenging der concessie ten behoeve der bestaande fabriek, kan vermeden worden.
Het buizennet van de fabriek der adressanten, dat gaandeweg in de laatste jaren is verbeterd en vergroot, is, in strijd met de beweringen van het rapport, voor het grootste gedeelte voldoende, en slechts een klein gedeelte der bestrating zou naar mate van de behoefte, geleidelijk moeten opgebroken worden.
Het buizennet heeft eene lengte van 154,000 Meter, waarvan ten hoogste $1/4$ zou moeten worden vergroot en wel hoofdzakelijk in de minder aanzienlijke wijken.
Adressanten zouden de door hen opgesomde bezwaren nog met vele kunnen vermeerderen, maar meenden voor het tegenwoordige, met het bovenstaande te kunnen volstaan; zij betreuren het ten hoogste, dat het Dagelijksch Bestuur, zooals in de voordracht te lezen staat, steeds geweigerd heeft, zoowel met hen, als met de Engelsche fabriek in onderhandeling te treden, omtrent eene concessie voor een grooter aantal jaren.
Bij die onderhandelingen toch zouden adressanten in de gelegenheid zijn gesteld geweest, te wijzen op de schier *onoverkomelijke* bezwaren, aan de oprichting eener stedelijke-gasfabriek, juist hier te Amsterdam bij exceptie, alwaar zich twee fabrieken bevinden, verbonden, en zoude wellicht de geheele voordracht achterwege zijn gebleven; terwijl door het aanbod zoowel door hen, als door de concurreerende fabriek, als grondslag voor verdere onderhandeling gedaan, de stad tot 1887 in het bezit zou zijn gekomen van circa één millioen gulden, dat gemakkelijker en zekerder in de stadskas gevloeid zou zijn, dan de op het papier voorgespiegelde winsten, die nog verkregen moeten worden; welke aanzienlijke som, zoo de gemeente eene eigene fabriek opricht, voor haar geheel te loor gaat.
Om alle welke redenen adressanten eerbiedig verzoeken, de voordracht van burgemeester en wethouders wat punt 1 betreft te verwerpen, althans geen besluit daaromtrent te nemen, alvorens aan den Raad de volledige voorstellen onder punt 2 vermeld, zijn medegedeeld en nauwkeurig zijn overwogen, en subsidiair: te besluiten tot benoeming eener commissie uit de leden van den gemeenteraad, die met adressanten in overleg zullen treden omtrent de voorwaarden, waarop de concessie tot het hebben van pijpen in gemeentegrond, ter verdere exploitatie der bij koninklijk besluit van 1846 hun gegeven vergunning tot oprichting der Hollandsche gasfabriek, zal kunnen worden verleend.

't Welk doende

van UEA. de dw. dienaren,

Amsterdam, 6 September 1881. (*w. g.*) C. DE BRUIJN & ZONEN.

De strijd was in vollen gang!

Op 6 September werd, op voorstel van den voorzitter zelf, hierop de voordracht naar de Afdeelingen verwezen.

Zooals te verwachten was bij een dergelijk belangrijk voorstel, begon ook de dagbladpers zich in den strijd te mengen, getuige o. a. het hoofdartikel, getiteld „Meer licht", dat op 17 September in het „Algemeen Handelsblad" voorkwam en waarin eenige bedenkingen tegen het voorstel werden geopperd en de hoop uitgesproken werd, dat de zaak in de Afdeelingen van alle kanten mocht bekeken worden, en de mogelijke nadeelen niet licht geteld zouden worden.

Voornamelijk grondde het „Handelsblad" zijne bezwaren 1e op art. 247 van de gemeentewet, „dat verbiedt om heffingen voor het gebruik of genot „van openbare gemeentewerken, bezittingen of inrichtingen en voor diensten „door of van wege de gemeente verstrekt, hooger te stellen dan noodig is „te achten om den betaler, naar evenredigheid van het gebruik of genot, „dat hij heeft in de kosten van aanleg, onderhoud of verstrekking van „het door hem gebruikte of genotene te doen dragen".

En ten 2e dat „B. en W. in de voordracht, de juistheid der stelling erkennen: „De Gemeente mag, zelfs bij het scheppen van een monopolie, zich *niet* „op industrieel gebied begeven, wanneer het terrein, waarop zij zich „begeeft, wel niet speculatief is, doch *belangrijke risico's* oplevert.

„B. en W. ontkennen echter, dat zulks met de gas-exploitatie het geval „zal zijn, want daarbij schatten zij de risico al zeer gering".

Deze beide punten werden door het „Handelsblad" aan een ernstige critiek onderworpen.

Ongeveer op denzelfden tijd n. l. op 20 September werd de voordracht ter sprake gebracht in de Vergadering van de Vereeniging voor Handel en Nijverheid, waarop door verschillende sprekers het „vóór en tegen" van gemeente-exploitatie werd in het midden gebracht, en de vraag, „of „men aanneming van de voordracht van B. en W. tot oprichting van een „gemeentelijke gasfabriek in het algemeen belang achtte", met 14 tegen 6 stemmen verwierp; daarentegen de vraag „of het wenschelijk is, dat „nieuwe concessiën aan particulieren verleend worden met streng toezicht „op gasqualiteit en drukking, bepaling van maximum prijs en tegen ver- „goeding voor het gebruik van gemeentegrond, aangenomen met 17 tegen 3 stemmen".

Op 29 September d. a. v. verscheen in het „Alg. Handelsblad" een ingezonden stuk, waarin de voordracht van B. en W. aan een ernstige beschouwing werd onderworpen en gewezen werd op het zeer grondige opstel van Mr. Farncombe Sanders over stedelijke gasfabrieken in de „Bijdragen voor „staats-, provinciaal- en gemeentebestuur", uitgegeven door Mrs Boer, Fruin c. s., waarvan de slotsom was „dat uit dergelijke fabrieken geen winst „mag worden behaald, maar de ontvangsten niet hooger mogen zijn dan „noodig is om de uitgaven te dekken".

Gewezen werd daarbij op de gasfabriek te Utrecht, waar geen winst wordt beoogd voor de gemeente, zooals blijkt uit de afzonderlijke begrooting, die daarvan elk jaar opgemaakt wordt.

Bovendien werd in dit stuk met nadruk gewezen op een groot kwaad, dat voortvloeit uit het tot zich trekken van zaken, die vroeger aan de individueele werkzaamheid waren overgelaten, n.l. de ontzaglijke vermeerdering van het aantal hoogere en lagere ambtenaren.

Dat de bewering, hierboven geuit over de gasfabriek te Utrecht, naar waarheid was, bewijze het volgende. Bij het onderzoek van de begrooting voor de gemeentelijke gasfabriek van het jaar 1882, in de afdeelingen van den Gemeenteraad, werd gevraagd, „of het wenschelijk zou zijn, om „met het aangenomen beginsel (in 1875 nog door den Raad bestendigd), „dat de fabriek geen voordeel mag opleveren, voortaan te breken en den „gasprijs te verhoogen".

B. en W. beantwoorden die vraag ontkennend en zeggen: „Het stelsel „van winstbejag zou naar onze meening voortdurend aanleiding geven tot „bestrijding en rechtmatige ontevredenheid. Ook bij den wensch om in „deze gemeente de industrie meer te ontwikkelen en te vestigen, waartoe „de ligging der stad met hare bestaande en te verwachten verkeerswegen, „eene bizondere gelegenheid aanbiedt, zouden wij het hoogst ongeraden „achten, om het vigeerend stelsel te verlaten. Het gas is te zeer levens- „behoefte en onontbeerlijk geworden, om daarmede, in stede van met „directe belastingen, een bron van inkomsten voor de gemeente te ver- „krijgen. De vergoeding voor het gebruik van den ondergrond naar den „aangenomen maatstaf is billijk te achten; verder te gaan, verdient, naar „onze overtuiging, geene aanbeveling.

„Een voorstel tot vermindering van den gasprijs met een halven cent „per M^3 is door drie leden der 2e afdeeling gedaan, doch wordt door „B. en W. ontraden met het oog op de wenschelijkheid om eene buiten- „gewone aflossing ad *f* 25,000.— op de begrooting uit te trekken ten „behoeve van de groote werken, die dit jaar volgens besluit van den Raad „worden aangelegd. De uitgaven, die daartoe moeten geschieden, behooren „grootendeels, zoo niet geheel, tot diegenen, welke slechts waarde ver- „tegenwoordigen bij exploitatie der fabriek en groot verlies zouden kunnen „opleveren, indien een andere wijze van verlichting het gaslicht kwam „verdringen, waarvan de mogelijkheid niet geheel kan worden betwist. „Bovendien is het mogelijk, dat althans aanvankelijk, de verkoopprijs der „cokes zal lijden onder de proef, die op ruime schaal met Westfaalsche „steenkolen zal worden genomen.

„Ook daarom achten B. en W. verlaging van den gasprijs reeds met

„1 Januari a.s. onraadzaam; zij zijn evenwel bereid om in den loop „van 1882, zoodra zulks mogelijk zal zijn, hun meening betreffende den „gasprijs nader uiteen te zetten".
Hieruit ziet men op hoeveel zuiverder standpunt men zich in Utrecht van den beginne af geplaatst had.

Gelijktijdig bijna met Amsterdam, begon Rotterdam ook zijn gaskwestie te krijgen en om den eigenaardigen loop die de zaak in beide steden genomen heeft, wil ik de Rotterdamsche hier even inlasschen.
In het begin van October van het zelfde jaar dienden B. en W. van Rotterdam bij den Raad een voordracht in, ter goedkeuring eener ontwerp-overeenkomst tusschen het Gemeentebestuur en de Imp. Cont. Gas Association, waarbij vergunning tot het leveren van gas zou worden verleend voor den tijd van 30 jaar, te beginnen 1 Januari 1886 en eindigende 31 December 1915.
Eigenaardig is dus, waar B. en W. van Amsterdam adviseeren tot gemeentelijke exploitatie, die van Rotterdam concessie-verleening voorstonden. En hoe was de uitslag? Juist andersom. Zooals bekend is en ik hieronder nader zal mededeelen, kreeg de I. C. G. A. te Amsterdam de concessie, terwijl zij die te Rotterdam verloor wegens gemeente exploitatie.

Ruim een half jaar ging voorbij alvorens iets uitlekte omtrent het verdere verloop van de gaskwestie te Amsterdam, want eerst op 19 Mei 1882 verscheen het antwoord van B. en W. op het verslag der afdeelingen, waarin zij schreven, dat nagenoeg alle vragen in de afdeelingen gedaan reeds beantwoord waren, zoodat er voor hen weinig anders overbleef dan:
„1^e enkele onbeantwoorde vraagpunten tot oplossing te brengen, en
„2^e de beschouwingen mede te deelen, waartoe het verslag en de kennis- „neming van hetgeen inmiddels elders is voorgevallen, kan aanleiding geven."
In hoofdzaak wezen zij hierop: „dat men voor de toepassing van electriciteit „als lichtbron niet bevreesd behoeft te zijn, want dat de ondervinding in het „buitenland reeds geleerd heeft, dat beide zeer goed naast elkaar kunnen „bestaan, ja sterker, dat de electriciteit verre van een concurrent, een vijand „van het gas te zijn, diens krachtigste bondgenoot belooft te worden, en dat „zij, wanneer zij op dezen grond met vertrouwen de stichting eener gas- „fabriek aanbevelen, niet alleen staan in hun meening.

„Waar bezwaar werd gezien in de omstandigheid, dat een geheel nieuw „buizennet zou moeten worden gelegd, terwijl de netten der bestaande „fabrieken zouden moeten worden weggenomen, zeggen zij dat dit evenzeer „het geval zal zijn, wanneer door anderen dan de gemeente, gas zal „geleverd worden."
De slotsom was, dat B. en W. hiermede en met de vroeger gewisselde stukken, de conclusie hunner voordracht van 8 Juli 1881 „rijp voor „beslissing achten."
Ook uit dit antwoord van B. en W. blijkt duidelijk, dat zij er geen oogenblik aan denken zich op het Utrechtsche standpunt te plaatsen, maar dat alleen

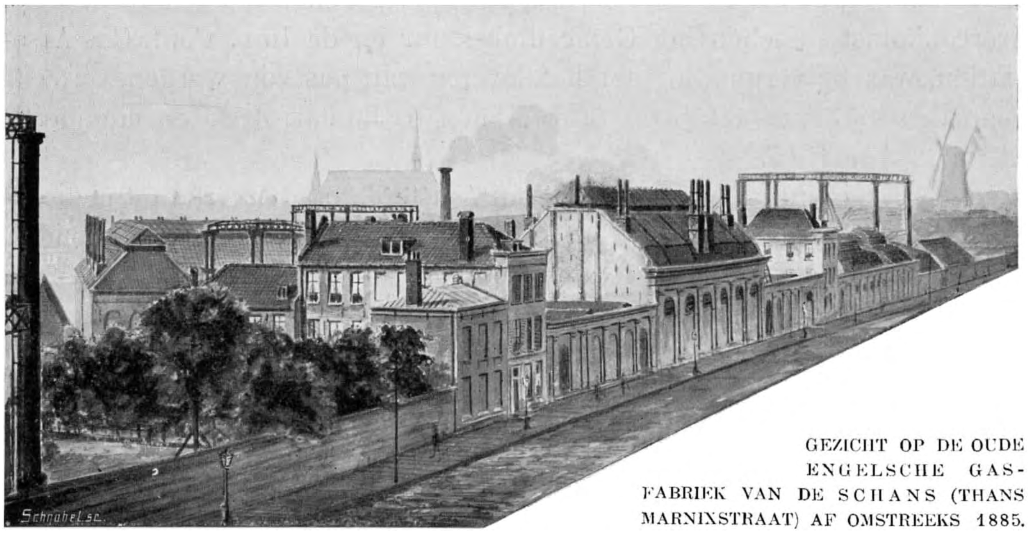

GEZICHT OP DE OUDE ENGELSCHE GAS-FABRIEK VAN DE SCHANS (THANS MARNIXSTRAAT) AF OMSTREEKS 1885.

de gedachte aan de enorme winsten hen er toe leidden gemeentelijke exploitatie aan te bevelen.

Niet lang liet de wakkere directie der A. P. G. C. op zich wachten met een verweer, want reeds op 3 Juni d. a. v. zond zij aan de leden van den Gemeenteraad: „Eenige opmerkingen naar aanleiding van het verslag der „afdeelingen van den Gemeenteraad van Amsterdam over de voordracht „No. 324 tot oprichting eener Gemeentelijke Gasfabriek en het antwoord „van Burgemeester en Wethouders daarop d.d. 17 Mei 1882".
Verschillende beschouwingen en gevolgtrekkingen worden daarin aan een scherpe critiek onderworpen en bestreden[1]).

[1]) Zie Bijlage No. 5.

De kennis van de A. P. G. C. (I. C. G. A.) omtrent verschillende toestanden in Europa op het gebied van het gaswezen was groot; hoe kon 't ook anders, waar hare vertakkingen zich wijd en zijd uitstrekten en zij in tal van plaatsen ondervinding met hare concessies had opgedaan.

B. en W. wezen in hun verslag o. m. op Brussel en schrijven „dat men „met de ondervinding aldaar opgedaan, wel te rade mag gaan".

Wat was daar gebeurd? In 1874 was het contract met de Compagnie

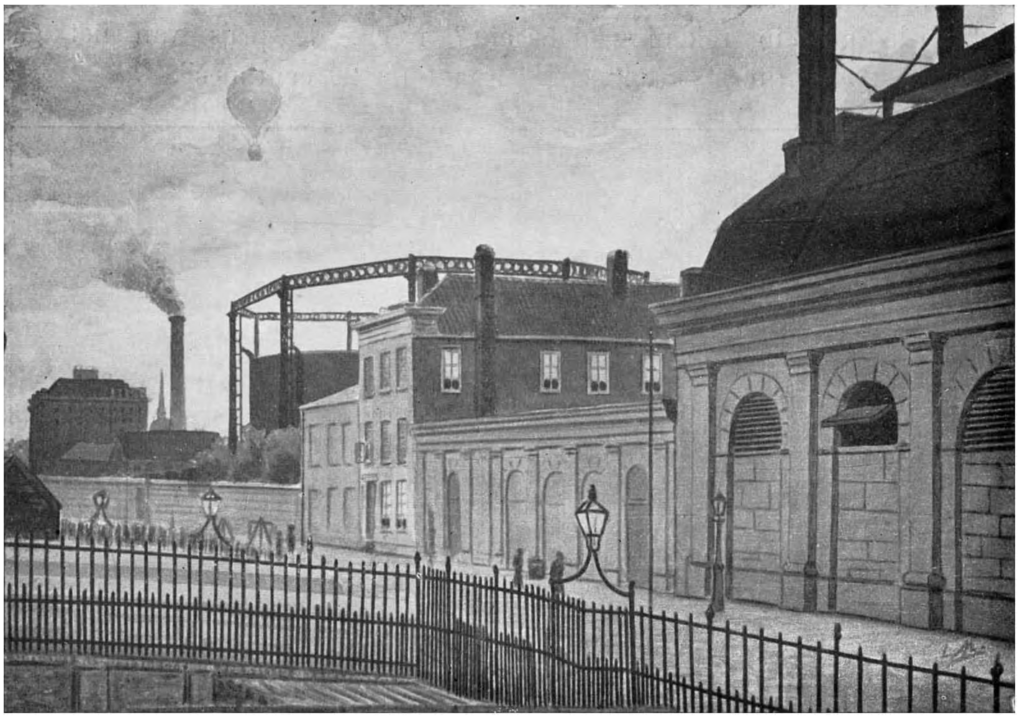

GEZICHT OP DE OUDE ENGELSCHE GASFABRIEK VAN DE ELANDSSTRAAT AF NAAR DE AMSTEL-SUIKER-RAFFINADERIJ OMSTREEKS 1885.

Continentale (dezelfde maatschappij aan wie de Engelsche gasfabriek toebehoorde) opgezegd.

Het dagelijksch bestuur had toen een bestek voor eene nieuwe besteding opgemaakt, zóó voorzichtig en zóó streng rekening houdende met alle eventualiteiten, zoo dat men wel voorspellen kon, dat niemand zou inschrijven; dit geschiedde dan ook niet.

Goed, zeide de directie der A. P. G. C., „vergun ons, daar de ondervinding „die men te Brussel heeft opgedaan ter navolging voorgehouden wordt, „de vermelde feiten met nog eenige andere aan te vullen.

„Het is volkomen waar, dat het Bestuur te Brussel een bestek opmaakte „van zoodanige strekking, en dat geen particuliere maatschappij eraan „dacht in te schrijven, want dit bestek bevatte ook de bepaling, dat de „openbare verlichting om niet zoude geschieden, terwijl het maximum „voor particuliere verlichting daarbij op 15 centimes werd gesteld.
„Toen niemand op die voorwaarden inschreef en dientengevolge eene „gemeentelijke gasfabriek werd opgericht, heeft tóén het dagelijksch „bestuur aan particulieren consumenten 15 centimes voor het hun „geleverde gas in rekening gebracht? Neen, de prijs van het gas „werd op 23 centimes gesteld en bedraagt nu 20 centimes".

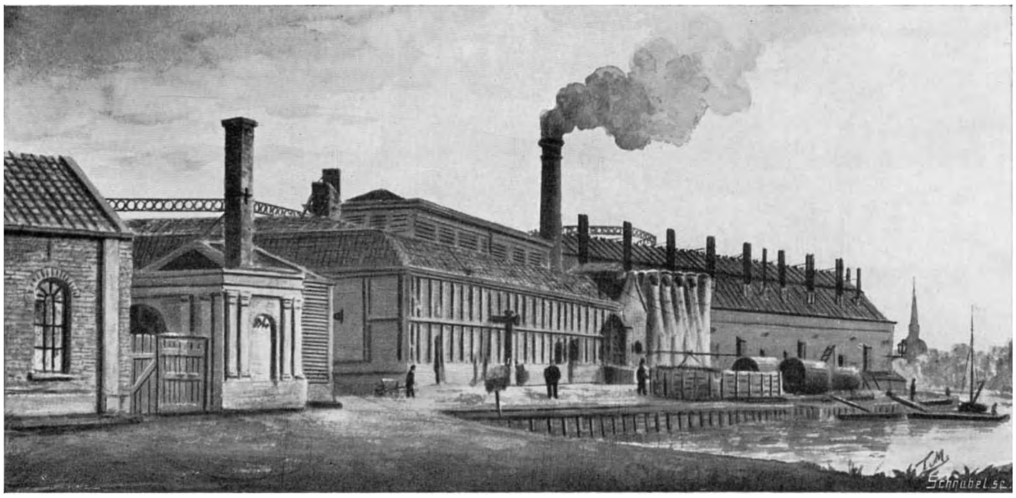

GEZICHT OP DE OUDE ENGELSCHE GASFABRIEK VAN DE BUITENSINGEL AF OMSTREEKS 1885.

De conclusie, waartoe de directie in hare weerlegging komt, is de navolgende:
„Al de door ons aangevoerde argumenten kunnen, naar onze bescheiden „meening de proef van een streng onderzoek doorstaan en strekken „nadrukkelijk om de voordracht te veroordeelen.
„Als industrieel beginsel is zij verkeerd.
„In de praktijk is zij gewaagd, moeilijk en lastig.
„Financiëel zijn de resultaten twijfelachtig".

Op 7 Juni 1882, kwam de voordracht No. 324 in den Raad in behandeling en werd het besluit genomen, alvorens daaromtrent eene beslissing te nemen, te beproeven, of er, bij het uitschrijven eener concessie voor de gaslevering,

van ondernemers voorwaarden te bedingen waren, die het wenschelijk zouden maken, aan het volgen van dien weg de voorkeur te geven, boven het van Gemeentewege bouwen en exploiteeren eener gasfabriek.
De naar aanleiding daarvan ontworpen concessiebepalingen werden bij Raadsbesluit d.d. 11 April 1883 vastgesteld en ter algemeene kennis gebracht.
Ter voldoening aan het vermelde in § 1 deel A dier bepalingen, waren op 22 Juni d. a. v. des middags ten 12 uur, vier biljetten van inschrijving ingeleverd.
Op 4 Juli d. a. v. verscheen onder No. 560 een nieuwe voordracht aan den Raad, waarin uitvoerig de inschrijvingen werden besproken.
De inschrijvers waren: C. de Bruijn en Zonen, de Compagnie Générale Française et Continentale d'Eclairage en de Imperial Continental Gas Association (2 biljetten).
Bij deze voordracht was een Bijlage A, bevattende een overzicht van de ontvangen inschrijvingen naar de Gasconcessie, toegepast op eene jaarlijksche bereiding van 30 millioen kubieke meters gas; een Bijlage B, aangevende de winsten, die de exploitatie eener gemeentelijke gasfabriek opleveren kan en een Bijlage C, bevattende een schrijven en een winst- en verliesrekening van de hand van den technischen adviseur van B. en W., A. Hegener, directeur van de gasfabriek te Keulen.
De slotsom waartoe B. en W. kwamen was: „Wij blijven, op grond van „al het aangevoerde, onze voordracht van 8 Juli 1881 tot het oprichten „van eene gemeentelijke gasfabriek, handhaven".

De I. C. G. A. gaf den strijd nog niet op. Sinds geruimen tijd was hier ter stede een der hoofd-directeuren uit Londen, Clarence Pigou, die de Amsterdamsche directie in deze moeielijke dagen ter zijde stond en de onderhandelingen met B. en W voerde.
Onmiddellijk na het verschijnen van voordracht No. 560, richtte de I. C. G. A. wederom een adres aan den Raad, thans geteekend door C. Pigou, als gevolmachtigde van de I. C. G. A., waarin de cijfers in die voordracht scherp gecritiseerd werden en de berekeningen van den adviseur der Gemeente, den heer Hegener uit Keulen, afgebroken werden[1]).
Een krachtig medestander kregen de inschrijvers in Mr. J. A. Levy, die

---

Zie Bijlage No. 6.

in de „Amsterdammer" van 8 Juli een heftig pleidooi voerde tegen gemeente-exploitatie en daarin den technischen adviseur der Gemeente duchtig te lijf ging. Zijn slotsom was: „de Raad verwerpe de voordracht „en besluite tot concessie. Aan wien? Mijne onverschilligheid op *dit* punt „wordt door niets geëvenaard"[1]).

De Raad was dus voor een zeer lastig vraagstuk geplaatst, maar dat de adressen van de inschrijvers en last not least het pleidooi van een zoo uitnemend jurist als Mr. Levy vrucht gedragen hadden, bewees de uitslag toen het voorstel van B. en W. met 17 tegen 16 stemmen verworpen werd en besloten werd op de gedane inschrijvingen nader te onderhandelen en op 11 Juli weder te beraadslagen.

Toen werd tot een gasprijs van 9 cents per M^3 en de oprichting van twee fabrieken besloten en tevens tot nadere onderhandelingen met de I. C. G. A., waartoe deze maatschappij zich voor een maand verbond.

Op 23 Juli d. a. v. verscheen daarop voordracht No. 595 van B. en W. aan den Raad, waarin voorgesteld werd de concessie aan de I. C. G. A. te verleenen. De voornaamste punten van deze concessie waren de navolgende:

„De concessie wordt verleend van 1 Augustus 1883 tot 1 Augustus 1918.

„De concessionaris betaalt jaarlijks wegens kosten van toezicht op hare „handelingen *f* 25,000.— aan de gemeente.

„Het aan de verbruikers te leveren gas moet geheel vrij zijn van zwavel-„waterstof; het zwavelgehalte mag niet meer bedragen dan 60 gram per „100 M^3; het volume-koolzuurgehalte niet meer dan 1.5 ten honderd; en „het ammoniakgehalte niet meer dan 2 gram per 100 M^3.

„De gasdruk moet op elk punt der gemeente, ten allen tijde, overeenkomen „met den druk eener waterkolom van ten minste 25 m.M.

„De lichtsterkte wordt gemeten met een photometer van Bunsen, bij „gebruik van de Engelsche Parlementskaars, verbrandende per uur 120 „korrels Engelsch gewicht (Nederl. gewicht 0.0078 K.G.) of bij een vlam-„hoogte van 45 m.M. Indien eene andere wijze van meten beter wordt „geacht, hebben B. en W. het recht die toe te passen. De te meten „gasvlam moet 150 Liter gas per uur verbranden, in een normaal Argand „brander van Dumas met 32 openingen in een cirkelomtrek van 17½ m.M. „Deze vlam moet een lichtsterkte hebben van ten minste 16 Engelsche „Parlementskaarsen, als boven omschreven.

---

1) Zie Bijlage No. 7.

„De concessionaris mag voor het gas, dat hij aan de gemeente of aan „particulieren levert, geen hoogeren prijs vorderen dan 9 cent per M^3.
„De concessionaris keert jaarlijks aan de gemeente uit, zoolang er slechts „2 fabrieken in werking zijn, 4.03 cent per M^3 gas, die boven de hoeveel- „heid van 13 millioen M^3 per jaar bereid wordt. Bij eene bereiding van „13 millioen M^3 of minder is geene uitkeering verschuldigd.
„Binnen 8 dagen na de dagteekening dezer concessie stelt de concessionaris „een onderpand tot een reëele waarde van *f* 800,000.—.
„De concessionaris stort binnen 8 dagen na de dagteekening dezer akte „in de gemeentekas een som van *f* 97.000.— voor de voorbereidende „werkzaamheden en de onkosten".

Met opzet heb ik hierboven enkele bepalingen aangehaald, omdat binnen enkele jaren na het verleenen der concessie, deze de oorzaak waren van langdurige processen.
Op 22 Juli diende de Compagnie Française et Continentale een adres in bij den Raad bevattende nieuwe voorstellen, welke door de I. C. G. A. in een adres aan den Raad bestreden werden en aanleiding gaf tot eindelooze debatten in de Raadszitting van 25 Juli, welke liepen over de vraag of men op de voorstellen al dan niet zou ingaan. Het adres van de I. C. G. A. luidde in zijn geheel als volgt:

Amsterdam, 24 Juli 1883.

AAN DE LEDEN VAN DEN GEMEENTERAAD VAN AMSTERDAM.

MIJNEHEEREN,

Veroorloof mij zoo beknopt mogelijk op enkele van de meest in het oog loopende onnauwkeurigheden te wijzen, welke in het adres van de *Compagnie Française et Continentale d'Éclairage* dd. 22 Juli 1883 voorkomen.
1°. Ten opzichte van de zekerheid: Indien de Gemeente in of na 1897 de inrichtingen van de *Imperial Continental Gas Association* wenscht over te nemen, biedt alinea 3 van Art. 29 der gewijzigde voorwaarden meer dan voldoende zekerheid, dat het kapitaal van die Maatschappij niet onbehoorlijk zal worden opgejaagd.
2°. De tegenwoordige prijs voor de openbare verlichting is *niet* 3 Ct. per kubieke Meter, zooals de heer Van der Made doet voorkomen, *doch* 4.13 Ct. met inbegrip van de kosten van bediening en onderhoud, waarvoor de Amsterdamsche Pijp-Gaz-Compagnie per contract 0.65 Ct. per uur berekent voor één gedeelte der stad en 1 Ct. per uur voor een ander gedeelte. Ook is de consumtie *niet* 200 liter per uur, waarop zij door den heer Van der Made wordt begroot, *doch* 170 liter per uur, zoodat het bedrag dat thans door de Gemeente jaarlijks wordt betaald is *f* 101,999.62. De berekening van de Fransche Maatschappij is dus geheel verkeerd.
3°. De heeren De Bruijn en Zonen leveren *niet* tweederden van de geheele consumtie en kunnen ook onmogelijk 17,000,000 kubieke Meters hebben geproduceerd. Zij hebben het bedrag hunner productie over 1882 niet publiek gemaakt, doch volgens hunne officiëele

opgave bedroeg die over 1881 15,592,000 kubieke Meters, en zou dus hunne productie over 1882, met eene gewone toename van 3 pCt. ongeveer 16,060,000 kubieke Meter hebben bedragen, dat is 52 pCt. van de geheele consumtie; terwijl de Amsterdamsche Pijp-Gaz-Compagnie in 1882, 14,814,418 kubieke Meter of 48 pCt. van de geheele consumtie heeft geleverd. Daar het gasverlies bij de heeren De Bruijn en Zonen meer bedraagt dan bij de Amsterdamsche Pijp-Gaz-Compagnie, wordt het voordeel van den aankoop der hoofdbuizen enz. van de heeren De Bruijn en Zonen door de Fransche maatschappij schromelijk overdreven.
4°. De vergelijkende staat van de Fransche maatschappij is verder nutteloos, daar zij een denkbeeldige waarde stelt voor een denkbeeldig stuk land, waarop zij de tweede fabriek wil bouwen. Waar is dat land? Voor zoover iemand weet, kan het in de lucht zijn, en is het dus geene groote gunst van hare zijde dat land gratis aan te bieden.
Het land van de *Imperial Continental Gas Association* is op *f* 285,000 getaxeerd, en wij nemen die taxatie aan, hoewel het bedrag ver beneden den inkoopsprijs is.
5°. Veroorloof mij op te merken dat in haar nieuw voorstel eene „pacht", welk voorstel echter niets hoegenaamd gemeens heeft met de zaak in behandeling, de garantie van 10 per cent gasverlies niet eens zooveel waarde heeft als het papier waarop het geschreven is. De heer Van der Made, die door de Fransche maatschappij zelf als een autoriteit wordt aangehaald, zegt in een brief, d.d. 6 Januari 1883, waarin hij het artikel over 10 per cent gasverlies in de oorspronkelijke cahier de charge critiseert:
a. Dat geen Concessionaris iets tegen het artikel, waarbij 10 per cent gasverlies als maximum wordt bepaald, kon hebben, omdat zulk een gering gasverlies eene onmogelijkheid was, en verder dat het niet doenlijk is zulks te controleeren [1]), en
b. Dat hij zelf getracht heeft zijn gasverlies tot p.m. 20 per cent te beperken, doch daarin nooit is geslaagd.
De bedoelde brief was geen geheim, en is in der tijd door vele Leden van den Gemeenteraad ingezien.
Dit zijn slechts enkele van de vele grove onnauwkeurigheden in het Fransche adres.
Ik heb de eer mij met de meeste hoogachting te noemen,

Mijneheeren,

voor de Imperial Continental Gas-Association,
CLARENCE PIGOU.

Eindelijk werden de debatten gesloten (de I. C. G. A. had ook nog aangeboden de terreinen in de Marnixstraat waar de A. P. G. C. stond, 8 jaren vroeger te ontruimen, zoodat de Gemeente zoovele jaren eerder die waardevolle terreinen in gebruik kon nemen), en werd tot stemming overgegaan, waarvan het resultaat was dat de concessie verleend werd aan de I. C. G. A. met 19 tegen 9 stemmen.

Er ging een zucht van verlichting op, toen de hamer gevallen was en groote vreugde was er natuurlijk bij het personeel van de A. P. G. C. toen de concessie verleend was. Men had den geheelen strijd zoo mede gemaakt en er in mede geleefd.

Ik heb destijds op de publieke tribune in de raadzaal de verschillende

---

[1]) Deze zinsnede is niet duidelijk, doch komt in het oorspronkelijk adres in dezelfde bewoordingen voor. DE SCHRIJVER.

debatten met gespannen aandacht gevolgd en genoten op dit vreedzame tournooiveld, waar het evenwel, al was 't maar met woorden, niet altijd even vreedzaam en zachtzinnig toeging.

Uit het voorgaande is, meen ik, voldoende bewezen, hoe actief de directie der I. C. G. A. voortdurend in dezen strijd om het bestaan geweest is; die voortvarendheid heeft zij, toen eenmaal de concessie in haar bezit was, geen oogenblik laten varen.

Alle onderhandelingen waren reeds geopend met aannemers en leveranciers, zoodat den dag na het verleenen van de concessie, de eerste spade gestoken werd in den grond van het terrein aan den Haarlemmerweg, waar de eerste fabriek verrijzen zou; op 8 Augustus d. a. v. werd de eerste paal geheid.

De Amsterdamsche architect I. Gosschalk, toen nog lid van den Raad, had de plannen gemaakt, die door de firma L. J. van den Steenhoven en G. A. van Hattem zouden worden uitgevoerd. Op den 27en October van het jaar 1883 werd de eerste steen gelegd door de jongste dochter van den directeur Anderson Miltner.

Met de beroemde firma John Aird & Sons werd een contract gesloten voor het leggen van hoofdbuizen en het maken van de dienstleidingen naar de huizen. Deze firma was geen onbekende in Amsterdam want reeds in 1853 had zij hier ter stede de eerste buizen voor de Duinwater-Maatschappij gelegd. De leiding was opgedragen aan denzelfden ingenieur, den heer Eagle, die ook destijds daarmede belast was.

Ieder zal dan ook moeten toestemmen, dat de I. C. G. A. volkomen voor haar taak berekend was, een taak, die zwaar was en alleen met hulp van eerste krachten kon volbracht worden.

Velen zullen zich nog herinneren de stapels groote hoofdgasbuizen die weldra in de stad op verschillende plaatsen neergelegd werden van waar zij verder werden vervoerd naar de straten en grachten om in den grond gelegd te worden.

ARM- OF GALGPAAL MODEL 1883.

Een rustelooze werkzaamheid begon. Zware paarden kwamen uit Engeland met groote transportwagens; een geheel leger van werklieden, opzichters en teekenaars werden door de firma John Aird & Sons aangesteld en met volle kracht werden de omvangrijke werkzaamheden uitgevoerd. Men moet achteraf er niet te licht over denken, welke werkzaamheden in een betrekkelijk korten tijd verricht moesten worden. Duidelijkheidshalve wil ik dit even in het kort samenvatten. Twee groote terreinen (Haar lemmerweg en Linnaeusstraat) geheel ophoogen en daarop twee nieuwe gasfabrieken bouwen met al hunne gebouwen, gashouders, enz. De geheele stad van een nieuw buizennet voorzien, dat de beide fabrieken aan den Haarlemmerweg en Linnaeusstraat met elkaar verbin den moest, waartoe van de fabrieken uit twee 30″ cein tuurleidingen aangelegd werden, waarop de ver schillende vertakkingen in de stad aansloten. Het bijplaatsen van 1000, en dientengevolge het ver plaatsen van 4000 bestaande lantaarnpalen. Een van de bepalingen der nieuwe concessie was dat het oudste model lantaarnpaal en de lan taarnarm, van de jaren 1847—1867, zouden ver dwijnen, waarvoor in de plaats kwamen het ronde model, het galgmodel, ook wel armpaal genoemd en het kleine model. Het ronde model zou geplaatst worden op de hoofdverkeerswegen, arm paal en het kleine model in smalle straten, terwijl het model 1867 naar de buitenwijken en stille stra ten verbannen werd.

KLEIN MODEL PAAL. MODEL 1883.

Bij de nieuwe ronde lantaarnpaal werd ook een nieuwe lantaarn voorgeschreven, n.l. de lantaarn, voorzien van de keizerskroon. En tevens werd de gasregulateur (het oude knolmodel) vervangen door een, die 180 liter gas per uur doorliet, tien liter meer dan was voorgeschreven in 1867. En last not least, het plaatsen van gasmeters in de huizen van alle gasverbruikers van de Hollandsche gasfabriek en het maken van aansluitingen aan de nieuwe hoofdbuizen zoowel voor die verbruikers als voor hen die gecontracteerd hadden met de A. P. G. C.

RONDE LANTAARNPAAL MODEL 1883.

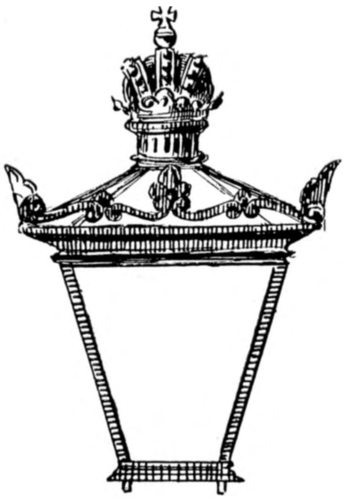

KROONLANTAARN MODEL 1883.

Hoeveel personeel, zoowel technisch als administratief was daarvoor niet noodig! Levendig staat mij dat alles nog voor den geest, vooral in het jaar 1884, toen het nieuwe hoofdkantoor voor de I. C. G. A. nog niet gereed was en het geheele personeel tijdelijk in de kantoren van de A. P. G. C., waar het toch al niet te ruim was, ondergebracht werd.

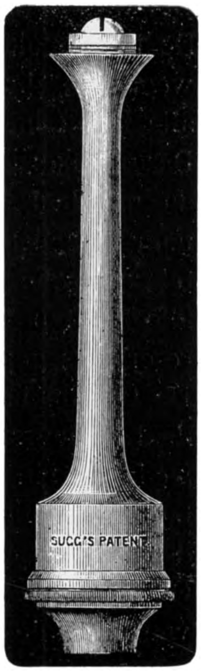

SUGG'S GASREGULATEUR DOORLATENDE 180 LITER PER UUR.

Het was toen juist zoo'n warmen zomer, die 's avonds met het gaslicht in de kleine vertrekken een onhoudbaren toestand bracht. In het begin van 1885 was het kantoor op de Keizersgracht gereed en trok het personeel, dat door de I. C. G. A. was aangesteld er heen, zoodat wij aan de A. P. G. C. wederom wat ruimte kregen. Met dezelfde kracht en voortvarendheid waarmeê de werkzaamheden begonnen waren, werden zij gedurende de jaren 1884 en 1885 voortgezet, zoodat op 1 Augustus 1885, dus nog geen twee jaren nadat de eerste paal geheid was, de fabriek aan den Haarlemmerweg gereed was en alle buisleidingen in de stad gelegd waren.

Op den 11^{en} September werd de eerste retort in de stokerij gevuld, en op 14 Sept. des avonds ten 10 uur werden de kranen in het regulateurgebouw aan den Haarlemmerweg opengezet, zoodat het buizennet toen reeds volstroomde. Voor het afblazen waren 20882 M^3 gas gebruikt, waarvoor geen uitkeering aan de Gemeente verschuldigd was.

Tijdens den bouw van deze fabriek werd de directeur J. Anderson Miltner, wegens ernstige ongesteldheid, die in 1888 zijn dood tengevolge had, vervangen door den directeur der I. C. G. A. te Rotterdam, Jul. Pazzani, door wien verder den bouw van deze fabriek, zoowel als dien van de fabriek aan de Linnaeusstraat geleid werd.

Enkele bijzonderheden betreffende de fabrieken aan den Haarlemmerweg en de Linnaeustraat komen mij belangwekkend genoeg voor om hier te vermelden.

De eerste fabriek gelegen tusschen de Haarlemmertrekvaart en den

Hollandschen IJzeren Spoorweg beslaat eene oppervlakte van $14^{1}/_{2}$ H.A. De twee stokerijen, gelegen in de onmiddellijke nabijheid van den spoorweg, zijn daaraan verbonden door middel van een viaduct, waarlangs alle kolen in de stokerijen gevoerd kunnen worden.

Deze stokerijen waren voorzien van zoogenaamde stookvloeren, waarbij de uit de retorten getrokken cokes door, in den vloer aanwezige luiken naar beneden vielen en in de kelders gebluscht werden. Er waren drie telescopische gashouders gebouwd en in het midden van de fabriek, van alle punten zichtbaar verheft zich de watertoren, waarin twee ijzeren reservoirs geplaatst zijn.

De tweede fabriek gelegen aan de ringvaart van de Watergraafsmeer en de Linnaeusstraat, besloeg bij de oprichting eene oppervlakte van $8^{1}/_{2}$ H.A., welk terrein na de overname der gasfabrieken door de Gemeente nog belangrijk uitgebreid werd. Op dit terrein, door een zijlijn verbonden met den Oosterspoorweg, werden twee stokerijen en twee gashouders gebouwd. Overigens bevonden zich op beide fabrieken, zooals van zelf spreekt, nog verschillende andere gebouwen en inrichtingen noodig voor een dergelijk omvangrijk bedrijf en was alles volgens de laatste eischen op het gebied der gastechniek, ingericht.

VIJFDE HOOFDSTUK.

DE STRIJD EN HET EINDE VAN DE HOLLANDSCHE GASFABRIEK.

ALLES ging dus geregeld zijn gang en oogenschijnlijk behoefde de burgerij niet beangst te wezen, ook al was het maar één avond, van licht verstoken te zijn. Zelfs dat gedeelte van Amstels burgers, die bij de Hollandsche gasfabriek aangesloten waren, behoefde niet bevreesd te zijn, ondanks de volgende schijnvertooning, welke ten doel had hen schrik aan te jagen.

Wat toch was het geval?

Deze maatschappij, die natuurlijk met leede oogen het tijdstip naderen zag dat haar winstgevend bedrijf zou worden stop gezet, vreesde misschien, doch dit is slechts eene persoonlijke opvatting, onaangenaamheden met hare verbruikers, met wie zij nog jarenlange contracten loopen had, en was begonnen door annonces het publiek vrees aan te jagen en er op te wijzen, dat men, met haar gecontracteerd hebbende, geen buizen of meters van den nieuwen concessionaris in zijne woning toelaten mocht.

Van te voren op 7 Juni 1884 had de I. C. G. A. reeds een circulaire aan de gasverbruikers te Amsterdam gericht van den volgenden inhoud:

AAN DE GASVERBRUIKERS TE AMSTERDAM.

Volgens de bepalingen der aan ons verleende Concessie, moeten op 1 October 1885 voltooid zijn: de aansluitingen van de huizen der Particulieren, die zich daartoe tijdens of vóór den aanleg van de hoofdbuizen langs hunne perceelen hebben aangemeld.

Vermits, tot nu toe, tijdens het leggen der hoofdbuizen, zeer weinigen zich tot aansluiting hebben aangemeld, waaruit volgt, dat zij, langs wier huizen de hoofdbuizen reeds gelegd zijn, het gevaar beloopen, hunne aanspraak te verliezen, om het verstrekken van Gas te kunnen vorderen op 1 November 1885, als wanneer, de aan de heeren C. de Bruijn & Zonen verleende Concessie eindigt;

nemen wij de vrijheid de Ingezetenen dezer Gemeente, welke tot nu toe van geen Gas of van Gas van genoemde heeren gebruik maken, te herinneren aan de boven aangehaalde

bepaling onzer Concessie en hen te verzoeken, zich alsnog zoodra mogelijk, immers vóór 1 Augustus a.s. of — voorzoover de nieuwe buizen nog niet langs hunne huizen zijn gelegd — tijdens het leggen dier buizen, tot aansluiting hunner huizen aan de nieuwe leiding schriftelijk aan te melden, ten kantore onzer Maatschappij, Marnixstraat tegenover de Elandstraat;
voorts om aan de Ambtenaren dezer Maatschappij, die zich daartoe bij hen zullen vervoegen, zoo nauwkeurig mogelijk opgave te doen: van het aantal lichten, dat zij wenschen te branden, ten einde een daarmede overeenstemmende meter kunne geplaatst worden, en van de plaats, waar zij den meter gesteld wenschen te hebben;
en daarna aan de werklieden dezer Maatschappij gelegenheid te verschaffen dien meter te plaatsen en aan het buizennet te verbinden.
Voorzooveel noodig zij hierbij herinnerd, dat het aanbrengen van de noodige zijbuis, van de hoofdbuis tot aan de binnenzijde des voorgevels van het perceel, alsmede het leveren en plaatsen van den meter, geschiedt voor rekening dezer Maatschappij, terwijl door „de binnenzijde des voorgevels" zal verstaan worden, elk punt gelegen, binnen 3 meter van die binnenzijde.

De Imperial Continental Gas Association,
Amsterdam, 7 Juni 1884. BERGSMA.

Op 2 April 1885 verscheen een annonce in de plaatselijke bladen, waarbij zij ter kennis van het publiek bracht, „dat alsnog voor iedereen de „gelegenheid openstond om zich hetzij mondeling of schriftelijk bij haar „aan te melden, en dat aan hen die hieraan vóór 1 Mei gevolg gaven, „een bewijs zou verstrekt worden, waarbij hen dezerzijds de tijdige aan- „sluiting aan het nieuwe buizennet gewaarborgd werd en wel kosteloos, „voor zooverre de concessie zulks voorschreef". Er werd echter uitdrukkelijk op gewezen „dat zij zich ten opzichte van hen, die ook thans „nog niet tot aansluiting besluiten willen of haar niet toelaten willen om „een van de deelen der op haar rustende taak te vervullen, van elke „verplichting, samenhangende met de gaslevering op 1 November 1885, „zou ontslagen achten".
Daarop volgde op 9 April de volgende annonce van de Holl. Gasfabriek:

HOLLANDSCHE GASFABRIEK.

Met het oog op den naderenden Verhuisdag, bericht de Directie, dat zij in de levering van Gas na Primo Mei aanstaande geen verandering denkt te brengen, gebonden als zij zich rekent door hare contracten.
Zij herinnert tevens, dat die Contracten het gebruik van Gas van andere Fabrieken verbieden en evenzeer voor het daarbij geregeld Gasverbruik uitsluiten, Meters, Buizen of branders, niet geleverd of goedgekeurd door de Hollandsche Gasfabriek, zoodat ook het aanbrengen van Verbindingen door werklieden niet in dienst van de Hollandsche Gasfabriek, aan hare Meters en Buizen, met de bestaande Contracten in strijd is.
Amsterdam, 9 April 1885. DE DIRECTIE.

Gelijktijdig deed zich nog een andere moeielijkheid voor, zooals blijkt uit de volgende kennisgeving die op 10 April door de Amst. Pijp-Gas-C[ie] geplaatst werd:

AMSTERDAMSCHE PIJP-GASCOMPAGNIE

IN LIQUIDATIE.

VERHUIZING.

„De Directie der voornoemde Compagnie vestigt de aandacht der Gas-„verbruikers op de wenschelijkheid, om zich vooraf te vergewissen, dat „de aanwezige Gasleidingen in de door hen te betrekken woningen het „eigendom zijn van den eigenaar van het perceel en bij gebreke van dien, „het verkrijgen der vrije beschikking daarover binnen den kortst mogelijken „tijd te bedingen, zullende zij zich daardoor, hetzij nu, hetzij bij het in wer-„king treden der nieuwe concessie, voorzeker voor moeielijkheden vrijwaren.

„10 April 1885. DE DIRECTIE".

Tot toelichting diene het volgende: De Amst. Pijp-Gas-C[ie], die tengevolge der concurrentie met de Holl. Gasfabriek (deze maatschappij deed trouwens hetzelfde), in honderden woningen successievelijk gasleidingen gelegd had, die zij kosteloos in gebruik gaf, trachtte, nu de I. C. G. A. de uitsluitende concessie verkregen had, aan dezen toestand een einde te maken, en deze leidingen en lampen, die een waarde van duizenden guldens beliepen, van de hand te doen.

Dit is haar in den tijd van een paar jaar vrij wel gelukt en de buizen, die, indien gesloopt, slechts een waarde aan oud ijzer en oude compositie zouden vertegenwoordigen, werden geleidelijk aan de verbruikers tegen een billijken prijs te koop geboden, zoodat èn gasfabriek èn burgerij er betrekkelijk wel bij voeren.

Die zwarigheid met de A. P. G. C. werd dus gemakkelijk overwonnen, doch iets anders was het met de bezwaren van de Holl. Gasfabriek.

Door hare waarschuwing op 9 April begon zich bij het publiek een zekere ongerustheid te openbaren, zoodat zelfs B. en W. de zaak ter hand namen en in eene officieele kennisgeving op 24 April d. a. v. mededeelden dat „Burgemeester en Wethouders vernomen hebbende, dat een groot „aantal ingezetenen, die gebruik maken van gas uit de fabriek van de „H.H. C. de Bruijn & Zn. in gebreke zijn gebleven zich bij de I. C. G. A. „aan te melden, tot het verkrijgen van aansluiting aan de gasleiding dezer „maatschappij; overwegende dat: — ingevolge de concessie bij raadsbesluit

„d.d. 25 Juli 1883 aan de I. C. G. A. verleend — aan de H.H. C. de Bruijn & Zn. „is aangezegd, dat met en op 1 November 1885 alle aan hen verleende ver„gunningen om pijpen door stadsstraten, over bruggen en onder stadswateren „te leggen, te hebben of te houden, vervallen en geëindigd zullen zijn, en dat „op 1 November 1885 vóór Zonsondergang een gedeelte lang 2 Meter van „elke buisleiding, liggende in den gemeentegrond of het gemeentewater „langs de terreinen van hunne gasfabriek aan de Weteringschans moet „zijn opgeruimd, overwegende, dat de H.H. C. de Bruijn & Zn. derhalve „van af 1 November 1885 geen gas meer zullen kunnen leveren; — ver„manen de ingezetenen bovenbedoeld, om zich alsnog ten spoedigste tot „de I. C. G. A. te wenden, ten einde geen storing in de levering van het „door hen benoodigde gas te ondervinden en genoemde maatschappij tot „het maken der aansluitingen en het plaatsen der meters in staat te „stellen, blijvende de zorg voor de verdere leidingen binnenshuis en de „verbinding van deze met de meters aan de gasverbruikers zelve overgelaten; „Herinneren voorts aan allen, die inlichtingen ter zake van gaslevering „volgens de nieuwe concessie verlangen, dat zij zich daartoe hebben te „vervoegen aan het Stadhuis Afd. P. W. (gasbureau)."

De redactie van het „Nieuws van den Dag" schreef daaronder nog:

„Wij vestigen de bijzondere aandacht van onze stadgenooten op boven„staande bekendmaking van het Gemeentebestuur, betreffende de gasver„lichting. Zij is een flinke steun in den rug voor allen, die nog aarzelen, „of ze aan de „Hollandsche" wel afvallig mogen worden".

De Hollandsche gasfabriek bleef het antwoord niet schuldig want op 27 April d. a. v. plaatste zij de annonce d.d. 9 April nogmaals en liet er onder zetten:

„De vermaning, dezer dagen door Burgemeester en Wethouders tot het „gasverbruikend publiek gericht, wijzigt geenszins de opvatting van de „Directie omtrent de rechten en verplichtingen die haar contracten mede„brengen en opleggen.

De Directie".

„*Amsterdam*, 27 April 1885.

De Jaarlijksche Vergadering van Commanditaire Vennooten der Hollandsche gasfabriek gehouden op 23 Juni, bracht ook al niet veel licht in de duisternis. Integendeel deze werd hoe langer hoe dikker.

Mr. Hazelhoff Roelfsema stelde eenige vragen die door den voorzitter, den rechtskundigen raadsman van de H. G. F., Mr. v. d. Breggen, zoo duidelijk

werden beantwoord, dat iemand, zich noemende, „Een niet bij de Imperial „verbonden Holl. gasverbruiker", den volgenden dag in het „Handelsblad" klaagde „dat hij als leek nog even dom was gebleven, als te voren", en dat de Redactie van „Het Nieuws van den Dag" in haar nummer van den 25en Juni schreef:

„Ontdaan van officieelen omhaal en van alle mogelijke „Orakeltaal" komt „het resultaat van de gehouden gedachtenwisseling hierop neer: dat de „fabriek hare geabonneerden aan hun contract gebonden acht, *ook zelfs „na 1 November*. Vergelijkt men daarmede de officieele verzekering van „het Gemeentebestuur, dat de concessie der fabriek op 1 November „ophoudt en dat, op dat tijdstip hare buizen over eene lengte van 2 Meter „langs de fabriek opgeruimd moeten zijn, dan staat de gasverbruiker, „contractant met de H. G. F., ontegenzeggelijk voor een vrij lastig geval. „Alle verzekeringen van het Gemeentebestuur maken hem niet los van het „door hem geteekend contract. Als eenig lichtpunt blijft hem slechts de „overweging, dat de H. G. F. toch niet tegen al de duizenden harer „contractanten processen zal kunnen instellen; evenwel zal menigeen „huiverig zijn voor de gedachte, dat hij in dat opzicht tot een van de „bevoorrechten kon behooren. Wie stoutmoedig is, waagt het er op en „laat zich op 1 November aansluiten aan de I. C. G. A., de anderen zullen „besluiteloos blijven, tot dat de 1ste November in het land is en zij „wellicht noch door de oude, noch door de nieuwe fabriek aan gas „kunnen geholpen worden".

Aldus stookte de directie der Hollandsche Gasfabriek het vuurtje steeds meer aan en dreigde zelfs op 28 Juli in de navolgende annonce met rechtsvervolging: „Ervarende dat onder haar Gasverbruikers, sommigen de hun „in eigendom toebehoorende leidingen, anderen weder die, welke het „eigendom der Hollandsche Gasfabriek zijn, aan meters van de I. C. G. A. „verbinden, herinnert de Directie bij deze andermaal, dat dusdanige ver„binding in strijd is met het contract, waaraan de gasverbruikers zijn „gehouden, en alzoo blootstelt aan gerechtelijke vervolging, gelijk de „Directie tot haar leedwezen reeds moest toepassen".

Zoodoende bracht zij onder hare gasverbruikers de schrik er in.

Voortdurend scherper en dreigender werden hare kennisgevingen. Op 7 September wordt gesproken van „*verbieden*" en waarschuwt zij bovendien sommige harer verbruikers, die reeds gas van de Imperial Continental Gas Association gebruikten, dit onmiddellijk te staken, zoo zij zich willen

vrijwaren wegens *contractbreuk* in rechten aangesproken te worden. Het werd hoe langer hoe dreigender, want op 24 September publiceerde zij „dat de Directie, daartoe door eenige der grootste gasverbruikers uit„genoodigd, de eer heeft ter kennisse te brengen van alle hare verbruikers, „dat zij met primo November e.k. met de gasleverantie voortgaat, en dat „zij, overtuigd van haar goed recht, onmiddellijk de tusschenkomst van „den bevoegden rechter zal inroepen, om elk geweld te stuiten, hetwelk „haar in haar voornemen mocht belemmeren".

Eindelijk op 6 October een straaltje hoop voor de arme gefolterde gasverbruikers, toen de directie der H. G. F. een adres aan den Raad zond, waarin zij o. m. zeide: „dat zij meende het recht te hebben ook na „1 November met de levering van gas voort te gaan; dat de meerdere of „mindere juistheid harer opvatting zoo noodig, een punt van gerechtelijk „onderzoek kon uitmaken, maar dat zij evenals in 1884, bereid was „blijken van haar bereidwilligheid te geven om moeielijkheden te helpen „voorkomen, want de overweging, dat mogelijk geweld hoogstens er toe „zou kunnen leiden, dat op een gegeven oogenblik voor dat geweld zou „moeten worden gezwicht, maar geenszins zou kunnen te kort doen aan „het recht, om vergoeding te vragen voor onrecht, dat in dien weg zou „kunnen zijn gepleegd, het Uwe Vergadering, geroepen om de belangen „der burgerij te behartigen, moge doen bepalen, welk gebruik van deze „mededeeling zal behooren te worden gemaakt".

B. en W. vonden 't toch bepaald ook noodig der burgerij een beetje moed in te spreken, want in den aanvang van de Raadszitting op 7 October legde de Burgemeester de *ondubbelzinnigste verklaringen* af, daarin gesteund door Mrs. Heineken en Pijnappel:

„Dat B. en W. na 1 November de bepaling: dat de concessie aan de „H.H. de Bruijn heeft *opgehouden*, zullen weten te doen eerbiedigen en te „handhaven en daar de I. C. G. A. de uitsluitende concessie na dien tijd „heeft, is zij verplicht gas te leveren in die perceelen, waar gasleidingen „zijn; zij zal dit slechts kunnen doen indien de geleidingen aan haren „meter verbonden zijn".

Eindelijk werd de H. G. F. toeschietelijker voor hare verbruikers, want in het laatst van October maakte zij bekend, „dat verbinding aan den „meter van de I. C. G. A. *geen* rechtsvordering van de H. G. F. uitlokken „zal; overigens zal zij haar recht van voortbestaan tegenover het Gemeente„bestuur doen gelden, met alle haar ten dienste staande middelen".

B. en W. waren toch zeker nog niet erg gerust omtrent de dingen die komen konden, want op 30 October publiceerden zij eene „Officieele Kennisgeving", waarbij zij de gasverbruikers waarschuwden en vermaanden in wier woningen nog meters van de H. G. F. aanwezig waren om:
„1°. hunne kranen op Zondag 1 November vóór 4.30 uur n.m. behoorlijk „en zorgvuldig te sluiten en gesloten te houden;
„2°. de eventueel afgekoppelde meters der H. G. F. in geen geval met open „in- of uitlaatbuis te laten staan, doch die in- en uitlaten behoorlijk af „te sluiten.
„3°. zoolang de meters der H. G. F. niet zijn weggehaald, niet met vuur „of licht in de nabijheid daarvan te komen".

Eindelijk brak de zoo lang gevreesde 1 November aan. Wat zou er gebeuren? werd angstig gevraagd. Niemand scheen het te weten, tenminste de directies der A. P. G. C. en I. C. G. A. vertrouwden blijkbaar het zaakje niet erg. Vreesde men, dat het gepeupel uit een chauvinistisch oogpunt misschien de fabrieken der Engelsche maatschappij zou aanvallen?
Aan de A. P. G. C. werd het kantoorpersoneel aangezegd dien dag des middags vóór 4 uur aanwezig te zijn. De poorten werden, toen iedereen binnen was, gesloten en stevig gegrendeld. Van tijd tot tijd werd langs den waterkant de ronde gedaan om te zien of er ook een aanval van de waterzijde beproefd werd. Doch alles bleef rustig, terwijl de tijd verder gekort werd met verschillende kaart-, dam- en dominospelen. Het ging er dien avond recht genoeglijk toe en de uren vlogen om, totdat, toen tegen 12 uur een der opzichters (een gewezen onderofficier der cavalerie) die op verkenning uitgezonden was, terug kwam met de mededeeling, dat het drama op de Weteringschans reeds lang afgespeeld was, en alles in de stad zoo kalm mogelijk gebleven was, door de directie het sein tot inrukken gegeven werd en het personeel, verheugd dat alles zonder bloedvergieten afgeloopen was, huiswaarts keerde.
En wat viel er op straat voor, terwijl het personeel rustig de wacht hieldt? Zooals te begrijpen was, heerschte er heel wat drukte in den omtrek van de H. G. F. Op de plekken waar de afsnijdingen zouden plaats vinden, was omstreeks 2 uur de straat reeds opgebroken en honderden nieuwsgierigen stonden er omheen geschaard. De tramlijn Leidscheplein-Plantage had gedeeltelijk den dienst gestaakt. Aan de eene zijde stopten de wagens aan de Vijzelgracht, aan de andere aan de Reguliersgracht. De orde werd

gehandhaafd door enkele brigades agenten van politie en eenige rechercheurs.
Te kwart over driëen werd het terrein door de politie afgezet. Dat had heel wat voeten in de aard, want enkele herbergen in de buurt waren propvol en moesten ontruimd worden. Dit geschiedde niet zonder aanleiding te geven tot een paar arrestatiën. Ter hoogte van den kinderspeeltuin en de Reguliersgracht werden staketsels opgericht, waarachter de menigte, die als altijd nogal „stijfhoofdig" was, teruggehouden werd. Intusschen ging alles vrij geregeld in zijn werk en trad de politie met zeer veel beleid op. Op het afgezette terrein was omsreeks dien tijd het geheele Dagelijksche Bestuur, eenige raadsleden en Mr. P. A. Brugmans, stadsadvocaat, aanwezig.

MR. G. VAN TIENHOVEN, BURGEMEESTER VAN AMSTERDAM, ONDER WIENS VOORZITTERSCHAP DE RAAD OP 25 JULI 1883, DE UITSLUITENDE CONCESSIE VERLEENDE AAN DE IMP. CONTINENT. GAS ASSOCIATION.

Alle voorzorgen waren genomen en in de Baangracht lag ook de drijvende stoomspuit „Jan v. d. Heyden"; met stoom op, gereed. Het gevaar was trouwens tot een minimum beperkt. De gashouders stonden zeer laag en van de zijde der directie der Holl. Gasfabriek waren voorzorgen genomen ter beperking van gevaar, o. a. door het sluiten der hoofdgasleidingen. Een achttal pijpen moest worden afgesneden. Drie tegenover den voormaligen winkel van den heer Jan Kleton en vijf tegenover de Reguliersgracht. Nadat de voorbereidende werkzaamheden afgeloopen waren, begon men te ongeveer half vijf, gaten in de pijpen te boren, het eerst in die over de Reguliersgracht. Het werk geschiedde door de firma John Aird & Sons, gedeeltelijk met Engelsche maar grootendeels met Hollandsche werklieden, onder toezicht van den directeur van Publieke Werken Schuurman en van den stadsingenieur Van Niftrik, die geruimen tijd van te voren de zaak bestudeerd hadden en voorbereidende proeven genomen hadden.
Door de fabriek werd dus geen gas aangevoerd, terwijl het gas dat nog in de buizen onder de straten der stad aanwezig was, een uitweg vond doordien men in 27 zinkers openingen gemaakt had, waardoor het ontsnappen kon. Op zeven andere plaatsen waren nog voor dat doel pijpen aangebracht. De Hollandsche fabriek had met het gas dat zij in voorraad had, nog ongeveer 1½ uur de stad kunnen voorzien.
Kort nadat de boringen begonnen waren, kwamen de twee *jongste*

firmanten der *firma De Bruijn & Zn.* met Mr. v. d. Breggen op het terrein. Mr. v. d. Breggen stelde aan den Burgemeester en de Wethouders zijne principalen voor en een dezer vroeg den heer van Tienhoven, of op zijn last de gasbuizen der Holl. Gasfabriek doorgesneden werden. De burgemeester antwoordde „dat het geschiedde op last van den Gemeente-„raad, aan wiens hoofd hij de eer had te staan", waarop geantwoord werd „dat er geen gevaar bestond want dat de kranen gesloten waren". Na het wisselen van eenige beleefde groeten wederzijds, verlieten daarop de heeren De Bruijn met hun rechtsgeleerden raadsman het terrein.

De boringen werden intusschen voortgezet en nadat men een gat van pl.m. 3 cM. middellijn verkregen had, werd daardoor een opgerolde gutta percha blaas gestoken en met lucht volgeblazen. Dit werd op een meter afstand herhaald, het daartusschen liggende stuk gasbuis weggehakt en de daardoor verkregen twee buiseinden elk van een kap voorzien. Hetzelfde geschiedde met acht buizen.

Om 9 uur des avonds was alles afgeloopen en de kuilen weder gevuld, terwijl voor alle zekerheid, politieagenten en brandwachts bleven surveilleeren. In volkomen orde eindigde dus deze „afsnijding", waarvan men zich wonder wat voorgesteld had.

Terzelfder tijd, dat deze openbare vertooning plaats had, werd op een andere plek een ander gedeelte van deze comedie afgespeeld.

Het eerste tooneel speelde op de Keizersgracht aan de woning van den burgemeester, waar, op hetzelfde oogenblik dat de eerste slag op de gasbuizen klonk, de deurwaarder Hilman aanbelde en den burgemeester te spreken vroeg. Daar, zooals hierboven gemeld, Z.Ed. Achtb. niet thuis was doch op de plaats zelve, spoedde de deurwaarder zich daarheen en overhandigde den burgemeester zijn exploot.

Het tweede tooneel speelde in het Paleis van Justitie, waar te ruim 4.30 uur Mr. Foest, procureur der Hollandsche Gasfabriek, bericht ontving, dat deurwaarder Hilman zijn exploot den burgemeester had ter hand gesteld. Onmiddellijk begaf Mr. Foest zich naar het huis van Mr. C. A. Chais van Buren, vice-president van de Rechtbank, die zich belast had met het geven van vonnis in deze zaak, hem verzoekende om, *en reféré*, den advocaat van de Hollandsche Gasfabriek te hooren.

De vice-president bepaalde het tijdstip waarop hij van de zaak zou kennis nemen op 5 uur.

Op dat uur traden Mrs v. d. Breggen, advocaat en Van der Hans en

Foest, procureurs van de Hollandsche Gasfabriek met Mrs Brugmans en Kuhn, advocaat en procureur van den burgemeester van Amsterdam, optredend voor de Gemeente, in toga in de kamer van den president. Mr. v. d. Breggen lichtte het exploot toe, waarvan doel was, dat onmiddellijke staking van de afsnijding zou worden bevolen. Verschillende argumenten werden daartoe door hem aangevoerd.

Daarop bestreed Mr. Brugmans de eischen van Mr. v. d. Breggen, wat weder werd gevolgd door een antwoord van den laatste en een dupliek van den eerste, waarna te half acht het onderzoek voor gesloten werd verklaard en de uitspraak bepaald op den zelfden avond te half tien uur.

Te 10 uur 15 min. werd vonnis gewezen en verklaarde de rechter zich onbevoegd een beslissing ten principale te geven, waardoor het proces zal moeten worden gevoerd op gronden in het exploot ontwikkeld.

En tot slot: Op 1 Februari 1887 deed de Amsterdamsche Rechtbank uitspraak in het geding tusschen de Gemeente Amsterdam en de Holl. Gasfabriek; ontzegde laatstgenoemde haren eisch en veroordeelde haar in de kosten die pl. m. *f* 420.— beloopen zouden.

Daarmede was de zaak afgeloopen.

Dat er in het jaar 1885 veel over de gaskwestie geschreven en gesproken werd, behoeft voorzeker geen betoog. De couranten namen telkens ingezonden stukken op van menschen die meenden een woordje er over te kunnen en mogen medespreken en tot besluit van dezen strijd wil ik nog even in herinnering brengen de woorden op Nieuwjaarsdag 1886 in den Stadsschouwburg door Thomasvaer en Pieternel gesproken:

PIETERNEL: Wat gaf het niet een consternaetie
De gasfabriek in likwidaetie,
De buren namen reeds de vlucht,
Men sprak van springen in de lucht
En al 't geschrijf en al 't gesnaeter
Bleek straks een storm in een glas water.
De zwaerigheid was gauw op zij,
De burgemeester kwam er bij.

THOMASVAER: Maar 'k heb toch uit de krant vernomen
Dat het tot een proces zal komen.

PIETERNEL: Nou dan maar den uitslag afgewacht
En zien wie of er 't laetste lacht.

THOMASVAER: Door eerst te wegen en te wikken
Kan men de meeste zaken schikken
Vooraf gedaen, daarna bedacht
Heeft menigeen in leed gebracht.

Nadat alle gasverbruikers van de Hollandsche Gasfabriek door de I. C. G. A. overgenomen waren, maakte men een begin met die van de Amst. Pijp-Gas-Cie. waarmede men uit den aard der zaak niet zoo'n kolossalen haast te maken had.
Toch was men hiermede in het laatst van 1885, het geheele jaar 1886 en in het begin van 1887 geleidelijk mede bezig, zoodat eindelijk ook haar doodsklok luidde en in het laatst van Maart de laatste verbruiker overgenomen was. Op 30 April werd ook de laatste lantaarnpaal op het nieuwe buizennet aangesloten en bedroeg toen het aantal palen in de Gemeente 5449 stuks.
Toen kon men beginnen met de afbraak van deze oude fabriek, die gedurende 60 jaren voor de verlichting van Amsterdam gezorgd had.
De slooping eindigde in September 1888, toen de laatste ambtenaar verdwijnen moest, omdat hij geen dak meer boven het hoofd had, en de terreinen aan de Gemeente, ter verkrijging van een andere bestemming, konden overgedragen worden. Die bestemming liet niet lang op zich wachten, want hoog noodig had de Gemeente een terrein, aan vaarwater gelegen, tot vestiging van een nieuwe groente- en fruitmarkt, daar de toenmaals bestaanden op de Prinsengracht en Singel, langzamerhand veel te klein geworden waren voor de toenemende behoefte van het steeds zich meer en meer uitbreidende Amsterdam.
Er werden daartoe op het vrijgekomen terrein verschillende uitgravingen gedaan, waardoor men kleine havens verkreeg en werden er loodsen bijgebouwd ten dienste van den handel, zoodat men geleidelijk, mede door nog eenige groote veranderingen, als het doortrekken van de Lauriergracht naar de Buitensingelgracht en het maken van een brug tusschen de Elandsgracht en de Kinkerstraat, de thans bestaande toestand verkreeg.
Eene andere bestemming kregen de terreinen, die na de slooping der gebouwen van de Hollandsche Gasfabriek vrij kwamen. Geleidelijk werden zij door deze maatschappij voor bouwterrein verkocht en verrezen hierop nieuwe straten, zooals de Den Texstraat, de Nic. Witsenstraat en -kade en de Pieter Pauwstraat.

Het personeel van de A. P. G. C. was reeds successievelijk in den loop der jaren naar het nieuwe hoofdkantoor of een van de fabrieken overgeplaatst; wat het fabriekspersoneel betreft in hoofdzaak naar de fabriek in de Linnaeusstraat, die in Juni 1887 gereed gekomen was.
Gelijktijdig met het sloopen van de fabriek begon men toen ook de oude buizen in de stad, die méér dan 6″ diameter hadden, op te nemen; voor die van minder doorlaat loonde het de moeite en kosten niet, doch deze werden toch in latere jaren, wanneer zij bij het leggen van electrische- of andere geleidingen in den weg lagen, successievelijk opgegraven en kwamen dan ten voordeele van de gasfabriek.
De Hollandsche Gasfabriek getroostte zich de moeite van het opnemen niet eens, maar liet alles aan de Gemeente, die ze voor *f* 1.— overnam.
En hiermede was een groot tijdperk in de geschiedenis der verlichting van Amsterdam afgesloten en gaan wij over tot het tijdperk van 1883—1898, het tijdperk van voortdurende processen en oneenigheden tusschen de Gemeente Amsterdam en den concessionaris de Imp. Cont. Gas Association.

ZESDE HOOFDSTUK.

DE IMPERIAL CONTINENTAL GAS ASSOCIATION.

ZOOALS reeds vroeger gemeld, bestond er tusschen de Gemeente Nieuwer-Amstel en de Amst. Pijp-Gas-Cie een contract tot levering van Gas en bediening van de openbare verlichting in een gedeelte van die gemeente. Dit contract eindigde op den zelfden tijd als het met de Gemeente Amsterdam gesloten contract, weshalve op 31 Januari 1885 tusschen het bestuur van N. A. en de I. C. G. A. een overeenkomst getroffen werd, ingaande 1 November 1885 tot 1 Aug. 1918, tot levering van gas in een deel dier Gemeente, onder goedkeuring van het Gemeentebestuur van Amsterdam.

De I. C. G. A. moest krachtens art. 14 van deze concessie aan de Gemeente N. A. vergoeden twee cent voor elken M^3 verbruikt Gas in die Gemeente, maar kreeg daarentegen van de Gemeente Amsterdam terugbetaald 2.53 cent van de aan haar verschuldigde 4.03 cent voor het aan N. A. geleverde gas. Overigens waren de meeste bepalingen in deze concessie overeenkomstig de bepalingen in die van de Gem. Amsterdam, natuurlijk behoudens enkele wijzigingen in de onderdeelen.

Alvorens over te gaan tot het behandelen der geschillen, die al spoedig tusschen de Gem. Amsterdam en de I. C. G. A. rezen, zij hier nog even in herinnering gebracht een nieuwigheid, die op 1 October 1885 door de directie ingevoerd werd en die gedurende den eersten tijd lang niet naar den zin van vele conservatieve Amsterdammers was.

Het betrof n.l. de invoering van meterkaarten, die thans geen enkelen gasverbruiker vreemd zijn en waartegen niemand iets heeft; destijds echter wel, want de gasverbruikers van de A. P. G. C. en van de Hollandsche Gasfabriek waren altijd gewend geweest heel netjes een rekening gezonden

te krijgen over het gebruikte gas. Verscheidene gasverbruikers wilden van deze kaarten niets weten en verlangden alvorens te betalen beslist eene rekening. Dat gaf weder heel wat geschrijf en gewrijf, maar eindelijk moest ook de halsstarrigste toegeven en er in berusten.

JUL. PAZZANI, INGEN. DIRECTEUR DER I. C. G. A. † 1888.

Met een enkel woord maakte ik reeds melding van het feit, dat thans het tijdperk was aangebroken van voortdurende geschillen tusschen de I. C. G. A. en de Gemeente. De eerste oneenigheid was deze:

Op 16 September 1884 diende de I. C. G. A. onder No. 522 een plan in, waarbij zij voorstelde, het gas, nadat het in de zuiveringshuizen gereinigd was, van deze naar de stationsmeters te leiden en daarna wederom naar de zuiveringshuizen terug om het in daarvoor speciaal bestemde inrichtingen eene nazuivering te doen ondergaan, en zulks op grond, dat zij, met het oog op de strenge bepalingen die in de concessie voorkwamen, wat het ammoniakgehalte van het gas betrof, een methode van zuivering noodig achtte, waardoor zij ten allen tijde voor beboeting wegens onvoldoende zuiverheid gevrijwaard werd, een methode eenigszins afwijkende van de tot nog toe gevolgde.

Dit plan wilden B. en W. niet goedkeuren; zij verlangden dat het gas regelrecht zou geleid worden van de stationsmeters naar de gashouders, waaraan door de I. C. G. A. niet voldaan werd.

Daarop volgde op 1 Maart 1886 een besluit van B. en W., No. 3103, waarbij de I. C. G. A. werd beboet voor *f* 212,000.—, omdat op 1 Augustus 1885 alle gebouwen met hunne inwendige inrichting niet voltooid waren. Reeds op 8 Maart d. a. v. antwoordde de I. C. G. A. „dat zij met groot „leedwezen van dat besluit kennis genomen had, doch dat zij H.Ed. Achtb. „ten eenenmale onbevoegd achtten in het onderhavige geval eenige boete op „te leggen en daarom ook het geval niet aanwezig achten, waarin een beroep „op den Raad volgens art. 23 der concessie zou kunnen te pas komen". Zij schreef o. m.: „Maar onder uitdrukkelijk voorbehoud van alle onze „rechten wenden wij ons, onafhankelijk van de bepaling van genoemd „artikel, tot den Raad om het onrecht te keeren, waarmede u ons bedreigt".

Gelijktijdig werd een adres aan den Gemeenteraad gezonden, waarin uitdrukkelijk betoogd werd: „dat op 1 Augustus 1885 *wel* alle gebouwen „gereed waren en dat *daarover* het geschil ook niet loopt, maar wel over „de zoogenaamde nazuivering en dat zij van meening is, vrij te zijn „zoodanige zuiverings-methode toe te passen als zij nuttig of noodig „acht en niet verplicht kan worden de thans door haar gevolgde methode „en de ten dienste daarvan gemaakte inrichtingen te veranderen, mits „zich onderwerpende aan „behoorlijke contrôle". Hierbij was nog een toelichting gevoegd, waarbij de zaak van „zekeren dag" af in Augustus 1884 werd opgehaald, toen de afdeeling Publieke Werken gealarmeerd werd door een bericht van den gemeente-opzichter, verblijf houdende op het fabrieksterrein, waarvan de strekking was, dat de concessionaris bezig was zekere in- en uitlaatbuizen met elkander te verbinden.

VOORM. HOOFDKANT. DER GASFABRIEK OP DE KEIZERSGR. 444/446

Op 13 April d.a.v. brachten B. en W. rapport uit aan den Raad naar aanleiding van het door de I. C. G. A. gezonden adres, waarbij bekend werd gemaakt, dat dit reeds in de raadsvergadering van 21 April aan de orde zou worden gesteld.

De I. C. G. A. zond onmiddellijk weder een adres aan den Raad, waarbij zij zegt dat „nu dit rapport in afwijking van den gewonen regel reeds „in Uwe vergadering van Woensdag a. s. aan de orde is gesteld, adressante „U niet kan noch mag lastig vallen met een verzoek om alsnog kennis „te nemen van de velerlei bedenkingen, welke zij tegen dat rapport „heeft; dat door het niet bestrijden van het eenige en ware punt van

„geschil een nader betoog van de beweringen van adressante te dien „aanzien overbodig is geworden".

In die raadsvergadering van 21 April werd na ampele bespreking, een motie van den heer Pijnappel met algemeene stemmen, behalve die van den heer Luden, aangenomen, luidende: „dat adressante als nog de gelegenheid zou „gegeven worden om binnen een door B. en W. in overleg met de Commissie „van Bijstand in het beheer der P. W. te stellen termijn, voor de vol-„tooiing overeenkomstig de door B. en W. vastgestelde plannen te zorgen".

In Juni d. a. v. werd bij minnelijke schikking besloten, dat de I. C. G. A. van de nazuivering zou afzien.

Liep dit geschilpunt nog al kalm af en werd er de rechter niet bijgehaald, iets anders werd het met het tweede geschil.

Het betrof art. 4 § 5, dat luidde: „De concessionaris draagt binnen twee „maanden na de dagteekening der concessie, dat was 25 Juli 1883, op „zijne kosten en in vollen en vrijen eigendom aan de Gemeente over, „zeker terrein gelegen in de Gemeente Nieuwer Amstel, welk terrein door „de Gemeente wederom ter beschikking van den concessionaris wordt „gesteld voor den bouw van de tweede fabriek. Dit terrein wordt geschat „op een waarde van *f* 285,000.—, welke waarde bij het eindigen, intrekken „of vervallen dezer concessie, door de Gemeente aan den concessionaris „wordt uitbetaald.

„Tijdens den duur der concessie wordt de jaarlijksche uitkeering aan de „Gemeente verschuldigd, verminderd met 4 ten 100 van genoemd bedrag „van *f* 285,000.—".

Conform bovenstaande bepaling droeg de I. C. G. A. op 7 December 1883 bovengenoemd terrein aan de Gemeente over.

De gaslevering door de I. C. G. A., zooals vroeger gemeld, ving aan op 1 November 1885 en nu zonden B. en W. in Februari 1886 aan de I. C. G. A. eene berekening van hetgeen de Gemeente van haar te vorderen had, krachtens de overeengekomen uitkeering van het verkochte gas, boven de 13 millioen M^3 gedurende de maanden November en December 1885, groot *f* 196,964.62, na aftrek van 4 pCt. over *f* 285,000.— berekend van af 1 November 1885.

Met deze renteberekening was de I. C. G. A. 't niet eens, maar beweerde, dat zij recht had op eene renteberekening van 7 December 1883 af, de datum van overdracht van het terrein, hetgeen een verschil uitmaakte van *f* 21,628.33.

Men kon niet tot eene overeenstemming geraken, zoodat in eene geheime zitting van den Gemeenteraad in Mei 1887, B. en W. gemachtigd werden hierover met de I. C. G. A. te procedeeren.

Op 20 Juni 1888 deed de rechtbank uitspraak en ontzegde de vordering aan de I. C. G. A. op grond „dat uit het contract de kwestie niet kon „worden opgelost, daar het te onduidelijk was. Alleen bleef dus over de „zaak naar billijkheid te beslissen en deze brengt mede, dat de Gemeente „geen rente betaalt over terreinen, welker genot zij niet bezit".

En hiermede was ook deze zaak afgeloopen.

Een ander geschilpunt tusschen de Gemeente en den concessionaris, maar van veel ernstiger aard en daarom door mij voor het laatst bewaard, was de zoogenaamde branderkwestie, die bijna van het begin van de gaslevering door de I. C. G. A. af, werkelijk een question brûlante was en almede een van de oorzaken werd die de overname bevorderde.

Al spoedig nadat de fabriek aan den Haarlemmerweg op 1 November 1885 in werking gesteld was, kwamen er klachten in van de voormalige gasverbruikers van de Holl. Gasfabriek, dat zij thans zooveel meer gas gebruikten dan vroeger. Men sprak zelfs van eene vermeerdering van 140—200 pCt.

Waaraan was dit te wijten? Verschillende redenen werden gezocht en besproken in ingezonden stukken in de verschillende plaatselijke bladen en aangezien voornamelijk de groote gasverbruikers getroffen werden, belegden deze op 15 Januari 1886 een groote vergadering ter bespreking van deze zaak in het Paleis voor Volksvlijt.

In deze vergadering werd een commissie benoemd, die de zaak nader zou onderzoeken en een rapport uitbracht, dat, vergezeld van een adres dat op 5 Juni 1886 ter teekening gelegd was, aan den Raad verzonden werd. De slotsom van dit rapport luidde als volgt: „dat volgens den door het „Gemeentebestuur gekozen Elster normaalbrander, waarmede de lichtkracht „wordt gecontroleerd, de I. C. G. A. kan volstaan met een lichtkracht van „12 kaarsen, gemeten met den Londen-Standaardbrander, terwijl Rotterdam „eene lichtsterkte van 14 dier kaarsen eischt, den Haag 16 geeft en de „H.H. de Bruijn en Zn. gas van 14½ kaars leverden.

„De verbruikers, gewoon aan het licht van dit laatste gas, moesten, om „dezelfde lichtsterkte in hunne lokalen te verkrijgen, 20 à 30 pCt. meer „gas door den meter laten gaan. Zij vonden dit hooger getal terug op „hunne rekeningen. De hoogere drukking van de nieuwe fabriek was een

„tweede reden voor vermeerderd gebruik, omdat wanneer een zekere „grens overschreden wordt, het gasverbruik veel sneller toeneemt dan de lichtkracht".

Het rapport gaf als middel tot verbetering van den toestand aan, dat het Gemeentebestuur inplaats van met den Elsterbrander, het gas zou laten meten met den hier te lande gebruikelijken Londen-Standaardbrander, en dus aan het gas de in de concessie bedongen lichtsterkte van 16 kaarsen werkelijk verzekeren zou.

De concessie zou daartoe de vrijheid kunnen geven, omdat het voorschrift der meting onuitvoerbaar was. Er staat: „De te meten gasvlam moet „150 Liters per uur verbranden in een Normaal Argand-brander van „Dumas met 32 openingen in een cirkelomtrek van 17½ millimeter, bij „eene hoogte van een glazen cylinder van ten minste 150 millimeter". Nu bestaat er volgens de rapporteurs geen brander van „Dumas" en is het overigens onmogelijk een Argand-brander van de opgegeven afmetingen te maken.

Dit rapport werd gevoegd bij een adres, waarin vele gasverbruikers, die jaarlijks minstens 20,000 M^3 gebruikten, aan het gemeentebestuur vroegen: 1e een anderen normaalbrander voor de controle in te voeren; 2e kortingen voor de groote verbruikers.

Het adres werd in de gemeenteraadszitting van 17 Juni gesteld in handen van B. en W., ter fine van praeadvies. Op een vraag van het raadslid Mr. W. Heineken, of het rapport van B. en W. over vroegere adressen van dezen aard nu spoedig was te verwachten, antwoordde de voorzitter: „dat blijkens de door hem gedane mededeelingen in een vorige vergadering, „het rapport der ambtenaren gesteld is in handen eener commissie van „deskundigen, bestaande uit Prof. Van der Waals en de directeuren der „gasfabrieken te 's Gravenhage en te Leiden. Dezer dagen nu is hem „medegedeeld, dat de commissie met haar arbeid gereed is; het rapport „wordt opgemaakt en kan dus spoedig worden verwacht".

Eindelijk verscheen op 22 April 1887 het rapport van B. en W. naar aanleiding der ingekomen adressen, waarbij een rapport van den assistent-ingenieur van het gasbureau en een adres van de commissie van deskundigen, hier boven genoemd.

Het rapport van den assistent-ingenieur luidde als volgt: „Het vermeerderd „verbruik van gas wordt veroorzaakt door den hoogeren druk. Aan dien „hoogeren druk zijn echter voordeelen verbonden, die gewichtig genoeg

„zijn om geen wijzigingen in dat opzicht te verlangen. Zal de gastoevoer „zóódanig plaats hebben dat de vele toepassingen op gasgebied bruikbaar „zijn, dan dient de druk te zijn, zooals hij in art. 15 der concessie is „vastgesteld. Wordt hij dáár, waar met een lageren druk kan worden „volstaan, door middel van regulateurs tot dezen teruggebracht, dan zal „ook geen hooger gasverbruik worden waargenomen".

De commissie was het met deze zienswijze niet geheel eens, want zegt zij: „al moge de hoogere druk veelal *één* der oorzaken van het meerder „gasverbruik zijn, *de* oorzaak is het evenwel niet".

Zij kwam verder tot de volgende conclusie:

„*a.* het vermeerderd verbruik wisselt af tusschen 20 à 28 %;

„*b.* het Imperialgas heeft eene geringe lichtkracht en eene in zekere mate „daarmede samenhangende kleinere densiteit;

„*c.* de geringe densiteit wordt veroorzaakt door te groote hoeveelheid water- „stof, en is oorzaak van een vermeerderd verbruik, te schatten op 20 %;

„*d.* het licht is tengevolge van dat vermeerderd verbruik waarschijnlijk „grooter dan vroeger; en

„*e.* de mate van vermeerdering der drukking en van de verbruikstoename „die daaruit voortspruit, ontsnapt aan vaste regels".

In het slot van haar rapport had de commissie, naar aanleiding van de door B. en W. tot haar gerichte vraag, hare gedachten laten gaan over de middelen, die zouden kunnen worden aangewend, om het meerder verbruik weg te nemen. Zij meent dat zulks geschieden kan, door de hoedanigheid van het gas te verbeteren. Als gas werd geleverd met een kleinere hoeveelheid waterstof, dus van hoogere densiteit en van hoogere lichtkracht, zou de kwaal in hoofdzaak weggenomen zijn.

B. en W. vervolgden verder:

„Naar het ons voorkomt is door de beide genoemde rapporten voldoende „licht gegeven omtrent de oorzaken, die tot de ingebrachte klachten „hebben geleid, en mag tevens als vaststaand worden aangenomen dat, „afgescheiden van hetgeen de consumenten door middel van regulateurs „vermogen te doen, verbetering in den bestaanden toestand alléén kan „verkregen worden door verhooging van de lichtsterkte van het gas. Dit „kan, naar onze meening geschieden door eene juistere toepassing der „concessie, dan tot dusver is toegelaten.

„Een door ons ingesteld uitvoerig onderzoek toch, of de thans bij de „photometrische proeven gebezigde standaardbrander, die voor de licht-

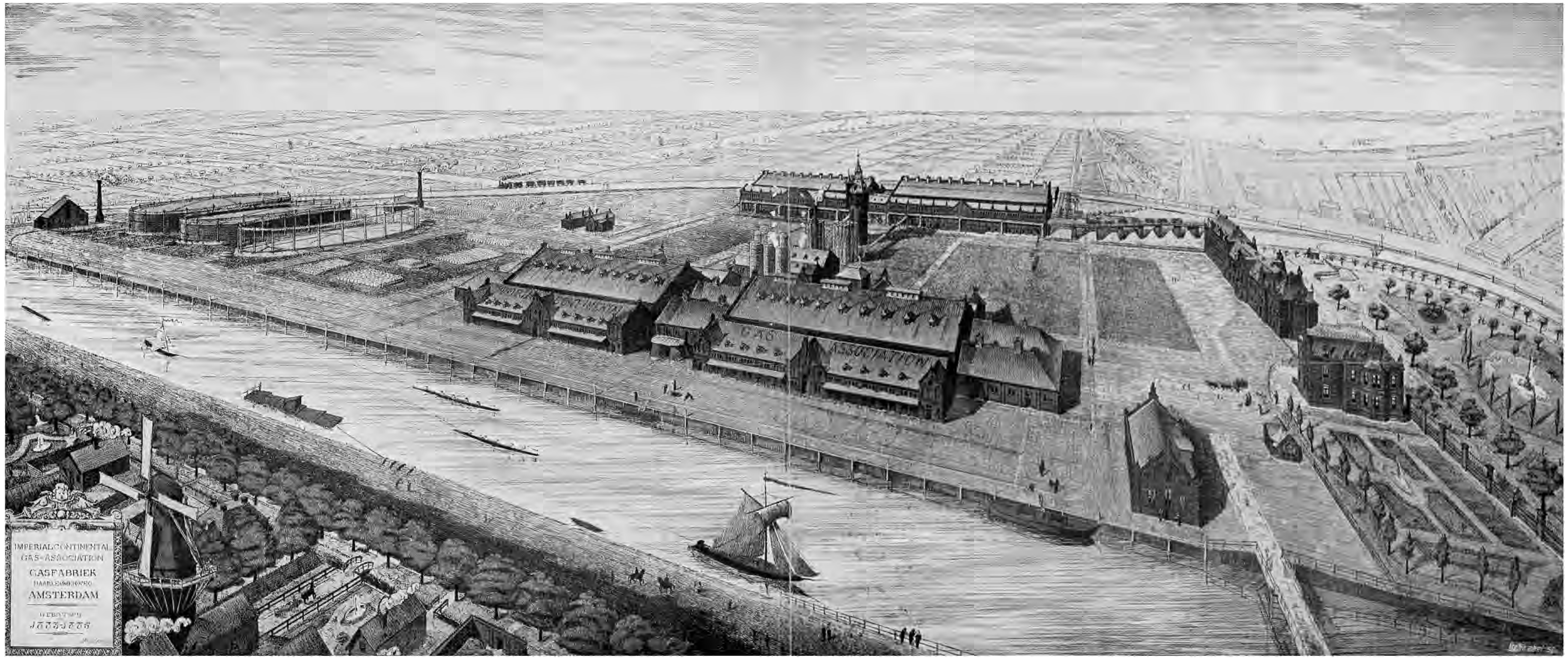

GASFABRIEK AAN DEN HAARLEMMERWEG, IN HET JAAR 1886. GEZICHT IN VOGELVLUCHT.

„sterkte van het gas zulk een ongunstige uitkomst geeft, wel voldoet aan „de omschrijving, die daarvan in art 15 der concessie is gegeven, heeft „ons geleerd, dat dit *niet* het geval is.

„Die brander — waarvan wij het gebruik voorloopig, totdat daaromtrent „nader door ons wordt beschikt, hebben toegestaan, — is geen normaal „Argand brander van Dumas met 32 openingen in een cirkelomtrek van „17½ millimeter (middellijn), maar een brander wel in dien geest ver- „vaardigd, doch met toepassing van de zeer belangrijke wijzigingen, die „daarin door den fabrikant Elster te Berlijn zijn aangebracht. Door velen „wordt hij dan ook, en terecht, Elsterbrander genoemd.

„Welke brander is algemeen bekend onder den naam van Argandbrander „van Dumas? De naam van Dumas is slechts in zooverre aan een brander „verbonden, dat Dumas in vereeniging met Regnault in 1856 aan de stad „Parijs als bec-type heeft voorgesteld een brander, vervaardigd door den „fabrikant Bengel, die bij de Fransche methode van photometreeren in „gebruik is genomen, en, als gevolg daarvan, algemeen den naam van „Argandbrander van Dumas heeft verkregen.

„Die brander bezit aan den onderkant een porseleinen korf met ronde „openingen, waardoor de lucht, noodig voor de verbranding, naar de vlam „wordt gevoerd. Deze korf is een van zijn kenmerkende eigenschappen,

„omdat door de wijdte der daarin aanwezige openingen het lichteffect „van den brander geheel wordt beheerscht. Elster te Berlijn heeft dien „brander gewijzigd, o. m. door den porseleinen korf met ruime openingen „te vervangen door een metalen korf met nauwe sleuven, en heeft dien „gewijzigden brander onder den onwaren naam van Dumas-patent in den „handel gebracht. Door die wijziging is het lichteffect van een zelfde „hoeveelheid gas in dezen brander hooger dan in den Dumasbrander, en „zal derhalve gas, dat in den Elsterbrander juist aan den gestelden eisch „voor de lichtsterkte voldoet, nog niet daaraan voldoen in een brander „die, volgens de nadere aanwijzingen van art. 15 onzer concessie, naar „den Dumasbrander is vervaardigd.

„Op grond van een en ander hebben wij gemeend geheel overeenkomstig „het bepaalde in art. 15 der concessie te handelen door den tot dusver „gebezigden standaardbrander te vervangen door een brander, die overeen„stemt met den door Regnault en Dumas in 1856 voorgestelden bec-type, „doch overeenkomstig de nadere aanduiding in genoemd artikel, met 32 „openingen in een cirkelomtrek van 17½ millimeter (middellijn), en „ingericht voor een verbruik van 150 Liter gas per uur. Aan den con„cessionaris is door ons medegedeeld, dat de lichtsterkte van het gas op „en na 1 Augustus a. s. aan dien brander zal worden getoetst.

„Het gevolg er van zal zijn, dat het gas ná 31 Juli a. s. een hoogere licht„kracht zal moeten hebben, dan die van het tot nu toe geleverde. Wij „vertrouwen, dat daardoor aan de klachten over vermeerderd verbruik, „voor zooveel in ons vermogen is, zal zijn te gemoet gekomen.

„Op het verzoek tot het invoeren van kortingen van den gasprijs, stijgende „met het jaarlijksch verbruik, stellen wij u ten slotte voor afwijzend te „beschikken. Vooralsnog is het zeer moeilijk daarvoor een maatstaf te vinden. „Bovendien meenen wij, dat zoo iets niet op den weg ligt der gemeente, „doch op dien van den concessionaris, wiens belang het wel degelijk kan „medebrengen er toe over te gaan".

Men was in het algemeen, zooals licht begrijpelijk, niet erg tevreden met dezen uitslag. Heftige artikelen verschenen in de pers, waarin ook gewezen werd op den langen duur van dit onderzoek, en waarin het Gasbureau, het zoogenaamde controleerende lichaam, danig aangevallen werd.

Vooral het hoofd van dit bureau, de assistent-ingenieur D. A. Wittop Koning, moest het ontgelden naar aanleiding van zijn rapport, dat het meerdere gasverbruik aan den hoogen gasdruk te wijten was.

Maar „gelukkig", schreef o. a. het „Dagblad voor Nederland" op 9 en 10 Mei '87, „waren B. en W. niet zoo overtuigd van de onfeilbaarheid „van ons stedelijk gas-orakel, als de heer Wittop Koning zelf, want zij „droegen de H.H. v. d. Waals, Kros en v. d. Horst op, een onderzoek in „te stellen. Waarom niet, zooals indertijd door den heer Tromp in den „Raad was voorgesteld, een *deskundig hoofd* aan het Gasbureau aangesteld, „op een tractement van *f* 10,000.—?"

En dat deskundige hoofd was te krijgen geweest, zooals deze courant op 6 Mei 1888 schreef, „in den persoon van een technoloog, die geen „andere aanbeveling had dan zijn *bekwaamheid.* De directie der I. C. G. A. „is verstandig genoeg geweest hem een betere betrekking aan te bieden „dan ooit het Gemeentebestuur hem had kunnen of willen geven, tenzij „hij artillerie- of genie-officier geweest ware, of in familiebetrekking stond „tot de heeren die over de benoeming beslisten".

Doch niet alleen in de pers, ook in den Raad werd een ernstig woord aan deze zaak gewijd en was het Mr. W. Heineken die voor de belangen der burgerij opkwam.

„Is het waar", zeide spreker, „dat het verbruik 20 à 25 % teveel heeft „bedragen, dan zal ook de burgerij tot 1 Augustus a. s. circa 1 millioen „teveel hebben betaald, waarvan de Gemeente dan pl. m. *f* 325,000.— zal „hebben ontvangen, dan zal de Gemeentekas zich met dat bedrag ten „koste van de belasting betalende burgerij hebben verrijkt.

„Zou het ook niet wenschelijk zijn", aldus vervolgde spreker, „de inrichting „der controle, waarvoor de I. C. G. A. zelf *f* 25,000.— betaalt, te wijzigen, „en hij zal niet zeggen dat de tegenwoordige ambtenaren geen deskundigen „zijn, maar het staat niettemin vast, dat, als de Gemeente de deskundigen „had gehad van het Paleis voor Volksvlijt, of wel die, door B. en W. „later geraadpleegd, de burgerij geen millioen teveel zou hebben betaald".

Na nog eenig debat tusschen den Voorzitter en Mr. Heineken werd de conclusie van het rapport van B. en W. daarop zonder hoofdelijke stemming goedgekeurd, en bleef de burgerij in afwachting van de verhooging der lichtsterkte op 1 Augustus, niets anders over dan te berusten.

Zooals van zelf spreekt was door de groote stijging van het gasverbruik, het aantal gasverbruikers niet vooruitgegaan, neen, nam integendeel belangrijk af en dit werd nog minder door de uitvinding van zeer verbeterde petroleumbranders, die onder den naam van „lampe belge" in den handel kwamen.

Uit het voorgaande is duidelijk gebleken, dat de Amsterdammers met de nieuwe concessie niet bijster tevreden waren. Men pleegt in dergelijke gevallen naar pen en teekenstift te grijpen en hekelt de questie in vers of beeld. Zoo was het ook hier, getuige de plaat van het Weekblad „De Amsterdammer" dd. 24 Juli 1887, geteekend door Joh. Braakensiek, een voorstelling gevende van het cadeau, bestaande uit een petroleumlamp, welks voetstuk het beeld vertoont van den toenmaligen burgemeester,

WEEKBLAD „DE AMSTERDAMMER", 24 VII '87.

DROOM VAN EEN GASDIRECTEUR. BIJ HET VERLATEN VAN DEN GEMEENTERAAD, HET DANKBAAR AMSTERDAM.

Mr. G. van Tienhoven, dat door de Amsterdamsche maagd namens het dankbaar Amsterdam aan J. Gosschalk bij zijn uittreden wordt overhandigd. Links op de plaat ziet men den heer Bergsma (sinds 1884 vertegenwoordiger der I. C. G. A.) vroeger wethouder van P. W. en toen een der heftigste bestrijders van het verleenen eener concessie aan deze maatschappij, te bed liggen, gekweld wordende door alle mogelijke duiveltjes. ZEd. Gestr. had blijkbaar de nachtmerrie van het slechte gas, dat geleverd werd. Op den voorgrond zitten de Engelschen op de geldkist.

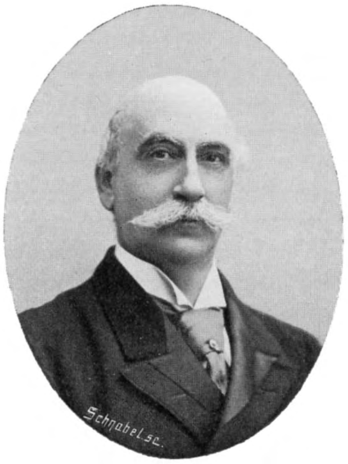

H. H. SALOMONS, ING.-DIRECTEUR DER I. C. G A. 1888 - 10 AUGUST. 1898.

Keeren wij thans tot de zaak terug en beschouwen wij het verdere verloop van deze netelige kwestie.

Zou de I. C. G. A. de lichtsterkte vrijwillig verhoogen? Zietdaar de vraag, die de gemoederen bezig hield.

1 Augustus brak aan, vol verwachting deed het Gasbureau hare photometrische proefnemingen, doch de lichtsterkte bleef dezelfde, ook op den 2^{en} Augustus.

„Dat is te bar”, zeiden B. en W., „nu zullen wij „krachtens art. 22 litt. g van de concessie de „I. C. G. A. beboeten”. Zoo gezegd zoo gedaan, en onmiddellijk verhoogde de I. C. G. A. de lichtsterkte, waardoor zij dus aan de eischen van B. en W. voldeed, doch tevens nadrukkelijk protesteerende en tegen de Gemeente een vordering instellende: „1°. om voor de dagelijksche bepalingen der lichtsterkte van het door „haar geleverde gas gebruik te kunnen maken van den Elster-brander, „door Sugg gewijzigd, of van een brander zooals die door Elster onder „den naam van Argand-Dumas-patentbrander in den handel is gebracht; 2°. om aan de I. C. G. A. te vergoeden alle kosten, schaden en interessen”.

In October 1888 werden daarop voor de Eerste Kamer der Rechtbank de pleidooien gevoerd, voor de I. C. G. A. door Mr. Aug. Philips; voor de Gemeente door Mr. Brugmans.

Te midden van dezen strijd leed de I. C. G. A. op 22 October een gevoelig verlies door het plotseling sterven van haren directeur Julius Pazzani, een man, die natuurlijk in de komende dagen noode gemist kon worden.

Hij werd opgevolgd door H. H. Salomons, directeur van de I. C. G. A. te Haarlem.

Op 16 Januari 1889 wees daarop de Rechtbank in deze zaak een interlocutoir vonnis. De gronden van niet ontvankelijkheid door de Gemeente opgeworpen, werden afgewezen en de vordering zelf ontvankelijk verklaard. Betreffende de vraag of zij ook toegewezen moest worden, de hoofdzaak derhalve, overwoog het vonnis, dat hier twee vragen te beslissen zijn: „*a*. Is de Gemeente krachtens de concessie verplicht de lichtsterkte van het gas met een bepaalden brander te meten?

„*b*. Zoo ja, welke is dan die brander?

„Ad *a*. Deze vraag dient bevestigend beantwoord. Art. 15 § 1 der concessie legt dien plicht „aan de Gemeente op. De laatste alinea van dit artikel is hier niet ter zake dienende.
„Ad *b*. Volgens de I. C. G. A. is die brander de z. g. Elsterbrander. Ofschoon de Gemeente „dit bestrijdt, zijn er toch ten processe feiten geleverd, die gewichtige vermoedens opleveren „voor de juistheid van het oordeel van de Imperial. Eén van de feiten — door de Imperial „gesteld, is dit: dat tijdens het tot stand komen der concessie een brander als die van den „fabrikant Elster alleen en uitsluitend beantwoordde aan de vereischten, die de brander „krachtens art. 15 der concessie moet hebben. Dit feit was echter door de Gemeente tegen„gesproken. Op dien grond werd door de Rechtbank bevolen, dat over dat feit een deskundig „onderzoek zal plaats hebben. Voor het geval, dat de partijen zich niet kunnen verstaan „over de benoeming van deskundigen, zijn door de Rechtbank als zoodanig aangewezen de „heeren Van Doesburgh, directeur der gasfabriek te Rotterdam, François, directeur der „gasfabriek te Dordrecht en Dr. Neurdenburg, directeur der gasfabriek te Breda.
„De vraag of de rechter bevoegd is te oordeelen over de restitutie der betaalde boete, „wordt eerst bij het eindvonnis beslist".

En op 26 Februari 1890 werd daarop door de Eerste Kamer der Rechtbank de Gemeente veroordeeld aan de I. C. G. A. te vergoeden „alle kosten, „schaden en interessen en tot betaling van de proceskosten ad *f* 3150.—". Die schadevergoeding moest natuurlijk nader worden uitgewerkt en leidde tot verschillende onderhandelingen tusschen beide partijen, waarvan de slotsom was dat op 17 December 1892 door B. en W. aan den Raad ter goedkeuring werd aangeboden een overeenkomst door hen gesloten met de I. C. G. A. tot beëindiging van het verschil over den normaalbrander ter bepaling van de lichtsterkte van het gas, welk verschil aanleiding had gegeven tot een door de Gemeente in eersten aanleg verloren proces. De I. C. G. A. verbond zich bij deze overeenkomst:

„1e gas van ongeveer gelijke lichtsterkte als het thans geleverde te blijven verstrekken tegen „eene vergoeding van *f* 0.0035 per M^3 bereid gas, welke vergoeding zal worden verrekend „bij de uitkeering in de concessie bedoeld.
„2e het proces te doen eindigen, wanneer aan haar voor het van 1 Aug. 1887 tot 1 Jan. 1893 „leveren van gas van hoogere lichtsterkte, dan volgens de wettelijke uitspraak in de con„cessie bedoeld, eene schadevergoeding wordt betaald tot een bedrag van *f* 300,000.— voor „het tijdperk van 1 Aug. 1887 tot 1 Jan. 1891, en van *f* 0.0035 per M^3 gas, bereid gedurende „de jaren 1891 en 1892.
„Die vergoedingen kunnen geacht worden in overeenstemming te zijn met de meerdere „kosten welke de Maatschappij voor de verkrijging van de bedoelde lichtsterkte heeft „moeten besteden, en zijn dus met het oog op den stand van het proces voor de Gemeente „aannemelijk.
„Ter toelichting diene:
„In 1891 werd bereid 30,067,294 M^3 gas, van 1 Jan. 1892 tot 1 Dec. 26,817,423 M^3, ver„moedelijk dus in de beide jaren 60,800,000 M^3, zoodat de vergoeding zal bedragen *f* 212,800.— „of in het geheel *f* 512,800.— met 5 % rente van af 15 Januari tot den dag der uitkeering.
„De voor volgende jaren te betalen vergoeding bedraagt bij een geraamde bereiding van „32 millioen M^3 *f* 112,000.— per jaar.

„Art. 3 der overeenkomst bepaalt echter, dat de verbintenis tot betaling der hier boven-„genoemde vergoedingen vervalt als de concessie op eenige punten gewijzigd wordt en „tevens de termijn van naasting van 1 Aug. 1897 in 1 Aug. 1907 veranderd wordt. Als „de naastingstermijn derhalve met 10 jaar verlengd wordt, eindigt het proces en behoudt „de gemeente de tegenwoordige lichtsterkte van het gas, zonder de hiervoor bedoelde „vergoedingen verschuldigd te zijn".

Verder stelde de maatschappij tevens de voorwaarden, dat enkele bepalingen der concessie, die bij de toepassing tot moeilijkheden aanleiding gegeven hadden, of in de naaste toekomst alsnog zouden kunnen geven, gewijzigd werden.

De voornaamste dezer wijzigingen betrof den „Normaalgasbrander".

„Als zoodanig wordt aangenomen Sugg's London Argand No. 1 gebruikt met de daarbij „behoorende glazen cilinder van 152 mM. lengte en 47.5 mM. inwendige middenlijn.

„Bij een verbruik van 141.58 Liter per uur moet een vlam worden geleverd van tenminste „15 standaardkaarsen (Eng. parlementskaars) van 7.776 gram".

Door B. en W. werd tevens getracht wijziging te brengen in de voorwaarden, waarop door de Gemeente verlaging van gasprijs kon worden voorgeschreven.

Dientengevolge werd bepaald:

„dat de jaarlijksche vergoeding die de Gemeente bij verlaging van den gasprijs van de „I. C. G. A. te vorderen heeft verminderd wordt met 1 cent per M^3 gas, verkocht boven „de hoeveelheid van 27,500,000 M^3, zijnde het gemiddelde der in de jaren 1890 en 1891 „verkochte hoeveelheid. Het door de prijsverlaging veroorzaakte verschil in de ontvangsten „der maatschappij zou daardoor niet geheel ten laste van de Gemeente gebracht worden. „De maatschappij draagt er een deel van, en wel over de hoeveelheid gas die, ook als een „gevolg der prijsverlaging, boven de gefixeerde hoeveelheid van 27,500,000 M^3 verkocht zou „worden. Verlaging van den gasprijs is daardoor voor de Gemeente eenigszins minder „bezwarend gemaakt, dan bij de bestaande concessie het geval is. Mocht bij de overwegingen „over het verlagen van den gasprijs, het derven van eene niet onbelangrijke jaarlijksche „bijdrage in de gemeentekas te zijner tijd bezwaren opleveren, dan kan daaraan worden „tegemoet gekomen door de aan de maatschappij uit te keeren vergoeding jaarlijks met „*f* 275,000.— te verminderen, welke bedragen dan bij het intrekken of wel het eindigen „der concessie aan de maatschappij met bijbetaling van rente gerestitueerd moeten worden.

„Eindelijk is het B. en W. wenschelijk voorgekomen, ook in de wijze van berekening van „den naastingsprijs, in geval van overname, wijziging te brengen.

„Volgens de bestaande regeling moeten de aanlegkosten van alle werken, op welk tijdstip „de uitvoering daarvan ook heeft plaats gehad, op 1 Augustus 1918 geamortiseerd zijn. „Bij naasting tusschentijds moet de gemeente de nog niet geamortiseerde bedragen dier „aanlegkosten vergoeden met een premie van 25 ten honderd. Wanneer dus de Gemeente „plannen van niet tot onderhoud of vernieuwing behoorende werken goedkeurt, dan moeten „de kosten daarvan, ook bij naasting, binnen een *niet* ver verwijderd tijdstip, met eene „verhooging van 25 ten honderd aan den concessionaris worden uitbetaald.

„Die bepaling had het gevolg, dat plannen van werken niet werden goedgekeurd, welke „door B. en W. niet dringend noodig werden geacht, of ten aanzien waarvan dezerzijds

„kan worden aangenomen, dat de daaraan verbonden uitgaven niet onder aanlegkosten, „doch in de exploitatierekening te huis behoorden.

„Het kon niet uitblijven, dat hierover met den concessionaris moeilijkheden ontstonden. „Deze had bovendien tegen de „bestaande regeling het be- „zwaar, dat de kosten voor uit- „breiding zijner werken, welke „uitbreiding in de latere jaren „noodzakelijk zoude kunnen „zijn, in zeer korten tijd door „hem zouden moeten worden „geamortiseerd.

„Met het oog op een en ander „is sub. *b* van dit artikel zóó- „danig gewijzigd, dat voor de „kosten van werken, welke na „1 Januari 1890 zijn en alsnog „zullen worden uitgevoerd, „eene aflossing in 35 jaar aan- „genomen, doch de verhooging „dier kosten met eene premie „van 25 ten honderd vervallen „is. Het komt B. en W. voor, „dat die wijziging voor beide „partijen verkieselijk is.

„De overeenkomst wordt ge- „acht vervallen te zijn, wan- „neer de goedkeuring daarvan „en van de concessiewijzigin- „gen niet zijn verkregen vóór „1 Mei 1893".

WEEKBLAD „DE AMSTERDAMMER", 18 XII '92.

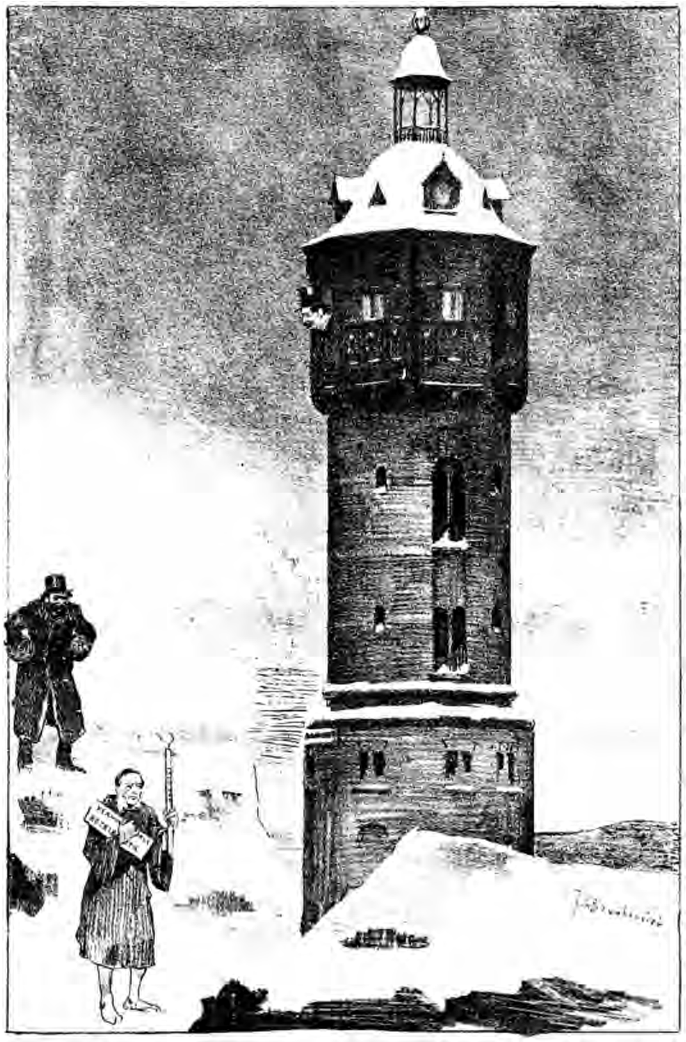

DE GANG NAAR CANOSSA VAN HET AMSTERDAMSCHE GEMEENTEBESTUUR.

De heer BERGSMA tot den heer VENING MEINESZ: Drie ton boete en vermindering van retributie van onze gaslevering.

Mr. V. TIENHOVEN: Dat koopje heb ik voor mijn opvolger overgelaten.

Natuurlijk kwamen de pennen weder los en werd het pro en contra van deze voorloopige overeenkomst in de pers druk besproken. Het beruchte art. 15 was de steen des aanstoots. Wat had de vertaler niet op zijn geweten, die achter het woord „millimeter" verzuimd had, uit onkunde? de Grieksche Φ voor „in doorsnede", te plaatsen en daardoor de afmeting van den brander waarmede de lichtsterkte zou worden gemeten, beperkt had tot dien van een

hemdsknoopje, zooals „De Amsterdammer" op 15 December 1892 schreef. De bekwame teekenstift van den heer Braakensiek bracht de impasse waarin het Gemeentebestuur was geraakt, in beeld, zie de plaat van het weekblad voor Nederland „De Amsterdammer", d.d. 18 Dec. 1892, waarop de watertoren van de fabriek aan den Haarlemmerweg staat afgebeeld, uit welks bovenraam de heer Bergsma zijn hoofd steekt en den heer Vening Meinesz, den toenmaligen burgemeester, die barrevoets komt aanloopen, toeroept: „Drie ton boete en vermindering van retributie van onze gas- „levering", waarop hij den vorigen burgemeester, den heer Van Tienhoven, laat zeggen „dat koopje heb ik voor mijn opvolger overgelaten".

Op 1 Februari 1893 werd in geheime zitting van den Gemeenteraad een commissie benoemd, bestaande uit de heeren Mr. J. Pijnappel, Mr. W. Heineken, Mr. Th. Heemskerk, R. W. J. C. v. d. Wall Bake en Mr. D. Josephus Jitta, om rapport uit te brengen omtrent de door B. en W. ingediende overeenkomst.

Op 11 April d. a. v. diende de commissie eenparig de volgende conclusie in: „dat de juridieke positie der gemeente in het aanhangige geding de „voorgestelde overeenkomst niet rechtvaardigt;

„dat ook de voorgestelde wijzigingen der concessie voor het meerendeel voor „de gemeente schadelijk en onaannemelijk zijn;

„dat het voor de gemeente niet geraden is, den naastingstermijn tot 1907 „te verlengen".

Dit alles overwegende stelt de commissie voor „om de voordracht van „B. en W. te verwerpen".

Hierop werd, volgens „De Telegraaf" van 25 April d. a. v. „door den Raad, „in geheime zitting, het voorstel van B. en W. met algemeene stemmen, „op die der Wethouders en nog één lid na, verworpen en besloten door „te procedeeren.

„Mr. Heemskerk zou een fout in het vonnis hebben ontdekt en daarop „Mr. Pijnappel opmerkzaam hebben gemaakt, waarop beide juristen den „Raad in geheime zitting overtuigd zouden hebben, dat het zaak was in „hooger beroep te gaan".

Het „Geïllustreerd Politienieuws" kwam op 20 April met een spotprent uit, op de branderzaak betrekking hebbende, waarin de I. C. G. A. (voorgesteld door John Bull) met den brander in de linkerhand, met de rechter wijst naar den muur, waarop eene kostenberekening voorkomt. De Amsterdamsche maagd ziet meewarig tot hem op, terwijl de burge-

„GEÏLLUSTREERD POLITIENIEUWS", 20 IV '93.

EEN VERKEERDE BRANDER.

meester aan de vertwijfeling ten prooi, om de deur komt kijken. Op 2 en 3 Juni van hetzelfde jaar werden de pleidooien voor het Gerechtshof te Amsterdam gehouden, waarin wegens het overlijden van Mr. Aug. Philips en Mr. P. A. Brugmans, voor de I. C. G. A. Mr. J. C. de Vries en voor de Gemeente Mr. J. Kappeyne van de Coppello optraden. Na een tweedaagsche zitting werden de debatten voor gesloten verklaard en de conclusie van het O. M., waargenomen door Mr. A. E. S. Jolles, vastgesteld op 8 September d. a. v.

Op dien datum sprak dan ook de advocaat-generaal zijn conclusie uit, strekkende: „dat het Hof zal vernietigen de beide vonnissen van den „15en Januari 1889 en den 25en Februari 1890 door de Arrondissements „Rechtbank te Amsterdam tusschen partijen gewezen, en op nieuw recht- „doende, zal verklaren, dat de rechter onbevoegd is om te oordeelen over

„de actie voor zoover schadevergoeding wordt gevorderd ter zake van de „door B. en W. aan geïntimeerde, oorspronkelijk eischeres, opgelegde „boeten, en voorts geïntimeerde, oorspronkelijk eischeres, zal verklaren „ontvankelijk in haren eisch en genomen conclusiën, doch haar deze als „ongegrond zal ontzeggen, met hare veroordeeling in de kosten van de „procedure in beide instantiën gevallen".

Het hof vereenigde zich op 17 November d. a. v. met deze conclusie en, op nieuw recht doende:

„Ontzegde aan de geïntimeerde hare vordering, en veroordeelt haar in de „kosten van beide instantiën met inbegrip der kosten van de expertise, „ten bedrage van *f* 4650.—".

Natuurlijk legde de I. C. G. A. zich bij deze uitspraak niet neêr, maar ging op 16 Januari 1894 in cassatie.

Op 13 April d. a. v. werden de pleidooien voor den Hoogen Raad gevoerd, waarbij Mr. W. Thorbecke voor de I. C. G. A. en Mr. B. M. Vlielander Hein voor de Gemeente optrad.

Doch dit liep al even ongunstig voor de I. C. G. A. af, want de eisch tot cassatie van het arrest van het Hof, werd haar ontzegd.

Dacht men thans, dat de zaak hiermede afgeloopen was, alras bleek dit een ijdele waan, want feller dan ooit ontbrandde weder de strijd en natuurlijk liep deze over art. 15.

Zelfs Hegener, de geestelijke vader van dit beruchte artikel, kwam eindelijk uit den hoek, daartoe feitelijk getart door den adjunct-ingenieur van het Gasbureau, J. S. Theunissen, die in No. 7 Jaargang 1893 van „Het Gas", orgaan van de Vereeniging van Gasfabrikanten in Nederland beweerd had „dat in deze questie niet de bedoeling van een „onverantwoordelijk „buitenlander", als niet behoorlijk geformuleerd, maar wel die „van de „partijen, die het contract hebben onderteekend", moest gelden".

Dit vond Hegener niet fair, „want", zegt hij, „ik heb tot dusver geloofd, „dat de techniek internationaal is, deze zienswijze heeft de stad Amsterdam „ook gehad, toen zij mij in deze gewichtige vraag tot haren adviseur „aanstelde. Waarom word ik als buitenlander onverantwoordelijk genoemd? „Verantwoordelijk ben ik aan mijn geweten, aan mijn lastgever en aan „het Hollandsche gerecht, als dit mij ondervraagt.

„Wanneer de heer Theunissen in een gelijksoortig geval, b.v. wanneer „hij in een Duitsche stad als deskundige werd geroepen, zulk eene ver- „antwoordelijkheid niet erkende en dit niet bij zich zelven zou voelen,

„zoo geeft hem dit toch het recht niet mij een gelijke denkwijze toe te kennen".

Vervolgens trad hij in een technische beschouwing over den bewusten brander en zeide: „de uitdrukking „Normaal Argandbrander van Dumas" „is met vol bewustzijn en met volledige duidelijkheid door mij gekozen". De directeur van de Gemeente-gasfabriek te Utrecht, D. v. d. Horst, een der redacteuren van „Het Gas", trad daarover in nadere beschouwingen en liet onmiddellijk uit Parijs een copie komen van het brevet op den brander, den 18en Juli 1861 aan Anthelme Dumas en Fessaire verleend, en schreef: „waarom is dit niet eerder gedaan, waarom is men niet in „Parijs gaan zoeken naar een in Frankrijk gepatenteerden brander, en „waarom is in dit geheele proces de meening van den heer Hegener „niet gevraagd?

„Het is zeer te betreuren", zegt hij verder, „dat een grief tegen den „heer Theunissen alleen de aanleiding moest zijn, om den heer Hegener „zijn licht te laten schijnen. Had hij dit reeds in 1887, toen het proces „een aanvang nam, gedaan, al ware 't alleen in het belang der gemeente „Amsterdam, die, hoewel zijne verdienste erkennende, hem daarvoor toch „ruim beloond heeft — naar wij meenen met *f* 15,000.— — pag. 186 van „het „Gemeenteblad" afd. 1, jaargang 1887, zou geen officieele technische „ketterij bevatten, en de verliezende partij zou wellicht voor groote kosten „zijn gevrijwaard".

Later op 2 Juni trad v. d. Horst nogmaals in het strijdperk en zulks naar aanleiding van een stuk in „De Telegraaf" dd. 5 Mei, waarbij de zaak van een anderen kant werd bekeken. „Neen", zeide hij, „de zaak is niet „uit; de Amsterdamsche gasverbruikers zullen van art. 15 blijven hooren. „Uit de stukken van den heer Hegener is gebleken, dat hij, voorbedachtelijk, „de lichtkracht niet te hoog genomen had ter wille van de rentabiliteit „ingeval tot eigen beheer zou besloten worden. Hij begrootte dat uit „1000 K.G. Westph. kolen zonder toevoeging van Cannel 290 M^3 gas „gestookt kan worden. Dit kan, doch dat dit geen gas van 16 kaarsen „kan zijn, weet ieder deskundige". Zoo gaat de heer v. d. Horst voort en voert nog verschillende technische gronden aan voor zijne stellingen.

„Wat zullen wij nu tot al deze dingen zeggen", is de ontboezeming van de „Amsterdamsche Courant" op 7 Juni. „De gewezen zaak wordt voor „waar gehouden. Maar als zij nu — en de deskundigen schijnen het „daarover eens te zijn — toch niet waar is? Als nu de hoogere rechter

Prof. Mr. M. W. F. TREUB, EERST WETHOUDER VAN FINANCIËN; DAARNA VAN PUBLIEKE WERKEN (1893–1896).

„zich inderdaad vergist heeft en er eene tech-
„niek op eigen hand op nagehouden heeft, die
„door de technische wereld veroordeeld wordt?
„Wanneer het grootste recht nu eens bleek het
„grootste onrecht te zijn?
„Wij vreezen dat de heer v. d. Horst gelijk
„heeft, als hij zegt, dat art. 15 niet van de
„baan is en Amsterdam van de gaskwestie zal
„blijven hooren".

Het scheen wel dat v. d. Horst een profetischen blik had, want wat gebeurde?

Op het eind van Januari 1895 dagvaardde de I. C. G. A. de Gemeente Amsterdam ter ontbinding van de overeenkomst omtrent het haar verleende monopolie tot gaslevering, en bovendien tot schadevergoeding — alles op grond „dat de lichtsterkte met een anderen standaardbrander „gemeten wordt, dan in de gasconcessie bedoeld wordt".

Of deze dagvaarding juridisch goed in elkaar zal gezeten hebben?

Wie durft het te betwijfelen, als hij de namen leest der samenstellers, n.l. de advocaten Mrs J. C. de Vries en Aug. Philips uit Amsterdam; Havelaar uit Rotterdam en W. Thorbecke uit 's Gravenhage.

Was het wonder, dat de strijd met nieuwe felheid ontbrandde en de voorstanders van Gemeente-exploitatie ook weder voor hun beginsel vochten? Zij deden dit thans harder dan ooit te voren, want zij hadden den wethouder Mr. M. W. F. Treub aan hun hoofd staan, den zoo beslisten voorstander van alle mogelijke Gemeente-exploitatie.

De richting die B. en W. uit wilden, bleek dan ook al spoedig, want zij stelden voor „dat nauwkeurig zou worden overwogen of het wenschelijk „was, dat door de Gemeente op 1 Augustus 1897 de gaslevering in eigen „beheer zou worden genomen.".

Nu was het nemen van een besluit niet zoo eenvoudig, want er waren groote finantiëele bezwaren. Op 1 Augustus 1918 zou het geheele bedrijf kosteloos aan de Gemeente moeten worden overgedragen, trok men de concessie evenwel op 1 Augustus 1897 in, dan zou de Gemeente circa 16 à 17 millioen aan de I. C. G. A. voor de overname moeten vergoeden.

Op 3 Mei 1895 dienden B. en W. hierop een voordracht bij den Raad in om de concessie tegen 1 Augustus 1897 in te trekken, welk voorstel in de

Raadsvergadering van 29 Mei d. a. v. aangehouden werd, ten einde onderhandelingen met de I. C. G. A. aan te knoopen tot wijziging van de bestaande concessie. Men ziet hieruit, dat de meerderheid van den Raad, ondanks het zoet gefluit van den vogelaar, wethouder Treub, nog niet erg voor Gemeente-exploitatie gestemd was. Die twijfel werd ook duidelijk te kennen gegeven in de plaat van „De Amsterdammer" d.d. 12 Mei, waar de burgemeester, de Amsterdamsche Stedemaagd de vraag stelt of zij lust heeft in het schuitje of liever mandje te stappen, waarin de heer Bergsma, als vertegenwoordiger der I. C. G. A., gezeten is.

WEEKBLAD „DE AMSTERDAMMER", 12 V '95.

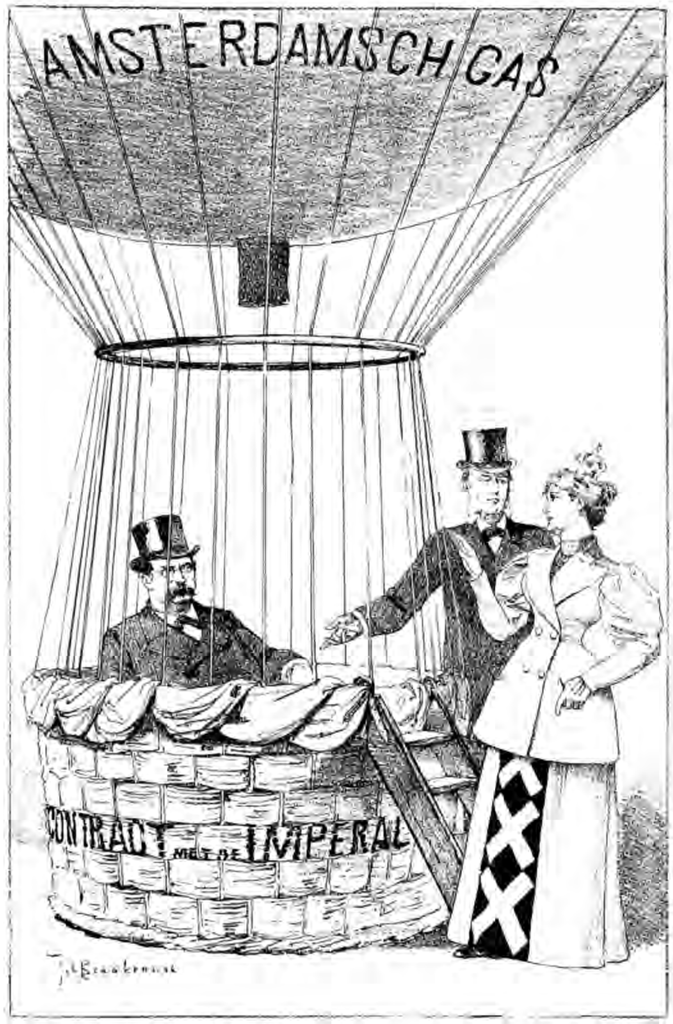

GEMEENTELIJKE EXPLOITATIE VAN DE GASFABRIEK?
BURGEMEESTER: „Hebt U zin om in te stappen".
AMSTERDAMSCHE STEDEMAAGD: „Als ik maar wist of het veilig was!"

Naar aanleiding van het boven vermelde besluit wendden B. en W. zich tot de I. C. G. A. met de vraag of harerzijds voorstellen konden verwacht worden, waardoor aan de bezwaren van technischen en financieelen aard, welke de bestaande concessie zoowel voor de gemeente als voor de gasverbruikers oplevert, kan worden tegemoet gekomen. Het antwoord van de I. C. G. A. luidde als volgt:

„In antwoord op Uwe missive van den 5en Juni 1895, hebben wij „de eer U mede te deelen, dat onze maatschappij niet genegen is

„voorstellen te doen tot wijziging van de tegenwoordige concessie.
„Daarentegen is zij volkomen bereid om in ernstige overweging te nemen „en met uw college in onderhandeling te treden over alle voorstellen met „welke de Gemeenteraad zich zal kunnen vereenigen.
„Het moet intusschen wel verstaan zijn, dat zoolang eene bevredigende „oplossing niet bereikt is, alle onderhandelingen geschieden zonder prae-„judice aan het aanhangige rechtsgeding".
In verband hiermede verzochten B. en W. den Raad thans te beslissen of onderhandeling op de door de Imperial gewenschte wijze verlangd wordt, of wel — wat zij meer in het belang van de Gemeente zouden achten — hun voorstel betreffende intrekking in nadere overweging te nemen.
Feller dan ooit werd de strijd voortgezet tusschen de voor- en tegenstanders van gemeente-exploitatie. In „De Amsterdammer" dagblad voor Nederland, waarvan Mr. Treub de trouwe medewerker was, werden vele kolommen gevuld met artikelen vóór gemeente-exploitatie.
Cijfers werden gegeven, stellingen verkondigd en vergelijkingen gemaakt tusschen de resultaten van het gasbedrijf in Amsterdam en elders, zoodat het ten lange leste de goede burgerij wel geduizeld zal hebben van de millioenen.
Op 26 Juni d. a. v. besloot daarop de Raad tot opzegging van de concessie tegen 1 Augustus 1897.
Lustig werd de campagne in de dagbladen voortgezet en de I. C. G. A., der traditie, zich direct tot hare afnemers te wenden, getrouw, zond op 13 Sept. 1895 aan hare afnemers een schrijven van den volgenden inhoud:

Amsterdam, 13 September 1895.

AAN ONZE GASVERBRUIKERS.

Met het oog op de beraadslagingen van den Gemeenteraad in zijne zittingen van 29 Mei en 26 Juni jl. en op de tallooze zienswijzen, welke, naar aanleiding daarvan, in het openbaar zijn uitgesproken, zoomede op de onjuiste voorstellingen, welke te dier zake zijn gegeven, achten wij thans den tijd gekomen, en zoowel aan U, als aan het publiek in het algemeen en aan ons zelven verplicht te zijn, om het stilzwijgen, dat wij, tot nu toe, hebben in acht genomen, te verbreken en onze houding in dezen te verklaren.
Hoe weinig waar de aantijging is, dat wij zelven eene verlaging van den gasprijs zouden in den weg staan en dat wij ongezind zouden zijn te dier zake met de Gemeente te onderhandelen, moge uit het volgende blijken.
Niet lang nadat de Concessie in werking was getreden bleek het, zoowel aan de Gemeente als aan ons, dat zij verschillende bepalingen bevatte, welke, hetzij uit een financiëel, hetzij uit een technisch oogpunt bezwaren opleverden.
Ten einde daaraan tegemoet te komen en overtuigd als wij waren, dat de hooge gasprijs te Amsterdam, vergeleken met de weinig kostbare petroleum, het gasverbruik ernstig in

den weg stond, hebben wij Burgemeester en Wethouders meer dan één voorstel gedaan tot wijziging der Concessie. Het belangrijkste daaronder is wel dat van Juli 1890, waarbij door ons werd aangeboden:

a. Verlaging van den gasprijs, te beginnen 1° Januari 1891, met uitzicht op verdere verlaging bij toenemend verbruik;

b. Verkoop van gas, voor industriëele en huishoudelijke doeleinden, tot lageren prijs dan dat voor verlichting;

c. Korting op den gasprijs bij groot verbruik;

d. Vaste uitkeering aan de Gemeente, aanvankelijk tot een bedrag *evenhoog als laatstelijk genoten*, met uitzicht op vermeerdering bij toenemend verbruik, zelfs bij tevens verlaagden gasprijs;

e. Vrijheid voor de Gemeente om zelve electrisch licht te leveren, zoo aan particulieren als tot openbare verlichting, zonder schadevergoeding aan onze Maatschappij;

f. Schenking aan de Gemeente van alle aanspraken op schadevergoeding:

1°. wegens prijsverlaging (zie art. 19 der Concessie)

2°. ter zake van het meten der lichtsterkte met een' anderen brander dan in de Concessie is voorgeschreven, alsmede

3°. van alle kosten, *nader onzerzijds te maken* voor het leveren van gas van hoogere lichtsterkte dan in de Concessie is bepaald.

Zooals uit dit voorstel blijkt werd van de Gemeente geen dadelijke opoffering gevraagd; het zou haar en onzen gasverbruikers integendeel dadelijk eene prijsverlaging hebben verzekerd tot een bedrag van meer dan *f* 300.000 per jaar.

Daartegenover werd door ons in hoofdzaak slechts gevraagd: eene verlenging van den termijn, binnen welken de Gemeente, binnenstijds, de Concessie kon opzeggen en van dien voor de amortisatie.

En welk onthaal hebben deze voorstellen ontvangen?

Wij hebben er nooit een antwoord op ontvangen; eene openbare bespreking daarvan heeft nimmer plaats gehad en de gasverbruikers hebben er dus niets van vernomen.

In het begin van het jaar 1891 evenwel, werden ons, van Gemeentewege, eenige grondslagen aan de hand gedaan, welke door ons tot een ander voorstel zijn verwerkt, dat, na veel onderhandelens, tot overeenstemming, en, in December 1892, tot eene voordracht van Burgemeester en Wethouders aan den Raad leidde, welke intusschen, in April 1893, met nagenoeg algemeene stemmen werd verworpen.

Kan het voor iemand eene verrassing zijn geweest, dat, toen weder twee jaren later, en terwijl geen enkel nieuw denkbeeld was aan de hand gedaan, Burgemeester en Wethouders ons vroegen of zij voorstellen van ons konden te gemoet zien, waardoor aan de bezwaren, welke de gasconcessie oplevert, zal worden te gemoet gekomen, wij ons niet in staat achtten deze te doen. Daarentegen verklaarden wij ons volkomen bereid om ernstig te overwegen en met Burgemeester en Wethouders te onderhandelen over alle voorstellen met welke de Gemeenteraad *zich zal kunnen vereenigen?*

Voor de, in cursief gedrukte, woorden zijn, door eene misstelling, waarvoor wij geenszins verantwoordelijk zijn, door Burgemeester en Wethouders deze andere gebruikt: „wanneer de Gemeenteraad zich met die voorstellen *zal hebben vereenigd*," eene vergissing, waarop wij, bij deze gelegenheid, nadrukkelijk willen wijzen.

Elk onzer gasverbruikers en het publiek in het algemeen, kan thans beoordeelen of zijne belangen door ons zijn verwaarloosd.

Het doel eener industriëele onderneming als onze Maatschappij is natuurlijk, met het door haar aangewend kapitaal, voor zoover dit met de levering van een goed artikel en eene ernstige opvatting van het bedrijf bestaanbaar is, eene billijke winst te maken. Met eene

ondervinding van 70 jaren als leidsvrouw, weten wij, dat dit doel het best bereikt wordt door het artikel zoo gewild te maken en zoo goedkoop te leveren als mogelijk is. De prijs van 9 cent echter, door den Gemeenteraad vastgesteld, is buiten twijfel te hoog. Zoolang daaraan vastgehouden wordt, zal het gasverbruik te Amsterdam nimmer evenredig zijn aan dat in steden, waar het gas tot billijker prijs is te verkrijgen.
Men moet hierbij niet vergeten, dat niet het geheele bedrag der 9 cents per kub. M.. in onze kas vloeit. De Gemeente ontvangt daarvan omstreeks $2\frac{1}{2}$ cent zonder eenige risico en daarnevens nog eens bijna de helft van dat bedrag, wel is waar niet in contant geld, maar in den vorm van fabrieken en buizennet, welke, bij het einde der concessie in 1918, kosteloos aan haar worden overgedragen.
En nu is het duidelijk dat, bij eene bruto-ontvangst van omstreeks $6\frac{1}{2}$ cent per kub. M., bij de aanzienlijke bedragen, welke jaarlijks moeten worden besteed voor de amortisatie van een kapitaal van omstreeks 18 mm. en bij de andere buitengewone lasten, welke ons zijn opgelegd, onze Maatschappij op verre na niet de enorme winsten heeft kunnen maken, waarmede zij, ten onrechte wordt gecrediteerd. Het is integendeel een feit, dat, in geen enkel jaar, de winst, *met inbegrip* der daaruit te betalen renten, ooit tot 6 % is gestegen en dat zij zelfs tot $3\frac{3}{4}$ % is gedaald.
Over andere punten, als de lichtsterkte en het meten daarvan, zullen wij hier niet spreken, wijl deze òf reeds beslist zijn òf alsnog aan 's rechters beslissing zijn onderworpen.
Zooals uit het voorgaande blijkt, zijn wij steeds bereid geweest tot eene verlaging van den gasprijs mede te werken wanneer ons dit op redelijke wijze werd mogelijk gemaakt; maar men kon niet verwachten dat, bij zooveel als reeds van ons gevraagd wordt en bij het groote kapitaal dat in ons, alles behalve winstgevend, bedrijf is gestoken, de geheele druk van de verlaging van den gasprijs op de schouders werd genomen door diegene der beide partijen, welke reeds al de risico draagt en dooreen, nog geen industriëele interest ontvangt.
En thans heeft de Raad wel besloten de concessie te doen eindigen, maar aan de gasverbruikers is niet het minste uitzicht geopend op verlaging van den gasprijs; integendeel, in zijne vergadering is uitdrukkelijk gezegd, dat daarvan in de eerste jaren geen sprake kan zijn. Het is dan ook duidelijk, dat wanneer ons bedrijf weldra door de Gemeente zal zijn overgenomen, de gasverbruikers bij dit nieuwe régime geen voordeel zullen vinden; integendeel, zij zullen een onevenredig deel in de gemeentelijke lasten blijven dragen.
Onzerzijds hebben wij, zoowel in hun, als in ons eigen belang, alles gedaan wat wij vermochten om het gas goedkoop en gewild te maken.

De Imperial Continental Gas Association.
BERGSMA.
H. SALOMONS.

Inmiddels naderde de dag, op 7 October bepaald, waarop voor de Arrondissements Rechtbank de eisch van de I. C. G. A. tot ontbinding der tusschen haar en de Gemeente Amsterdam bestaande overeenkomst behandeld zou worden. Voor de I. C. G. A. zou Mr. J. C. de Vries, voor de Gemeente Mr. J. Kappeyne van de Coppello optreden.
Van te voren deden in de pers fantastische verhalen de ronde over het bedrag van de schadeloosstelling, die de Gemeente eventueel bij het verliezen van het proces zou te betalen hebben. Men sprak zelfs van 44 millioen.

maar dat waren natuurlijk louter praatjes, die ook nadrukkelijk door den vertegenwoordiger van de I. C. G. A., Bergsma, weerlegd werden.

Op 24 December d. a. v. deed de Rechtbank uitspraak en besliste o. m. als volgt: „dat de verplichting om met een bepaalden brander te meten „is een *hoofdbestanddeel* der overeenkomst en de inbreuk daarop een „wanpraestatie, die ontbinding na zich kan slepen, en dat de vraag dus „overblijft of de bewuste brander is een Fransche normaal argandbrander „van Dumas, hetgeen door de I. C. G. A. is betwist, weshalve door des- „kundigen een onderzoek moet worden ingesteld ten einde deze vraag „te beantwoorden: is de brander dien de Gemeente sedert 1 Aug. '87 „gebruikte en tijdens de dagvaarding in dit geding nog gebruikte, een Fransche normaal argandbrander van Dumas?"

Tot deskundigen werden benoemd:

1°. Dr. v. d. Waals, hoogleeraar aan de Universiteit van Amsterdam;
2°. Dr. W. H. Julius, hoogleeraar aan de Universiteit van Utrecht;
3°. D. v. d. Horst, directeur der Gemeente gasfabriek te Utrecht.

Het zag er dus voor de Imperial weder niet ongunstig uit en dat de Raad deze zienswijze deelde bleek wel, toen op 20 Januari 1896 in geheime zitting besloten werd, hooger beroep aan te teekenen tegen de beslissing, waarbij de rechtbank zich bevoegd verklaarde van de zaak kennis te nemen en voor het feitelijk bewijs een commissie van deskundigen aanwees.

Zooals uit het voorgaande gebleken is, had de Raad op 26 Juni 1895 de concessie aan de I. C. G. A. ingetrokken tegen 1 Augustus 1897 en nu zou men verwacht hebben, dat binnen een niet al te lang tijdsverloop na dien, voordrachten den Raad zouden bereikt hebben ter voorziening door de Gemeente in de exploitatie der fabrieken.

Maar niets van dat alles, vandaar dat Mr. W. Heineken juist een jaar later, op 27 Juni 1896, in den raad de vraag stelde aan B. en W., hoe of 't nu eigenlijk hiermede gelegen was, waarop wethouder Treub mededeelde, dat zij niet hadden stil gezeten, doch de voorwerkzaamheden, noodig om een voorstel aan den Raad te kunnen doen, eischten veel tijd, vooral omdat men overwegen moest, welke van de beide wijzen van overneming in de concessie bedoeld, de beste wezen zou. Met de I. C. G. A. was men bijna tot overeenstemming gekomen en B. en W. waren zeer zeker overtuigd van het dringende van de zaak, doch konden niet bij den Raad komen met eenig voorstel, voordat zij juiste bereke-

ningen omtrent de basis van een zoodanig voorstel konden overleggen. Op 12 October 1896 verscheen eindelijk van B. en W. de voordracht No. 704 regelende de overneming en de exploitatie der gasfabrieken, en op 13 October deden B. en W. mededeeling aan den Raad, dat de I. C. G. A. gezind was tot onderhandelen over eene vernieuwing der gasconcessie, waarbij tevens door de directie verklaard werd, dat bijaldien tengevolge van de onderhandelingen, uitstel der overneming van de gasfabrieken noodig blijken mocht, zij bereid was de exploitatie op den bestaanden voet ook na 1 Augustus 1897 te doen voortduren tot nader overeen te komen tijdstip. De hoofdtrekken van een nieuw contract zooals door de I. C. G. A. werd voorgesteld, waren de navolgende:

„1°. Het contract duurt 15 jaren en zal, tenzij het door een der partijen „twee jaren te voren wordt opgezegd, telkens met 5 jaar verlengd worden.

„2°. De prijs van het lichtgas wordt voorloopig vastgesteld op 7 cent per M^3, „die van het gas voor andere doeleinden op niet hooger dan 6 cent per M^3. „Deze bepalingen zijn niet toepasselijk op het gas, te leveren over munt- „gasmeters.

„3°. De I. C. G. A. keert jaarlijks uit aan de Gemeente een bedrag van min- „stens *f* 578,000.—, zijnde ongeveer gelijk aan het bedrag in 1895 ontvangen, „na aftrek van de besparing, voortvloeiende uit de prijsverlaging van het gas, „geleverd voor de openbare verlichting, bedragende voor 1895 *f* 80,138.—.

„4°. Onverminderd het sub 3 bepaalde, wordt de uitkeering berekend „tegen 1 cent per M^3 verkocht lichtgas en ½ cent per M^3 gas verkocht „voor andere doeleinden.

„Mocht de hoeveelheid verkocht gas niet zooveel bedragen, dat daaruit „de som van *f* 578,000.— kan gedekt worden, dan ontvangt de Gemeente „niettemin dat bedrag, doch bij toeneming der concessie, geniet zij eerst „dan eene grootere uitkeering dan *f* 578,000.—, wanneer het te kort op „vroegere jaren is aangezuiverd".

Op 18 October d. a. v. noodigden B. en W. den Raad uit de door de I. C. G. A. officieus aangeboden hoofdstukken van een nieuw gascontract, de bestaande concessie en de uitkomsten van eigen exploitatie volgens de ramingen van het bekende rapport met elkaar te vergelijken. Zij maakten er den Raad opmerkzaam op, dat, volgens mondelinge mededeeling, het door de I. C. G. A. gedane voorstel, bij eventueel te voeren onderhandelingen, niet als haar laatste woord bedoeld was. De conclusie der commissie van rapporteurs (de wethouder van P. W., de directeur

van P. W., de assistent-ingenieur van het gasbureau en de inspecteur van de gemeente-financiën) was, dat eene vergelijking van het nieuw voorgestelde gascontract met de bestaande concessie voor de gemeente ongunstig zou zijn.

De Imperial bleef niet achter met onmiddellijk critiek op het rapport van de gascommissie (Treub c. s.) uit te oefenen en beweerde dat de daarin gegeven becijferingen niet met de werkelijkheid klopten en wel dat de ontvangsten en uitgaven respect. 34 en 51 % te gunstig genomen waren. De commissie had o. a. de salarissen door de I. C. G. A. aan hare ambtenaren betaald te hoog geacht, waarop de directie schamper aanmerkte: „Wij doen dienaangaande opmerken, dat onze maatschappij de waarde „van haar meerendeels Hollandsche deskundigen hoog genoeg schat om „hen te salarieeren, zooals zij doet. Heeft de Amst. gascommissie een „lageren dunk van de Ned. technici, dan is zij voorzeker in haar recht „hen lager te bezoldigen".

De gascommissie bleef aan de Imperial natuurlijk het antwoord niet schuldig en trachtte harerzijds de becijferingen der Imperial te weerleggen en de hare te verdedigen. Zij eindigde, naar aanleiding van een vraag van de I. C. G. A. om uitstel, ten einde tegenover de berekening van de gevolgen van haar voorstel een ander te stellen, haar verweerschrift met de volgende tirade: „De commissie kan niet nalaten op te merken dat het „haar zonderling toeschijnt, dat de I. C. G. A. tijd vraagt om achteraf „eene bereking te maken, die zij — op straffe van haar naam als ernstige „maatschappij te verspelen — vooraf reeds gemaakt moet hebben", waarop „De Amsterdammer" heel laconiek liet volgen „hoe jammer, dat Mr. Treub „voor zichzelf niet voor een paar jaar tot die overtuiging is gekomen."

Men kan niet beweren, dat de gaskwestie er helderder op geworden was en terecht schreef dan ook de „Amst. Courant" op 21 October: „Wanneer „men de zoo uiteenloopende becijferingen van de commissie en de directie „der gasfabrieken tegenover elkaar stelt, dan wordt het voor den leek al „zeer moeielijk in dezen doolhof van cijfers den weg te vinden.

„Wij houden ons zelfs overtuigd, dat er weinig leden van den Raad „gevonden zullen worden, die met de hand op het hart en na nauw„keurige kennismaking met de gasliteratuur der laatste dagen met over„tuiging hun stem kunnen motiveeren.

„Wij twijfelen dan ook niet, of de Raad zal het advies van bijna de „meeste dagbladen, gisterenavond gegeven, opvolgen, om de gaskwestie

„morgen niet in behandeling te nemen. Dit te eer daar de commissie nu „ook nog mededeelt een fout te hebben begaan”.

En in de „groene”, zegt de snuifjesman, na een uiteenzetting hoe tegenwoordig in Amsterdam alle kwesties één voor één heel aardig opgelost worden, „dat dit geschiedt volgens een nieuw systeem en wel door haast, „zeer groote haast, volgens den heer Sutorius zelfs, koortsachtige haast. „Met de telefoon, ook met het contract met den Staat, kwam men zóó „laat, natuurlijk uit tact zóó laat, dat er geen behoorlijk discussieeren of „overleggen en besluiten meer aan was.

„Deze manier van handelen heeft veel voor, eigenlijk alles voor. Ik althans „kan geen enkele schaduwzijde aan haar ontdekken, tenzij dat men zich „in der haast soms even verrekent. Maar dat kan den beste overkomen, „ook hem die zeer langzaam cijfert. Voor de kraamzaal en de gynaeco- „logische inrichting is men in een half jaar tijds van de 75,000 op de „100,000; van de 100,000 op de 150,000 en van de 150,000 op de 217,000 „gulden gekomen, maar nu heeft men dan ook het voordeel, dat men „een cijfer verkreeg, waarvoor de directeur van P. W. zich persoonlijk „borg stelt”. Zoo praat de snuifjesman voort en tot de gaskwestie terugkomende laat hij volgen: „Ik vond het al wel, dat hij (de wethouder) „een heel stuk van zijn becijfering heeft teruggenomen; dit is, dunkt me, „bewijs genoeg, dat hetgeen hij blijft aanbieden, volkomen juist is. En „als men nu met die volstrekt zekere gegevens maar haastig genoeg voort- „werkt, zal ook dit affairetje terecht komen; trouwens voor voor- en „tegenstander van gemeentelijke exploitatie is zoo'n gaskwestie wel het „eenvoudigste en het helderste zaakje, dat iemand kan worden voorgezet. „Als ik de eer had wethouder of raadslid te zijn, ik zou al lang mijn „knoopen hebben geteld”.

Op 4 November kwam de voordracht in den Raad, om de gasfabrieken in eigen exploitatie te nemen en daarvoor aan te gaan een 3 % leening van *f* 17,500,000.— en het voorstel van het raadslid Mr. F. S. van Nierop met 11 andere leden, om de voordracht aan te houden; met de Imperial over een nieuwe concessie te onderhandelen en een commissie van twee of meer Nederlandsche deskundigen te benoemen, ten einde B. en W. van advies te dienen omtrent de voorstellen, door de Imperial gedaan of nog te doen, alsmede omtrent de geldelijke uitkomsten die van eene naasting en gemeente-exploitatie der gasfabrieken mogen worden verwacht, zoowel bij behoud van den tegenwoordigen gasprijs als bij verlaging.

Na een heftig debat tusschen voor- en tegenstanders werd de motie Van Nierop c.s. met 28 tegen 8 stemmen aangenomen.

Op 23 December d. a. v. deelde de Burgemeester den Raad mede dat tot leden van voornoemde commissie benoemd waren, de deskundigen J. E. M. Kros te Scheveningen, Dr. J. J. Neurdenburg te Leiden en D. J. Cramer te Rotterdam.

De eerste heeft evenwel niet lang zitting in deze commissie gehad, want in Maart 1897 moest hij om gezondheidsredenen aftreden en werd hij vervangen door den directeur van de Gem.-gasfabriek in Den Haag, J. E. H. Bakhuis.

Den geheelen zomer verliep met het onderzoek dezer commissie en de onderhandelingen met de I. C. G. A., zoodat het reeds 21 October werd, toen B. en W. met een nieuwe voordracht bij den Raad konden komen, waarvan punt I luidde „hen te machtigen de onderhandelingen met de „Imperial, betreffende eene nieuwe concessie, af te breken.

„Punt II. De schadeloosstelling wegens de intrekking van de concessie, „verleend aan de I. C. G. A., te berekenen op de wijze, omschreven sub B „van art. 29 dier concessie,

„Punt III. De gasfabrieken in eigen beheer te nemen, en

„Punt IV. B. en W. uit te noodigen:

„*a*. een voordracht te doen voor de benoeming van een directeur der „Gemeente-gasfabrieken;

„*b*. met de I. C. G. A. in overleg te treden, omtrent de overneming der „op het tijdstip van overdracht aanwezige materialen;

„*c*. te zijner tijd een voordracht te doen, omtrent de tengevolge van het „besluit van 26 Juni 1895 te sluiten geldleening".

In de uitvoerige toelichting van dit voorstel zeggen B. en W. o. m. „na „de door de I. C. G. A. gedane voorstellen zorgvuldig onderzocht te hebben „en de vermoedelijke uitkomsten van de Gemeente-exploitatie, lettende „op het rapport der commissie van deskundigen en dat van de gas- „commissie, zoo nauwkeurig mogelijk te hebben nagegaan, zijn B. en W. „eenparig tot de overtuiging gekomen, dat het ongewenscht is een van „die voorstellen aan te nemen".

B. en W. herinnerden er aan „dat de gascommissie in haar rapport van „24 September 1896 éénstemmig verklaard heeft, dat zij de exploitatie „der gasfabrieken in eigen beheer gewenscht acht; dat de commissie van „deskundigen haar rapport eindigt met de woorden: „Zijn echter de

„gewenschte gunstige bepalingen van de I. C. G. A. niet te verkrijgen, „dan kan de Gemeente Amsterdam met vertrouwen zelf de zaak aan- „vaarden, om de gasfabrieken van Amsterdam onder eigen beheer te maken „tot nieuwe bronnen van welvaart voor de Gemeente; dat de I. C. G. A. „bij haar schrijven van 25 Sept. een concessie gebaseerd op de hoofd- „trekken door deze commissie aanbevolen, onaannemelijk heeft ver- „klaard en derhalve de door de commissie van deskundigen gewenschte „gunstige bepalingen niet te verkrijgen zijn, en dat de gascommissie bij „haar rapport van 4 October jl. mede eenstemmig gemeente-exploitatie „aanbeveelt".

De toestand werd dus zeer ernstig voor de I. C. G. A.; dat zij zich volkomen daarvan bewust was, bewezen de beide volgende stukken, het eerste een adres op 2 November aan den Gemeenteraad gezonden, het tweede een rondschrijven aan hare gasverbruikers.

AAN DEN GEMEENTERAAD.

Wij hebben kennis genomen van de voordracht van Burgemeester en Wethouders van 21 October j.l. en van de haar begeleidende adviezen.

Uit een en ander moet men afleiden, dat zij zich niet dan oppervlakkig rekenschap hebben kunnen geven van ons jongste voorstel en van de gewichtige bezwaren, door ons gemaakt, tegen de berekeningen en voorspiegelingen hunner adviseurs.

Uwe Vergadering zal niet verwachten, dat wij dit thans nog uitvoerig uiteenzetten, doch waar Burgemeester en Wethouders het ontwerp thans rijp voor beslissing achten, zij het ons veroorloofd tot staving van bovenstaande meening, bescheidenlijk aan te voeren, dat van eene eigenlijke onderhandeling tusschen Burgemeester en Wethouders en ons, geen sprake is geweest; dat geen onzer voorstellen met Burgemeester en Wethouders ook maar iets meer dan zeer oppervlakkig is besproken, en dat uitdrukkelijk moet worden geconstateerd, dat *ons jongste voorstel in het geheel niet besproken is.*

Ware dit geschied, wij zouden hebben begrepen, wat ons eerst thans duidelijk geworden is, dat Burgemeester en Wethouders ook optie verlangden aan het einde van een contract van 35 jaren. Wij hebben dat uit hun brief niet gelezen en het is ons evenmin medegedeeld in gesprekken, welke wij met den Wethouder voor de Publieke werken en met dien voor de Financiën over de bedoeling van dien brief hebben gehad.

Zeggen Burgemeester en Wethouders, dat moet worden betaald om het even of men een nieuw contract sluit of niet, die voorstelling is o.i. min juist. Immers, blijkens onze brieven van 9 en 15 October, kan *betaling worden voorkomen;* mede kan de Gemeente een vaste uitkeering blijven genieten en kan, te gelijkertijd de te betalen som aan het einde van den termijn, geheel of gedeeltelijk zijn gedelgd; *welke belangrijke punten door Burgemeester en Wethouders zelfs niet worden aangeroerd.* Intusschen genieten de gasverbruikers, in beide gevallen, van een lageren gasprijs.

Wij zien met eenige verbazing, dat Uwe Raadcommissiën hunne adviezen hebben opgemaakt, nog vóór zij in het bezit waren van onzen brief van 15 October, behelzende ons antwoord op de *formeele, schriftelijke vraag* omtrent de tusschentijdsche naasting en dit doet ons twijfelen, of zij in de vergaderingen, den 13 October door hen gehouden, wel

reeds onzen brief van 9 October kenden, behelzende een voorloopig antwoord op die vraag en waarin tevens de, wellicht meest belangrijke, fout is aangewezen in de berekeningen der deskundigen, berekeningen, welker overeenstemming met de hare, de meerderheid der Gas-commissie met voldoening constateert, alsmede dien van 2 December 1896, in welken laatsten wij van blz. 1502 af, aantoonen, waarom o.i. de berekeningen der Gas-commissie geen vertrouwen verdienen.

Niet ons alleen zal het treffen, dat thans prijsverlaging schijnt te worden prijs gegeven en men mag vragen, waartoe dan de opzegging heeft gediend? Immers, lettende op het gesprokene in de zitting van Uwe Vergadering van 26 Juni 1895, waren wij overtuigd dat „hetgeen hoofdzakelijk van de Maatschappij moet worden verkregen, is eene *verlaging van den gasprijs*." Ook de Gas-commissie schreef in 1896: dat het hoofdmotief der opzegging klaarblijkelijk is geweest daardoor te komen tot eene *verlaging van den gasprijs*.

Wordt de voordracht aangenomen dan zal daarvan het vermoedelijk gevolg zijn: behoud van den tegenwoordigen gasprijs, lager lichtsterkte (en dus duurder gas), zeker minder inkomsten, en in alle opzichten, een slechte dienst. Het zou ons zelfs niet verwonderen dat, op het voetspoor van gemeente gasfabrieken in andere steden, overdag gas van mindere qualiteit werd geleverd, waarvan, gegeven ons groote buizennet, het gevolg zou zijn dat, tegen het begin der avondverlichting dat net nog geheel of gedeeltelijk gevuld was met gas van mindere lichtsterkte. Goed ingerichte werken en een goede dienst, als de onze, kosten veel geld en het is de mérite van den arbeid, in 1883 door den Raad verricht, dat een en ander is verkregen. Maar als men om het verkregene te behouden, niet wil beschikbaar stellen wat daartoe vereischt wordt en daarentegen meer prijs stelt op grooter inkomsten, dan kan dit alleen ten gevolge hebben, dat men den dienst in den grond bederft.

De inzichten van Burgemeester en Wethouders omtrent de risico's, die de Gemeente zou dragen, bij het sluiten van een contract, als door ons voorgesteld, komen ons niet geheel juist voor.

Zoo wordt gesproken van risico, als een gevolg van arbeiders verhoudingen. Doch er is geen sprake van, dat risico, die het gevolg zou zijn van Regeerings maatregelen of van werkstaking van eigen, of anderer werklieden (en dus van rijzing of daling in prijzen van grondstoffen of materialen) door de Gemeente zouden moeten worden gedragen. Alleen scheen het billijk, dat de Gemeente van de lasten, die zij zelve ons zoude opleggen, de gevolgen droeg.

Risico voor de Gemeente kan alleen bestaan in zooverre betreft de betaling eener som, bedongen bij tusschentijdsche opzegging. Doch eerstens, zou de mogelijkheid, om die som alsdan te kunnen betalen, alleen gevaar loopen, wanneer het gasverbruik niet was toegenomen in de bescheiden mate, als door ons gedacht. Doch dan hebben ook wij niet de nog meer bescheiden winst gemaakt, waarop wij rekenden en zijn wij dus in slechter conditie dan de Gemeente, die jaarlijks een vast bedrag heeft genoten. Tweedens kan zij de betaling van die som ontgaan door het contract voort te zetten en een gunstiger tijdstip voor overneming afwachten. En wat eindelijk betreft het geven eener optie aan het einde van het 35ste jaar, herhalen wij, dat de bedoeling van Burgemeester en Wethouders ons eerst thans blijkt; wij zijn desverlangd, bereid dit punt alsnog te overwegen.

Niet zoozeer *risico* maar *zekerheid van een onbevredigend resultaat*, bestaat bij eigen exploitatie. De volgende becijfering is daarvan eene eenvoudige illustratie. Daarbij zijn alle omstandigheden voor beide partijen gelijk genomen, is eene matige toeneming van het gasverbruik ondersteld, rekening gehouden met de bekende precedenten ten aanzien van aflossing van leeningen en hebben wij zelfs — alleen theoretisch natuurlijk — een cijfer voor kosten van *jaarlijksche* uitbreidingen van *f* 200.000 aangenomen.

Eigen beheer 7 cent 21 jaar.

De Gemeente ontvangt uit verkoop van gas en besparing op eigen verbruik		*f* 64.703.520
en betaalt voor productie, rente en aflossing.		„ 56.569.968
		f 8.133.532
Zij blijft schuldig voor rente en aflossing van uitbreidingen		„ 2.713.570
Houdt dus, per saldo, over		*f* 5.419.982
Concessie 7 cent 21 jaar.		
De Gemeente ontvangt aan vaste uitkeering en besparing op eigen verbruik		„ 12.859.560
aan geaccumuleerde overschotten.		„ 6.103.643
		f 18.963.203
Zij betaalt aan de I. C. G. A. de gevraagde som van . . .	*f* 10.000.000	
de ongeamoritiseerde uitbreidingen	„ 2.484.412	
		f 12.484.412
Houdt dus, per saldo over		*f* 6.478.791
Of meer dan in eigen beheer		„ 1.058.809
		f 5.419.982

De heer Wittop Koning zegt dan ook niet ten onrechte: „Eene *eigen-exploitatie* op „7 Cent voor Amsterdam *kan* niet gebaseerd worden op feiten of cijfers, die vaststaan, „alleen op voorstellingen, die men zich maakt en die veeleer kans hebben illusie te blijken „dan waarheid".

Intusschen Burgemeester en Wethouders zijn omtrent die vooruitzichten van eene andere meening en zij stellen gemeente-exploitatie voor hoofdzakelijk om de volgende redenen:

a. vrijheid van beweging;
b. gemakkelijker te bereiken prijsverlaging;
c. voorkoming van geschillen;
d. niet het minst de financieele uitkomsten;

ad a. Deze reden van voorkeur is niet tegen te spreken, maar de keerzijde dier vrijheid vormen de aan Burgemeester en Wethouders nog onbekende, eindelooze moeielijkheden met afnemers en leveranciers, die voor hen eene ware ontgoocheling zullen zijn.

Wordt onder die vrijheid ook verstaan het ontkomen aan de beweerde *kapitaalopdrijving*, dan zal hun nu reeds gebleken zijn, dat de deskundigen daarop evenzeer rekenen en wel op *f* 200.000 per jaar. De Gascommissie had daaraan in 1896 niet gedacht; later zeide zij: *ze achterwege te hebben gelaten, omdat zij worden opgewogen door ontvangsten* welke zij evenmin opnam. Thans ziet men, uit de noot bij Tabel IV, dat zij meent de rente en amortisatie daarvan te kunnen dekken, uit de besparing door meerdere toepassing van gasgloeilicht voor openbare verlichting. Aan de hand evenwel der cijfers in het rapport van den Heer Wittop Koning van 1896 blz. 13 blijkt het volgende:

Het aantal brandingsuren is 3580 à 180 liter, is	644.4 M³.		
3580 uren voor gloeilichten à 85 liter vereischen	340.3 M³.		
er is dus een besparing in verbruik van	304.1 M³.		
tegen 7 cent per kub.m. geeft dit eene besparing per lantaarn van .			*f* 21.28
De winstderving door het minder verbruik (304.1 à 4.5) (volgens het cijfer der gascomm.) is		*f* 13.68	
voor onderhoud wordt thans betaald per jaar		„ 8.50	*f* 22.18
Er is dus een tekort per lantaarn van			*f* 0.90

Wordt de onderhoudsprijs, bij verdere uitbreiding lager, dan is het hoog noodig om het deficit te dekken en om de rente en amortisatie te betalen van den aankoop der gloeilichtbranders.

Maar het kunnen betalen van rente en amortisatie van kosten van uitbreidingswerken uit bovenbedoelde besparing blijkt weder een fictie te zijn. (De Heer Wittop Koning rekent, bij aflossing in 27 jaar, op *f* 35.500 per jaar voor dit doel).

Deze vereischen dus een afzonderlijken steeds toenemenden post in de rekening: en of nu een concessionaris ze tot stand brengt, dan wel de Gemeente, bij het einde van zekeren termijn zal men, tenzij men de winst er mede vermindert, *altijd belast blijven* met een deel der onafgeloste kosten daarvan.

ad. b. Gemakkelijker te bereiken prijsverlaging.

Deze reden klinkt wel wat zonderling. De Gascommissie keurt het voorstel der deskundigen af o.a. ook hierom, dat verdere prijsverlaging niet kan plaats hebben voor eene productie van 50 millioen is bereikt.

Zelve intusschen begint zij in tabel III de prijsverlaging niet vroeger dan bij die productie en wel in het 11e jaar, omdat zij, op het voetspoor der deskundigen, eene meer dan onwaarschijnlijke toeneming in het verbruik [1]), en een veel te laag cijfer voor de productiekosten neemt. Brengt men dit alles terug tot ware en waarschijnlijke verhoudingen dan blijkt, dat verdere prijsverlaging, wanneer men aanstonds met 7 cent begint, niet zoo gemakkelijk is als de meerderheid der Gas-commissie meent.

Uwe financieele Commissie heeft althans iets daarvan gevoeld, door voor te stellen inmiddels *de allereerste prijsverlaging* achterwege te laten, een weg, dien wij niet gaarne zouden durven aanbevelen, omdat door dien te volgen, het gasbedrijf onherstelbare schade zal lijden. Hadden Burgemeester en Wethouders in hunne zeer beperkte besprekingen met ons, medegedeeld, dat dit een hunner wenschen was, wij zouden het toegeven daaraan ten ernstigste hebben ontraden, of wel, ons gesproken over eenige andere regeling, van verdere prijsverlaging, wij zouden dit punt hebben overwogen; maar nog dit, nog eenig ander punt, nog eenige aanwijzing zelfs van de richting, waarin men meende eene oplossing te vinden, is ons medegedeeld.

ad. c. Voorkoming van geschillen.

Ook deze reden komt ons vrij gezocht voor. In 1892 hebben Burgemeester en Wethouders U een voorstel gedaan, waarbij h. i. geschillen konden worden voorkomen, en, niettemin opgekomen zijnde, uit den weg geruimd. Bedenkingen daartegen zijn niet gemaakt. Thans bestaan in hoofdzaak slechts twee geschillen: dat over den gasbrander en dat over eenige posten van de kapitaalrekening. Wat het eerste betreft, hebben wij slechts te herinneren aan de bereidverklaring in onzen brief van 25 Sept. blz. 1517; omtrent het laatste is door U beslist, dat een arbitrage zou plaats hebben. Wat blijft er dan over? Trouwens wat beteekent het, wanneer, in een tijdperk van 10 jaren, waarin meer dan een millioen aan uitbreidingen is besteed, men, per saldo, over ± 88.000 gulden verschilt?

ad d. De financieele uitkomsten.

Burgemeester en Wethouders gelooven blijkbaar werkelijk aan de groote baten bij eigen exploitatie, niettegenstaande de fouten die wij in de berekeningen, waarop zij afgaan, hebben aangetoond. In onzen brief van 9 October is, meenen wij onwederlegbaar bewezen, dat de deskundigen zich, in het cijfer der arbeidsloonen, ten ernstigste vergissen en dat reeds daarom alleen, de productieprijs van het gas, dien zij op 2.596 cent stellen, 3.179 cent zoude moeten zijn, gevende dit, voor eene productie van 29 millioen een verschil van 169.283 per jaar.

Nu zijn maar twee zaken mogelijk. Of Burgemeester en Wethouders gelooven onze cijfers niet, doch dan kunnen deze door een accountant worden geverifieerd, nu op ons aanbod, dat de Wethouder van Financiën zelf onze boeken zoude inzien, geen acht is geslagen. Of de

---

[1]) Vergelijk de cijfers der toeneming te Rotterdam, bij verlaging van den prijs van 7 en 9 cent, in onzen brief van 9 October.

overneming heeft plaats op grond van valsche cijfers en dan moet het onvermijdelijk gevolg daarvan zijn, hetzij dat de arbeidsloonen verlaagd, hetzij dat de arbeidstijden verlengd, hetzij dat de arbeiders voor een deel buiten dienst gesteld worden. En nu wenschen wij gevraagd te hebben, of het aangaat dat, waar de Gemeente, aannemers van Gemeentewerken verplicht zekere minimumloonen te betalen, zij zelve de loonen der gaswerkers zou verlagen? Het ligt thans niet op onzen weg om ons over de wenschen in het adres der Gaswerkersvereeniging uit te laten, maar sedert gebleken is, dat de post voor arbeidsloonen belangrijk te laag is geraamd, zou het beantwoorden van den, voorzeker zeer billijken wensch, dat geen der werklieden zal worden ontslagen, met een besluit tot overneming, dat een der bovengenoemde gevolgen moet hebben, moeielijk te verantwoorden zijn; en de woorden van de Gascommissie, dat de „Gemeente de arbeiderstoestanden veilig onder de oogen kan zien", getuigen o. i. dan ook niet van kennis van die toestanden.

De reeds besproken vraag van den productieprijs is geheel van onze competentie. Niet van onze competentie zijn beschouwingen over de wijze van aflossing van eene gemeentelijke leening en den termijn, binnen welke dit moet geschieden. Doch, waar de financieele uitkomsten der gemeente-exploitatie mede voor een groot deel daarop steunen, kan het ons niet ten kwade geduid worden, dat wij Uwe aandacht vestigen op dit punt, dat geheel van Uwe competentie is. Aandacht verdient, in dat opzicht, het advies Uwer Commissie van Bijstand voor de Financien om „van den aanvang af de jaarlijksche afschrijvingen op een groot bedrag te bepalen" en mede de aandrang, waarmede de Heer Wittop Koning, op blz. 21 van zijn rapport van 1896 „er op wijst, dat de industrieele onderneming, die „de Gemeente op het punt staat te aanvaarden, inderdaad *in gevaar gebracht zou worden* „indien het systeem der waterleening ook hier werd toegepast". Zal men dit gevaar verminderen wanneer niet correcte ramingen worden voorgelegd? Het antwoord op die vraag, zonder zich te verdiepen in berekeningen over den productieprijs, geven de volgende cijfers. In het rapport der Gascommissie nam. (van 1896) vindt men op blz. 1344 onze bruto winstcijfers (dus zonder aftrek van rente en amortisatie) over de zes jaren 1889—1894. Deze bedragen:

in 1889	*f* 1.156.653,12	
„ 1890	„ 1.200.627,59	
„ 1891	„ 998.013,86	
„ 1892	„ 873.328,59	
„ 1893	„ 939.529,08	
„ 1894	„ 1.018.695,30	
samen		*f* 6.186.847
het gemiddelde daarover per jaar is		„ 1.031.141
Gesteld, dat de Gemeente dezelfde uitkomsten kan verkrijgen als wij en verder, dat eene annuiteitsleening zou worden toegestaan, (dus een gunstiger stelsel dan dat der waterleiding), dan is de annuiteit van 17 1/2 mM.[1] . .		„ 1.154.649
Men komt dus te kort tegenover de tegenwoordige ontvangst.		*f* 123.508
prijsverlaging tot 7 ct. over 27.55 mM. kost		„ 551.000
het tekort wordt dus.		„ 674.508
besparing door prijsverlaging op eigen verbruik geeft		„ 107.520
blijft een *tekort* van		*f* 566.988

Tegenover de beweerde gunstige financieele uitkomsten bij gemeente-exploitatie staan onze zoogenaamde hooge eischen en met name die van 10 mM. te betalen na 21 jaar.

---

[1]) mM. in dit stuk beteekent millioen M^3. (De Schrijver.)

Herstelt men echter de fout omtrent de arbeidsloonen, dan blijkt dat in 21 jaar, en bij de matige toeneming van het gasverbruik, door ons aangenomen, de som der verschillen met rente op rente bedraagt . . . . *f* 6.913.964
Herstelt men ook de fout [1]) omtrent de bate uit de verlaging der lichtsterkte, dan blijkt, dat de som dier besparingen in 21 jaar, mede rente op rente bedraagt . . . . „ 3.000.003

f 9.913.967

Het bedrag van *f* 6.000.000, dat de deskundigen voorstellen aan het einde der 21 jaren aan de I. C. G. A. te geven, wordt dus, met deze, geheel voor de hand liggende correcties *f* 15.913.967 of nagenoeg *f* 16.000.000.

Wij vragen slechts 10 mM. en hebben dus het geheele bedrag van 6 mM., waartegen de Gascommissie zooveel bezwaar heeft, niet eens in onze vraag opgenomen.

De Gascommissie maakt ten aanzien der lichtsterkte eene fout, die niet zoo aanstonds in het oog springt. Wij moeten daartoe herinneren, dat in onze brieven van 25 Sept. en 9 Oct., onwederlegbaar is bewezen: 1⁰. dat de lichtsterkte die ons door het gebruik van den tegenwoordigen brander is opgelegd, niet is die van 16 kaarsen (in den Engelschen brander); derhalve de besparing, die men beweert te zullen voortvloeien uit het voortaan geven van 15 kaarsen (in den Engelschen brander) heeft practisch niet plaats; 2⁰. dat de kosten van carburine, of in het algemeen van eenige stof tot verhooging der lichtsterkte voor gas, als thans hier door de Gemeente geëischt, *te laag* zijn geraamd.

Hiervan uitgaande is het duidelijk, dat de Gascommissie geenerlei recht heeft om, in Tabel III, van een geraamd productiecijfer, waarvoor gas van 15.25 kaarsen niet *kan* gemaakt worden, nog eens 0.2 cent *af te trekken;* zijnde deze 0.2 cent het bedrag, volgens deskundigen vereischt om gas van 15 kaarsen tot gas van 16 kaarsen (beide in den Engelschen brander) te maken. Nu de Gascommissie dit niettemin doet, crediteert zij de Gemeente derhalve ten onrechte, met een lagere uitgaaf, resp. met een winst van 60.000 tot 128.000 gulden per jaar, die zij niet maakt, zij doet hetzelfde met de vroeger bewezen foutieve productieprijs, berekent een en ander over eene *overdreven* hooge toeneming van het gasverbruik [2]) en komt hierdoor, in verband met hare misrekening omtrent de aflossing der uitbreidingskosten, haar langen aflossingstermijn en het door haar gedachte aflossingssysteem, tot onmogelijk hooge winstcijfers voor de Gemeente en toch berust „niet het minst op de financieele uitkomsten" de voordracht van Burgemeester en Wethouders tot overneming, waarvan het gevolg moet zijn het sluiten eener leening van 17.5 millioen.

Dat die cijfers geen vertrouwen verdienen zal thans wel genoegzaam zijn gebleken. Wij mogen, tot bevestiging van hetgeen wij vroeger schreven, het onderstaande thans nog laten volgen.

In onzen brief van 9 October, zeiden wij dat de prijs der geproduceerde teer te hoog geraamd was. Wij leggen als bijlagen hierbij over brieven van de Heeren Burt. Boulton & Haywood, de firma, die nagenoeg alle teer in Nederland opkoopt, en van de Maatschappij voor Chemische Industrie, uit welke laatste blijkt, dat teleurstellingen nog zeer mogelijk zijn wanneer men daarvoor 1.50 uittrekt in plaats van 1.90, als door deskundigen gedaan, en waaruit dus zeker valt af te leiden, dat de ontvangst op dat artikel ± *f* 20.000 te hoog geraamd is. Volgens de Engelsche fabrikanten zou men voor de naaste 2 à 3 jaren,

---

[1]) De fout omtrent de lichtsterkte zal ongetwijfeld ieder deskundige erkennen en wordt ook door den Heer Wittop Koning toegegeven.

[2]) Ook de Heer W. K. acht de raming dier toeneming overdreven.

slechts op 1.40 à 1.50 per *Hectoliter*, of (zooals deskundigen het uitdrukken) slechts op *f* 1.23 à *f* 1.31 per 100 *Kilogram* mogen rekenen.

De Gascommissie heeft om de overneming der gemeente exploitatie nog verder aan te bevelen gewezen op het uitzicht, dat weldra een goedkooper gas (gecarbureerd watergas) kan worden gemaakt. Wij daarentegen ontvangen thans een schrijven van den Directeur der Gemeente-gasfabriek te Brussel, waaruit blijkt, dat de productie van dit gas zonder algemeene onkosten, salarissen enz., alhier, *ten minste 3 cent per kub. meter zal kosten* voor gas van 15 kaarsen (in den Engelschen brander). Zooals uit onze stukken blijkt, wenschen wij zoodanig gas dan ook niet te maken ter wille van goedkoope productie, maar als eene hulp in geval van nood.

Ten slotte de voorstelling van Burgemeester en Wethouders, dat wij meer het oog zouden hebben op ons bedrijf in het algemeen dan op den Amsterdamschen tak daarvan, wordende daarbij verwezen naar een artikel der concessie te Haarlem. Dit argument wordt een wapen in onze hand; immers niet alleen heeft onze Maatschappij reeds jaren vóór dat er sprake was van opzegging der Amsterdamsche concessie, te Haarlem voorstellen gedaan met lageren gasprijs dan thans te Amsterdam aangeboden, maar bovenal stelt alleen het uitgebreide bedrijf onzer Maatschappij ons in staat alhier een voorstel te doen als ons jongste.

De Gascommissie, de uitkomsten van dat voorstel, in Tabel V uitwerkende, vindt dat daarbij onze winst (niet netto-winst zooals zij zegt) slechts bedraagt van 3.78 tot 5.76 gemiddeld 4.83 pCt. Dat kan niet — zegt zij met andere woorden aan het slot van haar rapport op blz. 1483 — daarin *moet* eene fout zijn, immers de Maatschappij moest vroeger *f* 960.000 hebben om 4½ pCt. te knnnen verdienen, eene winst die de Commissie uiterst bescheiden noemt. Elders geeft zij te verstaan dat de Imperial, als goed koopman, èn de premie èn de kansen op het winnen van haar proces in hare rekening zal disconteeren. Het verband tusschen beide uitspraken is duidelijk; de fout, die de Gascommissie zegt te moeten bestaan, is het gevolg van dat disconteeren van bedoelde zaken, doch hoe die fout aan het oog onttrokken is, kan zij niet uitmaken. Waartoe vooringenomenheid al niet leidt! *Er is in die Tabel geen fout.* Voor ons zelven hadden wij een volkomen gelijkluidende Tabel opgemaakt, toen wij ons voorstel van 25 Sept. aanboden.

De premie wordt niet gedisconteerd en behoeft niet gedisconteerd te worden als men met het bedrijf voortgaat. Zij was immers bedoeld als eene *schadevergoeding voor verlies van het bedrijf*.

De kans op het winnen van het proces is evenmin gedisconteerd en *de goede koopman* dien de Gascommissie in ons ziet, heeft het in dezen afgelegd tegen *den onderhandelaar, die ter goeder trouw eene oplossing zoekt*, dien de Gascommissie niet in ons ziet.

Wij mogen, nu van andere zijde onze cijfers blijkbaar zoo weinig worden geloofd, ter nauwernood van Uwe Vergadering verwachten, dat zij die zonder voorbehoud zal aannemen. Doch ongetwijfeld zal zij inzien dat, zoo men meent dat wij, met het oog op mogelijke overneming, op de basis der winst, die winst zoo hoog mogelijk zouden hebben doen voorkomen, men niet, *te gelijker tijd*, meenen kan, dat onze exploitatie te duur en onze productieprijs te hoog is. Het een sluit het andere onvermijdelijk uit.

Zij zal ook, na kennisneming van het bovenstaande wellicht van meening zijn, dat de vraag of de Gemeente tot eigen exploitatie moet overgaan nog niet geheel rijp is voor beslissing, althans niet voor eene, in den geest, als door Burgemeester en Wethouders voorgestaan. Mocht men vreezen, dat dientengevolge de overneming zou moeten geschieden op een daarvoor ongeschikt tijdstip, dan zij opgemerkt dat, onze Maatschappij getoond heeft, er niet op uit te zijn der Gemeente, in dit opzicht, moeielijkheden in den weg te leggen.

De Imperial Continental Gas Association.
BERGSMA.
Amsterdam, 2 November 1897. H. SALOMONS.

BIJLAGE.

64, Cannon Street London, October 28th 1897.

R. W. WILSON, Esq. Secretary, Imperial Continental Gas Association.

Dear Sir,

Replying to yours of the 26th inst. we consider the price of fl. 1.90 per Hectolitre for, Tar is very much in excess of the present Market value. If you take the last 12 years you will find that for half that time the average price was less than fl. 1.90 and prices of products for that period were much higher than we expect to see again for sometime to come. During the last two or three years there has been a great development of the Coke Oven industry and a number of inventions have been in use for recovering products that were formerly wasted. The result of the extra quantities being produced has, of course, tended to bring down prices, and at the present time there are more Tar products made than can be consumed. We should consider that for the next two or three years the Amsterdam Tar would not be worth more than from fl. 1.40 to fl. 1.50 per Hectolitre.

Yours truly,
Pro BURT, BOULTON & HAYWOOD
(signed) I. S. BOULTON.

Maatschappij
voor Chemische Industrie,
Amsterdam.

Amsterdam, 20 October 1897.

Imperial Continental Gas-Association, Alhier.

Wij voldoen gaarne aan den inhoud van uwe geachte letteren d.d. 18 dezer.

Onze Maatschappij heeft in den loop van 35 jaren meer dan 350 millioen Kilo koolteer verwerkt; slechts gedurende 2 jaren daarvan steeg de prijs gemiddeld tot iets boven de *f* 2.— per 100 Kilo, gedurende slechts 5 jaren was de prijs gemiddeld iets boven *f* 1.90, al de overige jaren *ver* daaronder, in het jaar 1887 zelf gemiddeld slechts *f* 1.231/2; sommige contracten daalden in dat jaar tot 25, 40 en 60 cents per 100 Kilo.

Bij een prijs van *f* 1.90 per 100 Kilo of hooger, levert het verwerken van koolteer thans aanmerkelijk verlies op; dit laatste hebben ook de voor een paar jaren nieuw opgerichte fabrieken hier te lande ondervonden; van *die* te Krimpen althans, zijn de aandeelen nu reeds à 15 pCt. te verkrijgen, gelijk ons bij ondervinding gebleken is.

Wij voor ons hebben het verwerken van koolteer dan ook gestaakt en zullen hoogstwaarschijnlijk in het vroege voorjaar 1898 onze inrichtingen in veiling brengen.

Met het oog dus op het verleden is ons geheel onpartijdig oordeel dat het zeer gewaagd zou zijn zich op hooger dan *f* 1.50 als gemiddelde prijs te baseeren; en zelf dan zijn teleurstellingen nog *zeer* mogelijk.

Met de meeste achting,
Maatschappij voor Chemische Industrie,
(get.) I. N. W. C. SIEBURGH.

Amsterdam, 3 November 1897.

AAN ONZE GASVERBRUIKERS.

In September 1895 hebben wij een schrijven tot U gericht, waarin wij ons, naar aanleiding van de opzegging der Gasconcessie en de onjuiste voorstellingen te dier zake gegeven, tegenover U gezuiverd hebben van de aantijging, dat wij zelven eene verlaging van den gasprijs in den weg zouden staan.

Wij deelden U tevens mede, dat bij die opzegging niet het minste uitzicht was geopend op prijsverlaging en hebben voorspeld, dat de gasverbruikers, bij het nieuwe regime geen voordeel zouden vinden.
Deze voorspelling staat nu op het punt vervuld te worden.
Burgemeester en Wethouders hebben den Gemeenteraad voorgesteld, de Gasfabrieken over te nemen en in hun voorstel wordt niet alleen het onderwerp der prijsverlaging *niet besproken*, maar zelfs wordt door de Financieele Commissie uit den Raad, die blijkbaar voor de gevolgen van Gemeente-Beheer vreest, *aanbevolen den Gasprijs niet te verlagen*, maar de uitkomsten van Gemeente-exploitatie af te wachten. Hoe lang dat duren kan valt gemakkelijk na te gaan, in aanmerking nemende dat wij, sedert 1890 prijsverlaging *aangeboden* hebben.
En Burgemeester en Wethouders doen hun voorstel, niettegenstaande door ons herhaalde en ernstige pogingen zijn in het werk gesteld, om, door hoogstaanzienlijke opofferingen onzerzijds, eene prijsverlaging, thans tot 7 cent, tot stand te brengen.
Het laatst is dit geschied in het Adres aan den Gemeenteraad, waarvan een afdruk hierbij gaat en waarin wij eenerzijds, de financieele gevaren uiteenzetten, waarmede de Gemeente, door Eigen Exploitatie der Gasfabrieken wordt bedreigd, anderzijds, aantoonen dat ons voorstel, niettegenstaande het voordeelige voorwaarden aanbiedt, toch onmiddellijke prijsverlaging mogelijk maakt.
Of die poging slagen zal? Wij betwijfelen het, tenzij Uwe zaak ook door U zelven en Uwe Vertegenwoordigers krachtig in handen genomen wordt, want men schijnt op het Stadhuis meer waarde te hechten aan verwachtingen en berekeningen, gegrond op hetgeen men hoopt en elders mogelijk is, dan aan de cijfers, die de uitkomst zijn van onze ervaring te Amsterdam.
Niettemin hebben wij ons verplicht gevoeld tot het laatst voor Uwe belangen op te komen en, mochten wij daarin niet slagen, dan zal het toch, evenals in 1895 blijken, dat niet wij de verlaging van den gasprijs in den weg hebben gestaan.

De Imperial Continental Gas Association.
BERGSMA.
H. SALOMONS.

Het behoeft voorzeker geen betoog, dat de geheele gaskwestie in de pers wederom druk besproken werd. De teekenstift werd ook weder gebruikt, getuige de plaat in „Neerlands Weekblad" No. 44, d.d. 30 October, waarin op zeer aardige wijze de zucht naar Gemeente-exploitatie weergegeven werd. Wethouder Treub met een telefoonpaaltje in de hand, zittende in een kinderstoel, met verlangen uitkijkend naar de ooievaar die met een lantaarnpaal komt aangevlogen. Voor- en tegenstanders deden zich weder hooren. Vooral het feit dat B. en W. zich niet hadden uitgelaten in hun voordracht over gasprijsverlaging werd een geducht wapen, waarmede ook de Vereeniging van eigenaren van diamantslijperijen in haar adres aan den Raad aankwam en er op wees, dat de zaken harer leden ernstig schade zouden lijden, wanneer de gasprijs niet verlaagd werd, zij dreigde zelfs met eene algemeene invoering van Dowson's gas in de fabrieken harer leden, zooals reeds op de slijperij van M. E. Coster aangelegd werd.

Het „Handelsblad" schreef: „Wat zal de Raad nu doen? Drie commissiën „adviseeren tot naasting; het college van B. en W. eveneens. Is de Raad „niet verantwoord als hij de voordracht aanneemt?

„Naar ons voorkomt alleen dàn, wanneer de Raad overtuigd is, dat de „becijferingen van de Commissie van deskundigen en van de Gascommissie „juist zijn, en dat de fouten, waarop de I. C. G. A. heeft gewezen, uit de „lucht gegrepen zijn en haar winst en verliesrekening kant noch wal raakt.

„NEERLANDS WEEKBLAD". 30 X '97.

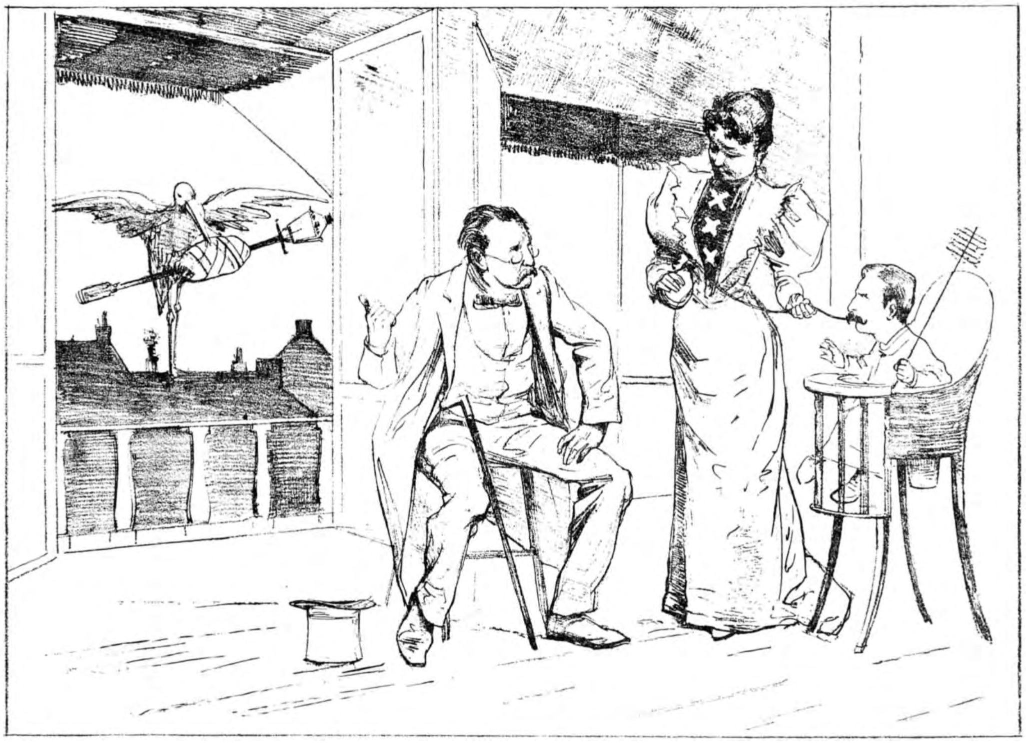

DE GASKWESTIE TE AMSTERDAM.

AMST. STEDEMAAGD tot BABY: „Wil ik eens aan den dokter van publieke werken vragen of de ooievaar weêr eens een broertje brengt?"

„De critiek der Imperial wordt noch in de toelichting der voordracht „noch in de adviezen der beide commissiën van bijstand ontzenuwd; in „dat der commissie van financiën — wat den invloed der hooge naastings- „kosten betreft — zelfs bevestigd.

„Een der leden van de commissie van bijstand in het beheer der open- „bare werken heeft hierop gewezen, en wij gelooven, dat hierin inderdaad „de kern der zaak is gelegen. Daarom wenscht dat lid de critiek der

Mr. S. A. VENING MEINESZ, BURGEMEESTER VAN AMSTERDAM, ONDER WIENS VOORZITTERSCHAP OP 11 NOVEMBER 1897 DOOR DEN RAAD BESLOTEN WERD, DE GASFABRIEKEN IN EIGEN BEHEER TE NEMEN.

„I. C. G. A. aan het oordeel der deskundigen „te onderwerpen, alvorens een definitief advies „uit te brengen. Ons komt deze wensch zeer „verstandig voor, als wij het belang der gemeente, „*dat hier alleen mag gelden*, wel begrijpen.

„De Imperial heeft in haar schrijven van deze „week zich bereid verklaart tot overneming op „een geschikt tijdperk mede te werken, zoodat „voor overhaaste beslissing geen reden bestaat". Ten slotte meent het:

„Men late die gelegenheid niet ongebruikt, om „ten slotte het volle licht over deze verlichtings- „kwestie te doen schijnen".

Middelerwijl had de I. C. G. A. aan den accountant Mr. E. J. Korthals Altes opgedragen in hare boeken een onderzoek in te stellen naar de bedrijfsresultaten van 1889 tot en met 1894, welke resultaten de I. C. G. A. op 8 November, onderteekend door den heer Korthals Altes en drie assistenten, aan den Raad inzond met eene verklaring der daarin voorkomende cijfers.

De gascommissie verklaarde aan B. en W. dat deze beschouwingen en cijfers geen verandering brachten in hare conclusiën, noch haar noopten een harer berekeningen te wijzigen, daarbij slechts eenige becijferingen van de I. C. G. A. weerleggend.

Op 9 November deden zeven raadsleden een voorstel om aan de I. C. G. A. het uitsluitend recht van gaslevering in Amsterdam toe te kennen met bijvoeging van een zestal punten aangaande de voorwaarden.

Zoo brak dan den 10en November aan, de dag waarop door B. en W. bepaald was dat voordracht No. 771, bevattende hun voorstel tot overneming der gasfabrieken aan de orde zou gesteld worden.

Alle 45 raadsleden waren tegenwoordig en onmiddellijk werden de discussies geopend door Mr. Pijnappel, die een motie had ingediend om de onderhandelingen met de I. C. G. A. weder aan te knoopen en deze maatschappij een tegenvoorstel te doen.

Nadat ook nog Kamerlingh Onnes en Mr. Caroli namens de groep raadsleden, die een voorstel hadden ingediend om aan de I. C. G. A. de uitsluitende concessie te verleenen, het woord gevoerd hadden, trad de

tegenpartij of liever gezegd traden de voorstanders van Gemeente-exploitatie in het krijt en bestookten fel de I. C. G. A. en hare voorstellen.
Dien middag kwam het niet tot een oplossing, zoodat de zitting des avonds om 8 uur hervat werd en de debatten tot het middernachtelijk uur voortduurden. Wegens het vergevorderd uur moest men eindigen en

„AMSTERDAMSCHE COURANT", 8 XI '97.

DE AMSTERDAMSCHE STEDEMAAGD. — VOOR EN NA DE GEMEENTE-EXPLOITATIE DER GASFABBIEKEN.

Faust 1e bedrijf.

MEPHISTO-TREUB:
Lacht U dit beeld niet aan?

Dr. BLOOKER-FAUST:
Heerlijk wonder!

Faust 5e bedrijf.

Dr. FAUST-BLOOKER:
Wreede smarte! o bron van diep berouw
En wroeging zonder eind!
De arme, zie haar thans!
MEPHISTO-TREUB:
Gevloden! Gevloden! of 't is met u gedaan!

den strijd werd den volgenden middag 11 November opnieuw begonnen. En toen kwam eindelijk de beslissing. Nadat het voorstel Pijnappel verworpen was, besloot de raad met 29 tegen 15 stemmen tot Gemeente-exploitatie.
Op de publieke tribune werd de uitslag met applaus begroet.

De strijd was afgeloopen. Het raadslid Sutorius had zijn zin: „het Angel-„Saksische juk was afgeworpen". Enkele nabetrachtingen in de pers volgden nog, wat van zelf spreekt, en ook de teekenstift werd weder ter hand genomen.

Zoo verscheen er o. a. als bijvoegsel van de „Amsterdamsche Courant" een

WEEKBLAD „DE AMSTERDAMMER", 14 XI '97.

DE OPGELOSTE GAS-KWESTIE.

B. EN W.: En wat ziet u nu, juffrouw?

DE JUFFROUW *(die met het ei werkt)*: Kijk ereis, heeren! Hier in 't midden drijft de gas-kwestie; die is nou opgelost, maar door de nevelen, die daaronder zitten, ontstaan de bezwaarlijkhedens en finantiëele beslommeringen en nou is 't maar de kwestie of uwes licht, verlichting geeft aan de burgers — of dat ze door uwes licht in den donker komen te zitten van wegens de prijzen. De duisternis is de toekomst, heeren! en het licht is het licht, maar de centen binnen de centen. Ziet uwee zoo leit nou de zaak hier in 't glas.

plaat, door Van Geldorp geteekend, waarin de Amsterdamsche Stedemaagd werd voorgesteld vóór en nà de Gemeente-exploitatie der gasfabrieken. Een andere plaat, getiteld „de opgeloste Gaskwestie" en geteekend door Joh. Braakensiek, verscheen bij het weekblad „De Amsterdammer". Hierop werd het geheele dagelijksche bestuur, te gast bij een oude waarzegster, afgebeeld.

Commentaar bij beide platen is m. i. overbodig. Zij spreken bij aandachtige

beschouwing voldoende uit, wat de bedoeling der begaafde teekenaars geweest is.

Ten slotte wil ik hier nog even aanhalen, een heldendicht, vrij naar Homerus, dat op 21 November in het Zondagsblad van „Het Volksdagblad" verscheen, onder den titel van „Amstelodamia", en waarin de strijd en het besluit van den Raad op geestige wijze werd behandeld.

AMSTELODAMIA.

(Een heldendicht vrij naar Homerus).

Eerste zang.

„Zing Muze den strijd, den geweldigen, onlangs gestreden
„Binnen de muren van 't raadhuis der heilige stad Amsterdam.
„Zooals vroeger in Hellas, het land der onsterflijke Goden,
„Tallooze scharen van helden moedig togen ten strijd
„Tegen de machtige stad, het wereldbewingende Troje
„Om te wreken den roof van de schoone blonde Helena
„Listiglijk henegevoerd uit het huis van haar man Meneläus,
„Door den lichtzinnigen zoon van Priamos, koning van Troje,
„Zóó ook trokken er velen van Amstel's gemeenteraadsleden
„Op om te wreken den roof van de kunstig gebouwde fabrieken.
„Waar werd geboren het licht dat 's avonds bestraalde de stad.
„Verre van over de Zee, van Albion's krijtwitte rotsen
„Waren gekomen de listige, volkenverslindende roovers
„Die het Lichtgas, de yle lichtvoetige vluchtige jonkvrouw,
„Hadden wreedaardig geroofd en geslagen in ijzeren boei.
„Maar nog niet waren hiermee geëindigd hun schandlijke daden.
„Ook nog de bruidschat der jonkvrouw namen zij stillekens mee.
„O, die schitterende bruidschat! Vele en goede miljoenen
„Jaar op jaar tot een schat, ontelbaar gestapeld opéén,
„Wierp zij den plunderenden Brit als een welkome buit in den schoot.
„Toen nu het volk van Amstel's trotsche en roemrijke veste
„Niet meer te dragen verkoos des plunderaars schandelijk juk,
„Riep het zijn trouwe en wijze en achtbre vertegenwoordigers
„Op tot den heiligen strijd voor 't gruwlijk geschondene Recht,
„Om de geroofde jonkvrouw met kracht van geweld te bevrijden,

„En de geroofde millioenen terug weer te geven het volk.
„Maar wel waren zij wijze en trouwe rechtschapene mannen,
„Maar toch schepten zij geen vermaak in den strijd tegen roof.
„Want ook zijzelven hadden wel maagdekens met hun millioenen
„Somtijds henengevoerd uit het huis van het zwoegende volk.
„Dit bedrijf nu hadden ze een schoone benaming gegeven
„Particuliere exploitatie", zoo luidde de klinkende naam.
„Toen nu echter het volk al luider aanving te morren
„Over het gruwelijk onrecht door Britten het aangedaan,
„Konden de vroede vaderen ten slotte niet langer talmen,
„En zij maakten zich op tot een grooten heldhaftigen strijd.
„Als nu de roovers hun buit zoo plotseling zag bedreigen,
„Riepen zij allerwegen hun helpers en handlangers saam.

Tweede zang.

„Aldus stonden strijdvaardig de beide legers van helden,
„Moedig en onverschrokken wachtend het sein tot den kamp.
„Hoog aan den spits van het heir dat optrok tegen de Britten
„Troonde de burgemeester, Vening Meinesz de godlijke held,
„Stralend van Majesteit als eertijds vorst Agamemnon.
„Machtig van woord en gebaar en deftig, wist hij te heerschen
„Over volkren en staten, en leidde hen op tot den roem
„Noode slechts had hij genomen het vaste besluit tot den aanval.
„Maar nu het lot was geworpen, week hij ook nooit meer terug.
„Achter hem volgden de wethouders, trouwe, beproefde vasallen.
„Eén was bewaarder der schatkist; de ander waakte over bruggen
„En over al wat de stad aan gebouwen en straten bezat.
„Zoet was de klank van zijn naam als heerlijke chocolade
„Maar zelve was hij niet zoet, doch onverbiddelijk als 't moest,
„Achter die wethouders nu trok op Hugo Muller de sterke.
„Sterk in den strijd met het woord en steeds op de bres voor zijn meening.
„En hen volgde Sutorius, leuk en pleizierig in 't praten.
„'t Was een lust hem te hooren, nam hij ter raadzaal het woord,
„Vroolijkend op het debat met snaaksche moppige uien.
„Achter Sutorius volgde een eindlooze stoet nog van helden.
„Sommigen gloeiend van geestdrift en smachtend naar 't uur van den strijd.
„Anderen echter bezwaard, en langzaam met loodene schoenen,

„Gaande het glibberige, steile en hoogst onzekere pad.
„Maar allen kalm en vast besloten geen duimbreed te wijken,
„'t Zij dan dat winnen zij zouden of dat zij verloren den strijd.

Derde zang.

„Maar aan den anderen kant ook stonden dappere strijders,
„Blakend van geestdrift en moed en wagend hun lijf voor den Brit.
„Vestingen stevig ommuurd, met zware onneembare poorten
„Hadden zij fluks opgebouwd voor 't huis van den plunderenden Brit.
„Sterk was iedere vesting bemand met een schare van helden.
„Blinkend in stralende glans hunner stevige wapenrusting.
„Vóóraan stond het gevaarte waar Sterck stond met zijn getrouwen.
„Sterck, die sterk zijn volgers sterkte met sterk vertrouwen.
„Bij hen zag men Van Gigch en Caroli, listige knapen,
„Voor geen kleintje vervaard, in velerlei strijdwijzen vaardig.
„Verder schutte nog Schut het fort met zijn schuttend prestige,
„En ook ten strijde bereid stond de babbelaar Kamerling Onnes.
„Achter dit sterke fort stond een ander, minder hoog opgaand,
„Maar voetangels en klemmen versperden de wegen er heen.
„Eindelijk zag men de laatste, de sterkste wijkplaats der Britten,
„Daar stond de bloem en de roem hunner schitterende krijgsmacht geschaard,
„Van Ogtrop stond er en Hovy, gelauwerde veteranen,
„Zegevierend getreden uit menigen bloedigen strijd,
„Maar nog ver boven hen blonk uit hunne roemrijke leider,
„Pijnappel, van wiens roem sinds jaren de raadszaal getuigt.
„Rustig stond hij en fier in ontzagwekkende kalmte
„Vertrouwend zijn goed gesternte en den machtigen klank van zijn woord.

Vierde zang.

„Toen nu het sein van den strijd door der Britten heir was gegeven,
„Stormden de helden vol moed en strijdlust op elkaar los.
„Donderend rolde 't geschut van steekhoudende argumenten,
„Snerpend gilde 't geluid der strijdleuzen door de lucht
„Gemeentegas" kreet men ter eene zij. „Neen" zoo klonk het ten andere
„Particuliere exploitatie verschaft ons uitsluitend het heil".
„Rondom vielen de dooden als rijpende korenaren,
„Door den zeis van den maaier meedoogenloos neergeveld.

„Zoo viel de sterke Sterck op eenmaal dood'lijk getroffen.
„Kamerling Onnes, de babbelaar, nam in zijn plaats het bevel
„Over 't benauwde bastion, waar Gigch en Caroli nog streden,
„Spoedig daarna echter ruimden zij ordeloos vluchtend het veld.
„Toen ook het tweede bastion der Britten fluks was veroverd
„Door 't onweerstaanbaar geweld van Meinesz' dappere schaar,
„Stond nog de vesting alleen waar Pijnappel voerde 't bevel.
„Sterk en geweldig nog was hij, de nooit overwonnene strijder,
„Stralend als Hektoor eens voor Priamos' machtige stad.
„Doch helaas, wie naderen daar, dood en verschrikking verspreidend?
„'t Is Vening Meinesz de vreeslijke, gaand zijne Wethouders voor.
„Toen sloeg de schrik zelfs om 't harte van hen die vroeger nooit weken,
„Hovy en Ogtrop, de helden, alomme met eerbied genoemd.
„En zij vluchten de oude en dikwijls beproefde Kampioenen
„Latend hun aanvoerder Pijnappel aldus gansch in den steek.
„Pijnappel hief nu, dit ziende, wanhopig zijn handen ten hemel.
„Hermes", riep hij, „Gij God van den eeuwig bloeienden handel,
„Die hier de beurzen en brandkasten steeds met goud hebt gevuld.
„En Gij, beheerscher der zeeën, drietandvoerder Poseidoon,
„Die met uw gunst overlaadde den schepenbevarenden Brit,
„Schenk nog een enkele maal, nog een enkelen dag mij nu uitstel,
„Opdat ik redden nog kan wat te redden is van onzen Brit!"
„Nauwelijks echter had hij de gevleugelde worden gesproken.
„Of hij zonk neder door zevenentwintig lansen doorboord.
„Aldus viel met haar laatsten getrouwen en roemrijken strijder,
„Binnen Amstels' veste, 't geweld van den roovenden Brit.

* * *

Een belangrijk tijdperk in de geschiedenis der verlichting van Amsterdam werd, door het besluit van den Raad, afgesloten.

De Imperial die gedurende meer dan 60 jaren in de behoefte aan gas voorzien had moest verdwijnen, hoewel dan ook na een langen en hardnekkigen strijd. Haar gedwongen heengaan was zeker voor een gedeelte te wijten aan de geschillen die de laatste jaren tusschen haar en het Gemeentebestuur gerezen waren, geschillen door mij in het voorgaande breedvoerig beschreven. Daardoor was, hetgeen niet te ontkennen valt, een zekere strooming tégen haar ontstaan.

Doch dit alléén, kon niet de oorzaak zijn, dat de Raad er toe besloot zoovele jaren vóór het verstrijken van de concessie, de fabrieken te naasten. Neen, die oorzaak zat dieper en moet m. i. eerder gezocht worden in de veranderde zienswijze van vele raadsleden betreffende de economische politiek der Gemeente.
De radicale partij, die destijds krachtig haar hoofd begon op te steken, aangevoerd door jonge vurige krachten als Treub en Gerritsen, was een besliste voorstandster van het in eigen beheer nemen der verschillende bedrijven van openbaar nut. Met de telefoon was de eerste stap in die richting gedaan, daarop was de Duinwater Maatschappij overgenomen en nu waren de gasfabrieken, de meest productieve van alle bedrijven, aan de Gemeente overgegaan.
Geen wonder dat er vreugde was in het kamp der radicalen. Het overnemen van de Amst. Omnibus Maatschappij was nu nog slechts een kwestie van tijd en aan iedereen is het bekend, dat zulks niet zoovele jaren later geschiedde.
De vraag of het werkelijk in het belang der Gemeente is geweest, toen besloten werd tot overname van het gasbedrijf, zal men na lezing van het volgende hoofdstuk bevestigend kunnen beantwoorden.

ZEVENDE HOOFDSTUK.

GEMEENTE-EXPLOITATIE.

D. VAN DER HORST, DIRECTEUR DER GEMEENTE GASFABRIEKEN, 15 APRIL 1898–3 JULI 1907 †.

DE eerste zorg van het Gemeentebestuur bestond nu in het vinden van een geschikten directeur, doch B. en W. waren daarmede in den aanvang niet erg gelukkig, want de eerst aangezochte, de directeur der Haagsche gasfabriek, J. E. H. Bakhuis, bedankte. Andere namen doken op, doch verdwenen even spoedig als zij opgekomen waren, tot dat in Januari 1898 het gerucht de ronde deed, dat de directeur van de Utrechtsche fabriek, D. v. d. Horst, aangezocht was deze functie hier te bekleeden.

Op 9 Februari had dan ook zijn benoeming, ingaande 15 April d. a. v., door den Raad plaats, een benoeming die algemeen met ingenomenheid begroet werd.

Nu er geen gaskwestie meer in de pers te bespreken viel, was over het vervullen van deze betrekking natuurlijk den laatsten tijd nog al eens in de dagbladen wat te zeggen geweest. Als illustratie diene het volgende stukje, dat op 6 Februari in het Zondagsblad van het „Handelsblad" verscheen en waarin Naatje Eendracht opgevoerd werd, sprekende met den directeur van P. W. en later met den directeur van de I. C. G. A., Salomons.

„DAM, Februari 1898.

„Het was verleden avond al een beetje na éénen. De snorders uit ver„schillende gedeelten van de stad waren om het verhoogde cirkelrond dat „mijn gebied vormt, tot rust gekomen; de paarden stonden met hangende „koppen te slapen. Een enkel rijtuig ratelde soms nog voorbij en uit de

„omgevende straten joelde nu en dan de onbewuste melodie van een „nachtbraker. Maar overigens was alles zoo rustig als een stad van „vijf-honderd-duizend zielen 's nachts ooit worden kan.

„Daar kwam uit de Kalverstraat een lange, lichtelijk voorover gebogen „gestalte op mij af, waarin ik weldra den heer Lambrechtsen, directeur „van P. W. herkende.

„Wel heb ik van mijn leven", riep ik verbaasd uit, „mijnheer Lambrechtsen, „wat is u nog laat bij den weg". Doch vóór dat hij mij nog had kunnen „antwoorden, schrikte ik zoo van zijn gezicht, dat ik wederom een uitroep „slaakte. „Lieve tijd, wat ziet u er uit! Wat is u overkomen?"

„Hij zag er namelijk zoo bekrabbeld en geschaafd uit, alsof hij van een „vechtpartij kwam.

„Zulke offers vordert mijn vak, juffrouw Eendracht", zeide hij zeer „neerslachtig.

„Toen ik hem om eenige opheldering vroeg, zette hij zich vertrouwelijk „aan mijn voeten op het steenen walletje waar Nolting den vorigen „keer zat, en verklaarde:

„U weet wel die klachtenbussen van P. W., die hier en daar te vinden „zijn? Ze worden haast niet opgemerkt en nog minder gebruikt, maar „enfin, ze zijn er nu eenmaal en ze moeten dus geregeld worden nagezien. „Een enkele keer vinden wij er ook wel eens wat in en zoo werd mij „dezer dagen een briefje gebracht, dat in een van die bussen was gevonden „en een heftige aanklacht tegen Te Winkel bevatte. Ik zal u nu maar „niet al de hatelijkheden noemen die aan het adres van dien bekwamen „man werden geuit, ik heb ze ook grootendeels vergeten, maar de klacht „kwam hierop neer, dat Te Winkel wel zorgt dat de voorname buurten „en de binnenstad er altijd goed uitzien, maar dat de buitenwijken door „de stadsreiniging worden verwaarloosd. Met name werden de Dapper- „straat en Wijttenbachstraat genoemd...."

„En hebt u daaraan eenige aandacht geschonken?" vroeg ik, tamelijk „verontwaardigd, nademaal ik, gelijk elk rechtgeaard Amsterdammer, met „onze stadsreiniging dweep.

„Och ja", antwoordde de heer Lambrechtsen, tegenwoordig wordt van „ons gevorderd dat wij ons met al zulke kleinigheden bezig houden. „Vandaag ben ik er dus op uitgegaan en heb een tocht door de buiten- „wijken ondernomen. Ik verzeker u, dat dit geen kleinigheid is. De „Wijttenbachstraat had ik voor het laatst bewaard, en toen ik daar

„doodmoe aankwam, werd ik, dat moet ik bekennen, wel voor mijn „moeite beloond. Juist toen ik den hoek omsloeg, kwam er een rukwind „door de straat die mij den last van een nauwkeurig onderzoek bespaarde „door mij in een adem alle bijzonderheden in 't gezicht te blazen. Stof, „zand en asch stoven me in neus en mond. Onwelriekende strootjes „in mijn haar en de kranten fladderden zoo welig rond, dat mijn hoed „gedurende één oogenblik wel moet hebben geleken op een advertentie- „kiosk van dagbladen".

„Hier viel ik hem in de rede met de opmerking: „Er zit nog een stukje „van het „Handelsblad" tusschen den rand". Evenwel ik kon toch ook „niet laten er bij te voegen: „Dat moge nu waar zijn, maar wat treedt „de stadsreiniging anders flink op. 's Winters bijvoorbeeld bij sneeuwval! „Hoeveel „kloeke mannen" helpt Te Winkel dan niet dagelijks aan werk, „getuige de opgave die hij dag aan dag alsdan aan de kranten verstrekt!"

„Nu ja", bromde Lambrechtsen, „'t is makkelijk riemen snijden van een „andermans leer.... In allen gevalle was dat van de Wijttenbachstraat „waar en ik ging alles behalve goed gehumeurd naar huis. Om mijn „geweten geheel gerust te stellen, besloot ik de tusschenliggende straten „en de Weesperzij tot Schollenbrug er meteen nog bij te nemen, u weet „ik woon op de Weesperzij, en het is daar op dat laatste eind dat ik „zoo leelijk terecht kwam.

„Ik liep op het voetpad langs de huizen toen ik opeens struikelde en „bijna viel. Het was een plotselinge ophooging van het voetpad. Nog „was ik nauwelijks van den schrik bekomen of, bom, daar stapte ik „onverhoeds weer in een verdieping. En zoo ging het door, haast tot de „Blasiusstraat toe; nu eens struikelde ik over een ophooging, dan weer „schoot mijn been bijna uit het lid in een verlaging van het voetpad. „Eindelijk was er een plaats waar in 't geheel geen voetpad meer was „en het was daar dat ik zoo kwam te vallen, in mijn volle lengte, „juffrouw Eendracht".

„Ik mat hem met mijn blik van het hoofd tot de voeten en rilde bij de „gedachte aan zijn laatste woorden.

„Hij vervolgde:

„Juist begon ik mijn ongenoegen te uiten in hevige uitroepen tegen de „autoriteiten die zulk een toestand bestendigen, toen mij te binnen schoot „dat ik eigenlijk mijzelf aan 't uitschelden was. Maar ach, wat kan ik „er eigenlijk aan doen. Als ik bij den wethouder kom, dan hoort hij mij

„toch nauwelijks aan voor zulk een zaak; hij heeft tegenwoordig wel „wat anders aan 't hoofd?"

„Hoe zoo?"

„Dat zal ik u zeggen, want daarvoor kom ik juist hier. De burgemeester, „Dr. Blooker, de andere wethouders en iedereen die maar eenigszins bij „de hoofdleiding van de gemeentezaken betrokken is — allen zijn aan „'t zoeken naar een geschikten directeur voor onze aanstaande gemeente-„gasfabriek. Ik kon er vannacht niet van slapen ('t kwam misschien ook „door het schrijnen van mijn gezicht) en dus kom ik u maar eens „vragen of u ook iemand weet. Dr. Blooker en de burgemeester hebben „mij beiden gesmeekt om hen toch uit den brand te helpen door eens „goed te zoeken onder de ingenieurs die ik ken. Maar ik weet niemand. „Kom, juffrouw Eendracht, helpt u ons nu eens. Laat Amsterdam geen „gekker figuur maken, dan wij toch al dikwijls vertoonen. Wat zou men „in Den Haag van ons zeggen als wij een gasfabriek bleken te hebben „genaast zonder dat wij er een directeur voor konden vinden?"

„Ik zal er eens over denken mijnheer Lambrechtsen", antwoordde ik. — „Maar ga nu gauw slapen want een stadsambtenaar moet niet op zulk „een uur op straat worden gezien".

* *
*

„Nog stond ik te peinzen over het moeilijke vraagstuk dat mij ter „oplossing was gegeven, toen ik uit de Paleisstraat een gedaante zag „aankomen, die mij bekend geleek. Het was iemand in een zwaren pels „en met een hoogen hoed op, waaronder aan de slapen het nogal dunne, „grijzende haar netjes naar voren geborsteld, te voorschijn kwam.

„Ik zag wat scherper toe.... Wel lieve deugd, was dat...?

„.... En plotseling kwam het in mij op: Waarom hij niet, hij, Salomons? „Want waarlijk het was mijnheer Salomons, die met mijnheer Bergsma „de directie der Amsterdamsche gasfabrieken vormt. Doch het was niet „mijnheer Salomons zooals men hem gewoonlijk over straat ziet gaan, „glunder, zelfbewust, lichtuitstralend, met een zwierig uitgestalde horloge-„ketting op de roemrijke ronding van zijn vest tusschen de bontstrepen „van zijn openhangenden pels, zijn goedgeluimd hoofd schokschommelend „van kleine inwendige pleiziertjes... ach neen het was een ander mensch, „triest en treurig gelijk de walm die uit een gasfabriek opstijgt en zoo „gedrukt als een haast ledige gashouder. Droef dommelde zijn hooge

„hoed, slap slingerden zijn handschoenen, bezwaard bengelden zijn zolen.
„Arme man, wat schort u?" riep ik hem meelijdend toe.
„Alas, poor Yorick!" antwoordde hij zuchtend, doch deed er aanstonds „op volgen:
„Maar dat verstaat ggai niet juffrouw Eendrakt...."
„Hierbij moet ik even opmerken, dat ik niet gemakkelijk het kromme „Hollandschje van den waardigen Engelschman kan weergeven. Zoo goed „mogelijk zal ik het trachten te doen door bij voorbeeld de op zijn „Engelsch uitgesproken g's dubbel te schrijven.
„Ten einde den ongelukkige wat prettig te stemmen, hernam ik:
„Dat is waar, mijnheer Salomons, ik versta maar weinig Engelsch. In „mijn tijd was dat nog niet zoo in zwang als nu. Doch u spreekt zoo „goed Hollandsch...."
„... (Hij mompelde iets van „bother"... en „*Dutch people*"... wat ik „niet verstond)....
„... dat u mij wel in 't Hollandsch kunt vertellen hoe u nog zoo laat „op straat komt?"
„Iek kon niet slapen. Versckrikkelaike droomen vervolgden mai. Iek „droomde dat ick een seer ggroote prooces te voeren had. De burge-„meester whas president van de *Court* en de whet! ouders wharen „riekters, Mr. Kappeyne whas *the* openbaar ministerie en toen ik zaide „aan den president: Ggai zait *false*, ggai zait riekters in uw eiggen zàk „en ggai wilt nit de ggas verlaaggen... toen ggreep Mr. Kappeyne een „seer ggroote ggasvlam van den *wall* en *brandishing... what do you* „*call it*... swaaiende de ding, kwam'ai op mai af. *Well* Mr. de Vries „wilde mai be'oeden met een papier en iek riep: Berggsma draai die „hoofdkraan dikt... maar 'ai whas *so* whoedend dat iek moest vlùkten; „iek viel in een seer diepen afggrond en toen wherd iek whàker.... „En dan whentelde iek mij slapeloos op maine leeggerstede.... O, 'et „whas verskrikkelaik! *So I thought: Let's have a stroll* en toen ben iek „maar what ggaan whandelen...."
„Ik verzeker u, mijnheer Salomons, dat ik u en mijnheer Bergsma diep „beklaag. Zoo vele jaren voor het welzijn van Amsterdam te hebben „gewerkt, altijd even inschikkelijk en gemakkelijk te zijn geweest, nooit „het eigenbelang te veel te hebben bevorderd en dan zoo maar aan den „dijk te worden gezet.... O, ik gevoel zoo levendig hoe vreeselijk dat „moet zijn. Doch u krijgt nu immers Middelburg om u te troosten?"

„Middelburg, what is Middelburgg? Dat is om soo te zeggen een bubble „'in de gasproductie".

„Ook moet u toch niet vergeten, dat u niet de eenige zijt, wien zulk „een lot treft. Nog onlangs hebben wij in het *Handelsblad* gelezen dat „het gemeentebestuur van Barneveld de gasfabriek had overgenomen.

„En wie was daar de exploitante! Niemand minder dan baronesse „Van Nagell, geboren Van Zuylen! Als men zoo weinig omslag maakt „met baronnessen-gasexploitanten, hoe zoudt u dan kunnen verwachten „dat men zich om burgermenschen zou bekreunen?"

„Dit scheen den wankelenden directeur reeds eenigermate te steunen en „nu ging ik hem het vooruitzicht op een waarlijk goeden troost openen: „Wat dunkt u, mijn beste mijnheer, zoudt u niet beter doen door al die „particuliere zaakjes zooals Haarlem en Middelburg te laten varen en „een degelijke ambtenaars-loopbaan te kiezen?"

„Well, iek zie niet *how*...."

„Wanneer u eens directeur werd van de stedelijke gasfabriek te Amsterdam?

„Waarom niet. Zoo even was de directeur van publieke werken hier...."

„'Eeft 'ai ook slapelooze nàkten?"

„De vraag, wie directeur moet worden van de stedelijke gasfabriek, „bezorgt het gansche dagelijksch bestuur en alle hoogere ambtenaren „vàn publieke werken minstens evenveel slapelooze nachten als u hebt, „geloof dat maar vast".

„Dat doet mai veel ggenoeggen, ziet u".

„Nademaal nu mijnheer Lambrechtsen mij is komen vragen of ik mis- „schien iemand wist vraag ik u op mijn beurt weder: Zoudt u, die nu „al zooveel jaren uw bekwaamheden hebt getoond tegen de gemeente, „de zaak niet op denzelfden voet willen blijven voortzetten *vóór* de „gemeente?"

„Er kwam weer een glundere lach op zijn gelaat. Het denkbeeld scheen „hem blijkbaar nog wat vreemd.

„Iek moet zeggen..." begon hij.

„Doch ik wilde hem niet een overhaast besluit doen nemen.

„Denk er eens over na", betoogde ik.

„*Well*, dat kan iek doen", antwoordde hij, ofschoon er thans oogen- „schijnlijk weder eenige aarzeling bij hem begon op te komen.

„Hij groette en ging heen.

„Doch na enkele stappen wendde hij zich om en riep mij toe:

„Iek zal tòk maar liever wàkten totdat Berggsma miskien wheer whet-„ouder whordt!"
„En daarmede ging hij werkelijk heen, toch veel opgewekter dan hij „was gekomen.

. . . .

„En daar kreeg ik nu juist een briefje van Lambrechtsen, waarin niets „anders stond dan: 't Hoeft niet meer. Van der Horst!
„Ik ben nu maar blij dat de quaestie zoo opgelost is. De heer Van der „Horst is iemand die zijn sporen aan de Utrechtsche gasfabriek meer „dan verdiend heeft en we mogen B. en W. dus gelukwenschen met „dezen goeden greep. Als er van onze gemeentelijke gasfabriek iets „goeds te maken valt, dan is de heer Van der Horst zeker daarvoor de „aangewezen man.
„Twaalfduizend gulden en wat er nog meer bij komt... het is wel wat „duur gekocht, doch wij moeten nu maar denken: Het is eene groote „stad die zoo hare groote mannen eert!

Uw dw. dienaresse
NAATJE EENDRACHT".

Aangezien de hoogere ambtenaren niet door de Gemeente overgenomen werden, hadden in den zomer nog enkele benoemingen door B. en W. plaats, zoodat op 10 Augustus de directeur v. d. Horst met een geheel nieuwen staf de leiding der fabrieken kon overnemen.
Op 10 Augustus 1898, des morgens te 6 ure, had daarop de overdracht plaats, die zonder eenigen stoornis verliep, het geheele bedrijf ging zijn gewonen gang, alsof er niet zulk een ingrijpende verandering had plaats gehad. De „Imperial", die zoo lang voor haar bestaan gevochten en zich zoo hardnekkig verdedigd had, werd niet, zooals men wel zegt, zoo maar op straat gezet, want de Gemeente kreeg niets gratis. De navolgende sommen moesten betaald worden:

Voor het overnemen der beide fabrieken	*f*	11,184,694.32
„ „ „ „ perc. Keizersgr. en Prinsengr.	„	94,259.51
„ „ „ van het buizennet, Meters enz. . .	„	4,331,106.81
„ „ „ „ lantaarns en palen d. openb. verl.	„	381,949.15
	f	15,992,009.79
„ „ „ „ mag. voorraden, grondstoffen enz.	„	343,396.90
Totaal.	*f*	16,335,406.69

Om dit bedrag te voldoen ging de Gemeente een leening aan van *f* 17,200,000.— nominaal tegen 3 % rente.
Door de overname der gasfabrieken had de Gemeente thans, op het Electrische na, alle bedrijven in handen.
Dit gaf de „Amsterdamsche Courant" van 18 Nov. wederom aanleiding tot uitgifte van een spotprent, voorstellende de rolverdeeling onder het Dagelijksch Bestuur van de verschillende Gemeentebedrijven.
Verklaring van deze plaat is m. i. overbodig. De bedoeling is duidelijk genoeg en de gelijkenis van eenige der afgebeelde magistraten is treffend.

MR. DR. W. F. VAN LEEUWEN, WETHOUDER VAN FINANCIËN EN GEMEENTEBEDRIJVEN BIJ DE OVERNAME DER GASFABRIEKEN, LATER BURGEMEESTER VAN AMSTERDAM VAN 1901 TOT 1910.

Daar het mijn bedoeling was een zoo duidelijk mogelijk beeld te geven van de verschillende kwesties tusschen den concessionaris en de Gemeente en van de gevolgen die daaruit noodzakelijk moesten voortvloeien, behandelde ik deze geschiedenis in onafgebroken volgorde. Ik kon daarom geen melding maken van eene uitvinding, welke in dien tijd dier geschillen gedaan was en welke thans nog van zooveel invloed is op de verlichting met gas; ik bedoel de uitvinding van het gasgloeilicht door Dr. Auer von Welsbach. Deze uitvinding, in den aanvang door enkele gebreken die haar aankleefden, en de groote duurte der benoodigde ingrediënten schijnbaar geen toekomst hebbende, werd langzamerhand zoo verbeterd en binnen ieders bereik gebracht, dat zij een algeheele ommekeer in de gasverlichting zoowel binnen- als buitenshuis ten gevolge had.
Door particulieren werd de gloeilichtbrander het eerst in gebruik genomen, zooals met alle nieuwigheden in den regel het geval is, later ging het Rijk er eveneens toe over en werden verschillende Post- en Telegraafkantoren met den nieuwen brander verlicht.
Door groote inrichtingen te dezer stede, zooals het Panopticum, het Odéon enz., was het ook reeds in gebruik genomen, maar het Gemeentebestuur ging er zelfs niet toe over om er een proef mede te nemen totdat op 12 November 1895 door de raadsleden van Gigch en Hovy bij B. en W. op de invoering er van aangedrongen werd. Slechts schoorvoetend zeide wethouder Treub toe een proef te zullen nemen.

Dat het Rijk niet zoo angstvallig was, bewees wel de opdracht door haar in October 1895 aan de Nederlandsche Gasgloeilicht Maatschappij gedaan tot verlichting met hare branders van alle gevangenissen in het land en dat de zeer groote particuliere ondernemingen niet achter bleven, bleek wel uit het feit, dat in Januari 1896 bijna alle groote stations der Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen er mede verlicht werden. Eindelijk besloten B. en W. in Januari 1896 tot eene proefneming voor

„AMSTERDAMSCHE COURANT", 18 XI '98.

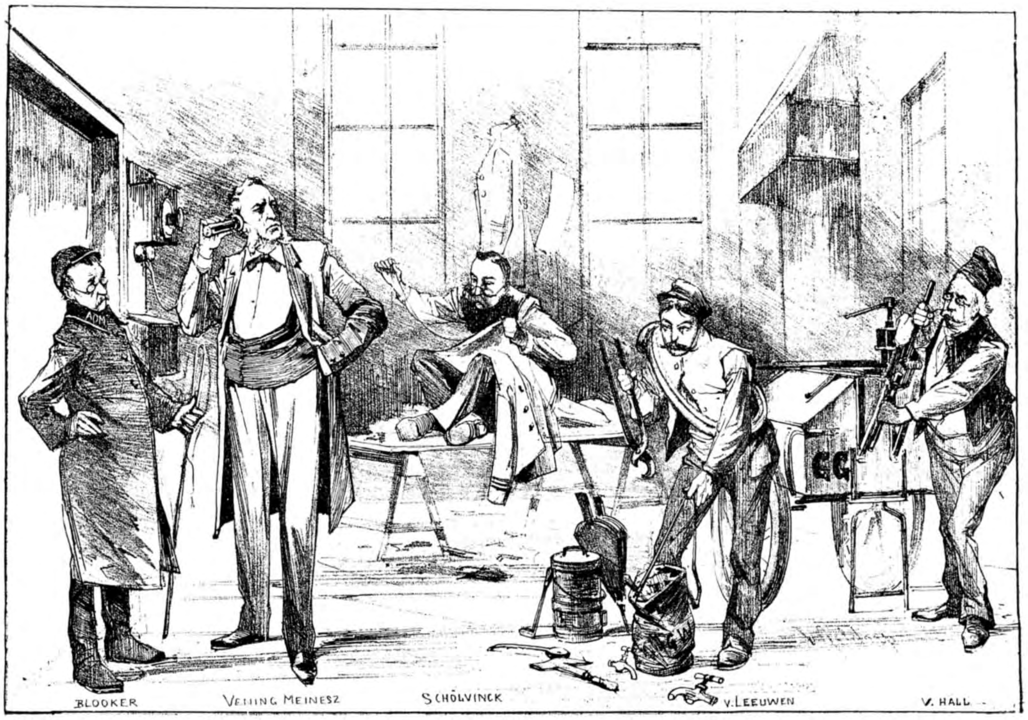

DE AFDEELING GEMEENTEBEDRIJVEN.
De rolverdeeling onder het Dagelijksch Bestuur van de verschillende Gemeentebedrijven.

de openbare verlichting en wel van de Kalverstraat, de Reguliersbreestraat, het Rembrandtsplein, de Utrechtschestraat en het Frederiksplein. Het gevolg was dat in 't geheel op 10 Augustus 1898 126 Lantaarnpalen van gloeilicht voorzien waren.

Dat B. en W. misschien een beetje huiverig waren om tot geheele invoering der nieuwe verlichting te besluiten, was nog op zichzelf niet zoo bevreemdend, daar toch zelfs autoriteiten op het gebied van gasverlichting blijkbaar nog niet geheel doordrongen waren van het groote nut en voordeel dezer uitvinding.

Immers in het Octobernummer van „Het Gas” verscheen een stuk, geschreven door den directeur van de gasfabriek te Arnhem, Blom, waarin hij het gasgloeilicht als straatverlichting besprak en o. m. zeide „dat uit zijne berekening bleek, dat althans voor Gemeente Gasfabrieken, „de toepassing van gasgloeilicht voor openbare verlichting financieel „nadeelig was, ongerekend nog het verlies, dat men op de exploitatie „lijdt door vermindering van het debiet, waar bij de fabrieksinrichting „op toeneming gerekend was”.

De Nederlandsche Gasgloeilicht-Maatschappij liet natuurlijk niet na, den schrijver van het artikel te bestrijden.

Verder dan tot een proefneming in bovengenoemde straten kwam het tijdens de concessie van de I. C. G. A. niet en was het voor den directeur v. d. Horst weggelegd in deze geheel anders te handelen. Deze gasautoriteit toch had een geheel andere opvatting dan Blom, waarvan hij te Utrecht reeds blijken had gegeven. Hij begon na zijn optreden als directeur der Gemeente Gasfabrieken al heel spoedig de verbetering der straatverlichting krachtig ter hand te nemen.

RONDE LANTAARN VOOR GASGLOEILICHT.

Op 13 Februari 1899 ermede begonnen, werd achtereenvolgens, op enkele buitenwijken na, de geheele stad van gasgloeilicht voorzien en wel van branders zonder glazen, zoodat de kousjes geheel vrij in de lantaarns stonden. Doch de verandering bepaalde zich niet alleen tot de branders, ook een groot gedeelte van de lantaarns onderging een geheele wijziging. Terwijl men tot nog toe alleen lantaarns kende met vlakke ruiten gevat in sponningen of grootere lantaarns met gebogen ruiten, op dezelfde wijze bevestigd, werden nu ronde lantaarns zonder sponningen ingevoerd, waarvan het glas naar beneden toeloopende, kegelvormig was. Het groote voordeel van deze soort lantaarns bestond natuurlijk hierin, dat men geen schaduwen op straat kreeg door de vroeger dikwijls zeer breede sponningen en het licht dus naar alle kanten vrij kon uitstralen, behalve naar boven, zooals bij de vroegere lantaarns, omdat, wat deze misten, in den kop reflectors waren aangebracht (zie bijgaande afbeelding). Naar den uitvinder werden zij *Ritter*lantaarns genoemd; zij waren in drie soorten verkrijgbaar: z.g. klein, middelsoort en groot model.

Reeds op 1 Januari ná de overname der gasfabrieken door de Gemeente, werd de gasprijs van 9 cent op 7 cent gebracht, waardoor zich tal van

„GEÏLLUSTREERD POLITIENIEUWS", 3 XI '98.

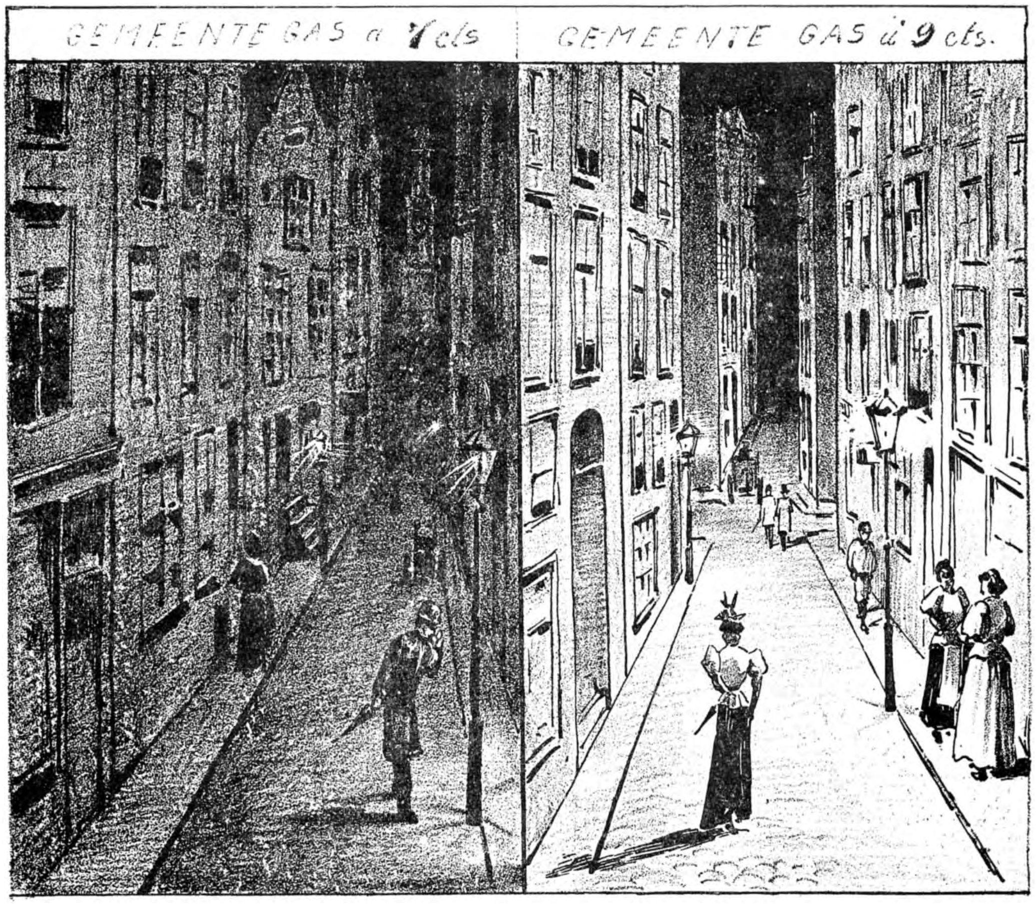

HOE DE ZWARTGALLIGE AMSTERDAMMERS ZICH GEMEENTE-EXPLOITATIE VOORSTELLEN.

nieuwe gasverbruikers kwamen aanmelden en ook het aanwenden van gas voor koken en verwarmen zeer toenam, zoodat het gasverbruik met reuzenschreden vooruitging. Deze verlaging van gasprijs werd door het „Geïllustreerd Politienieuws" van 3 November 1898, op humoristische wijze in beeld gebracht, getuige bijgaande plaat, waarvan de teekenaar mij onbekend is.

Een andere oorzaak werkte ook zeer sterk mede tot vermeerdering van het gasverbruik en wel de ijverige en krachtige propaganda door den directeur Van der Horst gemaakt om den muntgasmeter, hoewel reeds sinds eenige jaren bekend en op kleine schaal in gebruik, onder de aandacht te brengen van de kleine burgerij.

De groote verbruikers gingen langzamerhand tot het gebruik van electrisch licht over, dus moest wel een nieuw afzetgebied gezocht worden.
De muntgasmeter was daartoe het aangewezen middel. De hooge gasprijs à 10 cent per M³ van de I. C. G. A. had een algemeen gebruik tegengehouden, maar toen bij de verlaging van den gasprijs deze voor het zoogenaamde muntgas op 7½ cent per M³ bepaald werd, begon de algemeene aanvraag, die weldra zoo overstelpend werd, dat men handen te kort kwam, om alle nieuwe klanten naar eisch te bedienen. Middelerwijl werden geregeld lezingen gehouden in volksvereenigingen door ingenieurs der gasfabriek, waarbij dan gelijktijdig verschillende toestellen gedemonstreerd werden ten einde het publiek op de hoogte te brengen van de zegeningen van het gas. Een tijdperk van overweldigende drukte brak aan, niet alleen om de

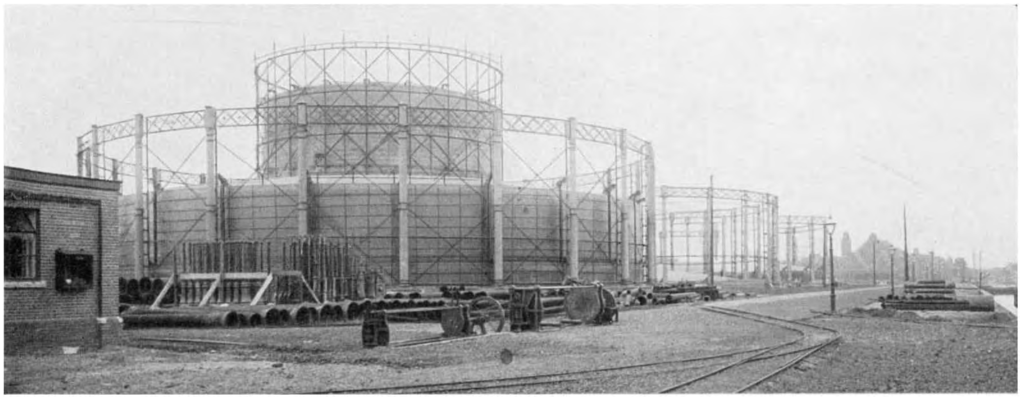

GEZICHT OP DE WESTERGASFABRIEK AAN DEN HAARLEMMERWEG.

meters in de stad geplaatst te krijgen, maar ook op de fabrieken, waar men welhaast tot tal van uitbreidingen moest overgaan, om aan alle aanvragen te kunnen voldoen.
Zoo werd op het terrein van de gasfabriek aan den Haarlemmerweg een vierde gashouder gebouwd met een inhoud van 100,000 M³, de grootste die nog ooit voor een gasfabriek gebouwd was. Thans is dat niet meer het geval, want na dien werd er door de I. C. G. A. in Berlijn een gebouwd met een inhoud van 150,000 M³ en door de gemeente Hamburg een van 200,000 M³. Aan de Linnaeusstraat moest een derde gashouder gebouwd worden, ditmaal van 60,000 M³, terwijl, wat van zelf spreekt, de stokerijen en zuiverhuizen aan beide fabrieken uitgebreid dienden te worden.
Doch de toename steeg voortdurend, zoodat directeur v. d. Horst plannen ontwierp voor den bouw van cokesgasfabrieken op de terreinen van de

bestaande fabrieken om aan de groote behoefte aan gas te kunnen voldoen. Rusteloos ging hij voort met het uitvoeren zijner plannen, die hij jaren vooruit maakte. Gouverner c'est prévoir, was voorzeker met Daendels zijn leus, want vóór nog iemand er aan dacht, ontwierp hij plannen voor den bouw van een derde fabriek aan den Amstel in de Duivendrechtsche polder en liet hij een 36" ceintuurleiding leggen van de Westerfabriek (Haarlemmerweg) buiten de stad om naar den Buiten Amstel, waar de derde fabriek zou verrijzen en van daar naar de Oosterfabriek

GEZICHT OP DE OOSTERGASFABRIEK IN DE LINNAEUSSTRAAT.

(Linnaeusstraat). Een reuzenarbeid, die in enkele jaren voltooid was. Als merkwaardigheid zij hier nog even vermeld, dat voor deze leiding voor het eerst gebruik werd gemaakt van z.g. Mannesmannbuizen, die veel dunner van wand en veel lichter zijn dan de anders gebruikelijke gegoten ijzeren buizen.

Dwars door het Vondelpark moest deze leiding gelegd worden en aangezien dit park het eigendom is van de „Vereeniging tot instandhouding van een Rij- en Wandelpark" en de Gemeente er dus niets over den grond te zeggen heeft, moest de toestemming langs minnelijken weg

J. VAN ROSSUM DU CHATTEL, DIRECTEUR DER GEMEENTE-GASFABRIEKEN.

verkregen worden, hetgeen dan ook geschiedde onder voorwaarde, dat de Gemeente-Gasfabrieken voor hare rekening eene afzonderlijke gasleiding op eenige drukke punten in het Park legde en daarop een 30-tal lantaarnpalen aansloot, waarvan het onderhoud en het gasverbruik ten eeuwigen dage ten laste zouden komen van de Gemeente-Gasfabrieken. Men ziet hieruit welke gevolgen in het algemeen belang ook de groote vermeerdering van het gasverbruik had. Doch v. d. Horst heeft helaas de voltooiing van al zijne grootsche plannen niet mogen beleven. Een hartkwaal, die hem reeds sinds eenige jaren kwelde, brak betrekkelijk plotseling zijn levensdraad af. Het was in Juli 1907 dat onverwachts zijn kwaal zich zeer verergerde; hij overleed op den 3en van dien maand.

Een krachtige figuur van grooten werkkracht was heengegaan, die allen van hoog tot laag tot voorbeeld was.

In zijn plaats benoemde de Raad op 16 October 1907 den Onder-Directeur, den heer J. van Rossum du Chattel, tot Directeur der Gemeente-Gasfabrieken.

Wil men een overzicht hebben van den waarlijk reusachtigen vooruitgang, die in het gasverbruik heeft plaats gehad gedurende de ruim twaalf jaren dat de Gemeente de fabrieken exploiteert, dan leze men met aandacht de hiervolgende cijfers.

Op 10 Augustus 1898 waren in gebruik	23793	gewone meters	+	790	tusschenmeters.
„ 31 December 1910 „ „ „	45532	„ „	+	1721	„
dus eene vermeerdering van	21739	„ „	+	931	„

Op 10 Augustus 1898 waren in gebruik	915	Muntgasmeters.
„ 31 December 1910 „ „ „	64159	„
Dus eene vermeerdering van	63244	„

En het gasverbruik, dat over 1898 bedroeg 25.000.000 M^3. incl. de 915 Muntgasmeters
bedroeg over . . . . . 1910 . . . 51.821.035 „ over gewone Meters
en bedroeg over . . . . 1910 . . . 34.112.838 „ „ Muntgasmeters.

De verbetering van de straatverlichting werd in deze periode ook krachtig ter hand genomen en dat wel, zooals hiervoren reeds gezegd, door algemeene invoering van het gasgloeilicht en door het in de voornaamste straten plaatsen van de ronde Ritterlantaarns. Tevens werden in ver-

schillende straten de lantaarns dichter bij elkaar gebracht, waardoor vele nieuwe moesten worden bijgeplaatst.

Een paar cijfers ter illustratie: Op 10 Augustus 1898 stonden er in de stad 6886 en op 31 December 1910 9441 lantaarnpalen voor gas en 136 voor petroleum eene vermeerdering dus van 2555 stuks en zulks niettegenstaande de electrische verlichting in verschillende hoofdstraten hare intrede had gedaan.

Wij, Hollanders, klagen graag en het liefst over eigen land en stad, daarbij vergelijkingen met het buitenland makend. Dáár in het buitenland wordt dit en dat zooveel beter en fraaier geacht, enz. Veel mag daarvan waar wezen, maar in één zaak hebben de klagers beslist ongelijk,

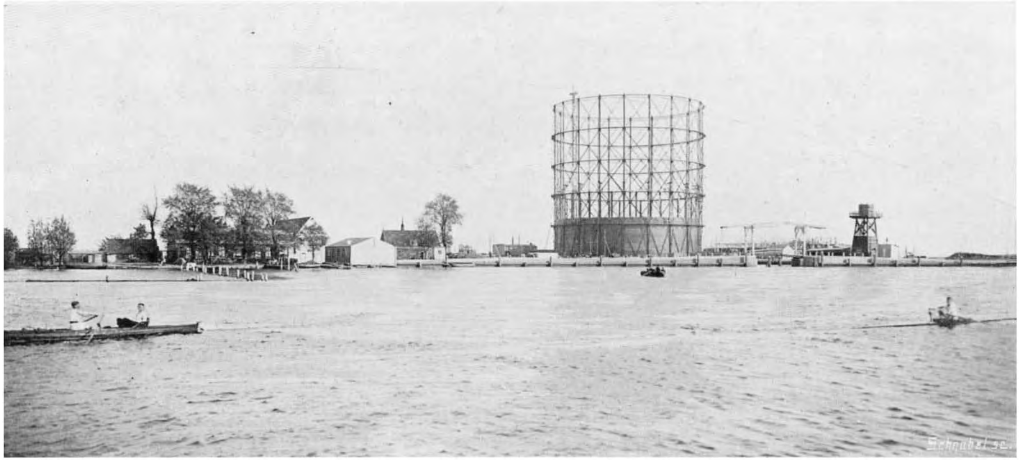

GEZICHT OP DE IN AANBOUW ZIJNDE ZUIDERGASFABRIEK AAN DEN AMSTEL.

en dat is wanneer zij de verlichting van andere groote steden in het buitenland beter vinden.

Vreemdelingen, die ter bestudeering van het verlichtingsvraagstuk Amsterdam bezoeken en met oordeel rondkijken, beweren altijd dat onze stad zeer oordeelkundig en over het geheel goed verlicht is en dat dit zelfs in veel grootere steden dikwijls zeer veel te wenschen overlaat.

Men heeft dan wel enkele pleinen, boulevards en drukke verkeerspunten, die waarlijk schitterend verlicht zijn, maar in de zijstraten is de verlichting dikwijls treurig.

En wat zegt men van de Ville Lumière, waar des nachts om 12 uur een 15000-tal lantaarns worden uitgedraaid, een toestand, die wij nog alleen uit onze prille jeugd kennen?

Neen de tijd is voorbij, dat er geen zorg voor de openbare verlichting gedragen werd. In 1819, dus nog geen 100 jaar geleden, dachten sommigen er nog anders over zooals de „Cölnische Zeitung" van 28 Maart 1819 schreef:
„Iedere straatverlichting is verwerpelijk;
„1e om theologische redenen, daar zij in het wereldbestuur wil ingrijpen, „dat duisternis beoogd heeft;
„2e om juridische redenen, daar het een onrecht is, dat de kosten van „deze verlichting door belasting opgebracht, ook worden opgelegd aan

HET LEGGEN VAN EEN ZINKERBUIS.

„hen, die er niet het minste belang bij hebben, ja wier belangen er zelfs „door worden geschaad;
„3e om medische redenen, daar het ontsnappen van gas voor de gezond- „heid schadelijk is en het, dank zij de fraaie verlichting, laat vertoeven „op straat en de nachtlucht de menschen doet kouvatten;
„4e om moreele redenen, daar de verlichting een eind maakt aan den „afschuw voor de duisternis, welke de zwakken van menige zonde afhield, „en omdat dronkenschap en losbandigheid door het licht in de straten „aangemoedigd worden;

„5e om politieredenen, omdat het licht de paarden schuw en de dieven „vermetel maakt;

„6e om oeconomische redenen, daar voor de verlichting ieder jaar groote „sommen naar het buitenland gaan; en eindelijk

„7e om nationale redenen, daar de indruk van feestelijke illuminaties, „welke ten doel hebben het nationaal gevoel op te wekken en te ver-„heffen, door de quasi illuminatie iederen avond verzwakt wordt.

Amsterdam is in vroeger jaren haar tijd, wat betreft de straatverlichting, ver vooruit geweest. Men vergelijke in dit opzicht de Berlijnsche toestanden, zooals die voor eenigen tijd in het „Handelsblad" beschreven werden, met onze beschrijving in dit boek op een tijdstip, dat men hier reeds sinds meer dan een eeuw eene goede olieverlichting had.

Het „Handelsblad" schreef:

„*Berlijn als lichtstad.* — In den letterlijken zin van het woord is Berlijn „een der meest verlichte steden ter wereld. Overstraalt het verre *la* „*ville lumière.*

„Meer dan 34,000 gasvlammen, meer dan 1000 electrische lampen en „ongeveer 120 spiritusgloeilichten en petroleumlampen verlichten de „straten en pleinen van de Duitsche hoofdstad. Maar het was een lange „weg door duisternis en vage schemering die tot dezen stralenden „glans leidde.

„Honderd jaar geleden heerschte na zonsondergang in de straten vol-„komen nacht. Van verlichting was geen sprake, omdat de olieslijters „weigerden te leveren, daar de politie geen geld meer had om te betalen....

„De eerste, die zich om de straatverlichting bekommerde, was de groote „Keurvorst. Hij bepaalde, in 1679, dat van elke drie huizen er één een „brandende lantaarn moest ontvangen. De huiseigenaars hadden afwisse-„lend hier voor te zorgen, zoodat een ieder om de drie dagen zijn beurt „kreeg. Deze maatregel gaf aanleiding tot zooveel geharrewar, dat er iets „beters verzonnen diende te worden. Er werden lantaarns gezet op palen. „De keurvorst betaalde zelf deze verlichting. De zorg droeg hij op aan „een pachter, die gecontroleerd werd door een inspecteur wiens taak „het was „fleissig und öfters selbst persönlich zu visitieren, ob die Lan-„ternen zu ihrer Zeit richtig brennen" en daarvoor „ordentliche Ronden „zu Pferde anstellen" moest.

„Deze strenge contrôle gaf echter niets. De goede burgers waagden zich „'s nachts niet op straat. Allerlei gespuis „trieb böse Bosheit und Ueber-

„mut”, brak de palen door, stal de lantaarns. Zóó groot was de baldadig-„heid, dat lantaarndieven gestraft werden met 200 Thaler boete. Konden „zij dit geld niet betalen, dan kregen zij stokslagen en werden zij op het „voorhoofd gebrandmerkt.

„Omstreeks 1800 was de maan nog altijd de beste gids voor Berlijnsche „nacht-wandelaars. Wie een partij gaf koos den tijd tegen volle maan. „Een zangvereeniging vergaderde altijd op den Dinsdag vóór volle maan. „Eenige verbetering kwam eerst, toen concessie verleend werd aan een „Engelsche maatschappij tot gas-verlichting. Den 19en September 1826 „brandden voor het eerst gaslantaarns in Unter den Linden. Doch deze „verlichting was nog zoo duur — particulieren moesten per vlam per „jaar betalen 15 Thaler, en dan mocht het licht niet langer branden dan „van zonsondergang tot 's avonds elf uur — dat de blijdschap over deze „verbetering spoedig verdween. In huis mocht het licht niet opgestoken „worden, vóór de straatlantaarns brandden. De hoofdkranen werden „eenvoudig tot zoo lang gesloten gehouden. En was het — volgens de „kalender volle maan, en dus licht op straat — al regende het oude „wijven — dan konden de menschen in huis in het donker zitten.

„In 1837 werden de gasmeters ingevoerd. Doch de prijs bleef zoo hoog, „dat van een algemeen gebruik geen sprake kòn zijn. Het publiek was „dus van den regen in den drop gekomen. De straatverlichting beperkte „zich tot het centrum. De afgesproken lichtduur van 1300 uren jaarlijks „was veel te krap. En al betaalde de stad eerst 30,000 thaler, later „50,000, tòch werd er even hard over duisternis geklaagd als vroeger. „Toen in 1847 de concessie van de Engelsche maatschappij afgeloopen „was, besloot de stad zelve voor de verlichting te zorgen. Natuurlijk „moest er eerst geprocedeerd. Een vergelijk werd getroffen. Particuliere „en stedelijke gasfabrieken zouden den zelfden prijs vragen. De parti-„culiere zou de stad een jaarlijksche som betalen, die nu reeds meer dan „een half millioen mark bedraagt. Deze maatschappij — de bekende „Imperial, den ouden Amsterdammers wel bekend — zorgt nu voor-„namelijk voor de zuidwestelijke en westelijke voorsteden.

„Vijf stedelijke gasfabrieken bedienen het grootste deel van Berlijn, „brengen de stad een jaarlijksche netto-winst van acht millioen mark, „leveren jaarlijks alleen voor de straatverlichting ongeveer 15 millioen „kubieke meter gas.

G. v. L.”

Dat de verlichting onzer stad, de Gemeente voortdurend op groote geldelijke offers kwam te staan, heeft men uit het voorgaande kunnen lezen. Voor een goed overzicht wil ik hier thans enkele getallen herhalen en daarachter voegen wat thans de openbare verlichting kost.

In 1682 werd betaald	. . . .	*f* 24,022.55	olieverlichting.
„ 1814 „ „	. . . .	„ 79,920.—	
„ 1833 „ „	. . . .	„ 89,468.08	
„ 1844 „ „	. . . .	„ 94,397.12	
„ 1894 „ „	. . . .	„ 355,292.57	gasverlichting.
„ 1898 „ „	. . . .	„ 410,836.92[5]	
„ 1900 „ „	. . . .	„ 364,552.25	
„ 1902 „ „	. . . .	„ 342,974.08	
„ 1910 „ „	. . . .	„ 426,041.30	

Daar waar het te pas kwam, werd door mij reeds van de toepassing der electriciteit als verlichtingsmiddel melding gemaakt, doch niet in bijzonderheden getreden. Dit mag evenwel niet verzuimd worden.

Nadat reeds in enkele groote ondernemingen, zooals de koffiehuizen Krasnapolsky, Mille Colonnes e. a installaties geplaatst waren tot voortbrenging van de voor het bedrijf benoodigde electrische energie en de behoefte aan dit licht hoe langer hoe meer gevoeld werd, verleende de Raad op 24 September 1890 aan „Electra", Maatschappij voor Electrische stations te Amsterdam, concessie voor het leggen en hebben van electrische geleidingen.

In den loop van het jaar 1892 begon zij hare afnemers te bedienen, voorloopig door eene tijdelijke centrale, die gelegen was tusschen het gebouw van „Het Nieuws van den Dag" op de N. Z. Voorburgwal (Pijpenmarkt) en de Kalverstraat en later door de definitieve, die gelegen is aan den Haarlemmerweg tegenover de gasfabriek.

Reeds op 31 Dec. 1892 had zij 227 verbruikers; op 31 Dec. 1893: 328, en in Oct. 1897: 500.

Er had dus eene langzame hoewel *gestadige* vooruitgang plaats, hetgeen het raadslid J. P. Mijnssen scheen te beangstigen, want hij diende op 20 November 1897 een voorstel in, om òf Electra te naasten, òf ook electriciteitswerken in eigen beheer te nemen, zooals met de gasfabrieken, hoewel tegen zijn zin, had plaats gevonden. Hij deed dit voorstel omdat hij vreesde voor een zeer ernstige concurrentie tusschen de Gemeente Gasfabrieken en Electra en zulks tot schade van de gemeentekas.

Op 1 December d. a. v. stelde de voorzitter voor het stuk voor kennisgeving aan te nemen en het in overweging te nemen bij de plannen, die mochten ontworpen worden.

En niet alleen deze plannen maar zelfs de uitvoering lieten niet zoo heel lang op zich wachten. Men begon in het klein, met op de Brouwersgracht in de stallen van de voormalige A. O. M. een krachtstation te vestigen tot levering van de benoodigde energie voor tramlijn No. 10, de eerste lijn, waarop paardenkracht door motorische kracht vervangen werd.

Dit geschiedde in Augustus 1900, doch zou van slechts tijdelijken aard zijn. Want reeds waren B. en W. druk bezig met de voorbereiding van Gemeentewege der plannen voor een algemeene Electrische Centrale, waartoe door den Raad op 21 November 1900 besloten werd, naar aanleiding van de voordracht van B. en W. dd. 2 Augustus 1900.

Deze nieuwe Centrale zou verrijzen op het terrein van het Oude Entrepot aan de Hoogte van den Kadijk tegenover de kazerne „Oranje Nassau".

Op 1 April 1901 had de aanbesteding plaats van de electrische en motorische inrichting en werd de uitvoering van dit werk opgedragen aan de Allgemeine Elektricitäts-Gesellschaft te Berlijn, terwijl de levering der stoommachines en stoomketels opgedragen werd aan de Nederl. fabriek van Werktuigen en Spoorwegmateriaal en aan de firma Gebr. Stork & Co. te Hengelo.

Op 8 September 1902 werd hierop het leveren en het leggen van het complete kabelnet opgedragen aan de firma Felten & Guillaume, Carlswerk A. G. te Mühlheim am Rhein.

Met kracht werden de verschillende werkzaamheden aangevangen en voltooid, zoodat reeds op 22 November 1903 de eerste gelijkstroommachine *in* en op 28 December d. a. v. het tijdelijke krachtstation voor de tram op de Brouwersgracht *buiten* werking gesteld werd.

Geleidelijk waren reeds enkele andere tramlijnen veranderd en de paarden op stal gezet, toen nu de groote centrale gereed was kon daarmede met kracht worden voortgegaan.

Een begeerig oog werd eveneens op de openbare verlichting geslagen en als eerste slachtoffers vielen in handen der electriciteitsmannen de monumentale lantaarnpalen op het Stationsplein; dit geschiedde op 23 Februari 1904, toen daar 24 booglampen geplaatst werden.

Van toen af ging het geleidelijk maar zeker voorwaarts. Elk jaar een paar straten, zoodat er op 31 December 1905: 46 booglampen hingen, op

DE ELECTRISCHE CENTRALE DER GEMEENTE AMSTERDAM.

31 December 1906: 84 stuks, benevens 18 Osmiumlampen in de Beurspassage en op 31 December 1910: 230 booglampen en 80 gloeilampen. Achtereenvolgens waren de navolgende straten en pleinen electrisch verlicht geworden:

23 Februari 1904, Stationsplein.
15 November 1906, Kalverstraat, Sophiaplein, Rembrandtplein en Reguliersbreestraat.
24 „ 1906, Nieuwe Amstelbrug.
28 September 1907, Heiligenweg, Leidschestraat, Leidschepl. en Koningspl.
28 November 1907, Nieuwendijk.
23 Juni 1908, Frederiksplein.
29 Augustus 1908, Utrechtschestraat.
15 Mei 1909, Koningsplein en brug Singel.

De totale kosten voor de electrische verlichting van deze straten bedroegen over 1910 *f* 47,714.71½.

Het aantal particulieren, aangesloten op 31 December 1910 aan het kabelnet van de Gemeente Electriciteitswerken, bedroeg 4289.

Door deze opsomming, waaruit blijkt, dat de electrische verlichting langzamerhand de gasverlichting aan het verdringen is, althans op de voornaamste punten der stad, zou men den indruk kunnen krijgen, dat het gas ten slotte de vlag moest strijken voor de electriciteit. En zoo scheen het ook voor eenige jaren. De openbare verlichting is echter, al is dit in Amsterdam nog niet het geval, opnieuw in een ander stadium gekomen. Londen en Berlijn, om slechts twee van de vele buitenlandsche steden te noemen, vervangen, en hier en daar op reusachtige schaal, de electrische verlichting weder door gas. Het persgas heeft zijn intrede gedaan, en achtte men de electrische straatverlichting het summum van het bereikbare, de persgaslampen van 3000 en meer kaarsen lichtsterkte laten zoowel in lichtkracht als in kostprijs alle andere verlichtingsmethoden verre achter zich. En Amsterdam, wil het blijven in de rij der goedverlichte steden, zal er ook rekening mede moeten houden, dat de electrische straatverlichting niet meer de beste en goedkoopste is.

En thans rest mij nog van eene gebeurtenis melding te maken, eene gebeurtenis die iedereen nog versch in het geheugen zal liggen en die als eenig in de geschiedenis der verlichting in onze stad destijds heel wat zorgen baarde.

Ik doel hiermede op de werkstaking onder de gemeentewerklieden in

1903, toen ook een groot gedeelte der arbeiders aan de gasfabrieken het bijltje er voor een paar dagen bij nederlegden in de hoop door hun collectief optreden, lotsverbetering te verkrijgen.

Dat deze staking fiasco leed weet ieder, men verwachte van mij ook niet een algeheele beschrijving van de woelingen in de stad gedurende die week vóór Paschen, alleen wensch ik in het kort aan te stippen welke gevolgen die staking voor de gasfabriek in het algemeen en voor de openbare verlichting in het bijzonder had, en dan zij het mij vergund hiervoor over te nemen wat destijds na afloop van de staking door den directeur v. d. Horst daarover in „Het Gas" geschreven is.

„STAKINGSDAGEN.

„Eene staking van het gasbedrijf behoort tot dusver in ons land nog „tot de zeldzaamheden. Nu de algemeene stakingskoorts in de tweede „week van April zich ook geopenbaard heeft onder de werklieden der „gemeente-gasfabrieken alhier, zal de lezer van „Het Gas" vermoedelijk „belang stellen in een soort overzicht van onze lotgevallen.

„Uit de dagbladen weet men, dat reeds de eerste staking van het spoor- „wegbedrijf de gemeente-werklieden van het gasbedrijf aanleiding gaf „het gemeentebestuur een ultimatum tot loonsverbetering te stellen. Een „conferentie met de Directie en bespreking van het bestuur van den „Centralen bond der gemeentewerklieden ten raadhuize bracht de adspi- „rantstakers schoorvoetend tot de overtuiging dat het, in het verband „waarmede zij aan de gemeentewet verbonden waren, vrij vruchteloos „zou zijn hun ultimatum te handhaven; zij weken voor de toezegging „van een spoedige behandeling van het werklieden-reglement.

„Hiermede waren de heethoofden weinig ingenomen, zoodat, toen uit de „federatie van transportarbeiders en tal van andere arbeiders-vereenigingen „een comité van verweer geboren werd tegen de bekende wetsvoorstellen „der Regeering, sommige takken van gemeentedienst, waaronder ook de „Vereeniging der gemeente-gaswerkers, zich na tal van vergaderingen „lieten lijmen tot eene resolutie, waarbij zij zich verbonden, om zoodra „de staking van het transportbedrijf uitbrak, zich „solidair" bij het „comité van verweer aan te sluiten en mede te staken.

„Sedert 31 Januari verkeerde het gasbedrijf onophoudelijk onder den „druk van de geagiteerde overleggingen die het werklieden-personeel „noodig oordeelde, ten einde vooral de eenheid en solidariteit onder alle

„gaswerkers te bevorderen. Er werd wel is waar gewerkt, doch die „arbeid ging zoo stroef, zoo nonchalant, dat de grootste moeite, veel „geduld en overleg noodig waren om het bedrijf geregeld op gang te „houden. In allerlei kleinigheden werden heldhaftig bewijzen van solida- „riteit gegeven; vooral toen eene staking van grondwerkers ook gemeente- „straatwerkers in den val meesleepte. In stede van de onmiddellijke „schorsing gevolgd door ontslag van deze stakende lotgenooten op te

MILITAIRE BEZETTING AAN DE GASFABRIEK GEDURENDE DE STAKINGSDAGEN APRIL 1903.

„vatten als eene ernstige waarschuwing van het Gemeentebestuur voor „het lot, dat stakers wachtte die in gemeentedienst reglementair ver- „bonden waren, was deze eer een prikkel tot solidariteit; want staakten „zij maar eerst allen, dan moest de Gemeente hen later toch weer aan- „nemen. Solidariteit was 't wachtwoord; daardoor zouden zij medehelpen „de stakingswetten te keeren. Zoodra alles in Amsterdam staakte werden „de gaswerkers „stadsbazen", en dan kwam men in 't beloofde land. „6 April middernacht werd de spoorwegdienst stop gezet, en ruim één

„uur later werd mij bericht dat de gaswerkers v.m. 6 uur waarschijnlijk „zouden staken, solidair met het comité van verweer. Ten half drie in „die nacht zagen wij aan beide fabrieken de spoorbanen door militairen „bezetten, en te half zes rukten in beide fabrieken de vooraf daartoe „aangewezen detachementen infanterie binnen, ten einde de reeds vast- „gestelde posten te bezetten en de *niet-stakers* te beschermen binnen de „fabrieken. Daarbuiten was, bij het opkomen der wacht, een sterke „politiemacht aanwezig tot voorkoming van wanordelijkheden en het „zooveel mogelijk belemmeren van het z.g. „posten".

„Doch ziet, er gebeurde niets. Bij de drie afdeelingen (twee fabrieken en „de fitterij Prinsengracht) waren nagenoeg allen tijdig present en het „werk werd als gewoonlijk opgevat.

„Men scheen nog een paar maal te moeten vergaderen; de treinenloop „was wel belemmerd, doch niet opgeheven; kortom men aarzelde, tot „eindelijk Woensdagavond 8 April besloten werd 9 April te staken.

„Wij slaakten, toen dit bericht 's avonds te half twaalf kwam, een zucht „van verlichting. Eindelijk zou de crisis losbarsten en de lucht gezuiverd „worden. De vraag was nu slechts, welken omvang de staking zou krijgen, „want hiermede hield noodzakelijk verband het nemen van maatregelen „om nieuwe werkkrachten, z. g. onderkruipers aan te stellen.

„Ik behoef hier nauwelijks te wijzen op het, voor een mogelijk te kort „aan gas, voor ons zeer gunstig, dus voor het succes der staking zeer „ongunstig, gekozen tijdstip. Het was Witte Donderdag. Dien dag was „er hoegenaamd geen gevaar voor gebrek aan gas. De daaropvolgende „Goede Vrijdag vraagt, als halve Zondag, minder gas, den stillen Zaterdag „kon zeer zeker ook aan beperkte gasaanvrage voldaan worden en dan „volgden de beide Paaschdagen, waarin alle gasverbruik voor industrie „op zou houden. Hoogst onwaarschijnlijk was langere duur.

„Deden zich nu geen onregelmatigheden voor en vooral kon de openbare „verlichting bediend en gehandhaafd blijven, dan was het geen gewaagde „voorspelling, dat het doel „Amsterdam in donker" jammerlijk fiasco zou „maken. Bovendien waren wij tegen gewelddadigheden op de terreinen „volkomen en, bij de sterke militaire bezetting der stad, op straat nage- „noeg geheel beschermd. De moeilijkheid bleef echter het z.g. „posten" „te belemmeren, opdat werkelijk goed gezinde werklieden bij hun gang „naar de fabrieken niet door geweld of bedreiging bevreesd gemaakt ter „elfder ure zouden teruggehouden worden.

„Woensdag 8 April waren aan de Westerfabriek geproduceerd 79980 M^3. „door de Oosterfabriek 72,340 M^3. dus te zamen 152,320 M^3. tegenover „eene aflevering van 138,399 M^3. Middernacht 9 April bedroeg de totale „voorraad 83,000 M^3. De maximumdrukking op uitlaat der Oosterfabriek „bedroeg Woensdag 60 mM. De dagdrukking 30 mM.

„Er werd in de afdeeling distillatie gewerkt met 3 ploegen. De ploeg, „die aan de Westerfabriek 9 April v.m. 6 uur moest opkomen was sterk „71 man. Er kwamen 16 stokers, 2 machinisten, 1 stoomstoker, 1 gas-„houderwacht, 1 regulateurwacht en 1 portier; de overige opkomenden „waren ambachtslieden, vaklieden en losse plaatswerkers, totaal 126 man, „dus van het gewone aantal ± *415 man, ontbraken 289 man.*

„Hiermede werd de distillatie-arbeid aangevangen. Dadelijk werd het „vacuum op de hydraulic veranderd in zero of iets daarboven. Getrokken „werd met 20 man die regelmatig in 4 uur 90 retorten hebben geladen, „waarbij de noodige Cannelkolen, die reeds dagen te voren gereed lagen. „De 37 generatorovens werden door 3 ploegen bediend, die telkens 15 „retorten namen. De behandeling van 5 roostervuren elk met 7 retorten, „werd geheel overgelaten aan de vrijwilligersploeg, gevormd door eenige „jongelui, zij hebben zich flink geweerd.

„De uurproductie, die te 7 uur v.m. nog 2980 M^3 bedroeg, daalde van „lieverlede tot 920 M^3 te 12 uur, om te 3 uur haar minimum 820 M^3 „te bereiken.

„Intusschen kwamen te 2 uur van de stokersploeg, die alsdan de ploeg „van 6 uur v.m. vervangt, 18 stokers op, die nu met de aanwezige „werkkrachten, welke bereid waren te blijven, werden gecombineerd tot „het *twee*ploegenstelsel, waardoor met 37 stokers, behalve de vrijwilligers, „de uurproductie langzaam ging stijgen tot een maximum van 1610 M^3. „Natuurlijk verliep deze stijging weldra, toen de ploeg van 6 uur v.m. „te 6 uur n.m. vertrok en dus de ploeg van 2 uur van 6—10 uur n.m. „'t werk alleen deed. Te 10 uur n.m. kwamen nog 7 versche stokers „op, die met de aanwezigen den nachtdienst deden. Sommigen werd „nachtleger en voeding bezorgd, opdat zij 1^e het gevaar voor mishande-„ling als onderkruipers zouden ontloopen en 2^e geen kans zouden loopen „den volgenden morgen met geweld te worden teruggehouden.

„Van de derde ploeg, die n.m. 10 uur moest opkomen, kwamen slechts „5 stokers. Met dezen kern, versterkt door enkele vrijwilligers uit een „ploeg van buisleggers, die toevallig op de Westerfabriek moest werken,

„zijn de ladingen gaande gehouden, zoodat middernacht de uurproductie „weder op 1100 M³ steeg, en langzaam schommelend om dit cijfer, „v.m. 5 uur van 10 April tot 1260 M³ opkwam.

„Gelukkiger was de Oosterfabriek. Hier kwam van het geheele personeel „ongeveer 70 % op, zoodat slechts 13 stokers en 1 vuurschoonmaker „ontbraken. Totaal waren aanwezig 61 vaste en voorloopige en 99 losse „werklieden. Ook daar gevoelden de meeste werklieden, die niet tot de „distillatieploegen behoorden, bezwaar om huiswaarts te gaan.

„De angst voor onderkruiperswerk verminderde van lieverlede, doch in „ieder geval ondervond het mechanisch trek- en laadbedrijf aldaar nage-„noeg geen storing, zoodat de uurproductie tusschen 2600 en 2800 M³ „gehandhaafd bleef. Van eenige kans op gas*nood* was dus voorloopig „geen sprake, te meer niet, daar des avonds het gasverbruikend publiek „ingevolge het verzoek dat ik des voormiddags dadelijk aan de pers had „gezonden, om des avonds zuinig met het gasverbruik te zijn, welwillend „zijne medewerking verleende, waarbij de vermindering der uitlaatdruk „tot 38 mM. alle neiging tot gasverspilling hielp verbieden.

„Hierdoor werd het onder deze stakingsomstandigheden zeer zonderling „effect bereikt, dat de gasvoorraad middernacht 10 April 2700 M³ grooter „was dan 9 April. Het etmaal-verbruik bleek des v.m. 6 uur op 10 April „gedaald tot 105436 M³ tegen 138399 M³ van den vorigen dag en de „totale voorraad was slechts 10000 M³ verminderd terwijl de productie „van 6—6 57100 M³ geringer was.

„Toen Goede Vrijdag aanbrak, was een extra ploeg gevormd uit den „hoofdinspecteur en inspecteurs der muntfitterij, bovendien was een „40-tal vrijwilligers geworven uit de niet-stakende leden der beide Chris-„telijke werklieden-vereenigingen, het tweeploegenstelsel was ingevoerd, „en hij die den moed had te willen werken werd zoo flink mogelijk door „bereden politie, marechaussée en huzaren beschermd.

„Mijn logeergasten hadden op hun nood-nachtleger heerlijk geslapen, „daarna ontbeten met brood, kaas en warme koffie en iedereen toog „lustig aan het werk. Juist zou ik de vrijwilligers voor de stokerij „indeelen, toen getelefoneerd werd dat het comité van verweer de staking „had ingetrokken en spoedig daarop kwamen vele twijfelmoedigen opzetten „om den arbeid weder aan te vangen. Voor los werk heb ik toen nog „eenige hulptroepen gehouden, doch de stokerij-arbeid kon ten volle „tweeploegig geregeld worden.

„Aan de Oosterfabriek waar eveneens een zeventigtal werklieden bleven „overnachten, waren de krachten niet verminderd, zoodat daar de arbeid „regelmatig werd voortgezet. Hier moesten de huzaren telkens kracht- „dadig optreden tegen troepen stakers, die telkens weer de orde op de „straat verstoorden door strijd met onderkruipers.

„Ziedaar eene korte beschrijving van den gang van zaken, welke ik nog „zou kunnen illustreeren met tal van verhalen van kleiner en grooter „omvang, vrij dwaze episoden uit de eigenaardige mengeling van infanterie, „cavallerie en onderkruipers, waarvan een groot deel des nachts een „behoorlijk leger moest hebben en voor wier voeding aanmerkelijke hoe- „veelheden brood, kaas, koffie en worst aangevoerd, bereid en toegediend „moesten worden.

„Ten slotte nog een enkel woord over de distributie-afdeeling. Hier had de „stakingsbacil meest alle fitters bevangen; behoudens enkele uitzonderingen; „zelfs bij de muntgasfitters was dit overgewaaid. De lantaarndienst was „van zijn beste krachten ontbloot, juist nu ik de grootste moeilijkheid „vreesde om te midden van de geagiteerde bevolking en de troepen stakers „de gloeikousjes in orde te krijgen, vooral, omdat mij totaal onbekend was „hoedanig de losse lantaarnopstekers in de staking betrokken waren.

„Van fitterij-dienst was die woelige Donderdag in 't geheel geen sprake. „Ieder die dus opgekomen was kon de kousjesdienst behandelen, onder „leiding van de opzichters der openbare verlichting en assistentie van „de inspecteurs der fitterij. De reserve werd gevormd uit een tachtigtal „klerken der administratie Keizersgracht. Elke post kreeg militaire be- „scherming, van daar zag men de wonderlijkste groepen uittrekken, „steeds begeleid door soldaten met geladen geweer, om de ruim 7000 „lantaarnlichten te ontsteken. Dank zij de begeleiding, de bereidwilligheid „der reserve en het toeval dat, met ééne uitzondering, geen enkel losse „opsteker op 't appèl ontbrak, liep het aansteken vrij rustig af en werden „bijkans nergens lantaarnvlammen gebluscht, zoodat van een „Amsterdam „in donker" uit- noch inwendig sprake was.

„Het overige kan de lezer hierbij phantaseeren; van harte wensch ik, „dat mijne collega's nimmer bij eigen ervaring zullen ondervinden wat „deze z.g. stille Paaschweek ons heeft opgelegd. Allen hebben dit blij- „moedig en met stipten dienstijver volbracht, waarvoor hun, naast politie „en militairen, de stille dank der burgerij zeker gebracht is".

Amsterdam, 19 April 1903. VAN DER HORST.

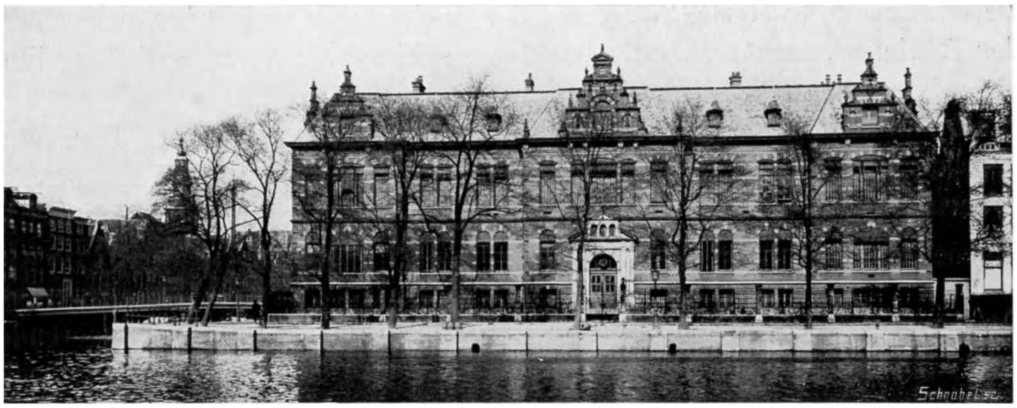

HET NIEUWE HOOFDKANTOOR DER GEM. GASFABRIEKEN AMSTEL 29*a* HOEK ZWANENBURGWAL.

Reeds vroeger is gemeld, dat tengevolge van de enorme toename van het aantal gasverbruikers, de fabrieken telkens moesten uitgebreid worden, en zooals van zelf spreekt had die toename ook een groote uitbreiding van het administratieve personeel tengevolge waardoor alras bleek dat het bestaande hoofdkantoor gaandeweg te klein geworden was. Om hierin te voorzien werd elke beschikbare ruimte in gebruik genomen, doch dit bleek op den duur toch onvoldoende, weshalve reeds lang uitgezien was naar een ruimere gelegenheid, die het gemeentebestuur eindelijk meende te vinden in het voormalige jongensweeshuis van de Nederduitsch Hervormde Gemeente, op den Amstel hoek Zwanenburgwal. Dit gebouw werd gekocht en inwendig verbouwd om het zoodoende dienstbaar te maken aan dit enorm bedrijf. Op 17 Februari 1911 had de overplaatsing van de hoofdadministratie en de magazijnen behoorende tot de distributie-afdeeling met de daarbij behoorende werkplaatsen, plaats. Alvorens van de Gemeente-Gasfabrieken afscheid te nemen ben ik den lezer in verband met het slot van Hoofdstuk VI alsnog de volgende cijfers verschuldigd:

De waarde van het vaste kapitaal op 10 Augustus 1898 van de I. C. G. A. overgenomen bedroeg, zooals op blz. 167 is aangegeven	*f* 15,992,009.79
Hierbij kwam het disagio der geldleening	„ 1,214,462.41
Zoodat de fabrieken der Gemeente kwamen te staan op	*f* 17,206,472.20
Hierop was afgeschreven tot 31 December 1909[1]) . .	„ 6,450,711.10
Zoodat de boekwaarde op dien datum bedroeg. . . .	*f* 10,755,761.10

1) De cijfers over 1910 waren bij het verschijnen van dit werk nog niet gepubliceerd.

De buitengewoon sterke toeneming der gasproductie, sedert het overnemen der fabrieken, maakte, zooals breedvoerig hiervoren vermeld, belangrijke uitbreidingen noodzakelijk.

Het totaal bedrag voor deze uitbreidingen uitgegeven tot en met 31 Dec. 1909

bedroeg	*f* 11,825,962.15[5]
Waarop is afgeschreven	„ 2,313,204.64
De boekwaarde van die uitbreiding was dus op 31 Dec. 1909	*f* 9,512,757.51[5]

Op dezen datum stonden derhalve de fabrieken met de daarbij behoorende activa, behoorende tot de afdeelingen distributie en administratie te boek

voor een bedrag van	*f* 10,755,761.10
+	„ 9,512,757.51[5]
Totaal	*f* 20,268,518.61[5]

Na bovenstaande afschrijvingen waren de Gemeente-Gasfabrieken ook in staat jaarlijks enorme bedragen van de gemaakte winst aan de Gemeentekas af te dragen.

Deze beliepen van 1898 tot en met 1909 in totaal *f* 10,661,209.12[5].

Op de tentoonstelling te Scheveningen in Juni 1910, waar tal van wetenswaardigheden betreffende gemeente-exploitatie aanschouwelijk voorgesteld waren, kwam onder de inzendingen van de Gemeente-Gasfabrieken van Amsterdam een grafische voorstelling voor, aantoonende de hoeveelheid gas, die in den loop der jaren per *f* 1000.— vast kapitaal was gemaakt. Daaruit bleek, hetgeen uit bovenstaande en vroeger gemelde gegevens met weinig moeite is af te leiden, dat die hoeveelheid in 1909 bijna driemaal grooter is geweest dan in 1899. Bedenkt men hierbij, dat ook met het oog op de afschrijvingen aan de gasfabrieken gestreefd wordt naar een zuiver commercieel standpunt, zooals een blik op de afschrijvingsprocenten in de jaarverslagen duidelijk aantoont, dan zal zeker de sterk groeiende productiviteit van het kapitaal niet nalaten eenige bewondering te wekken.

Sprekend zijn ook de volgende cijfers die het grootere gasverbruik aantoonen:

Werd toch in 1899 op een zielental van 517,595 per hoofd 65 M^3 gas per jaar gebruikt, zoo was dit cijfer in 1909 op een zielental van 565,541 per hoofd tot 152 M^3 gas per jaar gestegen.

Met een paar Duitsche steden staat Amsterdam in dit opzicht aan het

hoofd van het vasteland van Europa. Geen wonder dan ook dat de gegevens, die jaarlijks worden gepubliceerd, in vakkringen, zoowel hier als over de grenzen, steeds met belangstelling worden ontvangen.

* * *

En nu, aan het einde gekomen van de taak, die ik op mij genomen had, rijst bij mij de vraag, of het mij gelukt is door het voorgaande de belangstelling te wekken voor iets dat wij thans aannemen als van zelf sprekend, maar wat toch door alle voorgaande eeuwen heen een vraagstuk is geweest dat zich telkens en telkens weder op den voorgrond plaatste, n.l. de zorg voor de verlichting zoowel binnen- als buitenshuis?

Geheel en al opgelost is de zaak nog niet, maar toch, welk reuzenverschil tusschen het kaarslicht en de moderateurlamp onzer grootouders en het gasgloeilicht en de electrische verlichting van thans.

Heb ik de aandacht van den lezer voor een oogenblik kunnen boeien en zijne belangstelling kunnen wekken, dan zal dit voor mij eene groote voldoening zijn en wil ik nog ten slotte aan de vergetelheid ontrukken een der laatste najaars- en nieuwjaarswenschen, door de gaslantaarnopstekers gedurende misschien wel een halve eeuw geregeld aangeboden aan de ingezetenen van Amsterdam met daarbij voorkomende prachtige afbeeldingen van het gasbedrijf, en van de Oude Beurs.

Nog staat mij levendig voor den geest met hoeveel belangstelling wij in onze kinderjaren telkens met de wisseling van het jaar en met het najaar, wanneer de Amsterdamsche kermis gehouden werd, deze prenten in ontvangst namen.

Zij maakten altijd op ons kindergemoed een diepen indruk. Al is het in kreupelrijm, toch was het eene goede gedachte, die den dichter bezielde bij het samenstellen van zijn wensch.

Deze wensch, de welvaart en bloei te helpen bevorderen van ons geliefd Amsterdam, zij ook onze leus, en een steentje te hebben bijgedragen tot het verkrijgen van een juist en aaneengeschakeld beeld van een deel der geschiedenis onzer stad op maatschappelijk gebied, de voldoening van den schrijver.

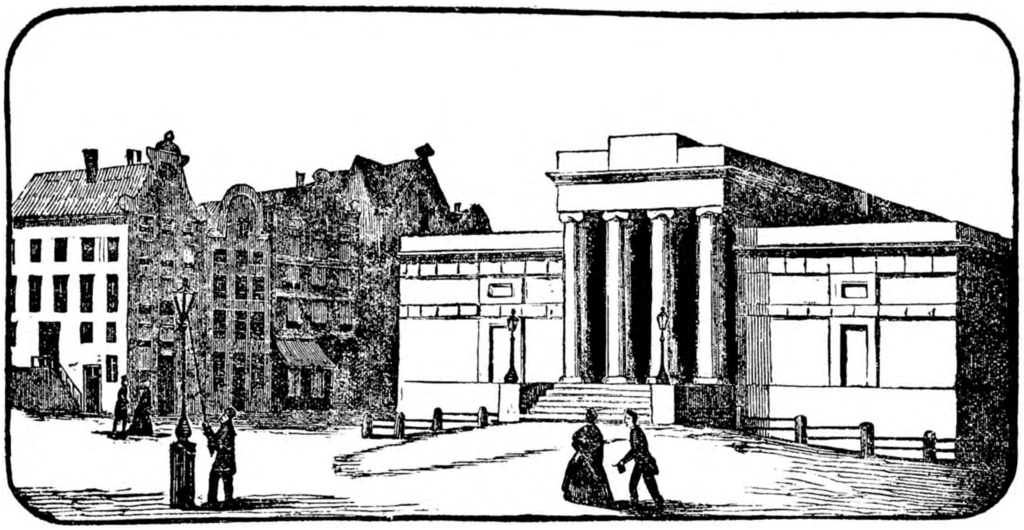

NAJAARSWENSCH VAN DEN GAS-LANTAARNOPSTEKER, AANGEBODEN AAN DE INGEZETENEN VAN AMSTERDAM, OCTOBER 1896.

Nu 't mooie zomerweer ons allengs gaat verlaten,
En boom, en plant, en bloem, de ruste tegengaan,
Nu kan gezelligheid en goed verkeer ons baten,
Ter onzer levensvreugd op onze levensbaan;
De Zomer was ons schoon, ook 't najaar moog' zoo wezen,
Een tijd van blij geluk, gezondheid blijv' ons deel;
Zoo wordt zelfs Wintermaand ook nog door ons geprezen,
Als vrede- en vriendschapsband ons 't dankbaar harte streel.
Mijn wensch aan U is thans, geëerde stadgenooten!
Dat voorspoed U verzel, bij al Uw werk en doen!
Laat 't algemeen geluk tot ieders heil vergrooten,
Dan weet ik, dan heb ik ook weinig tegenspoên!
Laat immer, als van ouds, koophandel voor ons bloeien,
De scheepvaart worde weer de roem van de Amstelstad;
Zoo zal een welvaartsbron ons blijde tegenvloeien,
Zoo schittert weer de kroon die Amsterdam eens had!

Dan zal ook nijverheid en alle werk herleven,
De brave handswerkman vindt dan een ruim bestaan,
En blijft ons aller wensch naar recht en eer te streven,
Dan zal 't ook U en mij, ja allen heilrijk gaan.
Laat ook Oud-Hollands leus: Op 't woord te kunnen bouwen,
Weer worden meer en meer, een woord van recht en eer,
Dan zal de toekomst zijn een algemeen vertrouwen,
Dan keert bij ons 't geluk en de oude oprechtheid weer!
En zal ik U nu nog verdere deugden noemen,
Die ons zijn voorgegaan door 't waardig voorgeslacht?
Zie 't oude historieblad kan 't best die deugden roemen,
Die Neerland eens tot roem en glorie heeft gebracht.
Laat dan de toekomst ons een schat van zegen geven;
Voor 't algemeen belang werke ieder in zijn kring!
Eendracht, en goed van zin blijven ons aller streven,
Zoo komt er over ons een aller zegening.

UEd. dienaar H. SMIT.

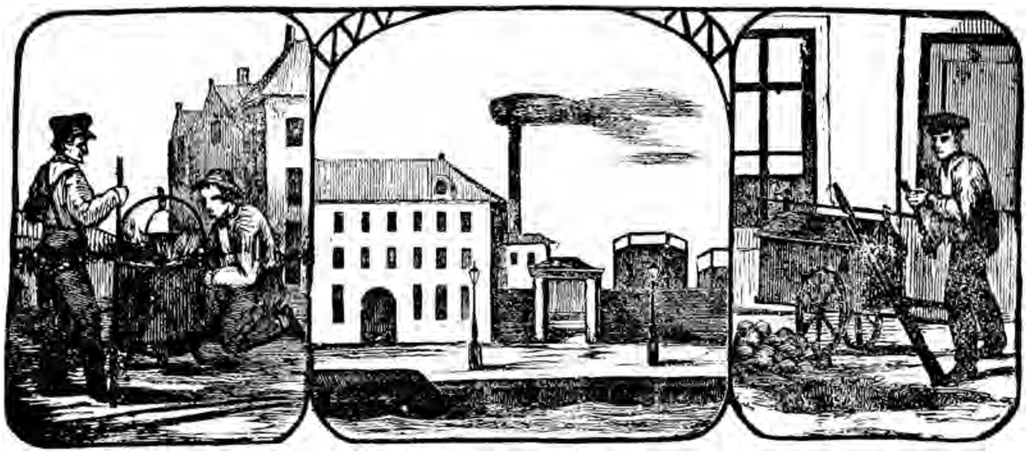

BIJLAGE N°. 1.

BESTEK EN VOORWAARDEN, WAARNAAR IN HET OPENBAAR ZAL WORDEN AANBESTEED: DE VERLICHTING VAN DEN OPENBAREN WEG IN DE GEMEENTE AMSTERDAM DOOR GAZ, VOOR DEN TIJD VAN TWINTIG JAREN, VAN 1 SEPTEMBER 1867—31 AUGUSTUS 1887.

ARTIKEL 1. Deze aanbesteding omvat:
1°. de verlichting, door middel van gaz, uit steenkolen getrokken, van den openbaren weg te Amsterdam, en wel tusschen de stads-Vest en het IJ, met inbegrip van de dijken uit den bebouwden kom der gemeente tot de doksluizen en van de dijken tusschen deze doksluizen aangelegd of aan te leggen tot de gemaakte of te maken invaartsopeningen of te leggen sluizen strekkende, en met inbegrip der bruggen over de stads vest, voor zooverre zij thans van stadswege door gaz worden verlicht.
2°. de levering van alle daartoe benoodigde materialen en toestellen; en
3°. de betaling van alle arbeidsloonen.
Wanneer echter door den aannemer gaz mogt geleverd worden in eenig gedeelte van de buitenwijken, zal hij verpligt zijn op de eerste vordering van Burgemeester en Wethouders in de verlichting van den openbaren weg aldaar te voorzien tegen betaling van den prijs, bij deze aanneming bedongen.

ART. 2. De grenzen van het aldus door gaz te verlichten gedeelte van de gemeente Amsterdam, zullen door eene roode lijn op eene platte grond dezer gemeente aangeduid, den belanghebbenden vóór de besteding worden kenbaar gemaakt. Na de aanbesteding en gunning zal die platte grond, met de grenslijn daarop aangeduid, door den aannemer in duplo moeten worden onderteekend; één van deze exemplaren wordt hem ter hand gesteld, terwijl het andere onder Burgemeester en Wethouders blijft berusten.

ART. 3. De aannemer is verpligt het voor verlichting geschikte gaz ten zijnen koste te leveren, en door de gemeente ten behoeve der verlichting, voort te leiden.
Onder de toestellen voor de gazverlichting, in art. 1 bedoeld, zijn begrepen de buizen, pijpen, palen, armen, lantaarnen, branders, in één woord, alles wat tot de voortleiding van het gaz uit de fabriek tot de plaats der branding en ten dienste der verlichting door het brandend gaz, benoodigd is.
Onder de arbeidsloonen zijn de loonen voor alle werkzaamheden van het leveren, voortleiden van het gaz, het stellen en onderhouden van alle toestellen, het ontsteken en het blusschen der gazlichten begrepen.

ART. 4. De aannemer is verpligt uiterlijk binnen één jaar na de toewijzing, modellen of teekeningen op voldoende schaal geteekend van palen, armen, lantaarnen, branders bij Burgemeester en Wethouders in te dienen. Uit de modellen zal door dezen eene keuze gedaan worden, of aangewezen worden, welke geteekende modellen worden goedgekeurd. Na hiervan berigt te hebben bekomen, is de aannemer verpligt, zoo hij niet reeds modellen geleverd heeft, binnen drie maanden na dagteekening van dit berigt, modellen naar de goedgekeurde teekeningen te doen vervaardigen en in te zenden bij Burgemeester en Wethouders. Geene palen, lantaarnen, branders zullen door den aannemer, ten behoeve der openbare verlichting gesteld noch gebruikt mogen worden, dan die geheel overeenkomstig zijn aan de ingezonden modellen, welke modellen eigendom van den aannemer, doch gedurende den loop van het contract, onder bewaring van Burgemeester en Wethouders blijven.

Art. 5. De aannemer is verpligt steeds een zeker getal, in overleg met de directie van stads publieke werken te bepalen, van lantaarnpalen, lantaarnarmen, lantaarns en branders in voorraad en beschikbaar te hebben en te houden gedurende den duur van dit contract.

Art. 6. Van de in art. 4 gestelde verbodsbepalingen zijn uitgesloten de candelabres, lantaarnpalen, armen, branders, welke, — eigendommen der gemeente zijnde, en van harentwege voor de gazverlichting gesteld zijn of gesteld mogten worden, — ook door den aannemer voor die verlichting moeten gebruikt worden.

Art. 7. Alle palen, armen, lantaarnen, branders, welke niet overeenkomstig de bij art. 4 vermelde modellen mogten worden gesteld, moeten op het eerste bevel van wege Burgemeester en Wethouders gegeven, door den aannemer ten zijnen koste worden weggenomen. Voldoet hij niet binnen drie dagen aan dit bevel, dan zullen die voorwerpen van wege Burgemeester en Wethouders ten koste van den aannemer worden weggeruimd, die ze niet terug ontvangt, dan na betaling der gemaakte onkosten, welke van het bedrag der driemaandelijksche rekening zullen worden ingehouden, zoo de aannemer weigerachtig of traag mogt zijn aan de vereischte opvrage en betaling der onkosten te voldoen.

Art. 8. Den aannemer wordt toegezegd de concessie tot het leggen van gazleidingsbuizen en pijpen, onder of langs den openbaren weg in de gemeente. Hij moet zich tot het verkrijgen dezer concessie terstond, immers binnen twee maanden na de toewijzing, tot den gemeenteraad wenden, en zal hem die concessie gegeven worden op gelijke voorwaarden, al zij voor gaz- of waterleiding in deze gemeente reeds is verleend.

Art. 9. Niettegenstaande het bezit dezer concessie, ook ten behoeve der openbare gazverlichting aangevraagd, mag het opbreken en het herstellen der bestraatte of onbestraatte wegen in de gemeente niet geschieden, dan van gemeentewege, echter ten koste van den aannemer. Wanneer deze den openbaren weg wil opbreken, moet de aanvrage daartoe, waarbij duidelijk omschreven, de plaats waar en de tijd wanneer de werkzaamheden zullen uitgevoerd worden, tweemaal vier-en-twintig uren te voren: voor het leggen, verleggen of veranderen van hoofdbuizen bij den Wethouder voor de publieke werken,
voor het leggen, verleggen of veranderen van dienstbuizen, het zoeken van lekken en voor andere ondergeschikte werkzaamheden bij den stads Ingenieur gedaan worden.
De verkregen vergunningen moeten daarop vóór den aanvang van het werk door den Commissaris van policie in de sectie gecontrasigneerd worden. Van de verkregen vergunning, van de plaats waar en den tijd wanneer gewerkt zal worden, moet de aannemer tijdig kennis geven aan het kantoor der stedelijke bestrating en aan de kantoren der gazfabrieken, duinwaterleidingmaatschappij en anderen, welke concessie tot het leggen van buizen in den openbaren weg mogten hebben verkregen of eventueel zullen verkrijgen.

Art. 10. Na den afloop der werkzaamheden, moet de aannemer met den uitgegraven grond of bij ongenoegzaamheid daarvan met zuiver zand aanvullen het in den openbaren weg gemaakte gat; de herbestrating wordt verrigt door stads werklieden, voor rekening van den aannemer, die 72 cent per □ el van het herbestraatte gedeelte van den openbaren weg moet betalen. Tot bepaling van de hoeveelheid herbestrating wordt niet alleen het gemaakte gat opgemeten, maar 25 Ned. duim aan iedere zijde van het gat bijgevoegd.

Art. 11. De aannemer vermag, ook voor de openbare verlichting, geene gazbuizen langs bruggen leggen, verleggen of veranderen, zonder toestemming of buiten opzigt van de directie van stads publieke werken.

Art. 12. Wanneer de aannemer verlangt eene hoofdbuis onder water te leggen, te verleggen of te veranderen, moet daarvoor telkens de vergunning gevraagd worden aan

Burgemeester en Wethouders. In geval van leggen of verleggen van hoofdbuizen, moet bij de aanvrage eene situatie-teekening in duplo worden overgelegd, waarvan één exemplaar bij gunstige dispositie aan den aannemer wordt teruggegeven.

Art. 13. De aannemer is verpligt op verkregen bevel van de directie van stads publieke werken, wanneer zulks in het belang van openbare gemeente-werken noodig wordt geoordeeld, de buizen en pijpen der gazleiding op te nemen en te verleggen, waarvan de kosten door het gemeentebestuur zullen worden gedragen.

Art. 14. De aannemer is verpligt alle schade ten spoedigste te herstellen en te vergoeden, die bij het leggen, opnemen, verleggen van buizen en pijpen en bij alle zijne werkzaamheden in het algemeen voor en ten behoeve der door hem aangenomen openbare verlichting aan eigendommen der gemeente of van particulieren mogt worden aangebragt.

Art. 15. De lantaarn-palen en de armen, voor zoo verre zij door den aannemer geleverd worden, moet de aannemer plaatsen volgens de aanwijzing hem van wege Burgemeester en Wethouders te geven. Deze behouden zich het regt voor op enkele plaatsen, waar zulks bij den aanleg van nieuwe gemeente-werken en ter verfraaijing der stad noodig geoordeeld mogt worden, candelabres of lantaarnpalen van een ander dan het gekozen en vastgesteld model te doen vervaardigen en stellen, en is de aannemer verpligt de door hem gestelde lantaarn-palen of armen, waar deze dientengevolge overbodig worden, weg te nemen. De weggenomen lantaarnpalen of armen kunnen door den aannemer op andere plaatsen van wege Burgemeester en Wethouders aan te wijzen gesteld worden, doch zijn deze tot die aanwijzing niet verpligt en blijven de weggenomen lantaarnpalen en armen ter beschikking van den aannemer, zonder eenige vergoeding voor geleden of beweerde schade, wanneer het getal der van stadswege geplaatste candelabres niet grooter is dan tien gedurende een tijdperk van vier-en-twintig maanden. Indien dit getal grooter mogt zijn binnen dat tijdsverloop kan de aannemer voor iedere lantaarnpaal meer dan tien, indien slechts lantaarnpalen zijn weggenomen en niet verplaatst, *tien* gulden, — en wanneer lantaarnpalen en armen zijn weggenomen en niet verplaatst voor iedere lantaarnpaal meer dan acht *tien* gulden en voor iedere lantaarnarm meer dan twee *vier* gulden *éénsgevensgeld* in rekening brengen.

Art. 16. Burgemeester en Wethouders behouden zich het regt voor om gedurende den loop van dit contract van aanbesteding het getal lantaarnen binnen den bij art. 2 omschreven kring te doen vermeerderen, de lantaarnen te doen verplaatsen òf lantaarnpalen door lantaarnarmen te doen vervangen. De aannemer moet aan de bevelen daaromtrent van wege Burgemeester en Wethouders te geven terstond voldoen, zonder eenige vergoeding van de kosten van levering en van werkzaamheden tot die vermeerdering, verplaatsing of vervanging vereischt.

Art. 17. Wanneer eene tijdelijke verplaatsing van lantaarnpalen of armen noodig bevonden wordt voor en ten behoeve van openbare gemeente-werken zullen de kosten dier verplaatsing door het gemeente-bestuur worden gedragen.
Wanneer eene tijdelijke verplaatsing van lantaarnpaal of lantaarnarm noodig bevonden wordt (in geval van verschil bij uitspraak van de directie van stads publieke werken) voor en ten behoeve van particuliere werken, is de aannemer gehouden ze uit te voeren, doch bevoegd de kosten terug te vorderen van de eigenaren ten wier behoeve die werken worden uitgevoerd, op eenvoudige rekening.

Art. 18. Indien in het geval in art. 17 omschreven de plaatsing van hulplichten door de directie van stads publieke werken noodig geoordeeld werd, moet de aannemer aan het bevel

ter plaatsing terstond voldoen; de kosten der werkzaamheden daartoe vereischt en van het branden der hulplichten zullen den aannemer vergoed worden.
De hulplichten zullen wat het branden, lichtsterkte, tijd en prijs betreft geheel gelijk gesteld worden met gewone lichten.

ART. 19. De aannemer is verpligt:
de lantaarnpalen, armen en lantaarnen, en daaronder ook die welke van wege het gemeente-bestuur gesteld zijn of gesteld mogten worden en haar toebehoorende voor de openbare gazverlichting gebruikt worden, behoorlijk te onderhouden en om het andere jaar te schilderen met goede olieverf van zulke kleur, als hem door de directie van stads publieke werken zal worden opgegeven;
de lantaarnen van goede glasruiten van kwaliteit als door monster, bij de directie van stads publieke werken in bewaring aan te wijzen, te voorzien en voorzien te houden en deze na iedere branding te reinigen.
Iedere lantaarn van een nummer te voorzien, zoodat het nummer ook des nachts duidelijk leesbaar zij, en zoo als hem zal worden opgegeven, en deze nummers te onderhouden en niet weg te nemen of te veranderen zonder voorkennis van de directie van stads publieke werken.

ART. 20. De lantaarnpalen, lantaarn-armen en lantaarnen door den aannemer te stellen, blijven het eigendom van den aannemer.

ART. 21. De verlichting met gaz moet geleverd worden het geheele jaar, van omstreeks één uur na zons ondergang tot omstreeks één uur vóór zons-opgang. Het getal der brandings-uren van iedere lantaarn is over een geheel gewoon jaar 3542, en over een geheel schrikkeljaar 3554 uren.

ART. 22. Staten, aanwijzende de uren waarop voor elken dag van elke maand van een gewoon jaar en van een schrikkeljaar de lichten moeten worden ontstoken en mogen gebluscht worden, zullen den aannemer tijdig vóór den aanvang der door hem te leveren verlichting verstrekt worden.

ART. 23. De opgave van het uur van aansteken duidt aan het uur waarop alle lichten in de gemeente moeten ontstoken zijn.
De opgave van het uur van blusschen duidt aan het uur vóór hetwelk geen licht mag worden gebluscht.

ART. 24. De branders moeten vleermuisvleugels en de vlammen minstens zes Ned. duim hoog en tusschen de uiteinden minstens elf Ned. duim breed zijn. Bij eene drukking van twee en een half Ned. duim moeten zij minstens 170 Ned. kubiek palm gaz in het uur verbranden.
De zoogenaamde halve branders moeten evenredig kleiner van afmeting zijn en minstens 90 kubiek palm gaz in het uur verbranden.
Het gaz moet van alle voor het licht schadelijke zelfstandigheden gezuiverd zijn en een lichtvermogen hebben, bij een verbruik van 170 Ned. kubiek palm in het uur, van veertienmaal het licht van een spermacetiekaars van zes in het pond Eng. gewigt (Ned. gewigt 0.45359 pond) verbrandende 76 korrels Eng. gewigt (Ned. gewigt 0.0045 pond) per uur.

ART. 25. Indien van wege Burgemeester en Wethouders wenschelijk geoordeeld mogt worden, op sommige plaatsen en wel bepaald op groote pleinen, lange bruggen, aanlegplaatsen, in enkele lantaarns een sterker licht te doen branden dan een vleermuisvleugel van de bepaalde afmeting bij gewonen druk verschaffen kan, en daartoe eenigen anderen brander te doen gebruiken, zal deze brander onder denzelfden druk minstens anderhalf

maal zoo veel licht als die vleermuisvleugel moeten verschaffen, doch ook voor iedere lantaarn met dezen meer lichtgevenden brander voorzien, anderhalf maal zooveel als voor eene lantaarn met vleermuis-vleugel door den aannemer in rekening gebragt mogen worden. Deze soort van brander zal in overleg met den aannemer vastgesteld worden minstens één half jaar voor den aanvang zijner levering van gazlicht en het model daarvan te maken onder bewaring van Burgemeester en Wethouders verblijven.

Art. 26. De aannemer is verpligt minstens ééne maand voor den aanvang der door hem aangenomen openbare verlichting te leveren, ter beoordeeling van de lichtsterkte en van den aard van het gebruikte gaz, een kleinen gazhouder kunnende inhouden ongeveer drie honderd kub. palm. gaz, met gazmeter en manometer, in verbinding te stellen met de gazleidingsbuizen van den aannemer en daarenboven een photometer, in overleg met de directie van stads publieke werken te kiezen en de noodige kleine toestellen en hulpmiddelen voor eene onderzoeking van den aard van het gebruikte gaz, benevens alle de materialen daartoe benoodigd.
Hij is verpligt den photometer door een' anderen, zelfs van eene andere constructie, te vervangen, wanneer zulks geeischt wordt, zonder eenige vergoeding.
De bedoelde en bovengenoemde toestellen zullen ten allen tijde in voldoenden staat gereed, de materialen tot het doen der beproevingen benoodigd voorhanden moeten zijn, ten koste van den aannemer.
De beproevingen zullen op onbepaalde tijdstippen en wanneer zulks verlangd wordt van wege de directie van stads publieke werken, doch altoos ten overstaan van een ingenieur of beambte van wege den aannemer daarbij te stellen, verrigt worden; het daarbij gebruikte gas zal den aannemer vergoed worden naar evenredigheid van den aanneemsprijs.
Voor deze beproevingen zal door den aannemer aan de gazfabriek een lokaal worden ingerigt voor zijne kosten en bestemd blijven zoolang dit contract loopende is. Indien de beproeving omtrent de lichtsterkte op eenig andere punt der gazleiding, in een lokaal aan de gemeente behoorende, verlangd wordt, is de aannemer verpligt de toestellen daartoe vereischt, ter aangewezen plaats te doen brengen en daarna weder naar hunne gewone bergplaats terug te voeren voor zijne kosten.

Art. 27. Terwijl het toezicht op de verlichting in het algemeen door de directie van stads publieke werken wordt uitgeoefend, zal het toezigt op het branden of niet branden der gazlichten gedurende den daarvoor gestelden tijd gehouden worden door alle zulke beambten of agenten, die door Burgemeester en Wethouders daarmede belast en als zoodanig aan den aannemer aangewezen zullen worden. Op hunne verklaring zal telkens voor elk niet brandend bevonden licht eene boete van 50 cent per nacht den aannemer worden opgelegd. Van deze boete zal alleen door Burgemeester en Wethouders vrijstelling worden verleend op aanvrage van den aannemer en na onderzoek en in geval van zeer buitengewone omstandigheden (b. v. felle storm), ten hunner uitsluitende beoordeeling.

Art. 28. Burgemeester en Wethouders behouden zich voor, om wanneer over de lichtsterkte van het gaz klagten mogten rijzen, en de aannemer daarvan verwittigd, bij herhaling weigerachtig mogt blijven eenige verandering of verbetering tot wegnemen der klagt aan te brengen, een onderzoek te doen instellen waartoe van hunnentwege een deskundige, van wege den aannemer een andere deskundige zal worden gecommitteerd, welke twee deskundigen zich een derden deskundige kunnen assumeren.
De aannemer is verpligt aan deze aldus zamengestelde commissie alle verlangde inlichtingen en alle gelegenheid tot onderzoek van de hoedanigheid, de drukking en de lichtsterkte van het gaz, ook vóór dat het in de hoofdbuizen gebragt wordt, wanneer en waar dit

onderzoek verlangt mogt worden, te verschaffen. De kosten van dit onderzoek, daaronder begrepen de vacatie-loonen der leden van de commissie, komen ten laste van den aannemer, of van het gemeentebestuur naar gelang uit het onderzoek blijkt dat de schuld al of niet bij den aannemer ligt. In het eerste geval is deze tevens verpligt, nadat het rapport dier commissie aan hem zal zijn medegedeeld, die verbeteringen aan te brengen, welke door de deskundigen worden opgegeven of wenschelijk geacht.

Art. 29. De aannemer is verpligt alle die verbeteringen in de gazverlichting aan te brengen, welke gedurende den loop van dit contract mogten worden uitgevonden en blijken uitvoerbaar te zijn. Hij is gehouden acht te geven op hetgeen te dien opzichte van wege Burgemeester en Wethouders hem mogt worden aangegeven of vermeld.

Art. 30. Indien gedurende den loop van dit contract eene andere grondstof dan steenkolen bevonden mogt worden gaz te leveren voor verlichting geschikt, dat door buizen vloeijende eene goede en minder kostbare openbare verlichting verschafte, kunnen Burgemeester en Wethouders een nader onderzoek door eene commissie van deskundigen, op dezelfde wijze als in art. 28 bepaald is, zamengesteld, bevelen. Het rapport van die commissie te dier zake wordt aan den gemeenteraad en den aannemer medegedeeld. De raad kan een nader onderzoek bevelen. De kosten van deze onderzoekingen, daaronder begrepen de vacatieloonen der leden van de commissie, zullen worden gedragen door het gemeente-bestuur.

Het gemeentebestuur kan, wanneer de mogelijkheid der openbare verlichting eener groote stad door het uit de nieuwe grondstof te verkrijgen gaz, bij ondervinding gedurende drie jaren mogt gebleken zijn, dit contract opzeggen, tenzij de aannemer verkoos tegen een geëvenredigd minderen prijs, behoudens de andere bepalingen van het loopend contract, gaz voor de verlichting te leveren.

Wanneer de aannemer, uitgenoodigd zich te verklaren, binnen eene maand na die uitnoodiging zich niet verklaart of weigert, kan het contract opgezegd worden, doch eerst nadat dit contract tien jaren bestaan heeft en eindigt het contract niet dan twee volle jaren na den dag der opzegging. De aannemer verkrijgt daarbij aanspraak op en ontvangt eene schadevergoeding, welke naar het getal jaren, gedurende welke het contract nog zou hebben moeten duren na den dag der opzegging, geregeld wordt, en wel, indien dit acht jaren bedraagt op *f* 50,000.—, indien dit drie jaren bedraagt, op *f* 10,000.—, voor een aantal jaren, tusschen drie en acht jaren, naar evenredigheid dezer voormelde sommen wordt vastgesteld; voor een getal jaren, minder dan drie, na den dag der opzegging, wordt geene schadevergoeding toegekend. Die schadevergoeding wordt uitgekeerd als éénsgevens geld, in twee termijnen, waarvan de eerste verschijnt drie volle maanden na het eindigen van het contract, en de tweede, drie volle maanden na de uitbetaling van den eersten, beide zonder eenige korting, wegens contante betaling.

Art. 31. De aannemer is verpligt vóór den 1sten Julij 1867 de lantaarnpalen en lantaarnen op de plaatsen hem van wege Burgemeester en Wethouders aangewezen en de lantaarnen en de branders in die lantaarnen te doen stellen. Voor elken dag meer daartoe benoodigd, verbeurt hij eene boete van één gulden per lantaarnpaal of arm.

Art. 32. De aannemer is verpligt vóór of op den 15den Julij 1867 gereed te zijn tot het leveren van gaz voor de openbare verlichting en daarvan kennis te geven aan Burgemeester en Wethouders.

Art. 33. De aannemer is verpligt volgens dit contract de openbare gazverlichting te verstrekken van den 1sten September 1867 des avonds, tot den 31sten Augustus 1887 des morgens.

Indien hij niet gereed mogt zijn om op den 1sten September 1867 des avonds in de openbare verlichting te voorzien, verbeurt hij eene boete van vier honderd gulden, welke gebragt wordt tot twee honderd gulden indien hij slechts de helft, en tot drie honderd gulden, indien hij slechts één derde der gestelde lantaarnen van brandend gaz voorziet. Deze boete wordt voor elken nacht waarin deze vertraging herhaald wordt, opgelegd.

Art. 34. Indien gedurende den loop van dit contract één vierde der lantaarnlichten gedurende éene nacht niet of ontijdig mogt worden ontstoken of ontijdig uitgaan of ontijdig gebluscht worden, zal de aannemer verbeuren eene boete van één honderd gulden, welke boete verdubbeld wordt indien dit zelfde het geval is met de helft der lantaarnlichten en tot vier honderd gulden gebragt indien gedurende éene nacht alle de lantaarnlichten niet of ontijdig worden ontstoken of vóór het bepaalde uur mogten uitgaan of gebluscht worden. Deze boete wordt verdubbeld indien gedurende twee achtereenvolgende nachten dit verzuim of deze overtreding mogt plaats vinden, tot viermaal of tot achtmaal het vermeld bedrag ingevorderd en alzoo bij opklimming verdubbeld, wanneer gedurende drie of vier of meer achtereenvolgende nachten die overtreding herhaald wordt.

Art. 35. Ingeval van verzuim van den aannemer volgens art. 33 of ingeval van overtreding van zijnentwege volgens art. 34 hebben Burgemeester en Wethouders de bevoegdheid om de door den aannemer gestelde lantaarnen te gebruiken, hetzij tot olie- hetzij tot gazverlichting, op de wijze en met die middelen welke hun meest geschikt zullen voorkomen en is de aannemer verpligt om alle de aldus gemaakte kosten met de interessen van die tegen een maatstaf van vier percent per jaar berekend aan het gemeente-bestuur te vergoeden.

Art. 36. Indien bij overtreding of verzuim van opvolgen van bepalingen van dit contract de aannemer, na herhaalde schriftelijke aanmaning, hetzij van den hoofdambtenaar bij de directie der stads publieke werken, met het toezigt op de openbare verlichting belast, hetzij van Burgemeester en Wethouders, naar gelang van het gewigt en het belang der bepaling, welke overtreden of niet opgevolgd is, weigerachtig mogt zijn of vertragen de overtreding te herstellen of het verzuimde te verrigten, verbeurt hij eene boete van vijf-en-twintig gulden voor elke overtreding of voor elk verzuim.
Dezelfde boete verbeurt hij indien, bij bevinding van onvoldoende lichtsterkte of van onzuiveren staat van het gaz, de aannemer weigerachtig mogt zijn of vertragen in het gebrek te voorzien.

Art. 37. Indien de aannemer zich gedurende éene volle maand meer dan achtmaal aan de overtreding, welke in art. 34 omschreven wordt, of gedurende een vol jaar meer dan twintigmaal aan de overtreding van andere bepalingen van het contract, met uitzondering van de overtreding in art. 27 omschreven, mogt schuldig maken, behouden zich Burgemeester en Wethouders het regt voor om het contract op te zeggen. Deze opzegging heeft ten gevolge, dat het contract eindigt twee volle jaren na den dag der opzegging, en de aannemer gedurende die twee jaren steeds verpligt is de bepalingen van het contract op te volgen, en de boeten te betalen op eventueele overtredingen en verzuimen gedurende dien tijd opgelegd, en de kosten te restitueren met interessen van dien, berekend volgens den maatstaf in art. 35 vermeld, welke het gemeentebestuur zou moeten maken, om te voorzien in de gebrekkige verlichting van den openbaren weg. Bij zulk eene opzegging verbeurt de aannemer de schadeloosstelling in art. 30 vermeld, en kan op voordragt van Burgemeester en Wethouders de in art. 8 bedoelde concessie door den Raad worden ingetrokken.

Art. 38. De betaling geschiedt op rekening, telkens om de drie maanden in te leveren, en zullen op het bedrag dezer rekening gekort worden de boeten, welke door den aannemer

beloopen, en de uitgaven, welke door het gemeentebestuur, ter voorziening in hetgeen door den aannemer verzuimd of overtreden mogt zijn, in het belang der verlichting van den openbaren weg gemaakt, mogten zijn, met de interessen van deze kosten, berekend tegen een maatstaf van 4 percent rente 's jaars.

ART. 39. De aanbesteding geschiedt bij enkele inschrijving, houdende den prijs voor het branden van één licht per uur, per heele en per halve brander.

ART. 40. De tijd van beraad, omtrent het gunnen der aanbesteding, wordt gesteld op ééne maand na den dag der openbare aanbesteding, en zijn de inschrijvers verpligt gedurende dien tijd van beraad aan hunne inschrijvingen gestand te blijven.

ART. 41. De algemeene voorwaarden, behoorende bij de bestekken voor de aanbesteding van de publieke werken dezer stad, vastgesteld bij besluit van Burgemeester en Wethouders van den 31sten Maart 1857, zijn, voor zooverre zij bepalingen inhouden, op dit werk toepasselijk, welke niet in deze voorwaarden zijn opgenomen of niet in dit bestek gewijzigd zijn, ook voor dit bestek geldig, alsof zij woordelijk aan dit bestek waren toegevoegd.

BIJLAGE N°. 2.

OVEREENKOMST BETREFFENDE DE VERLICHTING DER BUITENWIJKEN VAN DE GEMEENTE AMSTERDAM.

Op heden den Zeven en Twintigsten Junij 1867 is tusschen Burgemeester en Wethouders der gemeente Amsterdam, als daartoe gemagtigd bij Raadsbesluit van 24 October 1866, en de Amsterdamsche pijpgas-compagnie, die zich daartoe verbonden heeft bij hare missive van 14 September 1866, overeengekomen als volgt:

ARTIKEL 1. De Amsterdamsche pijpgas-compagnie verbindt zich:
1°. om gedurende een tijdvak van 20 jaren, aanvangende 1°. September 1867, en eindigende 31 Augustus 1887, te voorzien in de verlichting, door middel van gas uit steenkolen getrokken, van den openbaren weg van *al* de buitenwijken der gemeente Amsterdam, zijnde daaronder echter niet begrepen de Buitensingel van de achterzijde der fabriek van de Amsterdamsche pijpgas-compagnie tot de chemische fabriek nabij den Overtoom en den Buitensingel van de Raampoort tot aan het Steen- of Slijppad, benevens dit pad tot aan de uitspanningsplaats "de Keizerskroon", in de verlichting van welk gedeelte is voorzien ingevolge de laatste zinsnede van het eerste artikel van het bestek en de voorwaarden van aanbesteding van verlichting van den openbaren weg binnen de stad, goedgekeurd bij besluit van den Gemeenteraad, d.d. 6 Julij 1864.
2°. alle daartoe benoodigde materialen en toestellen te leveren.
3°. alle arbeidsloonen te betalen.

ART. 2. De tot de verlichting te leveren palen, armen, lantarens en branders zullen zijn, die, goedgekeurd voor de verlichting binnen de stad bij besluiten van Burgemeester en Wethouders van Amsterdam, d.d. 28 December 1865 en 13 Februarij 1866 wat de palen, armen en lantarens betreft, en bij besluit van Burgemeester en Wethouders, d.d. 11 Januarij 1866, wat de branders betreft.

Art. 3. De Amsterdamsche pijpgas-compagnie is verpligt steeds een zeker getal van lantarenpalen, lantarenarmen, lantarens en branders in voorraad beschikbaar te houden gedurende den duur van dit contract.

Art. 4. De Amsterdamsche pijpgas-compagnie is verpligt terstond na de eerste schriftelijke aanzegging van Burgemeester en Wethouders, die gedeelten der buitenwijken met gas te verlichten, welke haar door Burgemeester en Wethouders worden aangewezen.

Art. 5. Niettegenstaande ingevolge de concessie van 18 October 1865 het der Amsterdamsche pijpgas-compagnie vergund is gasleidingsbuizen en pijpen te leggen onder of langs den openbaren weg in deze gemeente, mag het opbreken en het herstellen der bestraatte of onbestraatte wegen in de buitenwijken niet geschieden dan van wege het gemeentebestuur, echter ten koste van de Amsterdamsche pijpgas-compagnie. Wanneer deze den openbaren weg wil opbreken, moet de aanvrage daartoe, waarbij duidelijk omschreven de plaats waar en de tijd wanneer de werkzaamheden zullen worden uitgevoerd, gedaan worden tweemaal vier-en-twintig uren te voren:
voor het leggen, verleggen of veranderen van hoofdbuizen, bij den Wethouder belast met de publieke werken;
voor het leggen, verleggen of veranderen van dienstbuizen, het zoeken van lekken en voor andere ondergeschikte werkzaamheden bij den stads ingenieur.
De verkregen vergunningen moeten daarop vóór den aanvang van het werk door den commissaris van politie in de sectie gecontrasigneerd worden. Van de verkregen vergunning, van de plaats waar en den tijd wanneer gewerkt zal worden, moet de Amsterdamsche pijpgas-compagnie tijdig kennis geven aan het bestratings-kantoor der gemeente en aan de kantoren der gas-fabrieken, duinwaterleiding-maatschappij en anderen, welke concessie tot het leggen van buizen in den openbaren weg mogten hebben verkregen of eventueel zullen verkrijgen.

Art. 6. De herbestrating zal van wege het gemeente-bestuur geschieden. Geenerlei kosten, die het gevolg zijn van den eersten aanleg, hetzij voor materialen of arbeidsloonen, zullen daarvoor door Burgemeester en Wethouders aan de Amsterdamsche pijpgas-compagnie in rekening worden gebragt.
Elke verdere herbestrating door het aanbrengen van dienstbuizen, herstelling enz. veroorzaakt, zal voor rekening der Amsterdamsche pijpgas-compagnie worden verrigt, tegen den prijs, die voor soortgelijke werken binnen de stad wordt betaald.

Art. 7. De Amsterdamsche pijpgas-compagnie vermag ook voor de openbare verlichting geene gasbuizen langs bruggen leggen, verleggen of veranderen zonder toestemming en buiten opzigt van wege het gemeentebestuur.

Art. 8. Wanneer de Amsterdamsche pijpgas-compagnie verlangt eene hoofdbuis onder water te leggen, te verleggen of te veranderen, moet daarvoor telkens de vergunning gevraagd worden aan Burgemeester en Wethouders. In geval van leggen of verleggen van hoofdbuizen, moet bij de aanvrage eene situatie-teekening in duplo worden overgelegd, waarvan een exemplaar bij gunstige dispositie aan de Amsterdamsche pijpgas-compagnie wordt teruggegeven.

Art. 9. De Amsterdamsche pijpgas-compagnie is verpligt op verkregen last van Burgemeester en Wethouders, wanneer zulks in het belang van openbare gemeentewerken noodig wordt geoordeeld, de buizen en pijpen der gasleidiag op te nemen en te verleggen, waarvan de kosten door de gemeente zullen worden gedragen.

ART. 10. De Amsterdamsche pijpgas-compagnie is verpligt alle schaden ten spoedigste te herstellen en te vergoeden, die bij het leggen, opnemen, verleggen van buizen en pijpen en bij al hare werkzaamheden in het algemeen voor en ten behoeve der door haar aangenomen openbare verlichting aan eigendommen der gemeente of van particulieren mogten worden aangebragt.

ART. 11. Burgemeester en Wethouders behouden zich het regt voor op enkele plaatsen, waar zulks door hen noodig wordt geoordeeld, candelabres of lantarenpalen van een ander dan het goedgekeurde model te doen vervaardigen en stellen, en is de Amsterdamsche pijpgas-compagnie verpligt de door haar gestelde lantarenpalen of armen, waar deze dien ten gevolge overbodig worden, weg te nemen.

ART. 12. Indien Burgemeester en Wethouders het aantal lantarens, welke op den 1sten September 1867 op de in art. 26 genoemde straten, paden of wegen zijn gesteld, wenschen te doen vermeerderen, te verplaatsen of lantarenpalen door lantarenarmen te doen vervangen of omgekeerd, is de Amsterdamsche pijpgas-compagnie verpligt aan de daaromtrent te geven bevelen terstond te voldoen, zonder eenige aanspraak op vergoeding van de kosten van levering en van de werkzaamheden tot de vermeerdering, verplaatsing of vervanging vereischt, te kunnen doen gelden.
Wanneer men later op dezelfde leidingen als bij den aanvang van dit contract in gevolge art. 26 zijn aangewezen, de lantarens op korten afstand wil plaatsen, zal de Amsterdamsche pijpgas-compagnie voor het grooter aantal lichten daarvoor vereischt, slechts de prijs in rekening kunnen brengen, die voor de verlichting in de stad is bedongen; terwijl de kosten van verplaatsing der aanvankelijk gestelde lantarenpalen en armen, die tengevolge daarvan mogten worden vereischt, door de gemeente zullen worden gedragen.

ART. 13. Wanneer eene tijdelijke verplaatsing van lantarenpalen of armen noodig bevonden wordt voor en ten behoeve van openbare gemeentewerken, zullen de kosten dier verplaatsing door de gemeente worden gedragen.
Wanneer eene tijdelijke verplaatsing van lantarenpalen of lantarenarmen noodig bevonden wordt (ingeval van verschil bij uitspraak van Burgemeester en Wethouders) voor en ten behoeve van particuliere werken, is de Amsterdamsche pijpgas-compagnie gehouden ze uit te voeren, doch bevoegd de kosten terug te vorderen van de eigenaren ten wier behoeve die werken worden uitgevoerd, op eenvoudige rekening.

ART. 14. Indien in het geval in art. 13 omschreven de plaatsing van hulplichten door Burgemeester en Wethouders noodig geoordeeld werd, moet de Amsterdamsche pijpgas-compagnie aan het bevel tot plaatsing dier hulplichten terstond voldoen; de kosten der werkzaamheden daartoe vereischt en van het branden der hulplichten zullen haar worden vergoed.
De hulplichten zullen, wat het branden, de lichtsterkte, den tijd en de prijs betreft, geheel gelijk gesteld worden met gewone lichten.

ART. 15. De Amsterdamsche pijpgas-compagnie is verpligt: de lantarenpalen, armen en lantarens, en daaronder ook die welke van wege de gemeente gesteld zijn of gesteld mogten worden en aan haar toebehoorende, voor de openbare verlichting gebruikt worden, behoorlijk te onderhouden en om het andere jaar te schilderen met goede olieverf van zulke kleur als haar van wege Burgemeester en Wethouders zal worden opgegeven; de lantarens van goede glasruiten, van kwaliteit als door monster bij het Gemeentebestuur in bewaring, aan te wijzen, te voorzien, en voorzien te houden en deze na iedere branding te reinigen;

iedere lantaren van een nommer te voorzien, dat ook des nachts duidelijk leesbaar zij, en zoo als haar zal worden opgegeven, en deze nommers te onderhouden en niet te veranderen zonder voorkennis van het Gemeentebestuur.

ART. 16. De lantarenpalen, lantarenarmen en lantarens door de Amsterdamsche pijpgascompagnie te stellen, blijven haar eigendom.

ART. 17. De verlichting met gas moet geleverd worden gedurende het geheele jaar van omtreeks een uur na zonsondergang tot omstreeks een uur voor zonsopgang. Het getal der brandingsuren voor iedere lantaren is over een geheel gewoon jaar 3542 en over een geheel schrikkeljaar 3554 uren.
De prijs wordt berekend tegen één cent per uur en per licht.

ART. 18. Staten, aanwijzende de uren, waarop voor elken dag van elke maand van een gewoon jaar en van een schrikkeljaar de lichten moeten worden ontstoken en mogen gebluscht worden, zullen aan de Amsterdamsche pijpgas-compagnie tijdig vóór den aanvang der door haar te leveren verlichting verstrekt worden.

ART. 19. De opgave van het uur van aansteken, duidt aan het uur, waarop alle lichten in de buitenwijken moeten ontstoken zijn.
De opgave van het uur van blusschen duidt aan het uur vóór hetwelk geen licht mag worden gebluscht.

ART. 20. De branders moeten vleermuisvleugels en de vlammen minstens zes Ned. duimen hoog en tusschen de uiteinden minstens elf Ned. duimen breed zijn.
Bij eene drukking van twee en een half Ned. duim moeten zij minstens 170 Ned. kubieke palm gas in het uur verbranden.
Het gas moet van alle voor het licht schadelijke zelfstandigheden gezuiverd zijn en een lichtvermogen hebben, bij een verbruik van 170 Ned. kubieke palm in het uur, van veertien maal het licht van een spermacetie-kaars van zes in het pond Eng. gewigt (Nederl. gewigt 0.45359 pond), verbrandende 76 korrels Eng. gewigt (Nederl. gewigt 0.0045 pond) per uur.

ART. 21. Indien Burgemeester en Wethouders het noodig oordeelen om op sommige plaatsen in enkele lantarens een sterker licht te doen branden dan een vleermuisvleugel van de bepaalde afmeting bij gewonen druk verschaffen kan, en daartoe een anderen brander te doen gebruiken, zal deze brander onder denzelfden druk minstens anderhalf maal zoo veel licht als die vleermuisvleugel moeten verschaffen, doch zal ook voor iedere lantaren met dezen meer lichtgevenden brander voorzien, anderhalf maal zooveel als voor eene lantaren met vleermuisvleugel door de Amsterdamsche pijpgascompagnie in rekening gebragt mogen worden.
Deze soort van brander zal in overleg met de Amsterdamsche pijpgas-compagnie vastgesteld worden minstens een half jaar voor den aanvang harer levering van gaslicht, en het model daarvan te maken, onder bewaring van Burgemeester en Wethouders verblijven.

ART. 22. Terwijl het toezigt op de verlichting in het algemeen door den stads-ingenieur wordt uitgeoefend, zal het toezigt op het branden of niet branden der gaslichten gedurende den daarvoor gestelden tijd gehouden worden door al zulke beambten of agenten, die door Burgemeester en Wethouders daarmede belast en als zoodanig aan de Amsterdamsche pijpgas-compagnie aangewezen zullen worden.
Op hunne verklaring zal telkens voor elk niet brandend bevonden licht eene boete van 50 cent per nacht worden opgelegd.

Van deze boete zal alleen door Burgemeester en Wethouders vrijstelling worden verleend op aanvrage van de Amsterdamsche pijpgas-compagnie en na onderzoek en in geval van zeer buitengewone omstandigheden (b. v. felle storm) ter hunner uitsluitende beoordeeling.

Art. 23. Burgemeester en Wethouders behouden zich voor, om wanneer over de lichtsterkte van het gas klagten mogten rijzen, en de Amsterdamsche pijpgas-compagnie daarvan verwittigd, bij herhaling weigerachtig mogt blijven eenige verandering of verbetering tot wegnemen der klagt aan te brengen, een onderzoek te doen instellen, waartoe van hunnentwege een deskundige en van wege de Amsterdamsche pijpgas-compagnie een andere deskundige zal worden gecommitteerd, welke twee deskundigen zich een derden deskundige kunnen assumeeren.
De Amsterdamsche pijpgas-compagnie is verpligt aan deze aldus zamengestelde commissie alle verlangde inlichtingen en alle gelegenheid tot onderzoek van de hoedanigheid, de drukking en de lichtsterkte van het gas, ook vóór dat het in de hoofdbuizen gebragt wordt, wanneer en waar dit onderzoek verlangd mogt worden, te verschaffen en daartoe ter beschikking te stellen de toestellen en inrigtingen bedoeld in art. 26 van het bestek en voorwaarden van den 6den Julij 1864.
De kosten van dit onderzoek daaronder begrepen, de vacatieloonen der leden van de commissie, komen dan alleen ten laste van de Amsterdamsche pijpgas-compagnie, wanneer uit het onderzoek blijkt dat de schuld bij haar ligt. In dit geval is zij tevens verpligt, nadat het rapport dier commissie aan haar zal zijn medegedeeld, die verbeteringen aan te brengen, welke door de deskundigen worden opgegeven of wenschelijk geacht.

Art. 24. De Amsterdamsche pijpgas-compagnie is verpligt al de verbeteringen in de gasverlichting aan te brengen, welke gedurende den loop van dit contract mogten worden uitgevonden en blijken uitvoerbaar te zijn. Zij is gehouden acht te geven op hetgeen te dien opzigte van wege Burgemeester en Wethouders haar mogt worden aangegeven of vermeld.

Art. 25. Indien gedurende den loop van dit contract eene andere grondstof dan steenkool bevonden mogt worden gas te leveren voor verlichting geschikt, dat door buizen vloeijende eene goede en minder kostbare openbare verlichting verschafte, kunnen Burgemeester en Wethouders een nader onderzoek bevelen door eene commissie van deskundigen, zamengesteld op dezelfde wijze als in art. 23 is bepaald.
Het rapport van die commissie te dier zake wordt aan den gemeenteraad en aan de Amsterdamsche pijpgas-compagnie medegedeeld. De raad kan een nader onderzoek bevelen. De kosten van deze onderzoekingen, daaronder begrepen de vacatie-loonen der leden van de commissie, zullen worden gedragen door de gemeente.
Burgemeester en Wethouders kunnen, wanneer de mogelijkheid der openbare verlichting eener groote stad door het uit de nieuwe grondstof te verkrijgen gas, bij ondervinding gedurende drie jaren mogt gebleken zijn, dit contract opzeggen, tenzij de Amsterdamsche pijpgas-compagnie verkoos tegen een geëvenredigd minderen prijs, behoudens de andere bepalingen van het loopend contract, gas voor de verlichting te leveren.

Art. 26. De Amsterdamsche pijpgas-compagnie is verpligt vóór den 1sten September 1867 de lantarenpalen en lantarenarmen, de lantarens en branders in de lantarens te doen stellen op de navolgende wegen en paden, te weten:
de Buitensingels, voor zooverre die nog niet verlicht zijn, van den Muiderpoort tot aan den Haarlemmer straatweg, den Oetenwalerweg buiten de Muiderpoort, de beide Zaagmolenspaden, het Mennonietenpad, de beide zijden van den Overtoom, het Kwakerspad, den Kwakersdijk, het Kwakersdwarspad, het korte Bleekerspad, het Slijp- of Steenpad, het lange Schuttingpad, het lange Bleekerspad, de beide Vinkenbuurten, het Kerkpad,

den Varkensgang, het Kuiperspad, en de overige paden, toegang gevende tot de molens, gelegen tusschen de Kostverloren vaart en den Buitensingel, de belt bij de Kattensloot en den Haarlemmer straatweg.

De juiste plaatsen, waar zij, ten getale van 231 zullen moeten gesteld worden, zullen door Burgemeester en Wethouders voor den 1sten Julij 1867 aan de Amsterdamsche pijpgas-compagnie worden opgegeven en zal daarvan door hunne zorg eene kaart worden gemaakt, welke door beide partijen zal worden onderteekend en bij het Gemeentebestuur zal blijven berusten.

Voor elken dag na 1 September 1867, die noodig mogt zijn om de bovengenoemde werkzaamheden ten uitvoer te brengen, verbeurt de Amsterdamsche pijpgas-compagnie eene boete van een gulden per brander.

Art. 27. Indien de Amsterdamsche pijpgas-compagnie niet gereed mogt zijn om op den 1sten September 1867 des avonds in de openbare verlichting te voorzien, verbeurt zij eene boete van veertig gulden, welke gebracht wordt tot twintig gulden indien zij slechts de helft en tot dertig gulden, indien zij slechts een derde der gestelde lantarens van brandend gas voorziet. Deze boete wordt voor elken nacht, waarin deze vertraging herhaald wordt, opgelegd.

Art. 28. Indien gedurende den loop van dit contract een vierde der lantarenlichten gedurende een nacht niet of ontijdig mogt worden ontstoken, of ontijdig uitgaan of ontijdig gebluscht worden, zal de Amsterdamsche pijpgas-compagnie verbeuren eene boete van tien gulden, welke boete verdubbeld wordt, indien dit zelfde het geval is met de helft der lantarenlichten en tot veertig gulden gebragt, indien gedurende een nacht al de lantarenlichten niet of ontijdig worden ontstoken of vóór het bepaalde uur mogten uitgaan of gebluscht worden. Deze boete wordt verdubbeld, indien gedurende twee achtereenvolgende nachten dit verzuim of deze overtreding mogt plaats vinden, tot viermaal of tot achtmaal het voormeld bedrag ingevorderd en alzoo bij opklimming verdubbeld, wanneer gedurende drie of vier achtereenvolgende nachten die overtreding herhaald wordt.

Art. 29. Ingeval van verzuim van de Amsterdamsche pijpgas-compagnie volgens art. 27 of ingeval van overtreding volgens art. 28, hebben Burgemeester en Wethouders de bevoegdheid, om de gestelde lantarens te gebruiken, hetzij tot olie-, hetzij tot gasverlichting op de wijze en met die middelen, welke hen het meest geschikt zullen voorkomen en is de Amsterdamsche pijpgas-compagnie verpligt om al de daartoe te maken kosten met de interessen van dien, tegen een maatstaf van vier percent, per jaar berekend, aan de gemeente Amsterdam te vergoeden.

Art. 30. Indien bij overtreding of verzuim van opvolgen van bepalingen van dit contract de Amsterdamsche pijpgas-compagnie na herhaalde schriftelijke aanmaning van wege Burgemeester en Wethouders weigerachtig mogt zijn of vertragen de overtreding te herstellen of het verzuimde te verrigten, verbeurt zij eene boete van vijf en twintig gulden voor elke overtreding of voor elk verzuim. Dezelfde boete verbeurt zij, indien bij bevinding van onvoldoende lichtsterkte of van onzuiveren staat van het gas zij weigerachtig mogt zijn of vertragen in het gebrek te voorzien.

Art. 31. Indien de Amsterdamsche pijpgas-compagnie zich gedurende een volle maand meer dan achtmaal aan de overtreding, welke in artikel 28 omschreven wordt, of gedurende een vol jaar meer dan twintig maal aan de overtreding van andere bepalingen van het contract, met uitzondering van de overtreding in art. 22 omschreven, mogt schuldig maken, behouden Burgemeester en Wethouders zich het regt voor om het contract op te zeggen.

Deze opzegging heeft ten gevolge dat het contract eindigt twee volle jaren na den dag der opzegging en de Amsterdamsche pijpgas-compagnie gedurende die twee jaren steeds verpligt is de bepalingen van het contract op te volgen, en de boeten te betalen op eventueele overtredingen en verzuimen gedurende dien tijd opgelegd, en de kosten te restitueeren met de interessen van dien, berekend volgens den maatstaf in art. 29 vermeid, welke Burgemeester en Wethouders zouden moeten maken, om te voorzien in de gebrekkige verlichting van den openbaren weg.

Bij zulk eene opzegging kan op voordragt van Burgemeester en Wethouders de in artikel 5 bedoelde vergunning door den Raad worden ingetrokken.

Art. 32. De betaling geschiedt op rekening telkens om de drie maanden in te leveren en zullen op het bedrag dezer rekening gekort worden de boeten welke beloopen en de uitgaven welke door Burgemeester en Wethouders ter voorziening in de eventueele verzuimen of overtredingen van de Amsterdamsche pijpgas-compagnie in het belang der verlichting van den openbaren weg gemaakt mogten zijn met de interessen van deze kosten, berekend tegen een maatstaf van 4 pCt. rente 's jaars.

Art. 33. De algemeene voorwaarden behoorende bij de bestekken voor de aanbesteding van de publieke werken dezer Gemeente, vastgesteld bij besluit van Burgemeester en Wethouders van den 30sten November 1865 zijn, voor zooverre zij bepalingen inhouden op dit werk toepasselijk, welke niet in deze overeenkomst zijn opgenomen of daarin gewijzigd zijn, ook voor deze overeenkomst geldig alsof zij woordelijk daaraan waren toegevoegd.

Aldus overeengekomen en in duplo opgemaakt te Amsterdam op den dag en jaar als boven,

Burgemeester en Wethouders van Amsterdam,
(*get.*) FOCK.
De Secretaris,
(*get.*) C. E. VAILLANT.

De Directie der Amsterdamsche pijpgas-compagnie
(*get.*) JOHAN C. BIJLEVELD.

Geregistreerd te Amsterdam, enz.

BIJLAGE N°. 3.

OVEREENKOMST TUSSCHEN EDEL-ACHTBARE HEEREN BURGEMEESTER EN WETHOUDERS VAN NIEUWER-AMSTEL TER EENRE, EN DE AMSTERDAMSCHE PIJPGAS-COMPAGNIE, TER ANDERE ZIJDE.

ARTIKEL 1. De contractante ter andere zal in Wijk H. in de gemeente Nieuwer-Amstel de buizen leggen benoodigd tot de plaatsing van 16 (zestien) openbare straatlantaarns en tot de levering van zoodanige privaatverlichting als zich op die lijnen mogt voordoen.

ART. 2. Alle ontgraveningen en aanvulling van grond tot de daarstelling enz. der leidingen en andere inrichtingen tot de verlichting benoodigd, zullen geschieden vanwege de contractante ter eenre, doch slechts, voor hare rekening, voor zooveel de openbare verlichting betreft. De contractante ter eenre neemt tevens op zich alle verantwoordelijkheid en gevolgen van moeijelijkheden, die voor contractante ter andere uit gegronde of ongegronde eischen van vermeende of werkelijke rechthebbenden op de verschillende wegen of paden nu en later zouden kunnen ontstaan.
Ook geeft de contractante ter eenre aan contractante ter andere vrij en kosteloos in gebruik 13 (dertien) gegoten ijzeren palen, met geslagen ijzeren lantaarnkroontjes, zijnde eigendom der gemeente Nieuwer-Amstel, en om bij eventueele eindiging dezer overeenkomst door de contractante ter andere te worden teruggegeven.

ART. 3. De contractante ter andere zal ter verlichting van den openbaren weg leveren de lantaarns, branders, gas, ontsteking en blussching van 16 (zestien) lichten, gelijk in lichtkracht, gasverbruik per uur en vorm van vlam aan de lichten door haar ten dienste der openbare straatverlichting der gemeente Amsterdam geleverd en te leveren gedurende de met die gemeente loopende overeenkomst.
Het zal contractante ter eenre vrij staan het getal straatlichten op de ter uitvoering dezer overeenkomst aan te leggen pijpenlijn te vermeerderen op dezelfde voorwaarden. De tijd van branden wordt bepaald op 1250 (twaalf honderd vijftig) à 1260 (twaalf honderd zestig) uren en wel van en met 16 (zestien) Augustus tot en met 16 (zestien) April en volgens daartoe door contractante ter eenre aan contractante ter andere te verstrekken voorschrift of rooster. Van 17 (zeventien) April tot en met 15 (vijftien) Augustus heeft geene straatverlichting plaats.

ART. 4. De prijs door de contractante ter eenre aan de contractante ter andere — met inbegrip van behoorlijk onderhoud der palen, lantaarnen en branders — te betalen, is *f* 20.— (twintig gulden) per licht en per jaar voor meergemelde 1250 (twaalf honderd vijftig) of 1260 (twaalf honderd zestig) uren. Meerdere uren in evenredigheid. De betaling geschiedt op bevelschrift van Burgemeester en Wethouders, nadat in het begin van elk jaar door de Directie eene nota zal zijn ingeleverd van het aan haar over het afgeloopen jaar verschuldigde bedrag.

ART. 5. Deze overeenkomst wordt aangegaan voor den tijd van *tien* jaren, in te gaan 16 Augustus 1875 en eindigende 15 April 1885.

ART. 6. De kosten en boeten van registratie zullen betaald worden door die partij, welke tegen deze overeenkomst mogt handelen en daardoor of anderzints aanleiding geven tot moeijelijkheden of regtsgedingen, waardoor de registratie onvermijdelijk wordt.

Amsterdam, 1 Augustus 1875.

(*get.*) A. WIEGEL, CZN.
Burgemeester.
(*get.*) P. HUFFMEIJER.
Secretaris.

De Amsterdamsche Pijpgas-Compagnie,
(*get.*) BIJLEVELD,
Directeur.

BIJLAGE N°. 4.

AAN ONZE GASVERBRUIKERS TE AMSTERDAM.

Terwijl Burgemeester en Wethouders van Amsterdam aan den Gemeenteraad een verslag hebben uitgebracht, waarin zij de wenschelijkheid betoogen van het oprichten eener gemeentelijke gas-fabriek en de exploitatie daarvan als gemeentelijk monopolie, verzoeken wij U beleefdelijk de aandachtige overweging van eenige opmerkingen daartegen onzerzijds, daar wij wenschen aan te toonen dat de gronden, waarop dat verslag rust en de daaruit afgeleide gevolgtrekkingen in zeer vele opzichten onjuist zijn. Wij wenschen dit niet te doen zonder vooraf onze overtuiging uit te spreken dat Burgemeester en Wethouders bij deze voordracht slechts geleid worden door de oprechte begeerte om het welzijn van de stad en van hare ingezetenen te bevorderen; doch wij van onzen kant hopen U aan te toonen, dat, de oprichting eener gas-fabriek door de gemeente en de exploitatie daarvan door haar zelve, niet tot uw voordeel kan strekken.

Als vertegenwoordigers der Amsterdamsche Pijp-gas Compagnie, geven wij gereedelijk toe, dat de plicht der gemeente medebrengt behoorlijk toezicht op de verlichting daarvan uit te oefenen, doch wij herinneren ons ook niet dat dit recht ooit door eenig gasleverancier betwist is geworden. Wij voor ons althans kunnen gerust de verzekering geven, dat het steeds ons streven geweest is aan ieder redelijk verlangen van de stad en van de verbruikers in alle opzichten tegemoet te komen.

De vermelding van Leipzig en Dresden als voorbeeld van gemeente-exploitatie, is niet zeer gelukkig te noemen uit het oogpunt van hen, die gemeentelijk beheer van gasfabrieken voorstaan; immers de prijs van het gas aldaar is respectivelijk 13.71 cts. en 12.98 cts. per M^3. Wij kunnen dus vooralsnog het voordeel niet inzien dat de ingezetenen genieten zouden van eene exploitatie door de gemeente, zoo die geschieden moest tegen zoodanig tarief, en in tegenstelling met het verslag door Burgemeester en Wethouders uitgebracht zijn wij overtuigd, dat gas-verbruikers veel eerder vrijwillige prijsverlaging en geriefelijkheden verkrijgen bij eene particuliere onderneming dan van eene gemeentelijke administratie. Wij herinneren daarbij het feit dat de thans aan ons betaald wordende prijs voor het gas eveneens is vastgesteld bij vrijwillige concessie onzerzijds, daar wij gerechtigd zijn $10^6/_{10}$ cts. per M^3. in rekening te brengen en wij meenen dat het zeer te betwijfelen is of men bij eene gemeentelijke exploitatie diezelfde onbekrompenheid zou ondervinden. Eveneens loochenen wij de bewering dat waar aan meerderen concessie werd verleend, de gehoopte concurrentie werd verijdeld door dat de concessionarissen zich met elkander verstonden; eene bewering die door de eigen ondervinding van de gas-verbruikers te Amsterdam volledig wordt weerlegd.

Zoo voorts in het verslag gezegd wordt, „dat concessiën zeer dikwerf tot slechte en doorgaans tot dure verlichting hebben geleid," beroepen wij ons weder op uwe eigen ondervinding om te beslissen of eene dezer beweringen hier ter stede toepasselijk is. Integendeel, de stad Amsterdam is goed en tevens goedkoop verlicht; en dan vragen wij of het billijk is zoo in het algemeen een blaam te werpen op de industrieele ondernemingen van de tegenwoordige aannemers, die er een eer in stellen dat zij hunne zaken ten genoege der verbruikers drijven, enkel en alleen omdat eenige steden op het vaste land een hoogen prijs voor haar gas betalen?

Wij beweren evenzeer dat bepaaldelijk in dit geval de gemeente-kas wel degelijk gebaat wordt door onze exploitatie, daar toch de openbare verlichting ons geen voordeel aanbrengt, en derhalve in handen der gemeente een stellige verliespost zoude zijn; immers, het is ons tot nog toe niet helder hoe eene vereeniging van personen, ten eenenmale onbekend

met bereiding van gas, het goedkooper zal kunnen leveren dan wij, die jaren lang dat bedrijf hebben uitgeoefend.

Of alle gemeenten waar de gas-fabriek onder eigen beheer is, daarbij goed zijn gevaren, is eene vraag, die het beste door die gemeenten zelve kan worden beantwoord.

Het moge een feit zijn dat de gemeente-kas er door gebaat zal worden maar kan het in het voordeel van het algemeen zijn dat de gemeente uit den werkkring eener rechtmatige private industrie winsten behale, waarover het publiek niet de minste contrôle kan uitoefenen?

Wat het goedkoope gas aangaat, durven wij, — ofschoon wij niet ontkennen dat er gemeente-fabrieken zijn die het goedkoop leveren, — ons toch op Brussel te beroepen, de stad, die als model blijkt te zijn gekozen door Burgemeester en Wethouders. Wij behoeven enkel te zeggen dat deze zoo benijdenswaardig geoordeelde stad het gas aan particulieren levert tegen een hooger tarief dan wij, de zoo gelaakte particuliere fabrikanten, aan onze verbruikers in rekening brengen.

Wij komen later weder op Brussel terug, doch wenschen thans de aandacht te vestigen op bijlage A van het verslag, waaruit blijkt dat van de Nederlandsche steden, waar de gas-fabriek onder eigen beheer is, slechts 8 minder en 23 meer dan wij in rekening brengen, zoodat ten opzichte van Nederland althans met recht kan worden gezegd, dat er geen grond bestaat voor de bewering dat de gemeente goedkooper kan leveren dan een fabrikant zulks kan of doet.

Men dient ook niet uit het oog te verliezen, dat de vermelding van het tarief der verschillende steden op zich zelf geen billijken maatstaf ter vergelijking oplevert met hetgeen wij berekenen, daar onze schaal van korting aan groote verbruikers zeer ruim is. Wij zijn niet bij machte eene enkele gemeente aan te toonen, die dergelijke voordeelen toestaat!

Of het aantal particuliere gasfabrieken aan het afnemen of toenemen is. mag geheel onverschillig heeten voor het Amsterdamsch publiek, waar het de vraag geldt of men billijk en naar genoegen door eene particuliere onderneming bediend wordt.

Groote nadruk wordt gelegd op het feit, dat eene gemeente wel eens een gasfabriek van een particulier heeft overgenomen en in het bijzonder wordt op dit punt Groot-Brittanje aangehaald — hetgeen echter slechts bewijst dat de steller van het verslag niet genoegzaam bekend is met den staat van zaken dáár te lande. Dáár bestaan geen concessiën, in den zin zooals wij die hier kennen, en zoo een of andere gemeente hare eigene fabriek wenscht te bezitten, kan zij in geen geval eene bestaande fabrieks-onderneming maar op zijde schuiven, doch is daartoe eene Parlements-acte noodig, buiten en behalve de voldoening van een aanzienlijke som voor uit-koop. Het willekeurig verdrijven van eene maatschappij uit haren rechtmatigen werkkring, zooals de overheid dezer stad schijnt te beoogen, is in Engeland onmogelijk.

Geen gas-fabrikant beweert dat hij uit liefdadigheid tot de stad waaraan hij levert, werkzaam is of met eenig ander doel dan om eene redelijke winst te behalen en het is daarom ongerijmd hem er een verwijt uit te maken dat hij wenscht zijn bedrijf te kunnen voortzetten.

Nu Manchester, Birmingham en Glasgow genoemd worden als voorbeelden van gas-fabrieken onder gemeente-beheer, — wijzen wij u daarentegen op Hull, Norwich, Liverpool en Londen als fabrieken van particulieren aard. Bovendien, in Liverpool dat toch op ééne lijn kan gesteld worden met Manchester is het gas beter en goedkooper dan dat aan laatstgenoemde stad geleverd wordt, waar de zuivering verwaarloosd en de lichtsterkte zeer gering is.

Dat eene gemeente, eenmaal in het bezit eener eigene fabriek, daarvan zelden afstand

doet, is het natuurlijk gevolg van de omstandigheid, dat zij, als oppermachtig, niet kan gedwongen worden dit te doen; maar of de gas-verbruikers dit niet van harte zouden wenschen is eene geheel andere vraag.

Om op Brussel terug te komen, waarop Burgemeester en Wethouders hun Verslag blijken te hebben gebaseerd:

Wij hebben reeds gezegd dat de ingezetenen dier stad hoogeren prijs voor gas betalen dan hier het geval is. Het feit dat eene combinatie van Bankiers bereid was de voorgestelde overneming der werken te baseeren op eene dadelijke vermindering van de gasprijzen, is in volslagen tegenspraak met de onderstelling dat de belangen der gas-verbruikers door de gemeente ernstig werden ter harte genomen.

In het Verslag komt nog voor dat fabriek en aanleg te Brussel slechts 12 millioen francs gekost heeft. Wij wraken deze opgaaf en beweren dat niemand, uitgenomen het gemeentebestuur, eenig denkbeeld heeft van wat die kosten inderdaad zijn en dat men, integendeel, zijn best doet om het publiek daaromtrent geheel onkundig te laten. Daarom zijn ook alle winstberekeningen, op die cijfers gebaseerd, nietsbeteekenend. Is het waar of niet, dat een nader voorstel om de gas-fabriek te Brussel over te nemen in duigen viel, omdat het gemeentebestuur dier stad inzage der boeken aan de gegadigden weigerde? Wij houden vol dat, zoolang de Brusselsche gemeente een nauwkeurig onderzoek van hare boeken betreffende de gasfabriek blijft weigeren, het niet aangaat die stad als een voorbeeld ter navolging bij te brengen.

Het Verslag vermeldt nog, dat de inwoners van Brussel, gas goedkooper van de gemeente kunnen krijgen, dan van eene particuliere onderneming. Welnu dan, vragen wij, waarom bezitten zij dat voordeel dan niet?

Het is een feit, dat eene voorstad van Brussel goedkooper van gas wordt voorzien door een particulier, dan de stad Brussel door haar gemeentebestuur.

Daarna roert het Verslag, doch zeer kort, een toch uiterst gewichtig punt aan, t. w. „Is het goed dat gemeenten zich begeven op het gebied van handelsoperatiën?"

Wij zeggen zonder aarzeling dat dit niet behoorlijk is en wij hopen dat elke handelsonderneming te Amsterdam zich met ons zal vereenigen om tegen dit beginsel te protesteeren. Wanneer eene particuliere onderneming door volharding eene zaak in het leven heeft geroepen, welke eene betamelijke winst afwerpt, welke gedurende vele jaren onderhevig is geweest aan talrijke fluctuatien en ontzachelijke risico's, is het dan billijk dat die onverhoeds door de overheid worde te niet gedaan en dat deze, om eigen ondersteld voordeel zich de positie toeeigene, welke zoodanige onderneming zich eindelijk door inspanning en beleid in de uitoefening harer nijverheid heeft verworven? Het zoude slechts eene uitbreiding en toepassing van hetzelfde beginsel zijn dat de gemeente zich ook belastte met de oprichting en exploitatie van broodfabrieken, slagerijen en wat verder strekt tot voorziening in algemeene en dagelijksche behoeften. Dat alles zoude eveneens geld doen vloeien in de gemeentekas, en kunnen voorgewend worden te geschieden ten bate der verbruikers, maar wij betwijfelen of de verschillende takken van bedrijf welke de gemeente zich aldus zoude toeeigenen, diergelijke handelwijze rechtvaardig zouden achten. De begrippen, welke in het Verslag worden ontwikkeld, zouden er toe moeten leiden dat, zoodra zich voor de gemeente de gelegenheid opdoet een arbeid te ondernemen die tot daartoe met voordeel, doch met beleid, door particuliere nijverheid verricht werd, zij dien in haren werkkring opneme en aldus bijzondere ondernemingen, waartegen geen gegronde klacht gerezen is, trachte te verdringen. Waterleiding, tramways, gas, enz., allen loopen achtereenvolgens hetzelfde gevaar.

Hoe vluchtig het verslag ook over dit punt heenglijde, het ontwerp *is* eene vermomde belasting op de gas-verbruikers en niets anders.

Ieder burger moet bereid zijn in het algemeen belang eene billijk toegepaste belasting te betalen, doch het strijdt met elk beginsel van staathuishoudkunde dat eenig openbaar gezag of lichaam de wisselvallige winsten najage, welke binnen den rechtmatigen werkkring der particuliere nijverheid gekweekt worden, en waarbij buitendien iedere grens en breidel zoude ontbreken; want zoo de stad den prijs van het gas zou kunnen verlagen, evenzoo zou zij die kunnen verhoogen, hetgeen zij ook later werkelijk dreigt te doen.

De volgende zinsneden van het verslag hebben betrekking op Parijs, en hier moeten wij bekennen, dat wij niet bij machte zijn de cijfers noch de argumenten in het verslag te begrijpen.

Het eenige er van dat óf ons óf de stad Amsterdam betreft, is waar gezegd wordt dat, zoo hier een overeenkomst op den Parijschen voet aangegaan werd, de inwoners *f* 897.750 *meer* zouden moeten opbrengen als thans.

Men verwart hier echter twee verschillende zaken; het beginsel waarop het Parijsche contract rust, en de prijs die men te Parijs betaalt.

Is het dan een vereischte dat deze twee gepaard gaan?

Nimmer hebben wij den wensch te kennen gegeven noch getracht de gas-prijzen te verhoogen; — in tegendeel, zooals wij reeds zeiden —, hebben wij die uit eigen beweging verlaagd.

Het beginsel van het Parijsche contract, is evengoed te Amsterdam toe te passen, met den tegenwoordigen of nader over een te komen prijs, als dáár met dien enorm hoogen prijs. Het gaat daarom niet aan te beweren dat die stad het bewijs levert, dat men geen gelden in de gemeentekas kan doen vloeien door het verleenen van concessiën, zonder de inwoners te hooge prijzen te berekenen.

Ook Hamburg levert inderdaad het bewijs op, dat gemeente-gasfabrieken niet te verkiezen zijn; die zeer belangrijke plaats blijkt zoo doordrongen te zijn van het besef der risico's aan gas-exploitatie verbonden en van de gestadige koopmanszorg, die vereischt wordt om tot een goed resultaat te komen, dat men, ofschoon een gemeentegasfabriek bezittende, die liever door particulieren laat exploiteren.

Het volgende belangrijke punt in het verslag is de raming der winsten, door de stad Amsterdam met eene op te richten fabriek te behalen; zonder vrees voor eenige tegenspraak durven wij daaromtrent te verklaren dat iedere zoodanige raming eene ijdele zelfmisleiding is en niets beteekent waar eene opgaaf van het benoodigde kapitaal tot oprichting en onderhoud ontbreekt. Ten aanzien van deze levensvraag bevat echter het verslag zelfs niet de minste aanduiding. Wanneer dit het geval is nog vóór de noodige gelden worden geleend, moge het publiek oordeelen welke contrôle het zal kunnen uitoefenen wanneer het geld eenmaal zal zijn besteed!

Onze bedenkingen tegen de voordracht, schoon wij er reeds vele hebben gemaakt, zijn niet ten einde.

Een ieder, die eenigszins op de hoogte van het onderwerp is, zal moeten toestemmen dat de overheid een veel stipter toezicht op de verlichting uitoefent wanneer de leverancier een particuliere ondernemer is, dan wanneer de gemeente zelve in de verlichting voorziet. Wij wijzen slechts op het stelsel van boeten, waarvan de toepassing onmogelijk wordt.

Wij beweren verder dat de cijfers, in bijlage A voorkomende, afdoende bewijzen dat het in de meeste gevallen *niet* de particuliere contractant is die de prijzen opdrijft, doch de gemeente zelve, en dat bijlage B tot hetzelfde resultaat leidt.

Wij herhalen het dat onze tegenwoordige prijs van het gas alhier eene vrijwillige concessie onzer maatschappij is, alleen mogelijk gemaakt door de grootere doelmatigheid van particulier beheer, en, waar in het verslag de particuliere ondernemingen worden voorgesteld als er slechts op uit zijnde zooveel mogelijk van de verbruikers te halen, wijzen wij met vol-

doening op dit feit, dat dan toch eene eervolle uitzondering ware. Buitendien echter *hebben* de beide te Amsterdam bestaande maatschappijen aanzienlijke subsidiën aan de gemeentekas aangeboden.

Het is volkomen waar dat aandrang om den gasprijs te verlagen kan ontstaan, als de gemeente groote winsten behaalt; doch het is geenszins zeker, daar het behalen van groote winsten het erkend doel van den voorgestelden maatregel is, dat zoodanige vermindering dan zal worden toegestaan.

De zinsnede, handelende over de wenschelijkheid dat eene gemeente zich op industrieel terrein begeve, is niet zeer duidelijk. De bedoeling schijnt te zijn dat de gemeente zich daarvan behoort te onthouden indien zij concurrentie te duchten heeft, maar dat het anders gewraakte beginsel juist is wanneer de gemeente een monopolie kan uitoefenen. Een monopolie, dat hier ter stede thans niet bestaat, maar dat in ieder geval het schadelijkst is in handen van het gezag, als alleen in staat tegen misbruik er van door anderen te waken.

Het verslag zegt dat eene gas-onderneming niet van speculatieven aard is en ook op dien grond wordt eene stedelijke gas-fabriek aanbevolen.

Als de gas-fabricatie *niet* speculatief is, terwijl zij alle hare noodzakelijke grondstoffen en hulpmiddelen zich van derden moet aanschaffen — wat kan dan speculatief heeten? Indien de gemeente in de jaren 1873 en 1874, toen er gebrek aan steenkolen bestond, in het bezit ware geweest eener gas-fabriek, dunkt ons dat zij nu niet zoo luchtig zoude oordeelen over de belangrijke verliezen en moeielijkheden, waarmede gasfabrikanten toen te kampen hadden.

Het denkbeeld om de gas-prijzen op te slaan indien dergelijke tegenspoed opnieuw voorkwam, kan zeker door de ingezetenen en den Raad niet worden omhelsd. Maar de bedreiging daarmede zonder omwegen gedaan bewijst duidelijk, zoo als wij reeds zeiden, dat de voorwaarden voor de levering van gas, eenmaal in handen der gemeente, uitsluitend van haar goedvinden zullen afhangen.

Bij particuliere exploitatie kan er in geen geval sprake zijn van prijsverhooging, maar is er wel kans op verlaging, zoo als hier het geval was; en wij richten de ernstige vraag tot onze talrijke verbruikers of zij zich maar zoo gereedelijk wenschen over te geven aan het welbehagen van een beheer, dat met dergelijk voorbehoud aanvangt.

Omtrent de toepassing van het electrische licht bestaat er zooveel verschil van gevoelen, dat wij het overbodig achten thans er over uit te wijden. Maar het zal waarlijk niet moeielijk zijn in eenig nieuw aannemings-contract eene voor alle partijen billijke bepaling op te nemen waardoor men zoo ten aanzien van deze als van eenige andere nieuwe uitvinding de toekomst vrij houdt. Dat naarmate de wetenschap vooruit gaat, in den loop des tijds, nieuwe lichtsoorten een nadeeligen invloed op het gas-licht zullen uitoefenen, kan nauwelijks worden betwijfeld, en dat dit gevoelen vrij algemeen is werd bewezen door de waarde-vermindering van aandeelen in gas-ondernemingen toen electrische verlichting nog meer dan thans in hare kindsheid verkeerde. Maar zeker is het dat een gemeentebestuur, waar de verlichting bij aanneming door particuliere ondernemers geschiedt, er meer op uit zal zijn de ingezetenen de voordeelen van nieuwe uitvindingen te doen genieten, dan wanneer de gemeente zelf de winsten der gas-verlichting onder hare inkomsten telt.

De belangrijke vraag betrekkelijk de bestaande buizen en het leggen van nieuwe is, zooals uit het standpunt der voordracht zeer begrijpelijk is, in het verslag slechts vluchtig aangevoerd; wij veroorlooven ons dat punt iets nader toe te lichten.

Mocht men tot de oprichting eener gas-fabriek door de gemeente besluiten dan zal elke straat in Amsterdam, waarin thans buizen liggen, driemaal moeten worden opgebroken en geen redenering kan dat feit veranderen. Vóór dat een der bestaande buizen-netten kan verwijderd worden, zal de stad of iedere nieuwe aannemer een nieuw moeten plaatsen en in eenige straten is dit nauwelijks mogelijk.

Buitendien zijn in duizende gevallen behalve de verbindingspijpen ook de leidingen in de huizen en zelfs de gas-toestellen en ornamenten eigendom van eene der bestaande maatschappijen, en het zij dat de gemeente of derden het gas leveren, zullen deze leidingen en toestellen moeten worden weggenomen en vervangen worden.
Het is verre van onze bedoeling hiermede eene bedreiging uit te spreken, doch feiten zijn nu eenmaal feiten; en wij laten het aan ieders oordeel over te beslissen of het der moeite waard is van gas-leverancier te veranderen, ten koste van zulk een ondragelijken last. Wij erkennen dat men zich dien last wel zou moeten getroosten, zoo er werkelijk reden bestond zich omtrent een der bestaande maatschappijen ernstig te beklagen, doch wij wachten met gerustheid het oordeel af of dit werkelijk het geval is. Te Gent, eene stad lang niet van den omvang van Amsterdam, is men van gas-leverancier verwisseld en werden de straten opgebroken tot het plaatsen van nieuwe leidingen; — thans echter is het gemeentebestuur ten einde raad, bij het vooruitzicht dat de straat op nieuw moet worden opgebroken voor het wegruimen der oude leidingen. Wel is het waar dat, zoo wij tot eene nieuwe overeenkomst met de stad geraken, wij onze werken zouden moeten uitbreiden, maar het is niet waar dat daarom de straten allerwege zouden moeten worden opgebroken tot het hernieuwen van buizen, aangezien de bestaande in de meeste gevallen voldoende zijn. Maar wij herhalen het, door de opheffing van de tegenwoordige maatschappijen zal bijna iedere straat in Amsterdam drie afzonderlijke keeren moeten opgebroken worden — een feit, dat zeker wel overweging verdient. Het verslag maakt melding van het aanbod der beide maatschappijen om ieder eene jaarlijksche uitkeering aan de gemeente te doen van *f* 70.000, in te gaan zoodra eene nieuwe overeenkomst wordt getroffen. Wij wenschen in het licht te stellen wat dit aanbod, voor zooveel ons betreft, beteekent. Daar ons tegenwoordig contract tot het jaar 1887 voortduurt, bevat ons aanbod eene schenking van niet minder dan *f* 420,000 aan de gemeentekas, welke som, zoo de gemeente eene eigene fabriek opricht, geheel en al voor haar te loor gaat. Onze vertegenwoordigers deelden wijders den heer Burgemeester mede, dat dit aanbod gedaan werd als grondslag voor verdere onderhandeling, en dat de som, die zij bereid waren te betalen, geheel en al van den aard eener nieuwe concessie zou afhangen. Wij vragen dus of wij van onze zijde niet het deugdelijk bewijs leverden dat wij bereid waren bepalingen aan te nemen, even gunstig en aannemelijk voor de gemeente als voor onze verbruikers?
Eindelijk, wat eene openbare aanbesteding betreft, wat zou de gemeente of wat zouden de ingezetenen kunnen winnen bij het optreden van een nieuwen leverancier? Geen ander kan billijker en meer onbekrompen handelen dan de thans bestaande, de straten zouden evenzeer als bij de oprichting eener gemeentefabriek moeten worden opgebroken, en, daar wij de aangename overtuiging bezitten, dat onze afnemers sedert tal van jaren over ons tevreden zijn, kunnen wij het voordeel eener verandering niet bevroeden. Ten slotte zij het ons veroorloofd het door ons aangevoerde kort zaam te trekken.

1e. In de groote meerderheid der Nederlandsche steden is de prijs van het gas hooger dan hier, en zoo in het buitenland de prijs ergens al lager moge zijn, is dit zóó luttel dat het niet noemenswaardig is en met het oog op onze belangrijke kortingen gelooven wij dat men er hier beter aan toe is dan elders.

2e. Is er geene aanleiding om zich te beklagen over de wijze waarop wij onze verplichtingen nakomen, en zal de openbare verlichting, zoo die door de Gemeente geexploiteerd wordt, haar meer kosten dan thans.

3e. Dat de cijfers die gebezigd worden om de winsten van eenige andere gemeentefabrieken aan te toonen, niet vertrouwbaar zijn, en al ware dit zoo, dan wordt die winst

toch verkregen door inbreuk te maken op het gebied van particuliere nijverheid met overlevering van de verbruikers aan een beheer, dat, zelf oppermachtig, aan geen toezicht onderworpen is; terwijl de bijlagen van het Verslag bewijzen dat onder gemeentebeheer, in den regel, de prijs van het gas niet wordt verlaagd.

4e. Dat eene overeenkomst op den voet van het Parijsche contract, doch met andere prijzen, alleszins mogelijk en voor de gemeente voordeelig is.

5e. Dat de winsten eener stedelijke gas-fabriek te Amsterdam worden geraamd, zonder eenige aanduiding van de wijze, hoe die zullen verkregen worden.

6e. Dat de bedreiging van de gas-prijzen op te slaan naar de prijzen der steenkolen, onmiskenbaar tot het besluit leidt dat bij gemeente-exploitatie de verbruikers nimmer zeker zouden zijn dat de prijs van het gas niet zal worden verhoogd, terwijl zij bij particuliere ondernemers daartegen volkomen beveiligd zijn.

7e. Dat de ondragelijke last van het aanleggen van nieuwe buizen, leidingen en toestellen binnen 's huis, geheel en al opweegt tegen het onderstelde voordeel eener verandering, — zoolang de bediening zoo goed geschiedt als thans.

8e. Dat, — mocht het plan ten uitvoer worden gebracht, — de straten driemaal moeten worden opgebroken, en het onjuist is, dat dit in ieder geval toch zou moeten plaats grijpen.

9e. Dat het geldelijke aanbod door onze Maatschappij aan de stad gedaan en onze bereidwilligheid om ons aan billijke bepalingen te onderwerpen, aantoont dat het noch noodig, noch wenschelijk is ons ter zijde te stellen.

10e. Dat de gronden tegen eene verandering van gas-leveranciers aangevoerd, evenzeer pleiten tegen een nieuwen particulieren aannemer, dewijl men daarbij hetzelfde ongerief zou hebben zonder eenig voordeel.

Naar de verzekering van vele onzer voornaamste verbruikers mogen wij ons overtuigd houden dat de openbare meening *tegen* het voorstel is, en verzoeken wij daarom de ingezetenen dat zij hunne stem daartegen verheffen, opdat het voorstel tot oprichting van een gemeente-gasfabriek door den Raad worde verworpen en er met ons, die zoo vele jaren goed en nauwgezet in de dienst hebben voorzien, opnieuw eene overeenkomst worde aangegaan, gelijkelijk billijk jegens de verbruikers, de stad en ons.

Amsterdam, Aug. 1881.

De Amsterdamsche Pijpgas-Compagnie

J. A. MILTNER, *Ingenieur-Directeur.*

JOHAN C. BIJLEVELD, *Directeur.*

BIJLAGE N°. 5.

EENIGE OPMERKINGEN NAAR AANLEIDING VAN HET VERSLAG DER AFDEELINGEN VAN DEN GEMEENTERAAD VAN AMSTERDAM, OVER DE VOORDRACHT No. 324, TOT OPRICHTING EENER GEMEENTELIJKE GASFABRIEK, EN HET ANTWOORD VAN BURGEMEESTER EN WETHOUDERS DAAROP, dd. 17 MEI 1882.

AAN DE LEDEN VAN DEN GEMEENTERAAD VAN AMSTERDAM.

Mijne Heeren,

Bij gelegenheid van uwe discussie omtrent de voordracht tot het oprichten van eene Gemeentelijke Gasfabriek te Amsterdam, zoomede in het antwoord van Burgemeester en Wethouders op het daaromtrent uitgebracht Verslag, zijn onderscheidene argumenten aangevoerd ten aanzien waarvan wij de vrijheid nemen het volgende tot opheldering in het midden te brengen.

Kortheidshalve zullen wij, bij het behandelen dier twee stukken, het Verslag der Afdeelingen eenvoudig als „het Verslag, en het andere stuk als „het Antwoord" aanduiden.

In de beide stukken worden onderscheidene zijden van het vraagstuk, zoowel technische, economische, als financieele, behandeld, en wij kunnen niet anders denken, dan dat vele der daarin uitgedrukte meeningen op ongenoegzame inlichtingen waren gegrond. Wij wagen het dus u eenige opmerkingen omtrent het onderwerp in het algemeen voor te leggen, in de hoop dat deze op uw eind-oordeel eenigen invloed mogen uitoefenen.

Het denkbeeld om het afdoen van de gaskwestie te verdagen, kan slechts bij weinigen steun vinden, daar het klaarblijkelijk in het belang is, zoowel van de voorstanders als van de bestrijders van Gemeentelijke Gasfabrieken, dat men tot eene spoedige beslissing gerake.

In het belang van de voorstanders van de Voordracht is het gebiedend noodzakelijk, dat er voor de oprichting der fabriek ruimschoots tijd overblijve, terwijl zij die aan particuliere ondernemingen de voorkeur geven, dienen te weten, dat, met het oog op de aanbiedingen door ons aan het Gemeentebestuur gedaan en waaraan onmiddellijk voordeelen verbonden zijn, elke dag uitstel in het nemen van een besluit, voor de stad Amsterdam een belangrijk verlies oplevert.

Ook in het Antwoord wordt het denkbeeld om de zaak uit te stellen, bestreden, doch op anderen grond, namelijk: de onzekerheid omtrent het stadium waarin de electriciteit verkeert; welke grond in zijne logische gevolgtrekkingen, echter een nog sterker argument is tegen het denkbeeld om ooit eene Gemeentelijke Gasfabriek op te richten.

Men schijnt in het Verslag veel nadruk gelegd te hebben op de bewering, dat het in Amsterdam geleverde gas van slechte kwaliteit is. Die bewering ontkennen wij op de meest nadrukkelijke wijze, hoewel zoodanige ontkenning eigenlijk bijna overbodig mag genoemd worden, daar de hoedanigheid van het door ons geleverde gas ten allen tijde beter, en dikwijls aanmerkelijk beter is dan de standaard, die ons bij Contract wordt voorgeschreven, waarvan men zich overtuigen kan door onderzoek bij de Stedelijke Ambtenaren, die volkomen vrijheid hebben het geleverde gas te keuren.

Wat nu de bewering betreft, dat bij eene particuliere maatschappij geene controle kan worden uitgeoefend, deze wordt reeds door de bestaande omstandigheden wedersproken, daar wij wel degelijk en op afdoende wijze worden gecontroleerd door het Gemeentebestuur. Bovendien is het een feit, dat juist eene gemeentelijke onderneming van dien aard werkelijk zonder controle zou zijn, want daar het Gemeentebestuur aan het hoofd van die onderneming zou staan, ontstaat de vraag: wie dat Bestuur zou moeten controleeren?

Indien wij thans in gebreke blijven aan een der voorwaarden van ons Contract te voldoen worden ons boeten opgelegd; doch op welke wijze een Gemeentebestuur zich zelf zou moeten beboeten of waarborg zou geven voor de hoedanigheid van het te leveren gas, gaat boven ons begrip.
Ofschoon wij, ten aanzien van de bewering dat de gasaanvoer onvoldoende is, voor geen enkel oogenblik willen toegeven dat zulks thans het geval kan zijn, stemmen wij volkomen in met hetgeen gezegd wordt in de paragraaf van het Antwoord, waarbij gewezen wordt op de onmogelijkheid, dat eene gasfabriek in de toekomstige meer uitgebreide stadsverlichting kan voorzien, wanneer zij in de algeheele onzekerheid blijft omtrent hare eigene vooruitzichten.
Wij moeten onze verwondering en tevens ons leedwezen betuigen, dat het nauwkeurig aangeven van de meters in twijfel wordt getrokken. Wij geven u de verzekering, dat de meters die wij leveren de beste zijn die gemaakt kunnen worden, dat zij wel degelijk nauwkeurig aangeven en ten blijke daarvan door een Openbaar Ambtenaar van een stempel zijn voorzien.
Vergun ons verder ten dien opzichte er op te wijzen, dat onder welke omstandigheden ook het gas in de toekomst zal geleverd worden, hetzij door de stad of door een maatschappij, het verbruik toch zal moeten aangeteekend worden; en dat daarom, al onderneemt ook de stad de exploitatie, naar alle waarschijnlijkheid precies dezelfde soort van meter zal worden gebezigd, als thans in gebruik is, en die meter dientengevolge ook zijne werking precies op dezelfde wijze zal vervullen.
Bovendien heeft de gas-leverancier, door de wijze waarop de meters in particuliere huizen zijn geplaatst, die meters niet in zijne macht; zoodat het onjuist is te veronderstellen dat een toenemend verbruik aan den een of anderen verkeerden invloed zijnerzijds is te wijten; en indien al, zoo als men meent, de drukking van het gas te Amsterdam onvoldoende is, is het duidelijk dat men onmogelijk eene te groote hoeveelheid gas door den meter kan leiden.
Het komt ons uit de beide stukken, die wij thans behandelen, voor, dat men de toekomst der electriciteit te laag, en de toekomst van het gas in verband daarmede te hoog heeft geschat, en dit is een punt dat alle leden van een Gemeenteraad zekerlijk ter harte behooren te nemen.
Wij moeten bekennen, dat de Tentoonstellingen te Parijs, zoowel als in het Crystal Palace, ons een geheel andere les hebben geleerd dan die, welke in het Antwoord wordt vermeld, namelijk „dat de Electriciteit de krachtigste bondgenoot van het gas zal blijken te zijn." Wij hebben, integendeel, daar geleerd, dat er een aanhoudende oorlog tusschen de verschillende wijzen van verlichting zal worden gevoerd; en ofschoon wij, als ervaren gasfabrikanten van langdurige ondervinding, bereid zijn de risico op ons te nemen, schijnt het zeker, dat wij, én alle anderen die in denzelfden toestand verkeeren, zulks zullen doen ten koste van verminderde winst, en vermeerderde moeite en zorg. Inderdaad veroorzaakt het gebruik van Electriciteit door slechts twee onzer consumenten ons een verlies in onze inkomsten, waarover men zich bij kennisneming verbazen zou.
Het feit dat de gasfabrieken te Parijs worden uitgebreid, kan nauwelijks gezegd worden een argument ten gunste van eene gemeentelijke gasfabriek hier ter stede te zijn, want daar Parijs verlicht wordt door eene maatschappij die nog een langdurig contract heeft loopen, moet die maatschappij hare fabrieken wel uitbreiden om aan de vraag te kunnen voldoen, en wat nu Munchen betreft, als men daar aarzelde terwijl men reeds eene stedelijke gasfabriek bezat, met hoeveel meer kracht zou men dan niet het denkbeeld hebben verworpen om zulk een exploitatie voor de eerste maal te beginnen.
De bewering dat het gebruik van gas als beweegkracht in de plaats zal treden voor het in onbruik geraken van gas als lichtgevende stof, berust niet op een deugdelijken grond.

Want het is een feit, dat voor voortdurende werking stoom goedkooper is dan gas, en wordt de stoom dan ook hoofdzakelijk als opwekker van electriciteit aangewend (zie de tentoonstelling in het Crystal Palace). En overwegende dat goed gas eene dure brandstof is, is het in het geheel niet te begrijpen hoe eene combinatie van gas en electriciteit een meer œconomisch licht zal verwekken.

Verder is het niet genoeg te beweren dat een kilogram gas zesmaal zooveel warmte geeft als een kilogram kolen, zonder daarbij de kosten van die respectieve kilogrammen op te geven. Een feit is het, dat 1000 kubieke voeten of 28.3 kub. meters gas, met een lichtgevend vermogen van 14 kaarsen, 33 ℔ [1]) wegen, en tegen 9½ cent per kubieke meter *f* 2.69 zouden kosten, terwijl 6 maal 33 of 198 ℔ kolen tegen *f* 8.50 per ton slechts op 75 cents zouden komen te staan. En nu te zeggen, dat de gasfabrieken de middenpunten in de toekomst voor het electrische licht zullen zijn, is zich aan eene voorspelling wagen, welke de wetenschap die wij tot nog toe hebben verkregen nauwlijks kan gezegd worden te rechtvaardigen. Inderdaad verklaart Dr. Siemens, wiens gevoelen zekerlijk eenig gewicht in de schaal mag leggen, voor het parlementaire Comité tot het onderzoek van het Ontwerp van Wet voor de Electrische verlichting, dat om dicht bevolkte steden met eene toepassing van gloei- en booglampen te verlichten, stations voor de opwekking van electriciteit zouden moeten worden gevestigd in districten van niet grooter dan een vierde □ mijl in omvang. Zelfs de berekeningen van zulk eene autoriteit als Sir W. Armströng, omtrent hetgeen er gebeurt met de warmte die door een stoommachine ontwikkeld wordt, kunnen ons argument niet aan het wankelen brengen, zoolang als het feit vast blijft staan, dat hoeveel er ook verloren gaat, het nuttig effect dat overblijft het werk goedkooper verricht dan eene gasmachine; die berekeningen leiden eenvoudig tot de overtuiging, dat door het beter aanwenden van de warmte, de meerdere voortreffelijkheid van stoom boven gas nog sterker zal blijken.

Daar het bovendien onmogelijk is het verlies van gas door geleiding en andere oorzaken te vermijden, hebben de aanmerkingen van Professor Ayrton ook geen practisch effect.

Uit de vergelijkende staat van de kosten van stoom en gas, in het Antwoord gegeven, blijkt de juistheid van onze bewering en zou deze daaruit nog meer beslissend blijken, indien de daarin vermelde cijfers juister waren opgegeven. Het is bijvoorbeeld duidelijk, dat het loon van den opzichter en de kosten van reiniging van eene gas-machine van 30 paardenkracht meer moeten bedragen dan 1 franc per dag, waarop die daarin worden geschat, zoodat het totaal bedrag der kosten van zulk eene machine gedurende 300 dagen meer moet beloopen dan de opgegeven som van 11,100 francs.

Verder is het niet juist het onderhoud en de slijtaadje van eene stoommachine met haren ketel op 10 percent te ramen. Voor den ketel kan men die billijkerwijze op 10 percent berekenen; doch voor de stoommachine zelve behooren zij niet hooger dan 5 percent, even als voor eene gasmachine, te worden geschat; zoodat, wanneer men de waarde van den ketel op 6000 francs bepaalt, het onderhoud en de slijtaadje van ketel en machine 900 francs zouden bedragen, terwijl het totaal bedrag der bedrijfskosten gedurende 300 dagen 10,320 en niet 10,620 francs zouden beloopen.

Men komt tot die vergelijkende cijfers door het gas te berekenen tegen 15 centimes per kubieken meter, en het ligt geheel bezijden de vraag om te beweren dat het gas, tegen een minderen prijs, goedkooper zou zijn dan stoom, daar de prijs van het gas te Amsterdam 19 centimes per kubieken meter bedraagt en wij in het Antwoord geen enkele aanduiding bemerken, dat men zich voorstelt dien prijs te verminderen. Als een consument zijn gas tegen de kosten van productie verkrijgt, zal het hem natuurlijk voordeeliger zijn eene

---

[1]) 2.2 ℔ Eng. = 1 Kgr.

gasmachine te gebruiken, doch hoe moet de fabrikant in zoodanig geval aan zijne winst komen? Zelfs met gas tegen 15 centimes is stoom het goedkoopst, zoodat, tenzij de gemeente plan heeft nog minder in rekening te brengen, en wij wagen het te verzekeren dat zij zulks niet zal kunnen doen, zal de buitengewone toename van gas-consumtie voor beweegkracht, die men verwacht, niet bestaan; en indien de Gemeente voornemens is dien lagen prijs te berekenen, dan zullen hare voorgespiegelde voordeelen bij wijze van winst verdwijnen. Ten aanzien van het gebruiken van een minder soort gas, deze moet, zooals in het Antwoord reeds is aangewezen, aan den verbruiker worden geleverd door een afzonderlijk buizennet en gashouders, en wij wagen het uwe aandacht te vestigen op de enorme vermeerdering van uitgaven die daaruit voort zou vloeien; terwijl het ons moeilijk voorkomt te gelooven, dat het voorstel, om het toestel van Dowson in de Gemeentelijke Gasfabriek van eene stad als Amsterdam aan te wenden, ernstig is gemeend. Deze uitvinding is werkelijk opgesteld geworden op de Rook Verminderings-Tentoonstelling te Kensington en is door den Heer Dowson speciaal uitgedacht voor het gebruik van particulieren in hunne eigene huizen.
Het ligt niet in onze bedoeling het te doen voorkomen, alsof wij de toekomst van het gas als hopeloos beschouwen, want indien zulks onze meening ware, dan zouden wij geene aanvraag doen om een nieuw Contract, doch wij wenschen slechts den Gemeenteraad er met den meesten ernst op te wijzen, dat de electriciteits-kwestie zoo zeker de winsten van gas-productie zal doen verminderen en zoo zeker de zorg en moeite zal doen toenemen, dat het niet alleen voor de stad eene onnoodige maar roekelooze daad moet geacht worden zich thans aan zulk eene onderneming te wagen; en tevens te doen uitkomen, dat wij in een geheel ander geval verkeeren, omdat wij reeds bestaan en het de zaak van eene Maatschappij is risico's te loopen, die voor eene Gemeente niet te rechtvaardigen zijn.
Het is klaarblijkelijk, dat de Voordracht om eene Gemeentelijke Gasfabriek op te richten, gegrond is op de hoop om groote winsten te maken, maar het is minst genomen uiterst twijfelachtig of het wel wettig is de stedelijke schatkist op zoodanige directe wijze te verrijken. Daarenboven zijn de voorgespiegelde winsten ontzaggelijk overdreven geworden, zooals, bij voorbeeld, wanneer men in het Verslag beweert, dat de verkoop van de nevenproducten de kosten van het vervaardigen van gas genoegzaam dekt; en daar in den loop van het betoog ook sprake is van het leveren van gas om niet, schijnt het dat men ook verwacht, dat de kosten van geleiding mede uit de opbrengst dier producten kunnen worden bestreden.
Door bijna allen wordt erkend, dat het op zich nemen van de exploitatie eener particuliere industrie door een gemeentebestuur in beginsel bepaald verkeerd is; doch door sommigen wordt ook beweerd, dat eene gemeentelijke gasfabriek en eene particuliere beiden monopoliën zijn op denzelfden voet, en zulks is toch niet het geval.
Gemeentelijke gasondernemingen zijn inderdaad monopoliën van de meest geprononceerde type, want het zijn uitsluitende leveranciers van een artikel, waarvan zij de kwaliteit en den prijs naar eigen goedvinden regelen; maar particuliere maatschappijen hebben die macht niet, daar zij zoowel aan kwaliteit als prijs bij contract gebonden zijn, en dit maakt het grootste verschil van de wereld.
Ten aanzien nu van de controle van de publieke opinie waaronder het Gemeentebestuur zou staan, kunnen wij slechts zeggen, dat voor zoover wij hebben vernomen, die opinie in Amsterdam zich sterk tegen stedelijke ondernemingen openbaart, en toch blijft het Bestuur de voordracht steunen!
Indien gemeentelijke ondernemingen in beginsel verkeerd zijn, zijn zij het nog veel erger in de praktijk; want het is klaarblijkelijk, dat eene corporatie die onmogelijk kan worden gecontroleerd, nog veel minder toegankelijk moet zijn dan de vertegenwoordigers van eene particuliere maatschappij.

Er zal ontegenzeggelijk zeer groote wrijving ontstaan tusschen de verbruikers en het Gemeentebestuur, iets dat in het belang van beiden niet wenschelijk is, en waar men zich aan blootstelt, zonder geldige reden en zonder evenredige vergoeding.
Door de voorstanders van stedelijke gasfabrieken wordt zoo dikwerf melding gemaakt van Manchester en Brussel, dat wij zoo vrij zijn omtrent de gaskwestie in die beide steden eenige opmerkingen te maken. Te Manchester was het geleverde gas jaren lang zoo slecht en zoo duur, dat zich luide stemmen daartegen verhieven, en er is eerst verbetering in dien toestand gekomen toen het Gemeentebestuur zich genoodzaakt vondt de richting te volgen van de particuliere maatschappij die Liverpool verlicht, zoodat Manchester „de bakermat van den vrijen handel", wel verre van tot een navolgenswaardig voorbeeld te kunnen strekken, terecht is gestraft geworden voor het verzaken van hare geliefkoosde beginselen en voor haar indringen op het gebied van particuliere industrie.
In tegenstelling van dit onbegeerlijke model, zouden wij kunnen wijzen op een aantal belangrijke steden, die goed en goedkoop door particuliere maatschappijen worden verlicht en wier verlichting dus geheel onder controle staat; doch wij zullen ons bepalen tot Londen, welke stad wij het wagen als een genoegzaam indrukwekkend en betrouwbaar voorbeeld te beschouwen. Wat nu Brussel betreft en de winsten die aldaar worden verkregen, de toestand in die stad is geheel verschillend van dien te Amsterdam. Het Gemeentebestuur te Brussel heeft lang niet zoo vele werkzaamheden te verrichten en lang niet zoo veel toezicht te houden als het Gemeentebestuur hier ten deel valt; de stad is niet met grachten doorsneden, en daar de ondergrond van een anderen aard is dan te Amsterdam, is het leggen van een buizennet er nóch zoo lastig nóch zoo kostbaar als hier.
Was niet de beslissing van den Gemeenteraad te Brussel tegen zekere voordracht om de exploitatie van het gas aan particulieren over te doen, waarvan in het Antwoord melding wordt gemaakt, slechts eene verwerping van die bepaalde Voordracht? Naar hetgeen ons bekend is, gelooven wij, dat het Gemeentebestuur te Brussel meer dan moede is van de Gas-onderneming en in beginsel volkomen bereid zou zijn de exploitatie op te geven.
De aanhaling uit de rede van een lid van den Gemeenteraad van Brussel kan nauwlijks als toepasselijk worden beschouwd, daar er te Amsterdam geen sprake is van het opheffen eener bestaande instelling, maar van het oprichten eener nieuwe; en bovendien vragen wij u niet om uwe belastingen te verhoogen, ten einde winsten, die gij pleegt te ontvangen, aan ons uit te keeren, doch integendeel, om eene groote jaarlijksche uitkeering aan te nemen, die gij vroeger niet genoten hebt, en ons slechts toe te staan eene billijke vergoeding voor onze moeite en risico te hebben.
Vergun ons, daar toch de ondervinding, die men te Brussel heeft opgedaan ter navolging wordt voorgehouden, de vermelde feiten met nog eenige andere aan te vullen.
Het is volkomen waar dat het Bestuur te Brussel een bestek opmaakte van zoodanige strekking, dat geene particuliere maatschappij er aan dacht in te schrijven, en bevatte dit bestek ook de bepaling, dat de openbare verlichting om niet zoude geschieden, terwijl het maximum voor particuliere verlichting daarbij op 15 centimes werd gesteld.
Toen niemand op die voorwaarden inschreef en dientengevolge eene gemeentelijke gasfabriek werd opgericht heeft toen het dagelijksch bestuur aan particuliere consumenten 15 centimes voor het hun geleverde gas in rekening gebracht? Neen, de prijs van het gas werd op 23 centimes gesteld en bedraagt op dit oogenblik 20 centimes.
Als dit het voorbeeld is dat Amsterdam zich voorstelt te volgen, dan hebben wij inderdaad medelijden met de gasverbruikers.
Bovendien is het Gemeentebestuur te Brussel reeds tot de ervaring gekomen dat binnen weinige jaren eene tweede gasfabriek zal moeten worden gebouwd, op welk feit wij wel dringend uwe aandacht vestigen, bij uwe overwegingen omtrent het kapitaal dat alhier zal benoodigd zijn.

Ook is er een wenk in gelegen, dat Gent het niet geschikt oordeelde het voorbeeld van Brussel, door eene gemeentelijke gasfabriek te bouwen, na te volgen.
Om u te toonen met hoeveel meer zekerheid gij in alle toekomstige uit electriciteit voortspruitende voordeelen zoudt deelen, door eene gas-concessie te verleenen en in het contract te bepalen dat de aannemer onder daarin omschreven voorwaarden gehouden zal zijn electrisch licht te leveren, dan met eene stedelijke gasfabriek het geval zou zijn, wijzen wij u op het feit, dat het Gemeentebestuur te Brussel zich heeft verzet tegen het leggen van draden om Rijksgebouwen van electrisch licht te voorzien. En wij kunnen hier bijvoegen dat wij volkomen bereid zouden zijn ons aan billijke voorwaarden te onderwerpen voor de levering van de bedoelde of eenige andere nieuwe en practische wijze van verlichting.
Ten opzichte van Parijs, mogen wij wel vragen, welke punten van vergelijking kunnen er met mogelijkheid bestaan?
Te Parijs worden 30 centimes per kubieken meter in rekening gebracht, behalve buitensporige sommen voor meterhuur, dienstbuizen en buitenkranen, zoodat het niet te verwonderen is dat de ongelukkige verbruikers luide hunne stem doen hooren, en dat de Gemeenteraad, niettegenstaande de Stad uit die zaak een aanzienlijk jaargeld trekt, toch ook tracht eene prijsvermindering te bekomen en met de Maatschappij overhoop ligt. Indien de Gas-Maatschappij te Parijs aan den Gemeenteraad zulke aanbiedingen deed als wij u doen en het gas tegen de Amsterdamsche prijzen leverde, durven wij beweren dat het Gemeentebestuur van Parijs niet langer zoude verlangen de Gasfabriek in eigen beheer te bekomen.
Men vergist zich wanneer men zegt, dat in Engeland 57 plaatsen tot eigen gas-exploitatie zijn overgegaan, nadat zij vooraf de proef met het geven van concessie hadden genomen. In Engeland bestaan geen gas-concessiën. De Maatschappijen worden aldaar bij eene Wet van het Parlement opgericht; en geen Gemeentebestuur kan zonder machtiging van het Parlement en zonder eene zeer groote som als schadevergoeding te betalen, de gas-exploitatie overnemen. Bovendien betalen de Gemeentebesturen in Engeland voor de openbare verlichting bijna evenveel als particuliere consumenten, en moeten daarenboven nog voor het aansteken en het onderhond der lantaarns betalen, zoodat zij wel eene bepaalde reden hebben om eene gemeentelijke gasfabriek te begeeren. Doch die reden bestaat hier niet, daar gij thans reeds minder dan de kosten van productie betaalt en in het vervolg eigenlijk niets zoudt betalen.
Wij twijfelen er geenszins aan, dat het Gemeentebestuur, indien het zulks noodig, en ten voordeele van de stad nuttig oordeelde, zich gereedelijk met de meerdere verantwoordelijkheid, die aan de administratie van een gemeentelijke gasfabriek is verbonden, zou willen belasten; doch wij wagen het op te merken, dat met het oog op de voorwaarden die wij aanbieden, die meerdere werkzaamheden onnoodig zijn. En daar die voorwaarden in het antwoord slechts even zijn genoemd en al de voordeelen voortspruiten uit voorwaarden die daarin zijn vermeld, nemen wij de vrijheid u een afdruk van ons officieel voorstel te doen toekomen. Wij zouden die voorwaarden niet kunnen aanbieden, waren wij niet overtuigd, dat de gas-exploitatie onder ons beheer beter en meer œconomisch kan worden uitgevoerd, dan onder het beheer van een Gemeentebestuur.
Daar de Amsterdamsche Pijp-Gas-Compagnie slechts één van de inrichtingen der Imperial Continental Gas Association uitmaakt, spreekt het van zelve, dat wij, door het inslaan van onze grondstoffen bij groote partijen, die goedkooper moeten verkrijgen dan het bestuur van eene enkele stad die met mogelijkheid zou kunnen bekomen, en dat onze uitgaven en exploitatiekosten dus minder, en de financieele uitkomsten bepaald voordeeliger moeten zijn.
Ook is het toezicht, door eene Maatschappij als de onze gehouden, oneindig strenger dan die welke door een Gemeentebestuur met mogelijkheid kan worden toegepast, en het belang van zoodanig toezicht blijkt uit het feit, dat het oordeelkundig verkoopen van cokes

alleen een enormen invloed heeft op de te behalen winst, zoodat de resultaten grootelijks afhankelijk zijn van een behoorlijk toezicht en directie.
Het schijnt werkelijk dat de kwestie van het buizennet niet ernstig is bestudeerd geworden. Niet tweemaal maar driemaal zullen de straten in Amsterdam opgebroken en weder in orde gebragt moeten worden.
Er zal dadelijk van uwentwege een buizennet moeten gelegd worden om de geheele stad van gas te kunnen voorzien, terwijl gij gedurende de eerste drie jaren slechts de helft zult te verlichten hebben; zoodat het door lekkage en condensatie veroorzaakte verlies enorm zal zijn, en wij nemen de vrijheid u onder het oog te brengen dat, hoewel het in de theorie volkomen juist is om de nieuwe buizen beter in verband met elkander te plaatsen, het in de praktijk noodig zal worden bevonden de buizen te leggen waar er plaats voor is, hetgeen de vindingrijkheid van den bekwaamsten ingenieur op de proef zal stellen; terwijl dit werk de stad en hare bewoners aan ernstig gevaar zal blootstellen.
Het is niet juist te zeggen, dat het leggen van een nieuw buizennet onder alle omstandigheden en wie ook de stad verlicht, noodig zou zijn, daar het in ons geval slechts noodig zou zijn zekere veranderingen en verbindingen daar te stellen, wáár wij dan ook onze nieuwe fabriek mochten plaatsen; en de betrekkelijk geringe arbeid die zulks ten gevolge zou hebben, kon zoodanig worden verricht, dat zoo weinig mogelijk last daarvan werd ondervonden; want over het grootste gedeelte der stad zouden onze tegenwoordige buizen onaangeroerd kunnen blijven liggen.
Evenmin is het juist te zeggen, dat de door Brussel aangekochte leiding van geene waarde was, of zelfs dat de buizen in alle gevallen te nauw waren; zooals dan ook blijkt uit het feit, dat de nieuwe buizen die men gelegd heeft, in vele gevallen nauwer waren, dan die welke men heeft opgenomen; zoodat een groot gedeelte van dien arbeid en die kosten door de stad zuiver zijn verspild geworden. Op welke wijze men in de straten van Amsterdam plaats zal vinden, naast de oude buizen die er liggen, de nieuwe door de stad voorgesteld, zoowel voor gas- als water te leggen, kunnen wij niet begrijpen.
Indien onze betrekking met Amsterdam onverhoopt mocht worden afgebroken, zullen wij (en wij vermeenen wel te doen zulks duidelijk te doen blijken) voorzeker ons buizennet opnemen en wat nu de leidingen binnenshuis betreft, die grootendeels ons eigendom zijn, behouden wij ons zekerlijk ons recht voor om daarmede naar ons goedvinden te handelen.
Wij hebben het onderwerp van publieke inschrijving niet aangeroerd, omdat, daar er reeds twee gas-maatschappijen te Amsterdam bestaan, die hunne buizen in de straten hebben liggen, wij niet kunnen inzien welk voordeel er in gelegen is te weigeren met één of met beiden in onderhandeling te treden en de verlichting aan andere particulieren op te dragen; en daarenboven komt het ons voor, dat hetgeen te Gent is geschied tot genoegzame waarschuwing strekt tegen de zelfmoordende tactiek van eene nieuwe maatschappij gas te laten leveren tegen een onmogelijken prijs, en welke toestand zeer levendig is geschetst in de te dier stede verschijnende dagbladen.
Als bewijs nemen wij de vrijheid u te verzoeken om het bedrag aan boeten waarin de Gas-Maatschappij te Gent sedert Juli l.l. is vervallen, te vergelijken met het bedrag daarvoor door ons betaald gedurende het geheel aantal jaren, sedert wij het eerst de eer hadden Amsterdam te verlichten.
En nu ten opzichte van de financieele kwestie.
Veronderstellende dat het kapitaal dat gij zult moeten leenen ten minsten 10 millioen guldens bedraagt, dan is het duidelijk dat, met 4 per cent interest en 1 per cent amortisatie, gij gedurende de eerste twee jaren 1 millioen guldens te betalen zult hebben, terwijl gij nog niets verdient, daar uwe gasfabriek nog niet in werking zal zijn. De rente van dat millioen, hetwelk zoo noodeloos vermorst wordt, zou tegen 4 per cent eeuwigdurend

40,000 gulden 's jaars bedragen, en zelfs wanneer uwe fabriek gereed is en de buizen zijn gelegd, zult gij gedurende drie jaren in concurrentie met ons werken en dus de stad slechts voor de helft verlichten, terwijl gij steeds 500,000 gulden 's jaars voor rente en amortisatie blijft betalen, welk bedrag gij, zooals wij nauwlijks behoeven te zeggen, lang niet verdienen zult, zoodat gij ook gedurende die drie jaren met groot verlies zult werken.

Daartegenover staat, dat wanneer gij een of meer Contracten aangaat op den door ons voorgestelden grondslag, gij, zonder eenige moeite, risico of ongelegenheid, jaarlijks eene groote som, zegge 300,000 gulden, zult verkrijgen, dat wel zoo veel, zoo niet meer is dan gij met eene stedelijke gasfabriek verdienen zult, en daarbij, want ons voorstel is van terugwerkende kracht, zult gij gedurende den tijd, dien de tegenwoordige Contracten nog moeten loopen, en berekend tegen de bovenstaande raming, als zuivere winst een bedrag van 1,500,000 gulden ontvangen. Indien gij voor eene stedelijke gasfabriek stemt, zult gij dat bedrag verliezen en dientengevolge ook de rente die het zou opbrengen.

Al deze punten in overweging nemende, mijne Heeren, verzoeken wij u ernstig, u wel te bedenken vóór dat gij besluit u aan die gevaarvolle sprong, het oprichten eener Gemeentelijke Gasfabriek te wagen.

Al de door ons aangevoerde argumenten kunnen, naar onze bescheiden meening de proef van een streng onderzoek doorstaan en strekken nadrukkelijk om de Voordracht te veroordeelen.

Als industrieel beginsel is zij verkeerd.

In de praktijk is zij gewaagd, moeilijk en lastig.

Financieel zijn de resultaten twijfelachtig.

En de strenge hand van moderne uitvinding zal naar alle waarschijnlijkheid de cijfers van de u voorgespiegelde balans zoodanig wijzigen, dat de stedelijke raad van Amsterdam inderdaad alle kans heeft met berouw te zullen terugzien op den dag, toen hij het pad van verlichten en vrijen handel verliet.

Amsterdam, 3 Juni 1882.

De Amsterdamsche Pijpgas-Compagnie.

J. A. MILTNER, *Ingenieur-Directeur.*
JOHAN C. BIJLEVELD, *Directeur.*

BIJLAGE N°. 6.

ADRES VAN DE IMPERIAL CONTINENTAL GAS ASSOCIATION AAN DEN RAAD DER GEMEENTE AMSTERDAM. JULI 1883.

AAN DE LEDEN VAN DEN GEMEENTERAAD VAN AMSTERDAM.

Mijneheeren,

Naar aanleiding van de door u vastgestelde bepalingen voor het verleenen van eene Concessie tot levering van het voor de verlichting van Amsterdam benoodigde gas, zijn van drie Maatschappijen Inschrijvings-Biljetten ingezonden tegen verschillende prijzen, en ter vergelijking met die inschrijvingen hebben Burgemeester en Wethouders eene begrooting van kosten van aanleg van eene Gemeentelijke Gasfabriek uitgegeven, met raming van de winsten, die, zooals zij beweren, de Gemeente daarvan kan verwachten.

De daarin voorkomende cijfers omvatten de berekeningen van den Heer Hegener, Ingenieur van de Gasfabriek te Keulen en zijn, het zij mij veroorloofd zulks te bewijzen, onnauwkeurig en misleidend. Voor dat ik echter daartoe overga, meen ik er op te moeten wijzen, dat van de door de drie Maatschappijen ingezonden inschrijvingen ééne uitmunt als klaarblijkelijk het voordeeligst voor de Gemeente, namelijk de inschrijving van de *Imperial Continental Gas Association*, gebaseerd op de onmiddellijke oprichting van twee fabrieken.

De gronden waarop deze mijne bewering berust zijn de volgende, namelijk:

1°. De zekerheid der exploitatie met twee fabrieken is klaarblijkelijk veel grooter dan met slechts ééne bron van toevoer; want indien de éene inrichting onverhoopt door de eene of andere oorzaak tijdelijk niet in staat mocht zijn gas te leveren, zal men toch niet in totale duisternis verkeeren zoolang de tweede in werking is.

2°. Het terrein dat door de *Imperial Continental Gas Association* wordt aangeboden is zoo uitmuntend in tegenovergestelde rigting van den gemeentegrond bij de Willemspoort gelegen, dat de groote massa der gas-consumtie zich onmiddellijk tusschen die twee punten zal bevinden; en dit is eene zaak van veel gewicht voor de stad, daar de beide inrichtingen toch eventueel aan de Gemeente zullen toebehooren.

3°. De beide terreinen zullen, naar alle menschelijke berekening, voldoende zijn voor de gas-leverantie gedurende den geheelen loop der concessie, zoodat de uitkeering aan de Gemeente gedurende dien termijn gestadig zal toenemen, en slechts Dertien Millioen kubieke Meters (13,000,000 K.M.) in plaats van eventueel Een en Twintig Millioen (21,000,000) van de productie zal behoeven te worden afgetrokken, terwijl geene korting voor amortisatie van kapitaal, besteed aan toekomstige uitbreidingen op die terreinen, zal behoeven te geschieden.

Ik stel mij dan voor eene vergelijking te maken tusschen deze inschrijving en de cijfers waarvoor de Heer Hegener verantwoordelijk is. Doch vooraf wensch ik te doen opmerken, dat mijne beschouwingen omtrent de cijfers van dien Heer niets personeels in zich bevatten, want inderdaad heb ik niet eens de eer ZEd. te kennen; doch daar hij de begrooting voor de stad heeft opgemaakt, kan ik niet anders dan zijn naam daarmede verbinden. Ik beweer slechts, dat zijne ervaring te Keulen zijn voorspellingen niet rechtvaardigen ten aanzien van Amsterdam, eene stad, waaromtrent hem alle locale kennis in gas-zaken ontbreekt.

Ten eerste dan, wat betreft het kapitaal, dat volgens hem zou worden vereischt voor den bouw eener fabriek, met het leggen van een buizennet enz., voor eene jaarlijksche productie van Dertig millioen kubieke meters (30.000.000 K.M.), namelijk Acht Millioen Guldens (*f* 8.000.000). Zelfs al waren al de posten op die rekening voorkomende juist, en dat zijn zij niet, dan zou toch die berekening weinig waarde hebben, want de nieuwe fabriek, die voor dat bedrag zou worden gebouwd, zal slechts in staat zijn dertig millioen kubieke meters 's jaars voort te brengen, een cijfer dat reeds in het eerste jaar van de nieuwe exploitatie voor de geheele stad zal worden bereikt; zoodat het gevolg zal zijn dat wanneer men die

fabriek heeft gebouwd en daaraan Acht Millioen Gulden heeft besteed, men onmiddellijk daarna genoodzaakt zal zijn die fabriek uit te breiden en bij gevolg de kapitaalrekening te vergrooten. Ten einde eene vergelijking met het aanbod van de *Imperial Continental Gas Association* te kunnen maken, wil ik, als eene zeer matige raming, aannemen dat Negen en een half millioen Gulden (*f* 9.500.000) noodig zijn voor den bouw van eene Gemeentelijke fabriek, het leggen van een buizennet enz. voldoende voor de levering van veertig millioen kubieke meters (40.000.000 K.M.) gas per jaar. Indien ik nu, bij het critiseeren van de balans van geraamde winst, de cijfers zoude vergelijken met die van eene der bestaande maatschappijen te Amsterdam, zou men mij waarschijnlijk toevoegen, dat de exploitatie van die Maatschappij zoo slecht is, dat zij niet als grondslag voor vergelijking kan dienen. Hoewel zoodanige bewering geheel onwaar zou zijn, wil ik, opdat er omtrent de cijfers geen argwaan kan ontstaan, het officieele gedrukte verslag nemen van de twee voornaamste gemeentelijke Gasfabrieken in Nederland, namelijk die van 's Gravenhage en Utrecht, over het jaar 1882.
Het is in het oog loopend onbillijk om de kosten van gasproductie hier ter stede te vergelijken met die te Keulen, daar die stad zich in de nabijheid der kolenvelden bevindt, en bekend is gunstig gelegen te zijn voor den verkoop der producten, terwijl het arbeidsloon daarenboven veel goedkooper in Duitschland is dan in de Nederlanden.
Het wordt dikwerf beweerd, dat het feit van eene nieuwe fabriek en een nieuw buizennet te bezitten van invloed is op de kosten van gasproductie, en natuurlijk zal zulks het geval zijn met eene goed aangelegde nieuwe fabriek; doch een nieuw buizennet, dat gelijk staat met te zeggen minder gasverlies, zal van geen de minste invloed zijn op de kosten per kubieke meter. Het gasverlies heeft wel invloed op de winst, maar niet op de kosten van productie per kubieke meter, want wat er ook na de productie met het gas gebeurt, de kosten per kubieke meter blijven hetzelfde, en het is juist voornamelijk ten aanzien van de geraamde kosten, dat ik de cijfers van den Heer Hegener bestrijd, want het is zijne lage raming die natuurlijk tot zijne hooge begrooting van winsten leidt.
Ten opzichte van het gasverlies te Amsterdam, is de raming van tien percent, veel te weinig, en om dit te bewijzen verwijs ik naar de gedrukte officiëele lijst van exploitatiën, waaruit blijkt dat het gemiddelde gasverlies van twee en dertig gemeentelijke gasfabrieken in de Nederlanden 14.77 percent bedraagt, en daar de grond van Amsterdam als bijzonder slecht bekend staat, kan een ieder daaruit zijne eigene gevolgtrekkingen maken. Het zij mij nu vergund de geraamde balans van Winst en Verlies, gevoegd bij de Toelichtende Nota betrekkelijk den Bouw der Gasfabriek aan de critiek te onderwerpen.
Kosten. Gebaseerd op eene jaarlijksche productie van Dertig millioen kubieke meters.
1⁰. *Steenkolen.* De prijs der kolen variëert natuurlijk in verschillende steden, zoodat eene vergelijking nutteloos zou zijn; maar het is van gewicht aan te toonen, dat de raming voor Amsterdam alleen juist is ten aanzien van Duitsche kolen. Nu zijn die kolen gestegen en nog stijgende, en wel doordien het openen van den St. Gothard Spoorweg de mijn-ondernemers in staat stelt meerdere winst te maken door kolen naar Italië dan naar Nederland te zenden, zoodat zij hoe langer hoe minder belang stellen in den handel met dit land. Dit moge als ver gezocht voorkomen, doch is evenwel een feit. Bovendien is de kwaliteit van Duitsche kolen verminderd en wordt het dus om die beide redenen al meer en meer noodzakelijk om Engelsche kolen te gebruiken, waarvan de kosten Acht Gulden Vijftig Cents (*f* 8.50) per ton beloopen, en waarbij het gebruiken van eene zekere hoeveelheid Cannel kolen noodzakelijk is, die tegen niet minder dan Vier en twintig Gulden Vijftig cent (*f* 24.50) per ton te verkrijgen zijn.
De raming van den heer Hegener ad. zeven Gulden Vijftig cent (*f* 7.50) per ton is dus zeer ver beneden den gemiddelden prijs, en daar elke gulden per ton verhooging in den prijs der kolen eene vermeerdering van Honderd en Drie Duizend Vier Honderd Acht en

Veertig Gulden (*f* 103,448) in de kosten van productie te weeg brengt, heeft deze post alleen een enormen invloed op de resultaten.
2°. *Arbeidsloon.* De raming voor arbeidsloon is *f* 5.00^{33} per 1000 kubieke meters, en dat cijfer is zoo buitensporig laag, dat men zich moeilijk kan voorstellen hoe ZEd. daartoe gekomen is. De gedrukte officiëele verslagen weder opslaande, zal men bevinden, dat de kosten van arbeidsloon te 's-Gravenhage *f* 6.59 per 1000 kubieke meters hebben bedragen.
Te Utrecht bedroegen die kosten *f* 8.35, ofschoon ik in dit geval moet bekennen, dat het, wegens de wijze waarop die rekening is ingericht, niet mogelijk is te ontdekken, hoeveel van dit bedrag op rekening van onderhoud behoort te worden gebracht.
In verband met de kosten van arbeidsloon, moet in het oog gehouden worden, dat de heer Hegener slechts 7063 kubieke voeten (200 kubieke meters) gas per Retort berekent, welke geringe uitkomst eene vermeerdering van arbeidsloon zal noodzakelijk maken; en indien men beweert dat de plannen voor eene nieuwe Fabriek, die op het Raadhuis ter inzage liggen, zijn ingericht met het doel om de kosten van arbeidsloon of van kolen tot een minimum te brengen, verkeert men in eene dwaling, want die plannen zijn in het geheel niet modern wat de inrichting betreft, en beantwoorden geenszins aan de vereischten van eene Gasfabriek in den tegenwoordigen tijd.
De kosten van arbeidsloon te Amsterdam zijn hooger dan in eenige andere stad in de Nederlanden, en zullen op minstens *f* 7.00 per 1000 kubieke meters komen te staan, zoodat de heer Hegener die kosten zekerlijk op *f* 59,000 minder heeft geschat, dan zij werkelijk zullen bedragen.
3°. *Onderhoud*, wordt, voor zoover zulks is op te maken uit eene vergelijking van deze rekening met het verslag der exploitatie te Keulen, geschat op *f* 150.800 of ongeveer *f* 0.00^{5} per kubieke meter. Te 's Gravenhage, alwaar de grond beter is, bedraagt het onderhoud, volgens het officiëele verslag, *f* 0.00^{93} per kubieke meter, en éene oorzaak van de lage raming alhier is, onder anderen, dat het onderhoud van het buizennet te Amsterdam in bijna evenredige verhouding wordt berekend tot het onderhoud te Keulen, terwijl men het feit miskent, dat de grond alhier veel slechter is; en verder dat een groot aantal zinkbuizen moeten worden gelegd en dat de lengte der hoofdbuizen in verhouding tot de consumtie, alhier veel grooter is dan te Keulen, daar de grachten in vele gevallen het noodzakelijk maken het aantal hoofdbuizen te verdubbelen.
De *reparatie* van meters behoort tot eene afzonderlijke rekening.
Er is niet gerekend op kwade schulden, die toch op minstens *f* 15.000 moeten worden geschat.
Ontvangst, mede gebaseerd op eene jaarlijksche productie van dertig millioen kubieke meters (30.000.000 K.M.)
Cokes. De prijs wordt geschat op *f* 7.80 per ton of *f* 0.31^{2} per H. L. Te 's Gravenhage is de prijs *f* 7.42^{5} per ton of *f* 0.29^{7} per H. L. Te Utrecht *f* 6.86^{5} per ton of *f* 0.27^{46} per H. L. in 1882, tegen *f* 0.29^{28} per H. L. in 1881, waaruit blijkt hoezeer de waarde van dit product aan verandering onderhevig is. Te Amsterdam was de prijs in 1882 *f* 0.29^{3} per H. L.
De geraamde hoeveelheid (55,000 ton) is te veel, daar niet meer dan 50,500 ton verkoopbare cokes uit de verbruikte kolen kan worden verkregen, waarvoor tegen den billijken prijs van *f* 0.29^{5} per Hectoliter, *f* 378,245 en niet *f* 429,000, zooals de Heer Hegener berekent, kan worden gerealiseerd.
Teer. Zoowel de hoeveelheid als de prijs is te hoog genomen, doch daar het verschil in den prijs dit jaar slechts een halve gulden bedraagt wil ik hier niet bij stilstaan, behoudens de bemerking dat die prijs niet normaal kan genoemd worden, want in 1881 werd in den Haag tegen *f* 12.05 en te Utrecht in hetzelfde jaar tegen *f* 18.88 per ton gecontracteerd.
De hierboven aangeduide cijfers spreken voor zichzelven en zijn, zooals ik reeds heb vermeld, voor zoover zij betrekking hebben op gemeentelijke Gasfabrieken in Nederland, ontleend aan uitgegeven officiëele verslagen die voor een ieder toegankelijk zijn. Uit die

cijfers blijkt op beslissende wijze, dat de berekeningen van den Heer Hegener voor Amsterdam onjuist zijn, en dat, naar de meest matige raming, hij de uitgaven te laag heeft geschat ten bedrage als volgt; namelijk:

aan kolen	*f* 96,675
„ arbeidsloon	„ 59,000
„ onderhoud	„ 40,000
„ kwade schulden	„ 15,000
Totaal	*f* 210,675

en dat hij verder, bij zijne berekening van ontvangsten, de opbrengst van cokes op *f* 50,755 te hoog heeft geraamd.

Die cijfers, na aftrek van de *f* 27,000 voor meters van de begrooting van den Heer Hegener, brengen de totale kosten op *f* 901,090 of iets meer dan 3 cents per kubieke meter.

Omdat ZEd. te Keulen goedkoop gas vervaardigt, is zulks geen reden dat hij of iemand anders het even goedkoop te Amsterdam kan doen. Een verder bewijs dat de raming van winst van den Keulschen ingenieur onjuist is, kan men vinden in het feit dat, hoewel de bepalingen voor het verleenen van concessie over gansch Europa zijn publiek gemaakt, slechts drie maatschappijen daarop hebben ingeschreven, en dat van die inschrijvingen, gekomen van drie verschillende kanten, geen enkele die berekeningen, welke ik heb beoordeeld, heeft gerechtvaardigd. De eenige gevolgtrekking waartoe men kan geraken is, dat elk der mededingers opzettelijk zijn kans van slagen weg heeft geworpen, òf dat zich slechts *één* gelukkig persoon op de wereld bevindt begaafd met het vermogen om berekeningen te maken. En daarbij komt dat, indien de Heer Hegener gelijk heeft met zijne cijfers, de gasinrichtingen te 's Gravenhage en te Utrecht buitengewoon slecht moeten worden beheerd en voor zoodanige bewering bestaat toch niet den minsten grond.

Vergun mij, ten opzichte van het tijdvak van 1⁰ November 1885 tot 31 Augustus 1887, uwe aandacht te vestigen op de hierbijgevoegde tabel, aanwijzende de voordeelen van gemeentelijke gasfabrieken, gebaseerd op de cijfers van den Heer Hegener, die natuurlijk naar verhouding onjuist zijn, vergeleken met die verbonden aan het aanbod door de *Imp. Cont. Gas Ass.* over dat zelfde tijdvak gedaan. De cijfers op die tabel verdienen voorzeker ernstige overweging en zijn naar waarheid gesteld, hoewel zij geheel in strijd zijn met het cijfer opgegeven in het laatste door Burgemeester en Wethouders uitgebracht verslag ten aanzien van het voordeel dat de Gemeente gedurende die 22 maanden van de *Imp. Cont. Gas Ass.* zou genieten, ten bedrage, zooals daarin wordt gemeld, van *f* 270,000. Gedurende dat tijdvak zal de Gemeente werkelijk eene somma van *f* 792,175 tegen 9 Ct. ontvangen. Behalve op die buitengewoon groote vergissing in dat laatste verslag, zij het mij vergund nog kortelijk uwe aandacht te vestigen op twee andere in het oog vallende misrekeningen welke daarin voorkomen, namelijk:

1⁰. Het cijfer der openbare verlichting wordt daarin voorgesteld als stijgende met de particuliere consumtie, op eene wijze geheel buiten verhouding van wat ons door de ondervinding wordt geleerd.

2⁰. In de begrootingen voor gemeentelijke Gasfabrieken wordt het kapitaal aldus gesteld, nl.

Productie in M^3.		*Aanleg kapitaal.*
30,000,000		*f* 8,000,000
40,000,000		
50,000,000	slechts	„ 10,000,000
60,000,000		

Door welke buitengewone omstandigheden neemt de productie zoo enorm toe, terwijl het aanleg kapitaal, behalve de oorspronkelijke 3 pCt. afgezonderd voor uitbreidingen, staande blijft?

Als Bijlagen zijn hier bijgevoegd drie Tabellen, waarvan de eene het voordeel aanwijst dat door de *Imperial Continental Gas Association* aan de Gemeente gedurende het tijdvak van 1 November 1885 tot 31 Augustus 1887 wordt aangeboden, terwijl in de anderen de resultaten van dat aanbod na 1887 worden vergeleken met de uitkomsten, die werkelijk kunnen worden verkregen met gemeentelijke Gasfabrieken tegen den waren kostenden prijs van p. m. 3 Ct. per kubieke meter.

Hoogachtend heb ik de eer mij te noemen,

Mijneheeren, *Uw Dw. Dienaar,*

CLARENCE PIGOU.

Gevolmachtigde van de Imperial Continental Gas Association.

VERGELIJKING DER WINSTEN der geprojecteerde Stedelijke Gasfabriek met 10 pCt. Gasverlies en kosten der exploitatie à 3 cs. per M^3. met 30, 40, 50 en 60 millioen kubieke Meters productie, met hetgene de IMPERIAL CONTINENTAL GAS ASSOCIATION aanbiedt te betalen met **twee** fabrieken.

STEDELIJKE GASFABRIEK. 30 millioen M^3 Gasproductie.	Aanbieding der IMPERIAL CONTINENTAL GAS ASSOCIATION 30 millioen M^3 Gasproductie.
Prijs berekend tegen 9 Cents. 22,000,000 M^3 particuliere Verlichting à 9 Cts. per M^3 . . . . *f* 1,980,000.— Af: kosten voor 30,000,000 M^3 à 3 Cts. per M^3 . . . . „ 900,000.— *f* 1,080,000.— Interest, amortisatie etc. 9 pCt. van 9½ millioen gulden . . . . . . „ 855,000.— Blijft winst voor de Stad, met Publieke Verlichting gratis . *f* 225,000.—	*Prijs berekend tegen 9 Cents.* 17,000,000 M^3 uitkeering à 3^{85} Cts. per M^3 *f* 654,500.— Af: 4,000,000 M^3 voor de Publieke Verlichting à 9 Cts. Per M^3 . . . . „ 360,000.— Netto winst voor de Stad na betaling voor de Publieke Verlichting *f* 294,500.—
Prijs berekend tegen 8½ Cents. 22,000,000 M^3 Particuliere Verlichting à 8½ Cts. per M^3 . . . . . . *f* 1,870,000.— Af: kosten voor 30,000,000 M^3 à 3 Cts. per M^3 . . . . „ 900,000.— *f* 970.000.— Interest, amortisatie etc. 9 pCt. van 9½ millioen gulden . . . . . . „ 855,000.— Blijft winst voor de Stad, met Publieke Verlichting gratis . *f* 115,000.—	*Prijs berekend tegen 8½ Cents.* 17,000,000 M^3 uitkeering à 3^{1} Cts. per M^3 *f* 527,000.— Af: 4,000,000 M^3 voor de Publieke Verlichting à 8½ Cts. per M^3 . . . „ 340,000.— Netto winst voor de Stad, na betaling voor de Publieke Verlichting *f* 187,000.—
Prijs berekend tegen 8 Cents. 22,000,000 M^3 Particuliere Verlichting à 8 Cts. per M^3 . . . . *f* 1,760,000.— Af: kosten voor 30,000,000 M^3 à 3 Cts. per M^3 . . . . „ 900,000.— *f* 860,000.— Interest, amortisatie etc. 9 pCt. van 9½ millioen gulden . . . . . . „ 855,000.— Blijft winst voor de Stad, met Publieke Verlichting gratis . *f* 5,000.—	*Prijs berekend tegen 8 Cents.* 17,000,000 M^3 uitkeering à 2^{4} Cts. per M^3 *f* 408,000.— Af: 4,000,000 M^3 voor de Publieke Verlichting à 8 Cts. per M^3 . . . . . „ 320,000.— Netto winst voor de Stad, na betaling voor de Publieke Verlichting *f* 88,000.—

VERGELIJKING DER WINSTEN van de GEPROJECTEERDE STEDELIJKE GAS-FABRIEK met het aanbod van de IMPERIAL CONTINENTAL GAS ASSOCIATION, van 1 November 1885 tot 31 Augustus 1887.

STEDELIJKE FABRIEK. Winst volgens de raming van den Ingenieur te Keulen, d.d. 27 Juni 1883.

PRIJS berekend à 9 Cts.

Van 1 November 1885 tot 1 November 1886. . . *f* 84,401.—
Af: Publieke Verlichting, gelijk thans . . . . . „ 106,000.—
Blijft over: Verlies voor de Stad *f* 21,599.—

Van 1 November 1886 tot 31 Augustus 1887. . . *f* 70,335.—
Af: Publieke Verlichting, gelijk thans . . . . . „ 88,330.—
Blijft over: Verlies voor de Stad „ 17,995.—
Een totaal verlies uitmakende van *f* 39,594.—

Het spreekt van zelven dat het verlies nog grooter is tegen $8^1/_2$ en 8 Cts., daar de Stad bij $8^1/_2$ Ct. *f* 110,000.— winst per jaar zal derven, en wederom *f* 110,000.— minder per jaar, tegen 8 Ct.

Aanbieding der IMPERIAL CONTINENTAL GAS ASSOCIATION, om de voordeelen der nieuwe concessie te doen beginnen op 1 November 1885, indien de nieuwe prijs berekend wordt voor de tegenwoordige Publieke Verlichting, gebaseerd op de oprichting van 2 Fabrieken.

PRIJS berekend à 9 Cts.

Winst voor de stad van 1 November 1885 tot 1 November 1886 17,000,000 M^3 Gas à 3^{85} Cts. . . . . *f* 654,500.—
Af: 2,465,500 M^3 Gas voor Publieke Verlichting à 9 Cts. . . . . . . „ 221,895.—
Winst voor de Stad voor 12 Maanden *f* 432,605.—

Van 1 November 1886 tot 31 Augustus 1887 met evenredige aftrekking voor Publieke Verlichting:
Winst voor de Stad in 10 Maanden „ 360,070.—
Totale winst voor 22 Maanden . *f* 792,675.—

PRIJS berekend à $8^1/_2$ Cts.

Dezelfde 22 maanden met dezelfde Publieke Verlichting à $8^1/_2$ Cts.

Voor 22 maanden à 17,000,000 M^3 Gas per Jaar à $3^1/_{10}$ Ct. . . . . . . *f* 966,160.—
Af: Publieke Verlichting: à 2,465,500 M^3 Gas per Jaar à $8^1/_2$ Ct. . . . . . „ 384,207.—
Winst voor de Stad voor 22 Maanden . *f* 581,953.—

PRIJS berekend à 8 Cts.

Dezelfde 22 maanden met dezelfde Publieke Verlichting à 8 Cts.

Voor 22 Maanden à 17,000,000 M^3 Gas per Jaar à 2^4 Ct. . . . . *f* 748,000.—
Af: Publieke Verlichting: à 2,465,500 M^3 Gas per Jaar à 8 Ct. . . . . . . „ 361,600.—
Winst voor de Stad voor 22 Maanden . *f* 386,400.—

VERGELIJKING tusschen de geprojecteerde Stedelijke Gasfabrieken met Elf Millioen Gulden Kapitaal en het aanbod der IMPERIAL CONTINENTAL GAS ASSOCIATION voor twee fabrieken met een Gasproductie van 50 Millioen M^3 en een gasverlies van 14 pCt., daar de buizen niet geheel nieuw meer zijn.

STEDELIJKE GASFABRIEKEN. 50 Millioen Kubieke Meters met 5,500,000 M^3 voor Publieke Verlichting en 500,000 voor Fabrieksverbruik.		Aanbieding der IMPERIAL CONTINENTAL GAS ASSOCIATION. 50 millioen Kubieke Meters met 5,500,000 M^3. voor Publieke Verlichting en 500,000 M^3. voor Fabrieksverbruik.	
Prijs tegen 9 Cents.		*Prijs berekend tegen 9 Cents.*	
37,000,000 M^3 voor Particuliere Verlichting à 9 Cts. per M^3	*f* 3,330,000.—	37,000,000 M^3; uitkeering 3^{85} Cts. per M^3	*f* 1,424,500.—
Af: kosten voor 50,000,000 M^3 à 3 Cts. per M^3	„ 1,500,000.—	Af: 5,500,000 M^3 voor de Publieke Verlichting à 9 Cts. per M^3	„ 495,000.—
	f 1,830,000.—		
Interest, amortisatie, vernieuwing 9 pCt. van 11 millioen gulden	„ 990,000.—		
Blijft winst voor de Stad, met Publieke Verlichting gratis .	*f* 840,000.—	Netto winst voor de Stad, na betaling voor de Publieke Verlichting . .	*f* 929,500.—
Prijs tegen 8½ Cents.		*Prijs berekend tegen 8½ Cents.*	
37,000,000 M^3 voor Particuliere Verlichting à 8 Cts. per M^3	*f* 3,145,000.—	37,000,000 M^3; uitkeering 3^{10} Cts. per M^3	*f* 1,147,000.—
Af: kosten voor 50,000,000 M^3 à 3 Cts. per M^3	„ 1,500,000.—	Af: 5,500,000 M^3 voor de Publieke Verlichting à 8½ Cts. per M^3 . . .	„ 467,500.—
	f 1,645,000.—		
Interest, amortisatie, vernieuwing 9 pCt. van 11 millioen gulden	„ 990,000.—		
Blijft winst voor de Stad met Publieke Verlichting gratis .	*f* 655,000.—	Netto winst voor de Stad, na betaling voor de Publieke Verlichting . .	*f* 679,500.—
Prijs tegen 8 Cents.		*Prijs berekend tegen 8 Cents.*	
37,000,000 M^3 voor Particuliere Verlichting à 8 Cts. per M^3	*f* 2,960,000.—	37,000,000 M^3; uitkeering 2^{4} Cts. per M^3	*f* 888,000.—
Af: kosten voor 50,000,000 M^3 à 3 Cts. per M^3	„ 1,500,000.—	Af: 5,500,000 M^3 voor de Publieke Verlichting à 8 Cts. per M^3	„ 440,000.—
	f 1,460,000.—		
Interest, amortisatie, vernieuwing 9 pCt. van 11 millioen gulden	„ 990,000.—		
Blijft winst voor de Stad, met Publieke Verlichting gratis .	*f* 470,000.—	Netto winst voor de Stad, na betaling voor de Publieke Verlichting . .	*f* 448,000.—

BIJLAGE 6a.

AAN DE LEDEN VAN DEN GEMEENTERAAD TE AMSTERDAM.

Mijne Heeren!

Het spijt mij, Mijne Heeren, dat in mijn adres aan UEd. gericht, een abuis voorkomt in de vergelijking van 1 November 1885 tot 31 Augustus 1887, waarin gemeld wordt, dat het extra verlies aan de stad per jaar door vermindering in prijs van 9 op 8½ en 8 cents, zoude zijn 110,000 Guldens voor elke halve cent, dit cijfer moet wezen 55,000 Guldens.

Ik heb de eer te zijn Mijne Heeren, *Uw Dw. Dienaar,*

CLARENCE PIGOU.

BIJLAGE N°. 7.

GASFABRICEERING VAN GEMEENTEWEGE.

Binnen weinige dagen zal de gemeenteraad der hoofdstad te beslissen hebben over de vraag of de gasfabriceering in eigen beheer genomen, dan wel aan de particuliere nijverheid toevertrouwd worden zal. Hoe men over het beginsel denke, dat het zwaarwichtige beteekenis heeft, zal niemand ontkennen. Naar luid der voordracht dd. 4 Juli 1883 heeft het dagelijksch bestuur „*beslist*" partij gekozen *tegen* het stelsel van concessie *voor* dat van eigen exploitatie. Het kan zijn nut hebben rekenschap te geven van de redenen, die niet minder *beslist*, in beginsel althans, ten gunste van concessie pleiten. Te meer, nu men, door overlegging van balansen, der vraag het voorkomen geeft eener winst- en verliesrekening, en den indruk schijnt te willen vestigen als ware ook niet een enkele beschouwing van meer algemeenen aard daarmede gemoeid. Zou men ten raadhuize wellicht thans reeds zich willen gewennen aan eene methode van behandeling, die dusver meer eigenaardig tot handelskantoren beperkt bleef?

Men herinnert zich de retroacta. In Juli 1881 kwam in den Raad de bouw eener gemeentefabriek [1]) ter sprake. Besloten werd de levering uit te schrijven ten einde de ondernemers tot het kenbaar maken hunner voorwaarden, en het Bestuur tot vergelijking in staat te stellen. Een en ander geschiedde, en de slotsom van het onderzoek werd nedergelegd in de zoo even bedoelde voordracht. (G. B. Afd. 1. blz. 687).

Dit stuk was voorafgegaan door eene missive van B. en W. dd. 27 Juni 1883 houdende globale begrootingen van inkomsten en uitgaven bij eigen exploitatie, op den voet van aanwijzingen, verstrekt door den directeur der Keulsche gasfabriek. (G. B. Afd. 1 bld. 635). Deze aanwijzingen zelf eindelijk worden als Bijlage C. overgelegd bij de voordracht, vervat als zij zijn in het van gemelden directeur afkomstig praeadvies.

Daarbij is kennelijk uitgegaan van de voor de bevolking der hoofdstad vereerende onderstelling, dat zij genoegzaam vertrouwd is met de taal onzer oostelijke naburen om eene overzetting tot noodelooze weelde te maken. Aldus gelooft het dagelijksch bestuur: „voldoende „gegevens verstrekt te hebben, om te overtuigen, dat de gemeente de gasexploitatie „gedurende een tijdvak van ± 35 jaren *niet uit hare handen mag geven*, doch den moed „moet bezitten, in het belang der Burgerij, tot eigen exploitatie over te gaan." Het doet mij leed in dat geloof niet te kunnen deelen en te moeten meenen, dat de gegevens hoogelijk aanvulling behoeven.

Dat het dadelijk en ruiterlijk gezegd zij: het eenige kompas waarop B. en W. zeilen is het advies van den Keulschen directeur. Reeds in de vermelde missive werd het gezegd (blz. 643): „bovenstaande rekening is gegrond op de ervaring met de gasfabriek te Keulen, „door den directeur aldaar opgedaan." En de verzekering wordt textueel herhaald in de voordracht (blz. 694). Alzoo zelfs indien de weerzijdsche balans ten deze uitsluitend den doorslag geven mocht, zou de gansche zaak staan en vallen met de al of niet vertrouwbaarheid der inlichtingen van den geraadpleegden expert.

Hier echter doen tal van vragen zich voor, wier beantwoording niet zonder belang schijnt. Hoe komt ons stedelijk bestuur er toe het oordeel van een buitenlander over de verschillende inschrijvingen te vragen? Is ons vaderland zoo achterlijk op het stuk van fabriekswezen en nijverheidsonderneming, dat wij deskundigen missen, geschikt tot toetsing van een zuiver comptabiliteitsvraagstuk? Of heeft het de allerminste houding, dat het bestuur der hoofdstad, te Keulen zich de verzekering doet geven, dat de drie inschrijvingen

---

1) En niet, gelijk het in kanselarijstijl met taaie volharding heet: gemeentelijke fabriek. Of bezitten wij ook een gemeentelijken raad?

in het algemeen ernstig in aanmerking behooren te komen? Is dergelijk beroep op een volslagen onbekende, heden te Keulen, morgen misschien in Kamschatka, met de waardigheid van een regeeringscollege bestaanbaar? Is het overeenkomstig den geest van ons administratief recht, dat een volstrekt onverantwoordelijk persoon, afwezig en buitenlander, het schild opheffe, waarachter B. en W. zich plaatsen? Heeft men geen oogenblik zich voorgesteld wat zonderlingen indruk de onbeholpenheid der wereldstad Amsterdam in den vreemde maken moet?

Of wordt hetgeen aan den vorm ontbreekt, door den inhoud van het Keulsche praeadvies vergoed? Hebben wij hier eene deugdelijke bewijsvoering, of wel een pleidooi voor ons, dat het gemis aan gronden door stelligheid van beweringen vervangt? Op particulier initiatief schijnt zoo al niet bij de levering van gas dan toch bij die der vertaling gerekend. Laat ons alzoo op eigen gelegenheid den gedachtengang van het advies uit den vreemde onder de oogen zien.

„De vraag is of de stad in staat is den bouw en het beheer der gaswerken even goed tot „stand te brengen als eene bijzondere maatschappij; verder of de stad een risico op zich „neemt en zoo ja, welk, alsmede in welke verhouding het staat tot de grootere winst; „eindelijk of het regiebeheer invloed heeft op de levering van goedkoop en goed licht, „voor den duur der concessie van 35 jaren tegenover de aangeboden uitkeeringen der „bijzondere maatschappijen, en zoo ja welken."

Inderdaad had men op dit drietal vragen een afdoend bescheid mogen verwachten. In stede daarvan worden ons ettelijke erbarmelijke gemeenplaatsen voorgezet, die waarlijk hare Keulsche herkomst niet loonen. De geraadpleegde deskundige namelijk zegt: „Dat „een stad zelve gasfabrieken bouwen en het beheer even goed ja beter voeren kan, dan „eene bijzondere maatschappij, kan door talrijke gevallen uit de practijk bewezen worden. „Vraagt men de besturen en de burgerijen van zoodanige steden, dan zal men niet een „enkele vinden, die niet, nadat zij door veeljarige ervaring een oordeel zich gevormd „hebben, onvoorwaardelijk de voorkeur geven aan het regiebeheer."

Zou de heer directeur zich veroorloofd hebben hier een loopje met zijne lezers te nemen? Of hoe moet anders dit renvooi naar besturen en — burgerijen, ergens in de wijde wereld, worden opgevat? Weet de Keulsche deskundige niet, dat in de stad zijner inwoning zelve de burgerij bij de regeering aanzoek deed om van de zegeningen der gemeente-exploitatie verlost te worden? (Journal für Gazbeleuchtung, jaargang 1874, blz. 25 vlg.) Kan versleten rhetoriek volstaan ter oplossing van een even moeilijk als veelzijdig vraagstuk?

„Men moet zich niet door eenzijdig gekleurde courantenberichten, door kunstmatig gewekte „en onderhoudene opwinding der bevolking, door de natuurlijk te voorschijn tredende „reactie van gekwetste bijzondere belangen op het dwaalspoor laten voeren" — vernemen wij. Zeker moet men dit alles niet, alhoewel wij, Nederlanders, allervreemdst worden aangedaan nu onze magistraat goedgevonden heeft dergelijke waarschuwingen te importeeren. Lessen nopens het vrije woord der pers, hoe ook gekleurd, en nopens bedachtzame leiding der bevolking meenden wij allerminst uit Duitschland te behoeven. In welk verband echter staat deze zinledige phraseologie tot de vraag: concessie of exploitatie? Meent men door dergelijk lapwerk de naaktheid van het betoog te kunnen bedekken?

Op het onbeduidend gekeuvel tot dusver volgt echter éene stelling. Begroeten wij haar aandachtig luisterend, want wij zullen haars gelijke in redeneerkracht niet terugzien. „De geheele rentabiliteit hangt af van den behoorlijken aanleg en het gelijke beheer van „het werk. De nieuwere stedelijke fabrieken zijn regelrechte toonbeelden, ook voor de „bijzondere maatschappijen. Het beheer van stedelijke werken is allerwege goed, zelfs bij „uitstek vruchtdragend, waar men eene degelijke, commerciëel evenzeer onafhankelijke „als goed gecontroleerde leiding verkregen heeft. Men behoort van den beginne af eene

„bureaucratische inrichting van de gaszaken te laten varen en eene technisch-commerciëele „in te voeren. Voorbeelden voor deze beheers-organisatie zijn overal te vinden.”

Ziedaar een *vérité de M. de Palisse* ons opgedischt met een zelfvertrouwen, te meer benijdenswaard naarmate het de vraag rakelings voorbij gaat. Dat rentabiliteit, van goed beheer afhangt, inderdaad *daarvan* hebben onze Nederlandsche nijveren mede een zij het ook flauw bewustzijn. Hetgeen echter de economisch-politische vraag, die ons bezig houdt, zoo ingewikkeld maakt, is het conflict tusschen *goed*, dat is *persoonlijk* beheer, en het begrip: gemeente (of staat) waarbij *ambtelijke* tusschenkomt onvermijdelijk is.

Wat doet nu onze vroede Keulenaar? Hij stevent met volle zeilen het conflict voorbij. Hij *denkt zich* de zaak in het afgetrokkene, en geeft gemoedelijke bespiegelingen ten beste. Hij stelt het voor als bestond er voor de gemeentehuishouding geen wet, geen regel, geen voorschrift. Hij prijst der gemeente handelingen aan, die zij met den besten wil niet doen *kan* noch *mag*, en vermaant haar een gedragslijn te laten varen, die zij volgen *moet*. En nadat hij de toch zoo bitter concreete gasvraag op deze transcendentaal-germaansche wijze over de knie gebroken heeft, doet hij triomfantelijk in het verschiet hooge winsten en lage kosten opdoemen.

O ja! *indien* de gemeente koopman of met dezen gelijk te stellen ware; *indien* zij niet enkel gasfabriceeren, doch tevens alle bijproducten verwerken en ter markt brengen kon; *indien* haar de beste bronnen van inkoop gelijk de meest deugdelijke débouchés ten dienste stonden; *indien* zij met eigen oogen zien kon, en niet stap voor stap den wettelijk-bureaucratischen weg volgen moest, dan — voorwaar dan hadden wij het Rijnlandsch advies niet noodig om ook onzerzijds de plechtstatige verzekering te kunnen geven: het diepe geheim van rentabiliteit is goed beheer. *Indien* al die *indiens* klakkeloos te verwezenlijken waren, bestond er geen vraag, dus geen verschil, dus geen advies, dus geen bezwaar om allen gezamelijk in koor uit te roepen: *embrassons-nous, nous sommes d'accord.* Is het echter niet de naieveteit wat ver gedreven, onderstellingen opeen te stapelen, waarvan ook niet een enkele zich verwerkelijken kan?

Na dit staaltje van betoogtrant is het bijna een verademing den schrijver van het advies op het terrein der boud- en stoutweg uitgesproken beweringen te herontmoeten. Hier althans wordt aan de logica nadeel niet toegebracht, want het kenmerk van orakelspreuken is, dat men het voor en tegen met gelijke bevoegdheid verdedigen kan. Twee dier indrukwekkende verzekeringen behooren nog te worden vermeld.

De eerste luidt als volgt: „Een risico voor de stad bij eigen beheer bestaat voorzeker; het „hangt uitsluitend af van de mogelijkheid van concurrentie. De beide ter sprake komende „concurrenten, electriciteit en petroleum, zijn naar de zaken thans staan en naar men-„schelijk weten en erkennen, in geenen deele bij machte invloed op de gaszaak te oefenen.” Inderdaad niet? Zou men met passende bescheidenheid mogen vragen: hoe de adviseur dat zoo weten kan? Oppervlakkig zou men zoo meenen, dat de electriciteit in den jongsten tijd te veel blijken van leven gegeven heeft, dan dat het aangaan kon, haar zonder plichtpleging ter aarde te bestellen.

Van gelijk gehalte is de tweede ontboezeming. „Het regiebedrijf eindelijk zal het mogelijk „maken, in de toekomst, veel goedkoopere gasprijzen voor de burgerij te stellen, dan tot „dusver.” Ook hier kan met den besten wil niet anders dan een vraagteeken worden geplaatst. Hoe bewijst de adviseur hetgeen hij stelt? Laat een dagelijksch bestuur bezwijken voor de verzoeking om door middel der gaswinsten, in lasten te gemoet te komen, waar blijft de goedkoopheid? Laten loonen, kosten, materialen stijgen, welk geheim is der gemeente bekend om den prijs waterpas te houden? Wat beteekent eene voorspelling die allerlei beweeglijke factoren eenvoudig buiten rekening laat?

Doch het is tijd, dat wij de vraag zelfstandig ter hand nemen. De fout van het dagelijksch

bestuur is, dat men met een vreemdeling te rade ging, die aan hare algemeen wetenschappelijke en concreet-staatsrechtelijke eischen recht niet wedervaren liet.
Mijne bezwaren tegen de voordracht zijn drieledig. Vatten wij ze kortelijk samen.
De eerste bedenking is van *economische* beteekenis. De hoogste wet is onthouding, zeide Thorbecke sprekende van staatsbemoeiing in het algemeen. Met dubbelen klem geldt de regel, waar het openbaar gezag willens is bijzondere nijverheidsondernemingen tot zich te trekken. Dat de aard der publiekrechterlijke corporatie, staat, provincie, gemeente om het even, dat het doel harer instelling dergelijke functie noch medebrengt, noch wettigt, zal wel betoog niet behoeven. Van het openbaar gezag verwachten wij bescherming van handel en nijverheid. Op last daarvan uit deze bronnen van volkswelvaart verdrongen te worden, daarop rekenen wij geenszins, al zullen wij het moeten gedoogen, zoodra — de socialistische staat zal zijn gegrondvest.
Voorshands echter blijft het richtsnoer: de publiekrechterlijke corporatie neme ter hand hetgeen van nature, veiligheidshalve, of om den wille van het gemeen belang, bij haar behoort. Al het overige late zij den bijzonderen ondernemingsgeest. Deze aan te wakkeren, niet uit te dooven zij haar meest aangelegen, zorg. De landsvaderlijkheid ontzenuwt, en een volk of burgerij, dat aan den leiband gewoon raakt, verleert het loopen. Niet, dat in onze behoeften door eene goedgunstige regeering voorzien *worde*, maar dat *wij* er in voorzien, — ziedaar het ideaal. Aan haar het toezicht, dat men scherp, nauwlettend, afdoend make. Aan ons met den plicht ook het recht om voor onze eigene belangen te waken.
Er moet derhalve eene reden zijn, die de gemeente (publiekrechterlijke instelling) noopt, neen dwingt met de nijverheid zich in te laten. Welke is die reden? Het feit, dat er van eerste levensbehoeften sprake is? Onmogelijk, laat ons anders de gemeente tot universeelen leverancier aanstellen. Gemeentebrood, gemeentevleesch, gemeentegroenten, netjes in gemeentepapier met gemeentestempel verpakt, door gemeentebeambten aan huis bezorgd, wie verkneukelt zich niet in dit vooruitzicht? Het feit dan dat de gemeente goedkooper leveren kan? Volstrekt onwaar. Het tegendeel leert de theorie en bevestigt de ervaring. De middelen om *willekeurige* duurte (aan de onwillekeurige kan niemand iets doen) tegen te gaan, zijn al naar gelang van omstandigheden velerlei: surrogaten, onthouding, tarifeering, toezicht, concurrentie. En ook in zake gasverlichting is geen dier middelen uitgesloten. Dat echter, alles gelijkstaande, de publiekrechterlijke instelling (gemeente) grootere kosten heeft, dus hoogeren prijs bedingen moet, ligt vlak voor de hand. Haar bedrijf *moet* op bureaucratische wijze zijn ingericht, omdat zij binnen administratiefrechterlijke lijst is omsloten. Zij behoeft dus geheel den toestel der reglementeering met en benevens een heirleger van beambten, wier gemeenschappelijk kenmerk is, dat de prikkel van het eigenbelang hun ontbreekt. Zij mist de vrijheid tot en snelheid van beweging, die den handelaar of industriëel met waakzaam oog eene gunstige gelegenheid onmiddellijk doet aangrijpen. Ja zelfs de natuurlijke meening, dat de gemeentekas steeds gevuld is, staat haar in den weg, want waar de vraag eene behoefte onderstelt, heeft het aanbod uiterst aandoenlijke voelhorens. Alles werkt dus samen om de gemeente, log van bouw, traag van gang, ambtelijk geuniformeerd, in een keurslijf van reglementen gesnoerd, te midden der verkeerswereld niet al te zeer te bevoorrechten. Hoe zou de eerbare duenna zich kunnen vleien haren mededingers de loef af te steken?
Blijft over als eenige aannemelijke reden de zucht tot winst. Winst, waartoe? Evidentelijk om in gemeentelasten te gemoet te komen. Die zucht echter is ongeoorloofd als in lijnrechten strijd met de wet, *in fraudem legis*. Hoe in plaatselijke belastingen voorzien moet worden *bepaalt de wet*, en het staat aan niemand, boven en buiten haar, verkapte bronnen van gemeenteinkomsten te scheppen. Ten eenenmale onverklaarbaar is dan ook dat B. en W. aan dit punt hunne aandacht niet hebben gewijd. Tot aanprijzing van den maatregel lezen

wij in de voordracht: „Volgens die rekening (bedoeld is de ongecontroleerde opgave van den Keulschen directeur) kan na aftrek van de kosten der openbare verlichting, alhier „een winst worden gemaakt van *f* 593.340." Voor het overige wordt na deze voorspiegeling aan de winstkwestie ook niet één lettergreep verspild. Wat ik evenwel en niet voor de eerste maal [1]) met beslistheid loochen is, *dat het der gemeente geoorloofd zij uithoofde eener nijverheidsonderneming winst te behalen.*

Dit voert mij naar de tweede grieve, die van *staatsrechterlijken* aard. Ons plaatselijk belastingstelsel is geregeld bij (gewijzigd) art. 240 gemeentewet. Terwijl vroeger, onder de bronnen van gemeenteinkomsten met name werden genoemd: belastingen op voorwerpen van verbruik (art. 240 jo. 246 gemeentewet), is thans bij de wet van 7 Juli 1865 Stbl. no. 79 die grondslag geschrapt. Derhalve mag de gemeente *regelrechte verbruiksbelastingen* niet meer invoeren.

Zou zij dan zijdelings mogen doen, hetgeen rechtstreeks haar verboden is? Mij dunkt de vraag stellen is haar beantwoorden. Wetsontduiking straft het openbaar gezag. Een fraai huishouden zou het zijn, indien de wetsovertreder op voorbeelden van hooger hand als vrijbrief zich beroepen kon. Of zal men ontkennen dat in *de winst*, bij de gaslevering behaald, eene vermomde verbruiksbelasting gelegen is? Laat ons art. 238 Gemeentewet opslaan en lezen:

„Voor plaatselijke belastingen worden gehouden, of daarmede, wat de toepassing van artt. „232—237 betreft, gelijkgesteld de in naam der gemeente gevorderde weg- straat- brug- „kaai- haven- kraan- sluis- dok- boom- en veergelden, wik- weeg- meet- en keurloonen, „gelden voor banken of staanplaatsen in hallen, op markten en dergelijke openbare plaatsen, „begrafenisrechten *en andere gelden voor het gebruik of genot van openbare gemeente- „werken, bezittingen of inrichtingen*, en dat van door of van wege het gemeentebestuur „verstrekte diensten."

De door mij gecursiveerde woorden nu schijnen daghelder en laten voor ons geval niet den minsten twijfel toe. *Alle gelden voor het gebruik of genot van openbare gemeente-inrichtingen worden met belastingen gelijk gesteld.* De gemeentefabriek nu zal wel een inrichting zijn. Mitsdien is de prijs van het gas (in legalen zin, wil men, bij wetsduiding) belasting. Ergo mag die belasting de wettelijke grens, die verbruiksbelastingen verbiedt, niet overschrijden. En dat die wettelijke grens ondubbelzinnig aangewezen zij, daarvoor heeft art. 254 gemeentewet gezorgd.

Dit voorschrift luidt: „De aan het slot van art. 240 vermelde rechten, loonen en gelden „worden tot geen hooger bedrag geheven, dan noodig is te achten, om den betaler, naar „evenredigheid van het gebruik of genot, dat hij heeft, in de kosten van aanleg, onder- „houd of verstrekking van het door hem gebruikte of genotene te doen dragen." Alzoo de wetgever heeft, bij heffingen als waarvan sprake, *willen waken tegen het maken van winst* en uitsluitend geoorloofd verklaard eene retributie, die de kosten van aanleg en onderhoud dekt.

Desniettegenstaande en desalniettemin bevelen B. en W. de gemeentefabriek aan, op grond, juist op grond der te behalen winsten! Zij willen eene verbruiksbelasting invoeren, door de wet zoo even afgeschaft! Zij doen zich den Keulschen raad geven voor amortisatie, uit de winsten natuurlijk, te zorgen, ten einde tegen concurrentie gewaarborgd te zijn! En zij zien voorbij dat deze verbruiksbelasting op handels- en nijverheidswerkplaatsen bij voorkeur drukt, in het door waskaarsen bestraalde salon van den rijke echter gemakkelijk is te ontgaan. Begrijpe dit alles wie het kan, ik niet.

Het derde bezwaar is van *feitelijke* strekking. Dat wij ten aanzien van het kunstlicht in

---

[1]) Men zie het Weekblad *de Amsterdammer* d.d. 16 Februari 1879.

het algemeen, speciaal van de verhouding der electriciteit tot het gas als lichtbronnen, in een tijdperk van overgang verkeeren, zal vrij algemeen worden toegegeven. Om over den juisten stand van dit gewichtig vraagstuk een oordeel te kunnen uitbrengen, moet men natuurlijk deskundige zijn. Ook zelfs de meest volslagen leek echter weet, ziet, verneemt, dat de electriciteit een loop aangevangen heeft, die allicht een zegetocht kan worden en waarvan duur en einddoel niet te bepalen zijn. Alle verzekeringen van alle deskundigen gezamenlijk kunnen het bewustzijn niet verdringen, dat de toekomst haar en haar alleen behoort. De naaste of de verwijderde toekomst? Niemand kan het bevestigen, maar ook niemand het ontkennen. Is bij deze toedracht van zaken onthouding of exploitatie van gemeentewege raadzaam? Behoort de gemeente een risico te loopen, dat zij door concessie op de schouders van anderen kan overbrengen? Blijkens mededeelingen in de Engelsche bladen, heeft de gemeenteraad van Liverpool met 13 tegen 5 stemmen, uit vrees voor de electriciteit, de geduchtste mededingster van gas, geweigerd dit laatste in eigen beheer te nemen. Was men in gindsche Engelsche plaats verstoken van Keulsche voorlichting, dus deerniswaardig weinig op de hoogte, of zou de roekeloosheid aan deze zijde van het Kanaal kunnen schuilen?

Denken wij ons, al hopende dat het bij fantasie moge blijven, de gemeentefabriek in volle werking. Inmiddels, wanneer is onverschillig, wordt de electriciteit algemeen begeerde en verkrijgbare lichtbron. Wat zal er geschieden, indien de bijzondere nijverheid de hoofdstad in het genot dier verlichting stellen wil? De voorspellingsgave behoeft niet groot te zijn, want het antwoord is thans reeds uit de stukken te geven. Nopens de aanvragen namelijk tot het nemen van proeven ter electrische verlichting van sommige deelen der stad is door B. en W. dato 28 Dec. 1882 (Gem. B. Afd. 1 blz. 1273) verslag uitgebracht. Daarin leest men als een der motieven tot weigering en zeker niet het minst beteekenende: „Om het „uwer vergadering mogelijk te maken, op grond, *eenerzijds van de rentabiliteitsrekening „eener eigene fabriek*, anderzijds van de aanbiedingen door gegadigden te doen, eene juiste „beslissing te nemen, moet op de concessie-aanvragen voor electrische verlichting voors-„hands niet worden beslist."

Nu is *niet beslissen* voorzeker een uiterst beknopt en sober middel om eene lastige zaak van de baan te schuiven. Doch in dit stadium kan met goed fatsoen kwalijk worden volhard. In het onderstelde geval alzoo is het aannemelijk, dat men, zij het eindelijk en ten langen leste, tot eene beslissing zal moeten komen. In welken geest echter? Natuurlijk in eene richting, *die de rentabiliteitsrekening der eigen fabriek* zoo min mogelijk bedreigt. Dat wil zeggen: men zal òf de concessie flinkweg weigeren òf haar zoo bezwarend maken, dat het *eigen* gas, van den indringer geen last heeft. Ziehier alzoo de gemeente door den logischen en onvermijdelijken drang van omstandigheden genoodzaakt uit eigenbelang tot handhaving van een verouderden toestand. Zie haar hier kunstmatig beschermen het gas, om den wille der rentabiliteit, en eigendunkelijk verjagend de nijverheid, om den wille der concurrentie. Zie haar hier hare roeping verzakend, in schier iedere richting zondigend, omdat in zake electriciteit contra gas, wat de toekomst brenge, hare beurs en sympathie bij het laatste zijn betrokken. Welk heerlijk vooruitzicht voor de nijverheid, die vrijheid behoeft, en welk indrukwekkend voorbeeld van onpartijdige oordeelvelling bij de vroedschap der stad.

Mijne slotsom is: de Raad verwerpe de voordracht en besluite tot concessie. Aan wien? Mijne onverschilligheid op *dit* punt wordt door niets geëvenaard.

J. A. LEVY.